

**ŞEHİR VE
MEDENİYET**
ŞEHİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Şehir ve Tevhîdî Düşünce

Cilt: 6 ▪ Sayı: 13

ŞEHİR VE MEDENİYET

ŞEHİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of City and Civilization

ISSN: 1308-8386 ▪ Cilt: 6, Sayı: 13, Aralık 2020

BEM-BİR-SEN adına sahibi

Levent Uslu

Genel Başkan

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Ahmet Selim Kadioğlu

Editör

Doç. Dr. Musa Öztürk

Yayın Kurulu

Ahmet Selim Kadioğlu

Ayhan Metin

Emir Osmanoğlu

Levent Uslu

Medeni Sevinç

Nurettin Sever

Recayi Karslı

Tarkan Zengin

Yusuf Sunar

Yayın Koordinatörü

Yusuf Sunar

Yayın Türü: Altı Aylık, Yaygın Süreli Yayın **Yayın Dili:** Türkçe-İngilizce

Kapak Tasarım: Mustafa Sunar ▪ **Teknik Sorumluluğu:** Özgür Tülebağa – Şafak Bilen

Baskı/Yayın Tarihi: Aralık 2020

Yayın Merkezi

BEM-BİR-SEN

Zübeyde Hanım Mah. Sebze Bahçeleri Cad. No:86 Kat:6 06400 Altındağ / ANKARA

Telefon: +90 312 230 47 04 – 05 Faks: +90 312 229 66 39

E-posta: bembirsen@bembirsen.org.tr ▪ Web: www.bembirsen.org.tr

Editorial İletişim

Nasuh Akar Mah. 1403. Cad. 10/5 Balgat-Çankaya/Ankara ▪ Tel: 0312 285 53 59

Faks: 0312 285 53 99 ▪ Gsm: 0543 285 53 59 ▪ Web: <http://www.sehirmedeniyetdergisi.org>

E-posta: editor@sehirmedeniyetdergisi.org ▪ E-posta: iletisim@sehirmedeniyetdergisi.org

Hazırlık ve İçerik Danışmanlığı

ADAMOR Toplum Araştırmaları Merkezi ▪ Web: www.adamor.com.tr E-mail: info@adamor.com.tr

Şehir ve Medeniyet Dergisi, yılda iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. ©Yayımlanan yazıların telif hakları Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne aittir, yayıncının izni alınmadan yazıların tümü, bir kısmı ya da bölümleri ticari amaçla çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz. Şehir ve Medeniyet Dergisi hem basılı matbu olarak hem de elektronik olarak yayımlanan ve açık erişim ilkelerini benimsemiş bir dergidir. Kaynak belirtilerek ve yazarların telif hakları korunarak internette yazıların bir kısmı veya tamamı paylaşılabılır.

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Aynur Can, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Celalettin Yanık, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Cevat Özyurt, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Gökhan Tuncel, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk Pamir, ODTÜ (Emekli)
Prof. Dr. Hasan Bozgeyikli, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Ayataç, İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Özçoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir Canatan, İstanbul S. Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Korkut Tuna, İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Köksal Alver, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Kudret Bülbül, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Baha Tanman (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut Atay, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Orçun İmga, Polis Akademisi
Prof. Dr. Osman Şimşek, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Aytaç, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü Karatepe, T.C. Cumhurbaşkanlığı YYPK Üyesi
Prof. Dr. Tarkan Oktay, Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Tefvik Erdem, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz Demirhan, Dicle Üniversitesi
D. Mehmet Doğan, Yazarlar Birliği Vakfı Başkanı
Doç. Dr. Ahmet Koyuncu, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Feridun Bilgin, Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Lütfi Sunar, Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. M. Yavuz Alptekin, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Alıcı, Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed Enes Kala, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet Fatih Kılıç, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Sezik, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Altunoğlu, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Bakırcı, Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Vehbi Bayhan, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin Çakırer Özservet, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Çelik, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Ahmet Selim Kadioğlu, BEM-BİR-SEN
Dr. Necdet Subaşı, MEB
Dr. Öğr. Ü. Görgün Özcan, İstanbul S. Zaim Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Zeynep Yılmaz Bayram, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Bu sayının Hakem Listesi (List of Reviewers for Vol. 6 Issue 13)

Editör olarak bu sayımızda yayınlanan makalelere anonim hakemlik yapan aşağıdaki hakemlere teşekkür ederiz.

The Editor wish to thank the following reviewers for their anonymous evaluations of papers in this issue

- Prof. Dr. Burçin Cem ARABACIOĞLU, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Murat AKÇAKAYA, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail AYTAÇ, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Şengül ÖYMEN GÜR, Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN, Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Gülizar ÇAKIR SÜMER, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa BAKIRCI, Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Devrim ERTÜRK, Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Murat YAMAN, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Sıtkı KARADENİZ, Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Tahir PEKASİL, Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Vedat YILMAZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Necla KAPLAN, Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Ömer Faruk GÜNENÇ, Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Sahure YARIŞ, Dicle Üniversitesi

İçindekiler / *Table of Contents*

281

Takdim

284

Metropolün Toplumsal Arkeolojisi

Social Archaeology of The Metropolis

Ömer Aytaç

311

“Tevhîdî Düşünce” Anlayışına Göre “Tevhîdî Şehir” Yapısı Ve “Tevhîdî Şehir” Zihniyeti
Tawhidi City “Structure and “Tawhidi City” Mentality According to The Understanding of Tawhidi Thought

Osman Şimşek

342

İbn Battûta Seyahatnâmesi’nde Şehir Algısı

Perception of City in the Travels of Ibn Battuta

Hasan Taşçı

366

İslam Mimarisinde “Çift Cidarlı Kubbe” Uygulaması ve Anadolu’dan Bazı Örnekler
The Application of “Double-Shelled Dome” in Islamic Architecture and Some Examples From Anatolia

Evindar Yeşilbaş

393

İstanbul Tarihi Yarımada’daki Alışveriş Mekânlarının Üç Yapı Üzerinden İncelenmesi: Kapalıçarşı, İstanbul Manifaturacılar Çarşısı ve Historia Alışveriş Merkezi
Investigation of Shopping Spaces in the Istanbul Historic Peninsula through Three Buildings: Grand Bazaar, Istanbul Manifaturacılar Market and Historia Shopping Center

Meltem Özçakı

417

Kentsel Eşitsizliklerin Giderilmesinde Bir Model Önerisi: Paylaşımçı Kent

A Model Proposal for Overcoming Urban Inequalities: Sharing City

Murat Sezik

438

Türkiye’de Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı On Beş İlde Nüfus Hareketleri ve Şehirleşme (1945-1970)

Population Movements and Urbanization in the Densely Kurdish Populated Fifteen Provinces (1945-1970)

Serdar Yıldırım

474

2018 Genel Seçimleri Siyasi Parti Beyannamelerinde Kentleşme ve Çevre Politikaları

Urban and Environmental Policies of Political Parties in 2018 General Election Declarations

Tuna Batuhan

KİTAP İNCELEME

502

Güncel Kentsel Sorunlar

Umut Seren Yarım

506

Siyaset Olarak Hayat: Sıradan İnsanlar Ortadoğu'yu Nasıl Değiştiriyor?

Ubeydullah Memiş

512

Yazarlara Notlar

Takdim

Sosyal bilimler alanında yapılan tanımlara bakıldığında her bilimin kendini merkeze alarak insanı tanımladığı dikkati çeker. Sosyologlar insanı sosyal bir varlık, antropologlar üreten bir varlık, iktisatçılar iktisadi menfaatleri doğrultusunda rasyonel eylemde bulunan bir varlık, teologlar ise dini bir varlık olarak tanımlarlar. Bunları daha da çoğaltmak mümkün. Bu tanımların hepsi doğru ama aynı zamanda hepsi eksik. İnsan, bütüncül değil de dar bir bakış açısıyla ele alındığından parçalı zihin dünyası tarafından üretilen tanımlamalar ancak insanın bir yönüne hitap edebilmekte. Hâlbuki insan tek bir tanıma sığdırılamayacak kadar özgün bir varlık. İnsan her ne kadar sosyal, iktisadi, dini vb. bir varlık olarak tanımlansa da hiyerarşisinin tepesinde insanın dini bir varlık olması yer alır. İnsan fitratı gereği kendisinden üstün bir varlığa bağlanmak/inanmak ve ait olmak zorundadır.

İslam fitrî bir dindir, Tevhid ise İslam'ın özüdür. İnsanın tercih ve kararlarının özünde; inanç sistemiyle ilgili referanslar yer alır. İnsan farkında olsun veya olmasın sosyal ve fiziksel çevresini imar ve inşa ederken ait olduğu düşünce ve değerler dünyası tarafından yönlendirir. İnsanın tercihleri, teklifleri, kabulleri, retleri inançlarının gerçek bir yansımasıdır.

Toplum olarak son iki asırdır güçlü bir modernleşme dalgasıyla/dayatmasıyla karşı karşıyayız. Batılılaşırken İslam'la aramıza mesafe koyduğumuzdan ötürü kendi geleneğimize, değerlerimize ve medeniyet birikimimize zihinsel ve kültürel olarak yabancılaştık. Hayatı başka türlü düşünememe, kurgulayamama ve de en önemlisi hayal kuramama gibi kısır döngünün içerisine hapsoldük. Bugün, İslam toplumları ve Müslümanlar olarak kendi tarih ve kültürümüzü oryantalistler tarafından yapılan araştırmalar, tanımlamalar üzerinden öğrenmek gibi garip bir durumla karşı karşıyayız.

İslam'la ilgili gerek Batılılar tarafından yapılan çalışmalarda gerekse de Batılı araştırma metotlarını kullanarak yerli araştırmacılar tarafından yapılan çalışmaların çoğunda Tevhid inancı ıskalanır. Fakat çok azımız bunun farkındayız. Hâlbuki Tevhid, İslam'ın özüdür. Tevhid, varlığın birliğini kavrama yönünde bir çabayı gerektirir. Kur'an-ı Kerim'de "Doğu'da Allah'ındır, Batı'da Allah'ındır. Her nereye dönerseniz dönün Allah'ın yüzü (kıblesi) orasıdır. Hiç şüphesiz Allah kuşatandır, bilendir." (Bakara Suresi) buyrulur.

Şehir ve Medeniyet Dergisi olarak bu sayımızda Tevhidî düşünceyi ve bunun sosyal hayata yansımalarını ve de aynı zamanda Tevhidî düşünceden uzaklaşmış olmanın beraberinde getirmiş olduğu problemleri ele alıyoruz. İslam toplumları dünyayı güzelleştirmek üzere bir teklif sunacaksa bu teklif Tevhidî düşüncenin izlerini taşımak zorundadır. Bu bakımdan şehircilik başta olmak üzere bütün yaşantımızı kuşatan unsurlara tevhidî düşünce perspektifinden yaklaşmanın yollarını aramalıyız. Bu sayımız söz konusu arayışın eseridir. Başta editör, yazarlar ve hakemler olmak üzere bu sayının hazırlanmasında emeği geçen herkese çok teşekkür ederim. Gelecek sayıda yeniden buluşmak dileğiyle...

Saygılarımla,

Levent USLU
Genel Başkan

Metropolün Toplumsal Arkeolojisi

Ömer Aytaç*

Öz

Bu makalede, metropolün sosyo-kültürel dünyasına odaklanılmakta, bu dünyanın taşıdığı tinsel ve zihinsel arketipleri betimleyici bir yaklaşım güdülmektedir. Özellikle metropolün birey/toplum üzerinde kurduğu soyut tahakküm ve düzenleyici erkin, modern bireyin yaşadığı daralma ve kısıtlanma duygusunun sosyo-psikolojik ve kültürel arkaplanına ışık tutulmakta, modernliğin vaad ettikleri ile modernlik koşullarının dayattığı sınırların kent/metropol ölçeğinde bir muhasebesi yapılmaktadır. Metropol tipi yaşam tarzını gösterebilecek kimi parametrelerin örneğin, özgürlük, hız ve tempolu zaman, rasyonel zihin, bireycilik, hesapçılık, çoklu uyarılma, nüfus kesafeti, ahlaki azalma, psikolojik daralma, kaygısızlık vb. imge ya da işaretlerin, modern kent yaşamını anlama ve izahta ne ölçüde operasyonel olacağı üzerinde durulmakta ve metropolün sosyo-kültürel yüzeyini anlaşılır kılmaya dönük bir yaklaşım içinde olunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Metropol, özgürlük, modernite, para ekonomisi, zihinsel bozulma

---

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi

E-mail: oaytac75@hotmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-5435-7107>

Geliş Tarihi: 26.09.2020 ▪ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Social Archaeology of The Metropolis

Ömer Aytaç*

Abstract

This article focuses on the socio-cultural world of the metropolis, with an approach to depicting the spiritual and mental archetypes that this world carries. In particular, the abstract domination and regulatory power established by the metropolis on the individual/society, the sense of contraction and restraint experienced by the modern individual is shed light on the socio-psychological and cultural background, the City/metropolitan scale of the promises of modernity and the problems imposed by the conditions of modernity are accounted for. Some of the parameters that will show the metropolis-type lifestyle are, for example, Freedom, speed and brisk time, rational mind, individualism, accountability, multiple arousal, population certainty, moral decline, psychological contraction, anxiety, etc. to what extent images or signs will be operational in the understanding and explanation of modern urban life is emphasized and an approach is taken to make the socio-cultural surface of the metropolis understandable.

Keywords: Metropolis, freedom, modernity, money economy, mental deterioration

---

* Prof. Dr., Fırat University

E-mail: oaytac75@hotmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-5435-7107>

Received Date: 26.09.2020 ▪ Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

Metropol, akışkan ve dinamik sosyal süreçlerin kesiştiği küresel bir networka yaslanır. Bu network, karşılaşmalar, etkileşimler, içiçe geçmeler ve akışkan ilişkiler sayesinde kenti, metropolü yepyeni ve değişken bir yüz ve hareketli bir sosyo-mekânsal uzam olarak yeniden kurar. Kent ilişkileri, aslında, tipik ve ayırıcı bir “akıl” etrafında işler. Kentin işleyiş sistematığı, bir tür teknik işbölümü ve gayrişahsilik temeli üzerinde vücut bulur. Metropolü farklı kılan şey, görece bağımsız, özerk, ayrışik bir temsiliyete ve mekanizme sahip olması ve buna eşlik eden hız semptomlarının hayatın neredeyse tüm şubelerini dönüştürebilmesidir denebilir.

Modern dünyada metropoller, küreselleşmenin merkezi taşıyıcı gücünü oluştururlar. Özellikle, küresel ve yerel ekseninde varlığına tanık olunan iktidar ilişkilerinin ana omurgasını metropoller oluşturur. Küresel ağ ilişkileri, turist ya da göçmen akışları, para, insan, bilgi, değer ve politik hareketler, hemen hepsi tüm ağırlığı ile metropollerde düğümlenir. Küresel networka dönük tüm etkileşim ve iktidar ilişkileri metropolün sosyo-kültürel yüzeyini her daim parçalı, bütünlükten yoksun ve hareket yoğun bir noktaya sabitler. Küresel akışların hız kazanması, hayatın mobilizasyonunu arttırdığı gibi, yere, mekâna, kimliğe ve kültüre dönük imgelerin uçucu anlamlar kazanmasının da önünü açar.

Modernite, kurulu, yerleşik hiyerarşileri alt üst ettiği gibi kentlerin yapısal/işlevsel vizyonlarını da farklılaştırmakta, kentsel mimari ve kent içi ilişkilerin kapsamını ve niteliğini de değiştirmektedir. Kentin kapitalist reorganizasyonu ve neoliberal kent tasarımları, kentsel uzamı ticarileştirerek kazançlı bir emtia haline getirmektedir. Kentsel uzam, böylelikle tabi ve spontane özelliğini yitirerek kitle tercihlerine ve kapitalist niyetlere içkin şekilde yeni ve popüler görünümlere kavuşmaktadır. Bu sayede kentler, doğal ya da insani yaşam alanları olmaktan uzaklaşarak, kapitalist/neoliberal stratejilere uygun şekilde rekabetçi, girişimci, inovatif, dahası ful iktisadi bir işleyiş dizgesine sahip olmaktadır. Bu dönüşüm, kentlere hız, hareketlilik ve küresel bir network üzerinden işleyen tekno-endüstriyel bir boyut da kazandırmaktadır. Bugünün kentleri, artık yoğun nüfus, iktisadi hareketlilik, insan ya da göçmen akışı, siyasal çatışma, kültürel heterojenlik, toplumsal bölünme, mekânsal kutuplaşma ve tüm bunlara eşlik eden rasyonel/bireyci bir kimlik ve kültürel bir yüzle anılmaktadırlar.

Bu makalede, kent/metropolün doğası-sosyo mekânsal coğrafisi, vaad ettiği özgürlük, metropol yaşamını deşifre eden hız ve tempolu zaman, bezgin/bıkkın yaşamın şiddeti, para ekonomisi ve hesapçı kişilikler ile metropolün ürettiği kozmopolit kimlik krizlerine dönük mevzular betimleyici bir yaklaşımla ele alınmaktadır.

Metropolün Sosyo-Mekânsal Coğrafisi

Metropol, pek çok açıdan kendine özgü karakteristiklere sahiptir ve kırsal olanla kıyaslandığında bu farklılık olanca ağırlığı ile kendisini gösterir. Simmel'e göre, kırsal alanda veya küçük şehir yaşamında birey, az sapma gösteren algılamalara sahiptir ve az farklılık içeren değişimler yaşar. Metropolde ise, gelişim süreci zorlayıcıdır. Birey, giderek büyüyen şehir yaşamına uyum sağlamayı bir görev bilir. Hızlı yaşam temposu, şehir ekonomisinin çeşitliliği ve toplumsal boyutları, kırsal alanda ya da küçük şehirlerde alışılmış olan sakin yaşamın ve kişisel kimliğin geçerli kılınmasını zorlaştırır. Birey metropolün talepleri karşısında psikolojik olarak kendisini yetersiz hisseder. Bu yüzden, Simmel, metropolün belirli bir tinselliğe ve düşünceye sahip olduğunu ve belirli davranış ve karakter özellikleri ürettiğinden bahseder (Alver, 2013, s.206-207).

Buna karşın, yavaşlık, sabitlik, kalıcılık, benzerlik, düzenlilik vb. karakteristiklerle yüklü olan taşra, metropolün tam tersi bir ilişkiler evrenini temsil eder (Alver, 2017). Söz gelimi taşrada insanlar metropolde olduğu gibi ekstrem bir gerilim, endişe ve devingen bir iklimde kendilerini hissetmezler. Alışlagelen ilişkileri sürdürmekten kaynaklanan güvenli bir yaşamın müdavimleri olarak gözüdürler. Hemen her şeyin değişeceği, başkalaşacağı, yeni durumlara ayak uydurma mecburiyetinde kalacakları endişesi taşımadan görece durgun/atıl bir hayatı sürdürürler.

Metropol ile taşra hayatı arasında ekonomik, mesleki, toplumsal yaşamın temposu ve çeşitliliği açısından önemli farklar göze çarpar. Metropol ile taşra hayatının ritimleri birbirinden farklıdır. Taşra hayatı, alışıldık ve monoton akışı ile kendisini hemen ayırır. Buna karşın metropolde ilişkiler daha hızlı akar, alışıldık olan davranış ritmlerinin aksine metropolde alışılmışın dışına taşan etkinlik ritmlerine dair bir zenginlik göze çarpar. Taşranın monotonluğu ve tekdüzelğine karşın, metropol; değişim, farklılaşma ve dinamizmi besleyen güçlerin ve uyarıcıların mekanıdır (Simmel, 2005). Bu ritim farklılıkları taşra ile metropol farklılığını derinleştirir, her birinin tipik bir dünya, yaşam deneyimi ve kültürel bir formun taşıyıcıları olduğu gerçeğini deklare eder. Sözgelimi, metropol, insandan daha farklı bir bilinçlilik talep eder. Neredeyse tüm duyarlar aktive edilmiştir ve her daim uyanık olmaya ayarlı

bir tetikte olma hali yaşanır. Metropol yaşamı, zihnin değişken ve tedirgin doğasıyla karakterize olurken, taşra hayatı, daha çok alışkanlıklar, tekrarlar, benzer ve bildik ilişkiler dünyasını sembolize eder.

Simmel (2005, s.96), bu yönüyle metropol insanını pek çok açıdan daha özerk ve özgür olarak görür. Çünkü metropolde insanı bağlayan tinsel bariyerler aşılmış, bireyciliğin rüzgârıyla geleneğin kalıplaşmış duvarları yıkılmıştır. Metropol insanı maneviyatının ve beğenilerinin gelişmiş olması anlamında “özgür”dür. Birey, geniş çevredeki zihinsel hayat koşullarını, karşılıklı mesafe ve kayıtsızlığı, kendi bağımsızlığı üzerindeki etkisi bağlamında en çok, büyük kentin kalabalığında hisseder. Çünkü bedensel yakınlık ve mekân darlığı, zihinsel uzaklığı daha görünür kılar. Metropol kalabalığında, insanın kendini böylesine yalnız, böylesine kaybolmuş hissettiği başka bir yer yoktur.

Metropolün ekolojik mimarisi de insan ilişkilerini ziyadesiyle biçimlendirir. Örneğin; metropolde gözün işlevi kulağınkine kıyasla ön plandadır. Toplu taşıma olgusu bu gerçekliğin belki de en önemli kaynağı durumundadır. Otobüs, tren ya da tramvay kullanımının yaygınlaştığı 19. Yüzyıla kadar, insanlar hiçbir zaman, dakikalar hatta saatler boyunca tek bir kelime etmeksizin birbirlerine bakmak zorunda kalmamışlardı (Frisby, 2005, s.28). Kuşkusuz bu modern kent yaşamının mecbur kıldığı bir durumsallığa işaret eder. Kentin sosyal mimarisi, yabancıнын varlığı, rasyonelite, bireycilik, hedefe odaklı ilişkisellik vs. ister istemez insanların kendi içlerine gömülmesine, dışarıya yabancı ve ilgisiz kalmalarına neden olmaktadır.

Kent insanı, taşra ya da kırsal kesimdeki herhangi birine göre hayatı farklı şekillerde algılar ve değerlendirir (Simmel, 2009, s.81). Bu durum, kentin/metropolün ürettiği psikolojiyle yakından ilişkilidir. Metropolün hızı, temposu, yoğunluğu, geçişkenliği, kozmopolitliği vs. pek çok açıdan benzersizdir. Bireysel/sosyal psikolojiler bu iklimden ziyadesiyle etkilenir. Bu etki, bireyi metropole özgü bir bilinç ve ruhsallığa kavuşturur. Belki de bu yüzden metropol insanı, bireysel bağımsızlık (özerklik) ve farklılaşmaya açıklık gösterir, bunun önündeki engellere rıza göstermez. Bu tür engeller metropol insanı için sınırlanmışlık anlamına gelir. Ancak özgürlük ve farklılaşma hali, bireyin üzerindeki sosyal/kamusal denetimin azalmasına, bireyi saran sosyal çatının işlevsiz kalmasına neden olur (Simmel, 1996; Yaşat, 2008, s.129).

Metropole özgü mekânsal genişlik ve kişi sayısı metropolü özgürlüğün kalesi yapar. Bir kent, bu gözle görülebilir genişleme ve çatallanma aksının ötesine taşıtığında kozmopolitenliğin merkezi haline gelir. Kent artık, farklılıkların, aykırı ve çatışkan unsurların bir arada yer aldığı, sihirli bir armoni oluşturduğu melez bir

karaktere bürünür. Hayatın nicel yönü değiştikçe insan hayatının nitel yönü de değişir. Metropol, bireysel özerklik hikâyelerinden daha farklı ve geniş bir anlam- lar/değerler örgüsüne karşılık gelir. Bir bakıma metropol bireyin sahip olduğu ba- ğımsızlığın karşılığı, o bağımsızlık için ödediği bedeldir.

Modernite, Metropol Yaşamı ve Özgürlük

Modern toplumun nabızı, en derin ve eksiksiz şekilde metropollerde atar (Kivisto, 2008, s.177). Metropoller, modernliğin ruhunu yansıtan/taşıyan araçlar, binalar, ilişkiler, karşılaşmalar, organizasyonlar vs. nin bütünlük bir cüzü durumundadır. Modernlik, tüm renkleri ve tonlarıyla varlığını metropolde hissettirir. Çünkü, metropol, hız, değişme, yoğunluk, zenginlik, farklaşma, heterojenlik, kamusalılık, öz- gürlük vs. demektir. Metropolde, hayatı daha derin, yoğun ve detaylarda yaşamak mümkün, ilişkilere anonimlik ve kozmopolite hakim. Hayat, ağır bir ayrıntı deni- zinde akıp gider, buna mukabil zamanın hızlı akışı, mekana olan bağlantılılığın kaybolması, yersizlik ve geçicilik yüklü ilişkiler modernliğin rengini verdiği metro- pol kültürünün önemli bileşenleri arasında yer alır.

Baudelaire moderniteyi zamanın geçiciliği, mekânların bir görünüp bir kaybol- ması olarak tanımlar. Hem zaman hem de mekân bütünlüğünü kaybetmiş; kesin- tili, geçici ve akışkan bir nitelik kazanmıştır. Fragmanlar şeklinde akıp giden bir zaman ve mekân söz konusudur. Simmel, bu bağlamda modern insanın izlenimle- rinden bahseder. Modern insan her karşılaştığı olayı şoklar düzeyinde algıladığıın- dan yaşam deneyimleri biriktiremez. Her şey anlık, kesik kesik, ani ve şoklar şek- linde yaşandığından deneyime dönüşmez. Bu yüzden metropol insanı hayatı bir bütün olarak algılamakta güçlük çeker (Talu, 2010, s.146-7).

Modern kentler, doğaları gereği kozmopolittirler ve çoklu kültür ve kimlik üretme potansiyeli taşırlar. Farklılık temasını üretici ve çoğaltıcı yanlarıyla, farklı alt kültür/kimlik öğelerine açıklık gösterir, özgürlük arayışı ve bireysel varoluş çabala- rına sınırsız destek sunarlar. Bu özgürlükçü ortam, yeni, özgün, farklı, tuhaf, aykırı vb. birbirinden ilginç kültürler ve kimlik konfigürasyonları için bereketli bir havza gibidir. Kent ve kentlilik retoriği bir bakıma söz konusu bu farklılık kültürünün külleri üzerinden vücut bulur (Aytaç, 2013, s.152-3).

Modern kentler; farklılığın, eşitsizliğin, yakın fiziki mesafeye rağmen “görme- den” ve “umursamadan” yaşandığı yerler olarak bir yanıyla da özgürlüğün, yaban- cılaştırmanın, varoluşun ve yalnızlığın mekânlarıdır (Özdemir, 2010, s.74). Birbi- rine uzak, yabancı kişiler, birbirleriyle anlık ve geçici temaslar ve ilişkiler kurarlar.

Günlük yaşamlarında, toplu taşıma araçlarında, alışveriş merkezlerinde, iş ve bürokratik ortamlarda, hatta eğlence ve boş vakit geçirme süreçlerinde, rasyonellik gereği, araçsal ve gerektiği ölçüde, mesafeli iletişime geçerler. Bu anlık karşılaşmalar, temas ya da ilişkiler, topluluk kavramının kaybına, bireysel çıkar ya da bireysellik bağlamında rasyonel ilişkilerin her yer ve her ilişki konseptine nüfuz etmesine, onu dönüştürmesine neden olur. Kent, bu süreçte söz konusu mesafeli, ikincil ilişkiler bağlamında yeniden kurulur. Kendi sosyal-psikolojik dokusunu bu mesafeli ilişkiler üzerinden örmeye başlar.

Modernite, büyük kent ile ev arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırdığından özel ile kamusal alan arasında derin bir dengesizlik oluşur. Birey, kamusal alanın kalabalığında sessiz izleyiciye dönüşür. Sennett'e göre modern bireyin toplumsal yaşama katılmasının tek yolu, sessiz bir izleyici olmasında saklıdır. Yabancılaşma "duygu dışı etkinlik" olarak sanayi toplumunun temel bir sorunudur ve bölünme, ayrılma ve yalıtım bu sorunun kaçınılmaz bir sonucudur (Sennett, 2002; Talu, 2010, s.147). Modernliğin evsizleştirdiği bireyin ev özlemi yerini ölümcül bir arayışa bırakır. Bireyin sosyal yaşamdan yalıtımı, kişisellik ihtiyacı ve inziva özlemini tahrik eder. Bu durum kaçınılmaz olarak onu kaçışçı yönelimlere ya da yalnızlığa sürükler.

Modernitenin ekonomik karakteri, modern kent yaşamının merkezinde yer alan maddiyatçı refleksleri öne çıkarır. Zira, metropol yaşamı ileri derecede tüketim odaklıdır. Dahası modern kentte tüketim estetikleştirilmiş, insanlar yaşamı tüketimciliğin sınır uçlarında, gerilim ve rekabetçi ethos altında yaşarlar. Ötekenden geri düşmemek, hayatı yarışmacı psikoloji içinde yaşamak, haz ve arzunun kontrolsüz salınımı vs. hayatı doğal ve spontan yaşama iktidarını hepten yok eder. Yaşamın benzeşik, rutin, standart ve alışıldık bir modda akışı birey üzerinde hem total bir basınç hem de gerilimli/depresif bir haleti ruhiye yaratır. Gündelik yaşamın üretilmiş, yapay, kurgusal ve organize bir boyut kazanması, kentsel gündelik yaşamı bütünü bir reproduction, hatta distopik bir görünüme kavuşturur.

Metropol, modernliğin söz konusu açmazlarını tüm ritm ve frekansıyla temsil eder. Bu yüzdendir ki metropol yaşamı, modernliğin tüm göstergelerinin ete kemiğe büründüğü bir uzama karşılık gelir. Bir başka ifade ile metropol, küresel karşılaşmaların, finansal dalgalanmaların, mekan savaşlarının, alışveriş çılgınlığının, hesapçı atraksiyonların vs. zirve yaptığı sosyo-mekânsal bir habitusu temsil eder. Metropol yaşamının belki de en göze çarpan yönü, maddiyatçı ve tüketimci karakteridir ve herşeyin hızla ve arzuyla tüketildiği, yapay ve her an yeniden yıkılan kurulan ilişkiler dünyasında, alım-satımı yapılmayan bir nesne, ilişki, değer ve anlayış

yok gibidir. Zira bu sentetik ilişkiler aksı, tüketme ve yeniden üretim çevriminde kentnin gündelik yaşamını her gün yeniden kurar.

Modernlik, metropol insanı için aynı zamanda istikrarsızlık, değişken ve kaotik bir evren algısı da yaratır (Sennett, 1999). Modern birey, evinden uzakta, kitlesel üretim koşullarının da etkisiyle kendisini boşlukta ya da herhangi bir aidiyet matrisinden uzakta hisseder. Bireysellik ve standartlaşma modern yaşamın tipik bir göstereni durumundadır. Kapitalizmin “herşeyi denetle” mantığı ile bedeni hareketleri ve gündelik yaşamı denetlenerek standartlaştırılır (Talu, 2010, s.163). Dahası, birey yeni riskler ve belirsizliklerle karşılaşır, özgürlük ve kariyer idealleri ile kuşatılmış olup, sınırlı-sorumlu bir yaşamı tecrübe etmeye zorlanır

Simmel, metropole özgü yaşam tarzı ve kişisel hayat formunun eşi görülmedik şekilde birörnekleşme tehditi altında olduğundan bahseder. Bu, modern yaşam tarzının kitlesel doğasından, hızlı değişkenliğinden, olanaklı/mümkün bütün sınırları ve bugüne dek korunmuş sayısız kendiliği aşan eşitleme eğiliminden kaynaklanır. Simmel, bunun karşıt sonucuna, belki tam da bu birörnekleşme sürecinin ürünü olan bir sonuca dikkatleri çeker: Bireyselliği, özneliği güçlendirme çabası. Simmel’in sık sık atıfta bulunduğu “dönemin abartılı öznelciği,” sözü edilen birörnekleşme sürecinin telafisidir bir bakıma. Simmel aynı zamanda metropolü “kişisel olan her şeyi yutarak büyüyen bu kültürün bütün çıplaklığıyla sergilendiği bir sahne” olarak görür. Ona göre, “binalarda, eğitim kurumlarında, tüm mekânlara hakim olan teknolojinin yarattığı harikalarda, sunduğu nimetlerde, topluluk hayatı oluşumlarında, gözle görülür devlet kurumlarında, dayanılmaz ölçüde billurlaşmış ve gayri şahsileşmiş bir tin söz konusudur –öyle ki kişilik, bunun etkisi altında kendini idame ettiremez” (Frisby, 2005, ss.29-30).

Bu noktada, modernliğin vaad ettiği özgürlük pek çok açıdan bir aldatmaca olarak görülür. Topluluğun desteğinden yoksun, çaresiz, ancak kendisini bir bireysellik projesi olarak sunmak iddiasındaki modern birey, bu sahte özgürlük için büyük bedeller ödemek durumunda kalır (Bauman, 2000). Birey, bu bedelleri, aidiyetsizlik, güvencesizlik, terk edilmişlik, yalnızlık, yersizyurtsuzluk, köksüzlük ve iç huzurundan yoksunluk şeklinde ödemek durumunda kalır.

Dolayısıyla, kentli yaşam bir bakıma, ruhsuz ve donuk bir psikoloji altında deneyimlenir. Kent yaşamına hükmeden hız, dakiklik, rasyonalite, mesafeli, çıkar odaklı ve araçsal ilişkiler, kentsel ilişki ve yaşam tarzının doğal ve spontane tabiatını yok eder. Kurgusal, standart ve gayrişahsi bir kentsel yaşam retorisi yaratır. Bunun bir gereği olarak kent insanının hayatı, kentnin dinamizmi, temposuyla ve ritmiyle paralellik arz eder. Bu tempo/ritmi belirleyen en önemli gösterge ise, ekonomik

ilişkilerdir. Bu ilişkiler, hayatı devingen, akıcı, değişken ve tempolu bir mecrada tuttuğu gibi aynı zamanda modern yaşamın ruhsal zenginliğini yok eder, anlam ve özgürlük sorunları yaratarak, hayatı mekanik bir kalıp içine hapseder.

Metropol ve Yabancı: Bir “Uygar İlgisizlik” Sendromu

“Kentler, yabancıların birbirlerinin çevresinde durduğu ve hareket ettiği mekânlardır. Sürekli görüş alanında bulunan yabancıların yaygınlığı, tüm kent sakinlerinin hayat gailesi açısından bakıldığında yüksek dozda kesintisiz bir belirsizlik demektir. Onların varlığı, dinmek bilmeyen ve her an su yüzeyine çıkabilecek pasifsaldırganlık içeren yoğun bir gerilimin kaynağıdır” (Bauman, 2011, s.169).

Aslında kent birbirleriyle temas halinde olup da birbirlerine nüfuz edemeyen insanların mekânıdır. İlişki kuran, etkileşen, bir araya gelen insanlar arasında sahici, dolaysız, spontane duygulanmalar yoktur. Kapitalist gündelik hayatın kurgusu içerisinde insanlar maksatlı olarak bir araya gelir, karşılıklılık ilkesi gereğince ilişkilerini sürdürürler. Hayatın bu minvalde akıp gitmesi, bir diğerinin hayatına fazla değmeden kurulan ilişkiler, sosyal hayatı mekanik bir kisveye büründürür. Hayatın akışı ve dinamizmi, tıpkı makine aksanları arasındaki karşılıklı tepkimelerde olduğu gibi işler, hayat maksatlı pratiklerin sahnesi olup çıkar. Menfaat güdüsü dışında insanları bir araya getiren, birbirine katlanmalarına neden olan bir şeyler yoktur. Ortak şeylerin yokluğu ya da azlığı, insanlar arasındaki sahici duygulanmaları, paylaşmaları ortadan kaldırır. Herkes herkes için yabancıdır.

Yabancıyı vareden şey, kentin anonim, kozmopolit ve aşırı rasyonel doğasıdır denebilir. Yabancı, en fazla kendisini kalabalıklar arasında rahat ve mutlu hisseder. Kalabalık, yabancıyı görünmez kılar, bir bakıma örter, kapatır, farklı ve tuhaf biri olduğunu açığa çıkartmaz, varlığı ontolojik bir krize neden olmaz.

Richard Sennett’in ifadesiyle kent, yabancıların yabancılarla karşılaştığı bir yerleşimsel birimdir (2002). Kentte yabancılar yine yabancılarla birer yabancı olarak karşılaşır, etkileşim kurar, birbirlerinin hayatına çok fazla karışmadan, dokunmadan, yalıtılmış bir sosyal zemin üzerinde trans deneyimlerde bulunurlar. Yabancıların sosyal eylemi, kalıcılık ve istikrar vaat etmez, anı yaşamaya odaklı bir dizi maksatlı ilişkilere dayanır. Bauman’ın (2017) ifade ettiği gibi, yabancıların karşılaşması geçmişli olmayan bir haldir ve genellikle geleceği de yoktur dahası, arkası gelmeyen bir hikâyedir.

Turner, yabancıyı, kentin sembolik bir figürü olarak görür ve yabancı etrafında kurulan ilişkiler sayesinde kentin spesifik bir anlama, özgül bir kimliğe kavuştuğunu ifade eder (2015, s.331). 19. Yüzyılda yabancı, yalnız ve münzevi bir gezgindi. Yerel cemaat ile kozmopolit toplum arasında sıkışıp kalmıştı. Hiç kuşkusuz Simmel'in dünyasında yabancı istisnai olardı ve kent yaşamının kısa süreli, geçici bir figürü idi. Yani yabancı bugün burada, bu şehirde, kasabada kendisi gibi olanla beraber iken, yarın başka bir yerde ve şehirde olabilir (Simmel, 2009). Ancak, Simmel için istisnai olan yabancı bugün bir yaşam biçimi haline gelmiştir. Zira çağdaş toplumda küreselleşme, toplumun tümünü bir nevi yabancılığa mecbur kılmıştır denebilir

Benzer şekilde Julia Kristeva da, "Strangers to Ourselves" (Kendimize Yabancıyız) (1988) adlı eserinde yalnızlığın yanı sıra yabancıнын da ne denli tanıdık ve bizden biri olduğunu göstermeye çalışır. Kristeva, yabancıнын özgürlüğünün yalnızlıktan kaynaklı serbestlikte aranması gerektiğini anlatır. Ona göre, yabancılar, kendi bağlarından kopuk halleri ile kendilerini "tamamen özgür" hissederler. Ancak bu özgürlük, aslında, tek başlılık ya da yalnızlıktan başka bir şey değildir (Talu, 2010, s.147).

Bu minvalde kent; yabancı, heteronomi, aykırılık ve tekinsizlik ikliminde gündelik hayatı yeniden örgütler. Kent ortamı sürekli garip bir miksofili ve miksofobi karışımı üretir. Bir yandan kentin tehlikeli, girilmez bölgelerinden yabancı insanların yakınlığından duyulan korku, yabancı alışkanlıkların verdiği rahatsızlık olan miksofobi, diğer yandan, başkaların içinde sakladığı büyüleyici surlara duyulan merak ve bu surları öğrenme arzusu, başkalarının nasıl yaşadığını, neler düşündüğünü yakından görme isteği olan miksofili, kenti, büsbütün dışarıklı, güvencesiz ve tehlikeli bir sosyo-mekânsal habitusa çevirir. Bauman'a göre, kentler, özellikle büyük kentler, yabancılarla bir arada yaşamının (farklılıkla yaşamının) öğretildiği okullar veya antrenman sahaları. Düzenli olarak karşılaştığımız ve karıştığımız yabancılar, bireysel cazibeye, bireysel kötülöklere veya garipliklere sahip tikel bireylere dönüşürler (Franklin/Bauman, 2009, s.93).

Bu bağlamda her yabancı tehlikeli ya da potansiyel tehlike habercisi olarak görülebilir. Bu yüzden insanlar tehlikeye karşı güvende olmak isterler. Fakat bundan da ürktücü, dehşet verici, insanı aciz bırakan güvensizlik korkusundan korunmak isterler. Duvarların onları bu korkudan korumasını umarlar. Aslında, evlerimizden ve sokaklarımızdan yabancıları kovarak, belirsizlikten kaynaklı güvensizlik hayaletini bir süreliğine de olsa bertaraf etmiş oluruz. Bu korkutucu, ele avuca gelmezliyle sinir bozan canavar temsilen de olsa yakılmış olur. Ancak bu şeytan çıkarma

ayinleri akışkan modern hayatımızı zedelemeyen yok olmaz, aksine, güvensizlik yaymayı sürdürür ve yaşam inatla belirsiz, düzensiz ve değişken kalmaya devam eder. Dolayısıyla, yabancı, çoğunlukla emin olunamaz niyetlerle hareket eden bir organizmadır. Tüm denklemlerde yabancı, bilinmez bir değişkendir. Sonuçta, yabancı yabancıdır, amaçları ve tepkileri sıradan insanlardan farklıdır. Bu yüzden saldırgan ya da açıkça bize ters davranmalar da yabancı rahatsız edicidir (Bauman, 2011, s.170-173). Kent sakinlerinin yabancılarla iç içe yaşayıp aynı alanı paylaştıkları koşullardan kaçmaları zor, hatta imkânsızdır.

Kentlerde, mekânsal düzenlemelerin insanların karşı karşıya gelme ihtimalini en aza indirecek şekilde dizayn edilmesi, modern bireyin zihninde yabancıların tehditkâr imgesini iyice perçinlemektedir. Çünkü birey, tanımadığı birine ne ölçüde güveneceğinden emin değildir. Simmel, metropoldekilerin başkalarına dönük resmi ve ürkek davranışının içsel boyutunda basit bir kayıtsızlık değil, aksine hafif bir nefret ve iğrenme olduğuna işaret eder (Martindale, 2012, s.44; Nacak, 2017, s.52). Bütün incelikli ayırım yöntemlerine rağmen fiziksel olarak yakın manevi olarak uzak, davet edilmedikleri halde çevremizde dolaşan, geliş gidişleri kontrol edilemeyen insanların bize eşlik etmelerinden bir türlü kaçamayız (Bauman, 1998, s.78). Kamusal mekânlarda onlarla sıklıkla karşılaşır, onların gözlemine ve denetim oklarına muhatap oluruz.

Aslında kentteki sosyal karşılaşmalar, bir bakıma herbirimizi birer yabancıya dönüştürmüştür. Örneğin; caddede, sokakta, parkta karşılaştıklarımızla genelde göz göze gelmez, konuşmaz, temastan kaçınılırız. Bunu “uygar ilgisizlik” olarak gören E. Goffman’a göre bu durum, bir şehirde yabancılar arasında yaşamayı mümkün kılan bir tekniktir ve “kişinin bakmıyor ve dinlemiyor” gibi yapması ya da en azından bakmadığı, işitmediği ya da çevredekilerle ilgilenmediği havasını verecek şekilde davranmasıdır. Kişinin diğerleriyle göz göze gelmekten kaçınması, onun kazara ya da araya gözünün birine kayması halinde bile diğerlerine dikkat etmediğinin alenen ilanıdır. Ancak, hiç bakmamak da imkân dışıdır. Zira sokaklar, meydanlar ya da diğer kamusal mekânlar çoğu zaman kalabalıktır ve çarpışmamak ya da bir yol kazasına meydan vermemek için dahi olsa karşıdakine bakmak, dikkat etmek gerekir. Gözlem yapmadan durmasak bile, bu bakışımızın takıldığı insanların rahatsız ve tedirgin etmeden, hissettirilmeden yapılmalıdır. Kişi bakmıyormuş gibi yaparak görmelidir (Bauman, 1998, s.78-79). Aslında her gün sokakta, çarşıda, bir tren garında karşılaştığımız yüzlerin çok azını hatırlamamız, bir farkındalık kesbetecek kadar dikkatli bakmadığımızın açık bir göstergesidir. Goffman, bu durumu

karşılıklı olarak “ışıkların söndürülmesi” diye ifadelendirir. Ayrıca, söz konusu uygar ilgisizlik halini bir tür “odaklanmamış etkileşim” olarak da görür. Bu ifade, sosyal ilişki ya da etkileşimin örtük biçimini de tanımlar (bkz. Giddens, 2010, ss.77-78).

Goffman, *Kamusal Alanda İlişkiler* isimli kitabında, uygar ilgisizliği (sivil dik-katsizliği), kişinin kendisini ötekinin müdahalesine kapatmak ya da ötekine karşı müdahil gözükmeme arzusundan kaynaklandığını ifade eder. Ona göre, gözlerin karşılaşması, çoğu zaman yabancılar arasında izin verileden daha kişisel bir ilişkiye davet içerir. Bu aynı zamanda kişinin anonim kalma ve başkaları gözünde görünmez kalma hakkından feragat ettiği veya bunları askıya aldığı anlamına gelir (Goffman, 2017). Bu yüzden bireyler bu davetsiz sınır ihlallerinin önüne geçmek için bilinçli olarak mesafeli bir duvar örerler. Kendisini dışarıya kapattığı gibi, dışarıdan yönelecek göz ve bakışın taarruzundan da korumuş olurlar. Görmemiş, bakışmamış gibi yaparak, nötr ve perdelenmiş bir korunaklı alan inşa ederler.

Goffman’ın uygar ilgisizlik olarak nitelendirdiği bakış, esasta, ilgiyi gizlemek üzere planlanmıştır. Bu bakış bakılanı rahatsız etmez, kişiye müdahale hissi uyan-dırmaz. Buna karşın, abartılı bakış, “kişiyi rahatsız etmek”, “tedirgin etmek” gibi amaçlar taşır ve görgüsüzlüğe yorumlanır. Nitekim yüz ve vücut imgesine bakarak sosyal etkileşimin samimi veya resmi, yakın veya uzak olduğu anlaşılabilir. Bir bü-feciye, bir polise her zaman soru sorabilirsiniz, çünkü yüz hatları soru sormaya açık-lık taşır. Karşısındakinin gözlerinin içine doğru bakmak; diğer simgelerle birlikte, “tehdit”, “kendine güven”, “yabancılaşma”, “küçümseme”, “vedalaşma” vb. duy-guları çağırır (2017, s.94).

Kentsel koşullarda yabancıların birbirlerine karşı gösterdikleri söz konusu naif ve incelikli ilgisizlik, aslında yaşamı idame etme noktasında tartışmasız bir değer-dedir. Ne var ki, bunun bazı negatif sonuçları da yok değildir. Örneğin; köyden/ka-sabadan yeni gelmiş biri büyük kentin kendine özgü resmi, ikincil havası ve soğuk ilgisizliği karşısında şaşırıp kalır. İnsanlar sanki diğer insanları hiç görmez, dikkat etmezler. Bakışma, göz göze gelme ya da canlı olarak onlara bakmadan geçip gider-ler. Şayet başımıza bir şey geldiğinde insanların dönüp bakmayacakları, ilgilen-me-yeceklerini biliriz. Sanki diğer insanlarla aramızda görünmez bir duvar, bir blokaj vardır ve bu diğerleriyle olan bağlantımızı koparır. Bu duvar/engel, sıradan insan-ların aşması mümkün olmayan, kapatılması güç bir mesafedir. Birbirleriyle mey-danlarda, caddelerde, sokaklarda yan yana, omuz omuza iken zihinsel ya da manevi olarak aralarında aşılmaz uçurumlar vardır. Onları diğerlerinden ayıran sessizlik ve yabancılarla dönük tehlike hissi, vazgeçilmez bir silah olarak devreye giren mesafe

koyma bir tür tehdit olarak algılanır (Bauman, 1998, s.79-80). Kalabalıkta yitip giden biri, bununla baş etme imkânı bulamaz, kişi kendini önemsiz, yalnız ve vazgeçilebilir hisseder.

Büyük kente özgü “evrensel yabancılık” daha dar/kişisel bağlamda herkesin işine burnunu sokmayı ve meraklılığı hak bilecek insanların can sıkıcı müdahalelerinden kurtuluş anlamına da gelir. Kişi özel alanına kimseleri sokmadan kamusal bir mekânda bulunabilir. Sivil dikkatsizlik gereği erişilen “ahlaki görünmezlik” kişiye paha biçilemez bir özgürlük bahşeder. Kişi kent ortamında herhangi bir engelle karşılaşmadan rahatça dolaşabilir. Bu da kişiye yeni ve değişik türden izlenimler edinme ve yaşam deneyimlerini genişletme olanağı sunar (Bauman,1998, s.80).

Yabancıntın kentteki varlığı aslında kente asli kimliğini de verir. Çünkü kent, aşına olanın, bizden olanın, benzeşik olanın yurdu değildir. Kent, bir uyum, ahenk adası değil, aksine bir çatışma ve kaos alanı, dahası farklılıkların, farklı düşünenlerin, farklı eylem ve kimliklerin birarada olduğu bir zenginlikler yurdudur (Bumin, 1990). Aristoteles'in de ifade ettiği gibi, kent, yabancıntın, tuhaf olanın, bizden olmayanın mekânıdır (Kurtuluş, 2005). Kentte yabancı vardır, öteki vardır, bize benzemeyen vardır. O yüzden kentteki hukuk farklıdır, sözleşmeye dayalıdır, başkasının varlığına rıza göstermeye ve tahammül etmeye dayalıdır. Kişi varlığını yabancıntın, ötekinin aynasında görerek, kimliğini diğerine bakarak inşa eder, farklılığını karşısındakine bakarak farkeder. Bir bakıma kent, yabancı, öteki ya da farklı olanın ahenkli bir harmonisini temsil eder.

Metropol Psikolojisi: Bezgin/Bıkkın Yaşamın Şiddeti

Metropol psikolojisi gri, ağır bir daralma ve kısırılma duygusu içerir. Metropolün hızına, temposuna, zorunlu, zorlayıcı koşullarına ayak uydurma mecburiyeti, kişiyi ister istemez gergin ve stresli kılar. Metropolün vaad ettiği özgürlük ve konformizm, çoğu zaman yüksek bedeller eşliğinde ödenen ağır bir fatura sayesinde hemen hiç gerçekleşmez. Metropolün bürokratik ve hukuki bağlayıcılıklara dayalı sosyal düzeni, bireyde temkinli bir iyi hal, ölçülü tutum ve davranışlar ile gerçek özgürlüğü hep sınırdan yaşamakla özdeş, kısıtlı bir yaşam dünyasına karşılık gelir.

Metropol psikolojisi belki de en fazla birbiri ardınca taarruza geçen uyarım bombardımanı sayesinde, bireyin algı ve zihin dünyasının ağır bir baskı altına girmesi şeklinde kendisini gösterir. Birey, bu uyarım çokluğu ve zenginliği karşısında, bunları elimine etme, hazmetme, içselleştirme ve her bir uyarıma tepki verme gibi hususlarda büyük bir bocalama ve tedirginlik yaşar. Her bir uyarım, bireyin algı ve

zihnini hedef alır. Birey bu uyarım seli karşısında karar verme, onama, kabullenme, karşı çıkma ya da uyum sağlama gibi hususlarda büyük efor sarfeder. Bunun kişi üzerinde büyük ve ağır bir psikoloji oluşturduğu yeterince açıktır.

Bu noktaya Alman sosyolog Georg Simmel de dikkati çekmekte ve *The Metropolis and Mental Life* adlı eserinde, kent yaşamının sürekli hareket eden ve değişen ortamıyla insan kişiliğinin düşünsel yönlerini harekete geçirdiğini ileri sürer. Birbiri ardınca gözüken uyarımlar çokluğu karşısında bireyin, genel anlamda yaşama dair bezgin (blase) bir tavır takındığı, bu sayede, kendine yönelen söz, mesaj, imge, işaret vs. den bu yolla korunmayı seçtiğini ifade eder.

Simmel, bezginliği, bıkkınlığı, metropol yaşam tarzının en belirgin özelliği olarak görür. Ona göre bıkkınlık, metropolle dolaysız bir bağ'a sahiptir. Bıkkınlığın asıl nedeni, sınırları uyaran birbirine zıt unsurların hızla değişmesi, son derece yoğun ve sıkıştırılmış halde olmasıdır. Sınırsız zevk peşinde koşulan bir hayat, insanı bıkkınlıştırır. Bıkkınlığın özü, farklılıklar karşısında kayıtsızlaşmadır. Bıkkın insanın gözünde her şey aynı donuklukta, aynı griliktedir, hiçbir nesne diğerinden daha tercih edilir değildir (2005, s.91). Metropol insanı her şeyi yaşayıp hiçbir şeye şaşırılmaz. Büyük şehrin düzenli uyarımlarına karşı duyarsızlaşır. Sınırsal dinamik, en radikal biçimiyle dokunma korkusuna ya da bezginliğe neden olur. Dokunma korkusu ruhun sürekli yeni uyarımlarla karşılaşması nedeniyle çevreye karşı hastalıklı bir tepki olarak görülebilir. Asabi kişilik, insanlara karşı mesafe koyarak tepki verir (Alver, 2013, s.207).

Simmel başka hiçbir ruhsal fenomenin, "bıkkınlık" kadar, metropolle böylesine dolaysız bir bağ taşımadığını belirtir. "Uyarılan sınırlar, öylesine uzun bir süre boyunca bütün güçleri ile tepki vermeye zorlanır ki, artık hiçbir şeye tepki veremez olur. Aynı şekilde, çok daha zararsız izlenimler, birbirleriyle çelişecek biçimde ve büyük bir hızla değiştiklerinden, son derece şiddetli tepkiler vermeye ittikleri sınırları amansızca zorlayarak, dayanma güçlerini sonuna dek kullanmalarına neden olurlar. Böylelikle, yeni duyumlar karşısında uygun enerjiyle tepki verme noktasında bir yetersizlik ortaya çıkar" (Frisby, 2005, s.25). Bu ortam kişinin enerjisini tükettiği gibi yeni uyarımlara tepki verecek gücü de elinden alır. İşte bıkkınlık bu noktada ortaya çıkar. Bıkkınlığın özü, kişinin farklı olan karşısında ilgisizliği, kayıtsızlığıdır. Bıkkın kişi, her şeyi aynı donuklukta, matlıkta algılar. Onun nazarında nesnelere birbirine üstünlükleri yok gibidir. Herşey gri tondadır, hiçbir şey onu heyecanlandırmaz.

Bezgin tutumun ortaya çıkışında, psikolojik faktörün dışında para ekonomisi farklılıkları değişim değerine indirilmesi nedeniyle sorumludur. Para ekonomisinin kalbi durumunda olan metropolde, sosyal yaşantıdaki tüm özel, tikel deneyimler, paranın mübadele değeri üzerinden aynileşir, herşey fiyatlandırılarak niceliklere indirgenir. Bir bakıma, şeylerin çeşitliliğini para ekonomisi birbirine eşdeğer kılar. Para, en korkunç tesviyecidir, çünkü para her türlü nitel farkını “fiyatı kaç/a” sorusuyla eşitler. Nicel tasavvurlar, olanca renksizliğiyle bütün değerlerin ortak paydası haline gelir (Simmel, 1903; Talu, 2010, s.146). Para eşyanın özünü, biricikliğini, özgün yanlarını, geri dönüşsüz şekilde aşındırır, dejenere eder. Hemen her şey, paranın likidite ırmağında, ortak, benzeş özgül ağırlıkta yüzer.

Aslında, bıkkınlık, bilinçli bir psikolojik tercih değildir. Metropoliten bıkkınlık bir nesneye sahip değildir. Metropolde yaşanan her türden karşılaşma, etkileşim söz konusu bıkkınlık filtresinden geçmek durumundadır. Bıkkınlık, kentin dinamiklerine karşı bir duruş, vaziyet alış biçimidir. Metropol, kişinin komşusuna karşı kesin bir geri duruşuna ya da fark etmezliğine olanak tanır. Karşılıklı ihtiyat ve farksızlık, büyük şehirlerin, tinsel yaşam koşulları, kalabalık içinde bireyin bağımsızlığı için güçlü bir şekilde duyumsanmaz; çünkü bedensel yakınlık, tinsel mesafeyi belirginleştirir (Alver, 2013, s.207).

Metropole özgü bu mesafeli hal, dış dünyadan gelen çok sayıda uyarıcıya kayıtsız kalmamıza neden olur. Bu ruh hali muhatap olduğumuz insanların kim olduğunu bilmeme ve umursamamıza yol açar. Ne var ki, her uyarıcıya uygun bir tepki vermek, hayal dahi edilemeyecek bir gerilim ya da ruhsal çöküşü beraberinde getirir. Dolayısıyla, metropol yaşamını karakterize eden önemli unsurlardan biri, bezginlik ve bıkkınlıktır denebilir. Billboardlar, yanıp sönen neon lambaları, hızla akan trafik, meydanlarda, caddelerde koşturan insan kalabalıkları ve birbiri ardınca sıralanmış ticari, endüstriyel markaların ışıltılı, göz kamaştırıcı reklam cangılları vs. hızla bireyin aurasını delip geçer.

Sınırsız ve sürekli duyu bombardımanı, kişiyi muhasara altına almaya meyilli zevk ve heyecan impulsları, ortalama insan için artık bir yorgunluk ve bıkkınlık adresi haline gelir. Uyarı ve baskı altındaki sınırlar tepki vermede zorlanır, dahası artık pek tepki veremez, heyecan duyamaz, bezgin/bıkkın bir noktaya doğru savrulur. Aslında hergün sokakta, caddede, meydanlarda dikkatimize yönelmiş sayısız mesaj, görüntü, resim, ses ve sayısız reklam spotlarına karşı, etrafımızdaki insan, eşya ve hareketliliğe karşı pek duyarsız, heyecansız ve lakayt şekilde davranmamızın altında bu psikoloji yatmaktadır. Bize yönelen sayısız uyarım karşısında, sessiz kal-

mayı, kendi içimize gömülü kalmayı tercih ederiz. Bu aslında, kentin kozmopolitesine ve uyarım salvolarına karşı bir tür istemsiz tepki, belki de sessiz bir saldırı anlamına gelir.

Metropole özgü bu bıkkın/mesafeli hal, hiç kuşkusuz kentin iç işleyişi ve ontolojik doğasından destek alır. Her an değişen, yanıp sönen imgeler ve göstergeler denizinde birey, kendini kuşatan gerçekliğin sahiciliğini kavramakta zorlanır. Şeylerin gerçekliğine dair algısı flü hale gelir. Sürekli değişen ve çoğalan uyarımlar karşısında asıl ve öz’de olanı farketmekte güçlük çeker. Artık hiçbir şeye şaşırılmaz, heyecan duymaz, hayata ve olaylara karşı “cool” bir tavır sergiler.

Hız ve Tempolu Zamanın Patolojisi

Metropol, hız ve yüksek tempolu zamanın mekânıdır. Metropolde zaman hızlandığı gibi şeyler de aynı süratte yol alırlar. Virilo’nun da ifade ettiği gibi ‘hız’ artık politik bir strateji konumundadır (bkz. Virilo, 2003). Modernlik, hız ve yüksek mobilizasyona ayarlı tempolu bir yaşama karşılık gelir.

Modern kent yaşamını hızlandıran unsurların başında ulaşım ve taşımacılık alanındaki gelişmeler gelir. Bireysel otomobil mülkiyetinin artışı, toplu taşıma araçlarının yaygınlaşması, şehir içi banliyö trenlerinin, hızlı trenlerin, deniz ve karayolu hatlarında yaşanan yoğun trafik, kent yaşamını eskiye oranla daha hareketli ve devingen hale getirmiştir. Eskiden, nadiren evinden çıkıp şehirde yakınlarını görmeye giden insanlar ya da kamusal kalabalığa, mekânlara karışmak isteyenler, ulaşım imkânlarının artması ile daha sık ve yoğun şekilde bir araya gelmekte, şehir sürekli yer değiştiren, mekân üzerinde gezintiye çıkan, şehir içi/dışı seyahatler yapan, iş ya da gündelik faaliyetler için dışarı çıkmak durumunda kalan insanlar sayesinde, giderek daha hareketli ve mobilize bir görünüme kavuşmaktadır.

Bir yandan ulaşım sistemleri öte yandan iletişim ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler, zaman ve mekândaki hareketliliği doruk noktasına çıkarır. Eski zaman ve mekâna karşılık gelen edimler yerini yeni dönemde bambaşka ilişki ve eylemlere bırakır. Dahası, zaman ve mekânın kategorik anlamları buharlaşarak, zamana ve mekâna dair algılar içiçe, eşzamanlı ve bütünlük bir bağlamda cereyan etmeye başlar.

Hız söz konusu değişimlerin odağında yer alır; artık hiçbir şey için beklemek gerekmez, bekleme kültürü ölümcül yaralar almış durumdadır. Her şey, erişilebilir, kolayca ulaşılabilir hale gelmiş, hiçbir şey için sabretmek, tahammül etmek gerek-

memektedir. Çağa damgasını vuran hız ve tempolu zaman, yaşamın doğasını dönüştürdüğü gibi, akışkan, her daim mobilize bir dünya algısı yaratmıştır. Zira, hız artık küresel bir fenomen, hızlanan bir zaman ve ona eşlik eden kentsel dinamikler, bizi uçucu, mobilize ve dinamik bir yaşamla karşı karşıya getirmiştir. Bu bağlamda kentin hızı ve karmaşası, hayatı akışkan bir fay üstünde her daim yeniden örgütler. Kentte, hızlı akan zamana karşı hemen herşey aynı hız ve tempoda karşılık verir. İnsanlar, bilgi, para, mekânlar, değer ve zihniyet ölçüleri hepsi aynı değişken iklimde başkalaşır, yeni boyut ve anlamlar kazanırlar. Dahası, global ölçekte tüm bunlar hızın politikası gereği, küresel bir dalgalanma, benzeşik ve bir örnek toplum yaratır.

Paul Virilio, “Hız ve Politika” adlı eserinde, içinde yaşadığımız toplumun tüm yapı ve kurumları ile hareket, hız ve hızla ilerlemenin egemenliği altına girdiğini ifade eder. Ekonomi, siyaset, gündelik yaşam, sanat, kültür, güvenlik vs. hızla ve oldukça tahripkâr şekilde değişiyor, yenileniyor, başka bir hal ve boyuta sürükleniyor. Bu hal ve boyut, yerleşik ve kalıcı olana karşı duruşu ve direnç noktalarını da yok ediyor (Virilio, 2018). Toplum, politika, kent yönetimi vs. hızlanan zamanın totalitesine boyun eğen, onun kontrolüne giren bir karaktere bürünüyor (bkz. Armitage, 2017).

Endüstriyel ve teknolojik değişime bağlı olarak zaman ve mekânın algılanması da farklılaşmakta, özellikle değişen hız algısı neticesinde ‘an’ın yeterince farkedilemediği, her şeyin gerçek anlam ve değerinin buharlaştığı yeni bir döneme geçiliyor. Hatta hız retoriği, gündelik yaşamın tüm şubelerine nüfuz ederek adeta içsel bir deformasyon yaratıyor. Ritzer’in (2014) dikkat çektiği gibi artık, hızlı yemek, hızlı eğitim, hızlı eğlence, hızlı çalışma, hızlı seyahat vs. gibi hızlandırılmış aktiviteler üzerinden modern yaşamın akışkan hale gelmesi söz konusudur. Hız kültürü, ilişkilere dinamizm, kolaylık, hızlı ve ucuz erişilebilirlik sağlamakla birlikte, standartlaşma, tektipleşme, hesaplanabilirlik, kestirilebilirlik vb. yan özellikler de kazandırmaktadır.

Dijitalleşme, enformasyon ve iletişim sinyallerindeki yoğunluk, söz konusu hızlanmanın motorize unsurlarını oluştururlar. Bunların yayılması ve tüketimi üzerinden işleyen oldukça kaotik ve akışkan bir rasyonel düzen yürürlüktedir. Bu yeni düzenin mottosu ise “hız”dır. Hızlı bilgisayarlar, hızlı modemler, hızlı hat ve programlar vs. aynı şekilde hayatı ve insan ilişkilerini de bir hayli hızlandırmış, tempolu, akışkan ve saat gibi işleyen mekanik bir yaşam dünyası yaratmıştır. Bu yeni dönem için hız artık, arzu edilen, aranılan, önemsenen, onun üzerine hemen herşeyin bina edildiği bir yeni zaman icadı olarak sürekli bir yükseliş trendini temsil etmektedir.

Hız, aynı zamanda, kapitalist bir hegemonik düzen de inşa etmektedir. Söz gelimi, hız, hemen her sektörde aranılan bir özellik halini almakta, kapitalist çalışma hayatı, örgütsel yapılar ve tüketim süreçleri büsbütün hızın, hızlandırılmış zamanın egemenliğine girmektedir. Zamana ne kadar fazla iş ve hareket sığdırırsanız, etkinlik ve verimliliği dolayısıyla kapitalist anlamda kârlılığı garantiye almış olursunuz. Hızlı üretim/tüketim algısı, hayatın tüm şubelerini kalıplayan ana gösteren haline gelmiştir. Hatta kültürel ifade ve temsiller giderek değişmekte, moda akımlar yüksek hızla tüketilmektedir. Pek çok akım/trend hızla ve eşanlı olarak piyasaya çıkmakta ve aynı hızla tüketilmektedir. Yine, modern yaşam, hızlı enformasyon bombası sayesinde oldukça radikal bir altüst olma tehditi altındadır (Dijk, 2018). Enformasyon patlayarak yayılmakta, anlık tüketilmekte ve buna bağlı devrimci değişimler çok kısa zamanda toplumsal olanı başkalaştırmaktadır. Özellikle internet ve televizyonun teknik imkânları sayesinde enformasyon daha sık ve daha hızlı şekilde muhabatına ulaşmaktadır. Ne var ki, bu hızlı bilgi, ses, görüntü bombardımanı, kültürel ve politik ifadelerin alımlanmasında sıklık ve yüzeysellik ortaya çıkarmakta; gündelik dil, iletişim, etkileşim yapıları vs. sathi, derinlikten uzak, basit, kes-yapıştır bir özellik kazanmakta, insan insana ilişkilerdeki anlam yüklü ifadeler kaybolmaktadır. Bu yaşamın, derinliği, anlam yüklü ontolojisinin artık geçicilik, uçuculuk, hız ve tempolu zamanın işgali altına girdiğinin bir göstergesi olsa gerek.

Küresel kentler, hızlı ve tempolu ilişkilerin hakim olduğu akış alanlarını temsil ederler. Kentler, söz konusu hızlandırılmış sosyal gücün ete kemiğe büründüğü, kentsel yaşamı tümüyle sarıp sarmaladığı bir görüngüyü sembolize eder. Hız, tüm gücü ve aparatları ile kentli yaşamı adeta muhasara altına almıştır. Kenti 24 saat yaşayan canlı bir organizmaya dönüştürmüş, gece gündüz ışıklı, aydınlıklı hep canlı ve ayakta bir kent profili (örneğin NewYork, Los Angeles, Paris, Tokyo vs.) modern kent yaşamını karakterize eden en çarpıcı unsur olmaktadır. Kentin dinamizmi, rasyonalitesi, bürokratik ve hukuki ilişkiler düzeni, doğal olarak kent ilişkilerinin yönünü, rotasını ve ritmini belirlemekte, kentte yaşamak bu hızı içselleştirmeyi ve ona uygun hareket etmeyi kaçınılmaz kılmaktadır.

Bugün için hareket, mobilizasyon kent hayatının en tanımlayıcı vasfı durumundadır. Yavaşlık, gözden düşen, uzak durulmak istenen bir anlama kavuşmuştur. Hız hayatın odağında yer almakta, ilerleme, yükselme, sınıf atlama vb. kapitalist hedeflerin aranılan hususiyeti olmaktadır. Toplumsal hayat hızın yörüngesine girdikçe, toplumsal hafıza, bellek akamete uğramakta, hızın rüzgârıyla sabit, kalıcı unsurlar buharlaşmakta, yerine ikame edilenler sayesinde unutulmaktadır. Zira hızlı

yaşam hızlı unutmaya yol açmakta, anımsamak için durmak, nefes almak, beklemek gerekmektedir (Fedayi, 2010).

Hızın başdöndürücü gücü sayesinde modern kent yaşamı, hiç bu kadar geçici ve akışkan bir hal almamıştı. Hiperaktivite, işkoliklik ve hard çalışma/üretim, hız toplumunda yaşamın temel dinamosunu oluşturmaktadır. Modern yaşam iş ve performans üzerine bina edilmiştir. Bu realite bizi, bir tür çalışma kampı ethosuyla karşı karşıya getirmektedir. İnsan bir tür performans makinesine dönüşmüş durumdadır. Başarı, kutsal bir tapınma ögesi. Hız, sadece sanal bir gerçeklik değil, aynı zamanda fiziksel ve duyuşsal/zihinsel bir parametredir. Bilgi, iletişim her an ulaşılabilir şeydir. Sosyal ilişki yerini etkileşim'e bırakmıştır. Hiperaktivite, sadece çocuksu bir davranış hali değil, aksine her yaşta insanın içinde bulunduğu ruşsal duruma karşılık gelmektedir (Chul Han, 2017).

Hız ve hızlı yaşam temposu, kentli bireyin taşıdığı stres ve zorlanmalara ekstra bir yük de getirmekte, hatta pek çok psikolojik, bedensel arazaların ana nedenini oluşturmaktadır. Hızın temposuna yetişme gereği, çoğu zaman insanları olduğundan fazla germekte, strese sokmaktadır. Yaşamı tedirgin, kırılğan bir hat üzerinde yaşamaya yönelmektedir. Hızın totalitesi, birey ve toplum yaşamında ağır şekilde hissedilen travmalara, incinme ve yaralanmalara sebebiyet vermektedir. Zaman baskısı, hızlanma gereksinimi, kişiyi adeta bir vakum içerisine almakta, hayatın asudeliği ve zamanın farkındalığından uzaklaşma hissi yaratmaktadır.

Hızla birlikte her yeni duruma adapte olma mecburiyeti bireyi olduğundan fazla yormaktadır. Bireyin aldığı her yeni uyarıya tepki verme durumunda kalması, onu diri ve canlı tuttuğu gibi hayatı hep diken üstünde yaşamak ve anlık tepkiler verme noktasında uyanık olmaya sevk etmektedir. Bireyin hızlanan zaman ve ona uyum sağlama yolunda gösterdiği çabalar, neticede onu bitap düşürmekte, gerçek zaman ve yer algısını muğlak hale getirmekte, akıp giden yaşamı kavrama ve hissetmesinde zaafiyetlere sebebiyet vermektedir. Bu durum, modern bireyin kentle olan ilişkisini patolojik kılarak, tükenmişlik sendromları sergilemesine ve hiçbir şeyin onu heyecanlandırmadığı/şaşırtmadığı soğuk ve mat bir psikoloji içerisine itmektir.

Bu hız ve akışkanlık kültürü, aynı zamanda, istikrarlı ve süreklilik içeren yaşam deneyimleri ve anı/hatıra biriktirmeyi de imkânsız kılmaktadır. Hızın büyüüne kapılmış kitleler için, durup düşünmek, yavaşlamak, beklemek, hayatı asude ve dingin bir psikoloji içinde yaşamak neredeyse imkânsızdır. Metropol insanları, hızlanmış bir zaman içinde rekabetçi bir tutkuyla, mekandan kopuk, küresel bir network dahilinde oldukça devingen ve mobilite bir yaşamı deneyimlerler. Gündelik yaşamın planlı, öngörülebilir, kestirilebilir bir hal alması, hiç kuşkusuz, modern aklın

matematiksel ya da hesapçı kişilik özelinde reorganizasyonundan kaynaklanmaktadır. Bu ise bizi doğal olarak yaşanan hayatın bir proje, tasarım ya da etkili bir reproduction olduğu gerçeğine götürmektedir.

Para Ekonomisi, Hesapçılık ve Rasyonalite

Simmel (1996) metropolü “para ekonomisinin evi” olarak görür. Ve bunu metropolü meydana getiren koşullar üzerinden değil bizatihi metropoldeki yaşamın ta kendisi üzerinden, metropol insanına bakarak açıklar. Simmel, metropolün insanları şekillendirdiği, istediği gibi dönüştürdüğüne işaret ederek, metropoldeki bireye odaklanır.

Simmel’e göre metropolde bireyler, ilişkilerini rasyonel olarak hesap ederler. Metropolün büyüklüğü/yoğunluğu, ister istemez zaman ve mekânın rasyonel düzenlenmesini gerektirir. Metropol, tüm faaliyetleri/etkileşimi, özneler üstü bir zaman şemasına göre tanzim eder. Bireyler, dakiklik, hesapçılık ve kesinliğe zorlanırlar. Bu sayede modern zihin giderek daha hesapçı olur, pratik yaşam para ekonomisi aracılığıyla kesinliğe erişir. Bu, aynı zamanda yaşadığımız dünyanın her parçasını matematiksel formüllerle sabitleme fikrine götürür. İnsanların günlerini ölçmeleri, hesap etmeleri, saymaları ve nitel değerleri nicel değerlere indirgemeleri, para ekonomisinden kaynaklanır. Paranın hesaba dayalı doğası, sosyal ilişkilere kesinlik, özdeşlik ve farklılıkların tamamına bir belirlilik, anlaşma ve düzenlemelere ise bir kesinlik getirir. Metropol sakinlerinin ilişkileri karmaşık ve çeşitlidir; bu nedenle verilen sözler ve hizmetlerde çok katı bir kesinlik olmaması halinde bütün yapı/sistem aksayabilir, içinden çıkılması olası olmayan bir kaosa dönüşebilir (Alver, 2013, s.207).

Simmel’e göre, metropolde herşey ‘kaç?’ sorusuna indirgenmiştir. Tüm metropol yaşamı bu soru etrafında dönüp durmaktadır. Metropol, para ekonomisinin tümüyle kontrolü altındadır. Bundan dolayıdır ki, metropole özgü koşullar, insanları sürekli olarak hesapçı bir akılcılığa zorlar. Hesap ederek yaşamak, bir yandan alışverişteki alıcı-satıcı ilişkisinde, diğer yandan zamana ilişkin akılcı tasarruflarda kendisini gösterir. Simmel, metropoldeki teknik ve hıza oldukça önem verir. Zira dakiklik, hesaplanabilirlik, kesinlik gibi değerler, genelde, metropol yaşamının bir gereği ve zorunlu bir değeridir (Simmel, 1996; Yaşat, 2008, s.128). Bu değerler, bütün karmaşıklığı ve uzanımlarıyla kendisini metropol varoluşunun bir gereği olarak dayatır. Bunlar, metropolün para ekonomisiyle ve zihinsel doğasıyla ilişkili ol-

duğu kadar, aynı zamanda, hayatın içeriğine de damgasını vuracak, akıldışı, içgüdüsel, başına buyruk özelliklerin ve uyarımların safdışı edilmesiyle de yakından ilişkilidir. Kendi dışındaki genel ve kalıplaşmış bir yaşam formunu almak yerine, yaşam tarzını kendi içinden belirlemek isteyen özellikler ve uyarımlardır bunlar. Gerçekte, akıldışı uyarımların damgasını vurduğu başına buyruk kişilik tipinin kentte var olması olanaklıdır. Ancak, bu kişilikler tipik kent hayatıyla tam olarak uyuşmaz. Ruskin, Nietzsche gibi insanların metropole besledikleri şiddetli nefret bu bağlamda anlaşılabilir. Metropol karşısındaki bu nefretlerine yol açan nedenler, para ekonomisinden ve modern varoluşun entelektüalizminden de nefret etmelerini beraberinde getirir (bkz. Simmel, 2005, s.90).

Hesapçılık ve para ekonomisinden kaynaklanan kesinlik, kentsel yaşamı aritmetik bir probleme dönüştürür. Şehirde sosyal hayat, dakiklik, kestirilebilirlik ve kesinlik üzerine bina olmuştur. Kent hayatı bu sayede, duygusal şiirini kaybetmiş, aklın dar ve katı matematiği tüm ilişkilerin içini boşaltarak çorak ve yavan bir ilişkiler dizgesi yaratmıştır. Para ekonomisi, kentli yaşamı renksiz ve güvensiz kılarak, herşeyin kıymetinin parayla ölçüldüğü mekanize bir yaşamı dayatmaktadır. Şehir büyüdükçe, para ekonomisi ve resmi/ikincil ilişkiler hayatı bütünleyen, üstünü örtten, benzeşik ve bir örnek yaşama yerini bırakmaktadır. Kentlerin bu denli insanüstü, mekanik bir boyut kazanmasında, kentin ruhunu kemiren söz konusu para ekonomisinin ve buna dayalı değerlerin başat bir güce erişmiş olmasının büyük rolü vardır.

Metropol gerçekliği, ister istemez bireyden hesapçı bir rasyonellik ister. Bu kentte yaşamının, var olmanın belki de en zorunlu şartlarından biri durumundadır. Zira kent, maddi ve rekabetçi koşullarda birey ve toplumu rasyonel olmaya, plan yapmaya, hesapçı bir muhakemeye ve hayatı bir tasarı, proje olarak kurmaya yönelir. Modern yaşantı belirsizlikten ve öngörülemez risklerden uzak kalmak ister. Ne var ki, kentlerdeki rekabetçi, anonim ve kozmopolit sosyal ortam insanlar arasındaki güven ve bağlılık duygusunu öldürür. Büyük hayal kırıklıkları ve aldatılmışlık duyguları yaşamamak için insanlar resmi, mesafeli ilişkiler kurar, bağlantılarını garanti altına alıcı hesapçı stratejiler geliştirirler. Bu sayede kent ilişkileri sözleşme, hukuki normlar ve resmi bir tonda akıp gider. Bir bakıma hesapçı kişilik, kentsel yaşamın/kültürün dayattığı, bireysel özerkliği temine hizmet eden ayırıcı bir husus olarak öne çıkar.

Kozmopolit Kimlik/Kişilik Krizleri

Metropol, tinsel ve maddi varlığı itibarıyla birey ve toplum yaşamını bütüncü olarak organize eder. Kişinin yapıp etmeleri ve düşünsel tasavvurları, yaşanılan coğrafik ya da mekânsal kozmozdan izler taşır. Kişi bu kozmoz içerisinde, onun dikte ettiği, zorladığı, sınırladığı, teşvik ettiği, onay verdiği edimler ve düşünsel atraksiyonlar içine girer. Bir başka ifade ile, kent/metropol, tipik kimlik formları üretme babında elverişli bir habitus olarak görülebilir.

Metropolün ürettiği kimliğe dair savların kökenlerini, 20. Yüzyıl Avrupa sosyolojisinin köklerine kadar götürebiliriz. Kentleşmenin ve buna bağlı nüfus değişimlerinin bir sonucu olarak sosyolojinin kökeni, kentlerdeki nüfus baskısının sebep olduğu sosyal denetime dair özgül kaygılara dayandırılabilir. Örneğin; bazı yorumcular, Durkheim'in işbölümü kuramının, anomi düşüncesinin ve kolektif bilince dönük vurguların, 19. Yüzyıl sonu Fransa'daki sosyal düzenlemeler üzerindeki demografik baskıların sosyolojik izahı olduğunu iddia ederler. Kimileri de, Avrupa'nın büyük şehirlerinin anonim, anomik ve yabancılaşmış nüfuslarıyla ilişkilendirilen yeni bir kişilik türünün ortaya çıkışına vurguda bulunurlar (Turner, 2015, s.332).

Kentsel kimlik/kişilik, pek çok sosyal teorisyenin merakını ve ilgisini çekmiştir. Onlara göre, kent/metropol, en nihayetinde, değerlere daha az bağlı olan ve öncelikli olarak statü ve nüfuz arayışının etkisindeki yeni bir kişilik türü yaratır. Bu kişilik türü David Riesman (1950) tarafından önemli çalışması 'The Lonely Crowd'da 'ötekine-yönelimli kişilik' olarak tarif edilir. Bu tür kişilikler bir dizi içsel değere (içe yönelimli kişilik) duyulan bağlılıklara dayanmak yerine çağdaşlarının değişip duran yargularının peşinden giderler. Ötekine yönelimli kişilik, aile ve mahalle içerisinde konumlanmaz, daha ziyade kozmopolittir. Daha yaratıcı ve edebi bir düzlemde ise Charles Baudelaire, kent mekânında dolaşan, herhangi bir bağlılık duymaksızın devinip duran bir seyyah olarak kentli flaneur kavramı üzerinden kent zihniyeti ve kişiliği hakkında kayda değer yazılar kaleme alır. Şehrin kültürünün görselliğe, dolayısıyla göze öncelik verdiği, modern toplumsal kuramın yaygın bir temasını oluşturur. Böylelikle, görsel kültür, metalarla karşılaşmanın mekânı olan alışveriş merkezlerinin çoğalmasıyla, sokakları güvenli kılan aydınlatma sisteminin yaygınlaşmasıyla, malları yeni bir tüketici estetiği içerisinde sergileyen reklam panolarıyla ve toplumsal bir rol olarak flaneur ile bağlantılıdır. Kent ortamına dair yazma geleneğinin bir başka etkili ifadesini, Berlin'deki çocukluk deneyimi, Paris ve Berlin'deki alışveriş devrimi ve Avrupa'nın yeni alışveriş merkezlerindeki ticari

bir kültürün ortaya çıkışı üzerine yazılar kaleme alan Walter Benjamin (1970) de etkili ifadesini bulur. Benjamin, Baudelaire'nin bohem sanatçı, kentli züppe, sokak satıcısı ve dedektife odaklanan şehir vizyonunun devrimci doğasının büsbütün farkındaydı. Pasajların içinden geçen kalabalıklar, tramvaydan dışarıyı dikizleyen yollar, gaz ışığıyla aydınlanmış sokaklardaki fahişeler ve küçük kent suçluları vs. yazar ve şairlerin kente dair imgelemlerinin şaşmaz figürlerini oluştururlar (Richard, 1991;Turner, 2015, s.331-3).

Metropol ve bunun sosyo-psikolojik yaşama olan etkileri üzerinde duran Simmel (2005), metropole has bir insan tipinin ortaya çıktığını ve bu tipin özelliklerine değinir. Ona göre metropol insanı, kalbiyle değil zihniyle tepki verir, duygulardan çok akıl ön plandadır. Metropolde birçok ilişkinin temelinde ekonomik ögeler vardır ve para, metropol yaşantısına yön veren yegâne unsurdur. Para mübadele değerini öne çıkarır ve bütün nitelikleri ve bireysellikleri “kaçı” sorusuna indirger. Bir başka ifadeyle herşey ve her türden etkinlik ticari bir boyut kazanır. İnsani ilişkiler kâr maliyet hesapları dahilinde ve dakikliğe odaklı şekilde süregider. Yakın fiziki mesafeye rağmen insanlar zihinsel olarak birbirlerinden bir hayli uzaktadırlar. Etrafındakileri iktisadi imgelerle tanımlar; satıcı, alıcı, müşteri, hizmet erbabı olarak görür. Kentte, üretim piyasa için yapıldığından, farklı çıkarlara sahip olanlar birbirlerine araçsal anlamlar yüklerler. İşlerini karmaşık ve ayrıntılı prosedürler dahilinde görürler.

Simmel ayrıca, metropol kişilik tipinin, iç ve dış uyarıcılardaki hızlı ve kesintisiz değişim etrafında şekillendiğinden söz eder. Modern asabi kişiliğin ruhsal önkoşullarını yaratan, gerçekte, metropolün kendisidir. Sokaktan her geçişte, iktisadi, mesleki, toplumsal hayatın hızında ve çeşitliliğinde bu rahatça görülür. Hep yeni olan ya da sürekli değişen izlenimler doğuran kesintisiz duyu bombardımanı, en uç biçiminde, “nevrazenik kişiliği” yaratır. Öyleki, kişi en sonunda, birbiri ardınca akın eden bu izlenimler, karşılaşmalar silsilesiyle başa çıkamaz hale gelir. Bu durum, bireylerin toplumsal, fiziksel çevreleri ile kendileri arasında mesafe koyma girişimleriyle sonuçlanır. Simmel, söz konusu mesafeyi modern döneme özgü bir “duygusal özellik” olarak yorumlar. Bu aslında, modern hayatın, giderek daha da kayıtsızlaştığımız “dışsal vechelerinin altında ezilme duygusu” dur bir bakıma. Toplumsal ilişkilerin (para ekonomisi sonucunda) nesneleşmesinin en uç biçimi olan kentsel varoluş, birey ile toplumsal çevresi arasında bir mesafeyi dayatır. Simmel'in sözünü ettiği “ruhsal mesafe” uç biçimler (agorafobi ya da hiperestezi) alabildiği gibi hayat karşısındaki toptan kayıtsızlık şeklinde de temayüz eder (Frisby, 2005, s.24-25).

Modern kentlerin kalbinde köksalan yeni tür kişiliklere dikkat çekenlerden biri de Wirth'tür. Ona göre, kentte etkileşim halindeki kişilerin sayısal artışı, kişilikler arasındaki teması imkânsız kılar. Kentli kişilik bu yüzden “şizoid” bir karakterdedir. Kent içinde insanlar segmenter rollerde buluşur, ilişkiler birincil olmaktan çok ikincil, temaslar gayrişahsi, yüzeysel, değişken ve parçalı bir hüviyete sahiptir. Bu durum, doğal olarak, çekingenlik, kayıtsızlık ve kof bir mizaca yol açar (Martindale, 2003, s.48).

Sennett de, Simmel ve Chicago okulu taraftarlarının tanımlamaya çalıştıkları kentsel kişilik tipini farklı yönleriyle analiz eder. Ona göre, endüstriyel kapitalizm kentlerde çoklu tahribatlar yapmakta, özellikle insan psikolojisi üzerinde, yabancılaşma, parçalanma, izolasyon, tecrit edilme, atomize olma şeklinde yıkıcı tesirler meydana getirmektedir (Sennett, 1996, s.367). Endüstriyel kapitalizm ve modernliğe özgü değerlerin bir sonucu olarak kentsel kişilikler güvensiz ve amorf bir görüntü vermekte. Kurumlardaki ve ilişkilerdeki parçalanmışlık doğal olarak zihinsel dünyalarda yarınlma ve psikik anomalilere kaynaklık etmektedir. Artık tam, bütünlüklü, dört başı mamur benlikler ve karakter formları ile karşılaşmak oldukça güç hale gelmiştir.

Metropoldeki değişimden çok etkilenen Baudelaire'in “flaneur” ile metropol koşullarının derin tahribatı karşısında kayıtsızlık zırhıyla kendini koruyan Simmel'in “bıkkın bireyi”, modern yaşamın öne çıkan iki çarpıcı figürünü oluşturur. Bir kent sakini olan modern birey, metropol kültürü ve yaşamını görsel duyuların ezici hâkimiyeti altında algılar. Büyük kentin kalabalığı içinde bireyin görsel izlenimlerle kuşatılan karakteri, yabancılaşma duygusunu güçlendirmeye yardım eder. Birey, çevresindeki değişen imgeleri, görsel ve anlık olarak, pratik nedenler doğrultusunda tarayarak, metropol yaşamının gereklerine uygun davranmaya çalışır. Örneğin; kalabalık bir caddede birileri ile çarpışmamak, yolunu kolayca bulmak, yabancından gelebilecek tehditi hemen farketebilmek gibi. Yüzeysel ilişkilerle birbirine bağlı metropol kalabalığı için yabancılardan oluşan kent yaşamı şüphesiz tehlikeli ve güvenilmezdir. Bu noktada, Baudelaire büyük kenti, “ölümün gölgeler ülkesi” olarak nitelendirerek, kentsel kalabalığın tehdit ve tehlikelerine ilk işaret edenlerden biri olur (Talu, 2010, ss.146-7).

Öz olarak denilebilir ki, metropol farklı hususiyetlerin (ırk, etnisite, cinsiyet, gelir, meslek, sosyal statü vs.) bir döl yatağı olarak, bireye, topluluğa, kente dair bir tinsellik ve kişilik örüntüsü kazandırır. Bu örüntü, farklılık ve çeşitlilik teması üzerinden iç içe geçişlerle kendisini ele veren melez, hibrit bir tasavvur, zihniyet ve

buna eşlik eden bir karakter formu ortaya çıkarır. Kozmopolit kişilik, ele avuca sığmayan, sabiteleri olmayan, amorf, aidiyet/bağlılık duygusundan uzak, zaman ve mekân dışı bir ruhsal prototipe karşılık gelir. Bu tip, nihayi noktada istikrardan ve süreklilikten uzak, parçalı, yer yer patolojik bir kişiliksel forma göndermede bulunur.

Sonuç Yerine

Modern dünyada kent/metropol, küreselleşmenin taşıyıcı bir gücü olarak sahip olduğu merkezi rolden dolayı oldukça hayati bir işleve sahiptir. Metropoller, küresel rüzgârların tüm ağırlığını taşıdığı gibi, modernliğin/postmodernliğin ışıltılı bir göstereni ve aynı zamanda operasyonel bir gücünü oluşturur. Küreselleşme olarak isimlendirilen karmaşık ve girift ilişkiler networku, metropol türü mekansallıkların kalbinde konuşlanmakta, söz konusu kentler, ülkelerarası, kıtalararası bağlantıları sağlayan iktisadi ve kültürel akışları üretmekte anahtar bir rol oynamaktadırlar.

Günümüzde metropoller, hemen her yaşam alanını kapsayan, her türden iş, uğraş ve kültürel pratiği bünyesinde barındıran, farklı renkten, ırktan, mezhepten insanlara kucak açan, kendi içinde parçalı, bölünük ve de çatışkan unsurların bir arada var olduğu, hızın, yüksek tempolu yaşamların bitimsiz bir rekabete koşulduğu kaotik bir arenayı andırmaktalar. İçinde her türden farklılığın yan yana, üst üste, iç içe var olabildiği, her daim büyüyen kozmoz ile devasa, âdete bir leviathan'ı andırırlar. Bu haliyle, içinde her türden toplumu, topluluğu, cemaati, grupsal oluşumu barındıran, dönüştüren, yeni bileşimler vücuda getiren amorf bir yapıya sahiptirler. Dolayısıyla, metropoller, geçmiş toplumsal formlardan farklı olarak, tipik bir ruh-sallığa, benzersiz bir kültürel iklime ve bununla paralel eşsiz bir karmaşa ya da kaos haline karşılık gelirler. Metropolü anlamak, orda cereyan eden, akıp giden toplumsallığın derinine vakıf olabilmek, pek çok açıdan modern yaşama dair gizlere, saklı gerçekliklere ulaşma imkânı sunar.

Metropoller, zaman ve mekanın buharlaştığı, bir şeylere bağlılığın anlamını yitirdiği, aidiyet krizlerinin olağan hale geldiği, her yerde ve hiçbir yerde hayatların başa güreştiği oldukça eklektik ve stabil olmayan bir dünyadır. Bu yönüyle metropoller modernliğin taşıdığı politik sınırları fazlasıyla zorluyor, artık, kentsel mekân büsbütün uçucu ve akışkan hale gelmekte, küresel kent yaşamını izahta coğrafya, yer, mekân, harita, göç, taşınma, mobilite, yolculuk vs. eski anlamlarından kopuk şekilde esnek ve kaygan imgelere dönüşmektedir. Yerin ontolojisine olan bağlılık, artık olmazsa olmaz bir aidiyet ve kimlik koşulu olmaktan çıkıyor. Heryerde olmak,

her zamanda hareket etmek artık modern iletişim ve ulaşım teknolojileri sayesinde imkânsız olmaktan çıkmış durumda. Bu da bizim, içinde yaşadığımız kentlerle, metropollerle bütünlük bir aidiyet kurmamızı, onun üzerinden varoluşsal tutamaklar yakalamamız gerektiği yönündeki savları boşa çıkartacağına benziyor.

Kaynakça

- Alver, F. (2013). Georg simmel’de biçimsel sosyoloji perspektifinden para ekonomisi ile yaşam tarzının etkileşimi ya da tahakküm ve kültür trajedisi. *1. Uluslararası Medya Çalışmaları Sempozyumu. Bildiriler Kitabı*. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi. Antalya: İletişim Ofset.
- Alver, K. (2017). Taşra halleri, Ed. K.Alver, *Taşra Halleri*, içinde Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları
- Armitage, J. (2017). *Paul Virilio*. Der. B.Turner-A.Eliott, Çev. B. Özkul, *Çağdaş toplum kuramından portreler* içinde İstanbul: İletişim Yayınları
- Aytaç, Ö. (2013). Kent mekânları ve kimlik/farklılık sorunu *İdealkent*, 9, 138-169
- Bauman, Z. (1998). *Sosyolojik düşünmek*. Çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Bauman, Z. (2000). *Postmodernizm ve hoşnutsuzlukları*. Çev. İ. Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Bauman, Z. (2011). *Akışkan modern dünyadan 44 mektup*, çev. Pelin Siral, İstanbul: Habitus Yayınları
- Bauman, Z. ve Lyon, D. (2013). *Akışkan gözetim*. Çev. E. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Borden, I. (2011). Mekânın ötesi: Georg simmel’in yazılarında mekânsallık ve kent. çev. J.Ö.Dirlikyapan *Georg Simmel. sosyolog, sanatçı, düşünür* içinde İstanbul: Doğu Batı Yayınları
- Bumin, K. (1990). *Demokrasi arayışında kent*. 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Chul Han, B. (2017). *Yorgunluk toplumu*. Çev. Samet Yalçın, İstanbul: Açılım Kitap
- Çetin, G. (2006). Şehir üzerine aforizmalar. *Abmla*, Kasım-Aralık
- Dijk, J. V. (2018). *Ağ toplumu*. Çev. Ö. Sakin, 2. Baskı, İstanbul: Kafka Kitap
- Fedayi, C. (2010). Modernleşme, toplumsal hafıza ve yahya kemal, *Muhafazakâr Düşünce*, 6(24).
- Foucault, M. (2011). *Büyük kapatılma*, çev. I. Ergüden ve F Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Franklin, A. ve Bauman, Z. (2009). Turist sendromu. *Cogito*, 59.
- Frisby, D. (2005). Sunuş: Georg simmel-modernitenin ilk sosyologu. *Georg Simmel, modern kültürde çatışma* içinde, 3.baskı, İstanbul: İletişim Yayınları
- Fromm, E. (1987). *İtaatsizlik üzerine denemeler*. Çev. A. Sayın, İstanbul: Yaprak Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernliğin sonuçları*. çev. E. Kuşdil, 4. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Goffman, E. (2017). *Kamusal alanda ilişkiler. toplu yaşamın mikro incelemeleri*. Çev. Â. Bölükbaşı, Ankara: Heretik Yayınları
- Hari, J. (2020). *Kayıbolan bağlar. depresyonun gerçek nedenleri ve beklenmedik çözümler*. Çev.B. E. Aksoy, 3. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları
- Kivisto, P. (2008). *Sosyolojinin temel kavramları*. Çev. İ.Çapçoğlu, S.Yavuz, Ankara: Birleşik Yayınevi
- Kurtuluş, H. (2005). Kente bir sosyo-mekansal ölçek olarak bakmak ve kentsel dönüşüm. *Evrensel Kültür*, 164, Ağustos

- Lyon, D. (2006). *Gözetlenen toplum, günlük hayatı kontrol etmek*. Çev. G. Soykan, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık
- Martindale, D.(2003). *Önsöz, Şehir modern kentin oluşumu*, M.Weber (içinde), Çev. M. Ceylan, 4. Baskı, İstanbul: Bakış Yayınları
- Nacak, İ. (2017). Kent sosyolojisinde temel kavramlar. Ed. Köksal Alver, *Kent sosyolojisi* içinde Konya: Çizgi Kitabevi
- Özdemir, E.(2010). Kentin tanımlanmasında sosyolojik yaklaşımlar: toplumsal süreç ve/veya mekânın çözümlenmesi. *İdealkent. Kent Araştırmaları Dergisi*, 1, 44-77
- Ritzer, G. (2014). *Toplumun mcdonaldlaştırılması*. Çev. Ş.S.Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Sennett, R. (2002). *Kamusal insanın çöküşü*. çev. S. Durak ve A.Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Sennett, R. (1999). *Gözün vicdanı. kentin tasarımı ve toplumsal yaşam*. Çev. S.sertabipolu, C.kultay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Simmel, G. (1996). Metropol ve zihinsel yaşam Çev. B.Öcal Düzgören, *Cogito*, Kent Kültürü Özel Sayısı.
- Simmel, G. (2005). Metropol ve tinsel hayat. çev. N. Kalaycı, *Modern kültürde çatışma*, içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Simmel, G.(2009). *Bireysellik ve kültür*. Çev. T. Birkan, İstanbul: Metis Yayınları
- Talu, N. (2010). Modernlik söylemi: Endişeli bakışlarda modern birey, *METU JFA*, 27(2), 141-171
- Turner, B. S. (2015). *Klasik sosyoloji*. Çev. İ. Çetin, 2. Baskı, İst: İletişim Yayınları
- Virilio, P.(2018). *Hız ve politika, dramoloji üzerine bir deneme*. 2. Baskı, Çev. M. Cansever, İst: Metis Yayınları
- Virilo, P.(2003). *Enformasyon bombası*. çev.K. Şahin, İstanbul: Metis Yayınları
- Yaşat, D. (2008). Kültür endüstrisi, metropol ve 'metropolis'. *Toplumbilim, kent ve suç özel sayısı*, 23, 123-136.

“Tevhîdî Düşünce” Anlayışına Göre “Tevhîdî Şehir” Yapısı Ve “Tevhîdî Şehir” Zihniyeti

Osman Şimşek*

Öz

Modern dönemde İslam medeniyetine yönelik konuların incelenmesinde, oryantalist-pozitivist sosyal düşünce anlayışının yöntemine bağımlı kalınarak açıklamalar yapılmıştır. Bu süreç özellikle 19. Yüzyıldan günümüze kadar devam etmektedir. Bu noktada İslam’ın özgün bir “şehir” anlayışının olmadığı ifade edilir olmuştur. İslamî konulara yönelik üretilen bilgilerin muhtemel tehlikelerini gidermek için, İslam’ın özgün bilgi anlayışını, düşünce yöntemini bilmek gerekmektedir. Bunun üzerinden İslam medeniyetinin şehir yapısını incelemek önem taşımaktadır. Bundan dolayı bu çalışmada İslam ve Batı medeniyetlerinin “düşünce yöntem” farklılıkları ve zihniyet farklılıkları üzerinden şehir konusu incelenecektir. Bu çalışmada; Batı medeniyetinde geleneksel dönemdeki şehir olarak; The City belirtilmiştir. Sanayi toplumu sürecinde ise şehir “Kent/Urban ” kavramının kullanılması ile farklılık ortaya konulmuştur. Bu durum Batı medeniyetinin kendi içinde iki farklı şehir zihniyetinin bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca bunlardan çok farklı olarak İslam’ın “tevhîdî şehir” yapısının bulunduğu da özgün olarak açıklanmaktadır. Tüm bunlar, “düşünce yöntemi-zihniyet-şehir“ etkileşimi bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tevhîdî düşünce, tevhîdî şehir, zihniyet, düşünce yöntemi, şehir, kent

---

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

E-mail: osman.simsek@hbv.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-8347-1913>

Geliş Tarihi: 08.10.2020 ▪ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Tawhidi City “ Structure and “Tawhidi City” Mentality According to The Understanding of Tawhidi Thought

Osman Şimşek*

Abstract

In the 21st century, there is a new social change and transformation that develops on the basis of the internet. One of the concepts that define the new society is the concept of "Surveillance Society", which was first used by Gary T. Marx and developed by David Lyon, which is also covered by Giddens. The paradoxical and ironic status of existence is examined in the global surveillance societies that develop on the basis of information society, in the context of monitoring and controlling all the privacy of life for the individual's security. For the sake of safety, the individual and community control of power centers is normally seen in the "big brother" design of Orwell's "1984" novel. In this context, the ontological paradoxical motive of the individual in the society of surveillance is to "I am being watched so I am." With the plague epidemic in the 14th century, the period of feudalism is over. Today, there is a transition to surveillance society after Covid-19. In the quarantine process, education and work have been experienced in e-government and e-society and information society to protect against pandemic. Control of the pandemic was provided with digital surveillance. The life of the individual is taken under control, with health being the priority. Privacy has been exhausted. The private life of the individual is constantly monitored. This situation carries the risk of turning into a paranoid-schizoid society.

Keywords: Tawhidi Thought, Tawhidi City, Mentality, Thought Method, The City, Urban

---

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University

E-mail: osman.simsek@hbv.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-8347-1913>

Received Date: 08.10.2020 ▪ Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

İslam/Türk-İslam medeniyeti bilgi anlayışına göre tarih-toplumsal yapı üzerindeki ilişkiye, *denge/ düzen veren şey; Tevhidi Düşünce* anlayışıdır. İslam, kendi ictimai bünyesinde *Tevhidi Düşünce* anlayışına göre oluşmuş; düşünce (tevhidi “felsefe” anlayışı), iktisat, siyaset, devlet, toplum ve ... özgün ‘şehir’ anlayışına sahiptir. Ancak 19. Yüzyıldan sonra sistemleşen, İblisyan aklın ürettiği İblisyan (modern salt akılcı) Düşünce ve buna bağlı gelişen ‘Materyalist Medeniyet/Salt Akılcı Medeniyet/Sanayi medeniyeti’ de ise; ...devlet, toplum ve... şehir/kent anlayışı da artık hakim modern paradigmayı oluşturan düşünce yöntemine yani ‘Pozitivist düşünce’ye göre oluşmuştur (Şimşek 2016, s.64-67). İslam Medeniyeti’de modern süreçte, oryantalist-pozitivist sosyal düşünce anlayışına, onun yöntemine; ‘bilimsellik’ savı ve ‘modernlik’ söylemleri ile bağımlı kılınmıştır. Bu süreç özellikle 19. Yüzyıldan günümüze değin de çeşitli tonlamalarda hala devam etmektedir. Bu noktada İslam’ın özgün bir ‘şehir’ anlayışının olmadığı belirtilir. İslam Medeniyetinin “Şehirlerde merkezde bürokratik örgütün ve ruhbanın faaliyet gösterdiği bir mabed, yönetici sınıfın sarayı, sonra dükkân ve atölyeler ve konut bölgelerinin bulunduğu alan surla çevrilmiş” olup böyle bir şehir yapısını da hazır bulduğu” söylenmektedir (Ortaylı 1979, s.46-47). Bu yönde açıklamalarda bulunan Ortaylı’ya göre İslam devri şehirlerinin; “mekân organizasyonuna, yönetim ve zanaat faaliyetlerine göz attığımızda, herhangi bir geleneksel şehirden daha farklı bir şey görmeyiz. İslam şehri de bütün toprağa yerleşen tarımcı toplumlardaki gibi kırsal bölgenin üretim fazlasıyla geçinen ve bu üretim fazlasından yararlanmak için civarın hammaddesini işleyen bir merkezdir. Bu iktisadi merkezlik görevine bağlı olarak da, askeri dini ve yönetsel fonksiyonların da toplandığı bir merkez olarak çevreyi kontrol eder.” (1979, s.47) beyanı, İslam şehri anlayışına; modernist okuma tesirli ampristik tarih temalı, yine modern ekonomi merkezli toplum açıklamasında bulunma içerikli değerlendirmeyi ve düz ilerlemeci /doğrusalcı tarih bakışlı bir açıklama üzerinden eksik ve hatalı bir kurgu ile yaklaşıldığını ortaya koymaktadır. Böylesi yaklaşımlar, literatürde oryantalist-pozitivist düşünce yöntemine dayalı açıklamalar bağlamında yer almaktadır.

Oysa, literatürdeki bu yönlü bilgiler ‘gerçek doğru’ bir yaklaşım değildir. Bu tip yaklaşımların İslam medeniyet şehir yapısına pozitivist düşünce yönteminin bünyesinde üretilen evrimci modelin ‘*doğrusalcı teori*’ sine göre (Erkal 1993, s.226), bakılmaktan kaynaklanan düşünce yöntem farklılığını dikkate almama, modernist/tekçi tarih ve toplum dayatmacı okumalardan hareket etme gibi ilmi hataları

içermekte olduğu söylenebilir. İslam Medeniyetine veya İslam/Türk-İslam Medeniyetinin ‘şehir’ yapısına bu kuramsal noktadan bakışın hatalı değerlendirmelere sevk edeceği de çok açıktır. Bundan dolayı İslam Medeniyetine yönelik ‘düşünce yöntem’ hatasından kaynaklanarak üretilen bilgilerin muhtemel tehlikelerini gidermek için, İslam’ın; ‘özgün bilgi anlayışını’, ‘*düşünce yöntemi*’ni bilerek, bunun üzerinden İslam Medeniyetinin ‘şehir’ yapısını incelemek gerekir.

İslam/Türk-İslam Medeniyeti kendi içinde *Tevhidi Düşünce yapısı* üzerinden her şeyi ele alarak, o her şeye; düşünceye, topluma, iktisada, şehire, çalışmaya, eğitime, devlete, siyasete... verdiği düzeni (sistemi), *Tevhidi Düşünce bilgi yöntemi* ile açıkladığı görülür. Batı Medeniyeti’nin ise her şeyi kendi özgün bilgi yöntemi olan *pozitivist düşünce bilgi yöntemi* üzerinden ele alarak açıkladığı bilinmektedir (Şimşek 2020a, s.15). Bu çalışmada; ‘iki medeniyet’ ve ‘iki düşünce yöntemi’ ve dolayısıyla ‘iki bilgi inşa etme yöntemi’ bağlamında ‘şehir’ ve ‘kent’e bakış, şehir ve kent kavramlarının zihniyet içeriği, ‘Tevhidi Düşünce’ bilgi yöntemine göre ‘şehir’ zihniyetinin yani, İslam medeniyetinin özgün şehir yapısına yönelik olarak geliştirilen ‘*Tevhidi Şehir*’ kavramsallaştırmasının dini içerikli bütüncül mahiyetinin içtimaiyat (sosyoloji) ilimi bağlamında ortaya konulmasının gereği, pozitivist düşünce bilgi yöntemine göre ‘kent’ zihniyeti (kentın, Hıristiyan ‘şehir’ anlayışından farklı pozitivist-ekonomi içerikli egosantrik) mahiyetinin ortaya konulması gibi konulara değinilecektir.

Tüm bu açıklamaları da öncelikle her iki medeniyetin ‘düşünce yöntem’ farklılıkları dikkate alınarak, ‘şehir’ ve ‘kent’ farklılaşmasına değinilerek derinleşilecektir. Böylece bu çalışmada İslam/Türk-İslam Medeniyetinin özgün şehir yapısının, niteliğinin oryantalist-pozitivist Batı medeniyetinin ‘şehir’ ve ‘kent’ anlayışlarından farklılığını, özellikle kültür ve zihniyet konuları dikkate alınarak ortaya konulacaktır. *Tevhidi Şehir* pozitivist dayatmacı bilgi inşa etme yönteminden farklı ve tüm zamanlara hitap eden Türk-İslam Medeniyetinin ‘özgünlüğü’ ortaya konulacaktır.

İslam Medeniyet anlayışına göre ‘tevhid’, 7. Yüzyıldan kıyamete kadar her şeyi (şehri, iktisat, gök ilimleri, toplum/ları, medeniyet döngüsü, kimya, biyolojiyi içeren tüm dallarını ilimleri) açıklayan bir ‘ilmi mahiyete’ sahiptir. Bundan dolayı şehir mukayeseli medeniyetlerin özgün zihniyet yapılarına göre oluşmuş bir kavram olduğundan; çok yönlü sosyal (ictimai) düşünce anlayışı, sosyal (ictimai) ilimler ve bu ilimlerin alt dallarının ilgi alanına bağlı olarak gelişmiş bir kavram şeklinde görülmesi gerekir. Tüm bunları ‘*İki Düşünce Yöntemi*’ ve ‘*İki Zihniyet Farklılığı*’ dikkate alınarak, İslam/ Türk-İslam Medeniyetinin ‘*Tevhidi Şehir*’ anlayışının içtima yapısı özgün bir bakış ile ortaya konulacaktır.

Özgün Bilgi İnşa Etme Yöntemi Olarak Tevhîdî Düşünce

‘Medeniyet’lik vasfı, ‘özgünlük’ ile ilgili olarak açıklanabilecek bir kavramdır. Her medeniyet, ancak özgünlük taşıyarak ‘medeniyet’lik vasfını kendisinde taşıyabilir. Buna göre özgün olmayan hiç bir medeniyet, en az bir yönüyle taklitçilik ve aktarmacılık taşımış olacağından ‘özgün medeniyet’ olarak ele alınamazlar. O halde bir medeniyetin dünya ölçeğinde bir etki ya da tarihi bir işaret bırakabilmesini onun ‘özgünlüğü’ ile açıklamak gerekmektedir. Bu noktada bir medeniyete özgünlüğünü veren en temel belirleyici unsur ise kendi medeniyet değerlerine ait ‘Düşünce Yöntemi’ ve bu ‘Düşünce Yöntemi’ ile üretmiş olduğu ‘bilgi’ anlayışıdır. Özgün mahreçte üretilen bu bilgi ise medeniyetinin ilgilendiği her şeyi açıklamada kullanılan bir unsurdur. Dolayısıyla medeniyetlerin özgünlüğünü veren en temeldeki husus medeniyetlerin kendi “ Düşünce Yöntemlerine” bağlı olarak geliştirdikleri özgün bilgi inşalarıdır. Bu özgün bilgi yoluyla da; dini anlama, felsefe, eğitim, iktidar, siyaset, hukuk, iktisat, toplum (ictimaiyat), çalışma, tarih, sanat, tıp, mühendislik alanları, temel fen ilimleri, şehir, ruhiyat (psikoloji)... gibi tüm ilim alanların ortaya çıkardığı ‘toplam düzen (sistem)’ medeniyetin bütüncül yapısını oluşturulmuş olmaktadır. Buna göre bir medeniyet için en temelde olmazsa olmaz olan; kendi ‘*Düşünce Yöntemi*’ ile her alana yönelik özgün ‘*Bilgi İnşasını*’ gerçekleştirmiş olmasıdır. Bunun tersi ise; bağımlılık, taklitçilik, aktarmacılık üzerine oluşmuş bir yapıdır. Örneğin; günümüzde Türkiye, esasında İslami kök temel yapı üzerine oturmuş bir anlayışa sahip olmasına rağmen *bu yapının üzerine* Modern Batı Medeniyetinin ‘Pozitivist Düşünce Yöntemi’nin ürettiği bilgi anlayışı ile; felsefe, iktisat, sosyoloji, psikoloji, siyaset, hukuk, eğitim, şehir, çalışma, ... bilim konuları *bindirilmiştir*. Tüm bu alanlardaki bilgi inşasının yaklaşık yüzyıl öncesinden günümüze değin ve halen de pozitivist düşünce yöntemine göre ele alınmakta olduğu bilinmektedir. Yukardaki ilmi açıklamalar çerçevesinde Türkiye’nin zamanımızda pozitivist düşünce yöntemini içeren bilgi anlayışı ile özgün ‘Türk-İslam Medeniyet’inin ictimai düzen kurucu yapısını oluşturamayacağını, ve taklitçi aktarmacı toplum yapı özelliğini taşımaya devam edeceği söylenebilir (Şimşek 2016, s.19-21). Çünkü pozitivist düşünce yöntemi üzerinden medeniyeti kurucu tüm alanlara yönelik bilgi inşasının materyalist salt akılcılık teması üzerinden kurulmuş olduğundan, kökeni tevhit inancına bağlı Türk-İslam Medeniyetine bu bilgi sistemi aktarıldığında ya da üzerine bindirildiğinde, Türk-İslam medeniyetin kendi özgünlüğü ortadan kalkacağı açıktır. Buna ilaveten bir de Türk toplumunu, taklitçilik ve aktarmacılık ile meşgul edilerek, özgün bilgi inşa etme ve buna bağlı özgün toplum olma niteliğini

fonksiyonsuz hale dönüştürülmesinin, ‘*Düşünce Yöntemi–Bilgi İnşası*’nın etkileşimi üzerinden gerçekleştirileceği çok bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Şimşek 2016, s.23-24). Böylece her alanda ‘*Karma/ Gri bir yapının*’ oluşması sağlanmış olmaktadır. Günümüz Türkiye’inde de mevcut durumun böyle olduğu görülmektedir.

O halde Türk toplumun özgün düşünce yöntemi nedir? Özgün düşünce yöntemine bağlı olarak nasıl bilgi bir inşa edilebilir? Buradan da 21. Yüzyıl sürecinde ilmi bilgi yoluyla özgün Türk-İslam Medeniyet bilgi düzeni (sistemi) kurulabilir mi? gibi akla gelebilecek bu sorulara cevap verebilmek için öncelikle ilkokuldan doktora sürecine kadar bilgi inşa etmede pozitivist düşünce yönteminin çok yoğun etkisine girmişlik halindeki aydınının bu durumun varlığını fark ederek buna ‘şüphe ile’ bakarak, Türk-İslam Medeniyetinin özgün bilgi inşa etmede bir ‘düşünce yöntemi’ var mı? ya da yok mu? sorusuna cevap verilmesi gerekmektedir. Buna yani ‘evet bizim medeniyetimizim özgün bilgi anlayışı, yöntemi vardır gibi’ olumlu bir cevap verebilmesi halinde, o zaman; bilgi de, bu bilgi anlayışına bağlı ilim dalların da ve bu ilim dallarının ördüğü ‘medeniyet düzen yapısının’ oluşumuna yönelik konularda yeni bilgi inşasına yönelmesine olumlu cevaplar verilebilir. Buda gri/karma yapıdan çıkmaya yönelik olumlu işaretleri verebilmektedir.

İslam; alemi-dünyayı, mümkün ve sonlu bir varlık olarak gördüğünden (Erşahin 2018, s.109), 7. Yüzyıldan kıyamete kadar tüm dünya insanlığı geldiği için tüm insanlık, ahlakta, inançta bilgi de tevhit anlayışına bağlılıktan sorumlu tutulmuştur. Ancak bir taraftan da insana irade serbestliği tanınmıştır. Herkes kendi iradi tercihine göre dünya sürecinde davranabilir, fakat nihai sorgu ise İslam’ın iman esaslarına göre olacağı da belirtilmiştir. Bilgi inşası da bunun gibidir. Böylece İslam, 7. Yüzyılda gelen ve kıyamete kadar tüm insanlığı, tevhit anlayışından sorumlu tutmaktadır. Buna göre İslam; insanın iç dünyasının huzurunu sağlama-sında, sosyal hayatında, toplumsal alanda herkese, her kuruma, tevhibi ahlak ve tevhibi hayat tarzını Hz. Peygamber Efendimiz (SAV) örneklüğünde sunmuştur. Bütün bunların ferdi, ictimai ve ilim dünyasında yaşanmasına yönelik bilgiyi de tevhibi öze bağlı kalmıştır. Böylece İslam tüm zamanlara yönelik her şeyin ilmi bilgisini, ‘Tevhibi Düşünce Bilgi Yöntemi’ ile insanlığa, dünya düzenine(sistemine) aktarmaktadır. Bundan dolayı İslam/Türk-İslam Medeniyeti tüm zamanlarda; insanlığın, toplumun, kurumların herkesin kendi düzeyinde ihtiyaç duyduğu bilgiyi Tevhibi Düşünce bilgi yöntemi ile ortaya koymuş olmaktadır.

İslam, kıyamete kadar baki olduğundan tüm insanlığı ve düzenlere, yapılara, düşüncelere bir sorumluluk yüklemiştir. O halde bu noktada İslam, tüm zamanlardaki insanlığa, kurumlara, düzenlere; hak, iyilik, dürüstlük, dayanışma, birlik,

düzen, huzur, ilim buluş, ilmi bilgiye dayalı teknolojik gelişmeye yönelik ihtiyaç duyacağı her konuda bunları sağlayacak bilginde nasıl üretileceğini de belirtmesi gerekir. Yani İslam; her şeyi, her şeyin bilgisini Tevhidi Düşünce bilgi yöntemi ile üretilmesinin, bunların ortaya çıkarılmasının imkânını da sunmuş olması gerekir (Şimşek 2016: 45). Buna göre İslam, Tevhidi Düşünce Yöntem anlayışı ile 7. Yüzyıldan buyana herkese, her topluma, her medeniyete bu imkanı vermiştir ve de vermektedir. O halde İslam'ın/Türk-İslam Medeniyetini özgün bilgi anlayışı tüm zamanlara hitap edecek şekilde vardır. O'nun adı da **‘Tevhidi Düşünce Bilgi İnşa Etme Yöntemi’** dir.

Tevhidi Düşünce bilgi anlayışı her şeye; ‘madde+mana’ bütüncüllüğünden/terkibinden baktığından, her şeye yönelik tüm ilim dallarına ait bilgi inşasında bu ‘madde+mana’ tevhidi birliği içeren bir muhtevaya göre özgün bilgi yapısını oluşturmaktadır (Şimşek 2018a, s.235). Pozitivist düşünce yöntemi ise her şeye madde /salt akılcılık üzerine baktığında onu bilgi inşa etme yöntemi ise sadece “madde merkezlidir (Şimşek 2018b, s.165).

‘Düşünce yöntemi’ konusuna yönelik teknik açıklamalar aşağıda daha geniş olarak verilecektir. Buna göre bir “şehir” incelemesini özgün bir bakış ile ele alabilmek için medeniyetlerin ‘*düşünce yöntemi-bilgi inşası-şehir*’ özelinde ele alınmasına bağlı olarak, İslam/Türk-İslam medeniyetinin İslam şehir anlayışını, Tevhidi Düşünce yöntem anlayışının yönettiği bilgi inşasına göre ‘*Tevhidi Şehir*’ bağlamında ele alınmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Şehir ve Kenti Kültür ve Düşünce Farklılığı Bağlamında Karşılaştırma

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde bu çalışmada da ifade edilen ‘düşünce yöntemi’ farklılıklarından kaynaklanan sorunların çözümlenebilmesi için eş zamanlı mukayeseli ilmi bakış anlayışının kullanılmasının gereği bulunmaktadır. Ancak önce ‘düşünce’ ve ‘düşünce yöntemi’ kavramlarına kısaca değinmenin gereği bulunmaktadır.

İslam'ın düşünce anlayışına göre ‘düşünce’yi, maddi dünyaya yön verme bakımından iki ana akım üzerinden açıklamak mümkündür. Bu iki ana akımdan birisi ‘*Tevhidi Düşünce*’dir. Yani bu düşünce ilahi vahiy kaynaklı olup, vahyin üzerinden maddi dünyaya yöne veren bir anlayışı ifade etmektedir. Buna göre her şeye; iktisat, toplum, siyaset, şehir, çalışma, hukuk, eğitim, sermaye ...vs hep bu düşünce noktasından bakılarak, bilgi üretimi yoluyla, toplum düzeninin inşasının gerçekleştiril-

mesinin sağlanmakta olduğu söylenebilir. İkinci ana düşünce akımı ise; tevhidi düşünce anlayışının karşıtı/zıttı olan ‘materyalist düşünce’dir. Yani salt akıl ile her şeyi ve maddi dünyayı inşa eden düşünce yapısıdır. Bu düşünce anlayışında da her şey, salt akıllığın ürettiği düşünceye göre sosyolojik yapı içindeki tüm unsurlar buna göre düzenlenerek yerini almaktadır. Bu materyalist düşünce yapısı da kendi içinde; ‘hem salt akılcı filozofik düşünce (pozitivizm), hem de salt akıldan beslenen (vahyi de rasyonelleştiren Hristiyanlık anlayışı içerikli hermonotizm gibi) inanç merkezli düşünceden ibarettir.’

Her medeniyet esasında ‘düşünce’ ve ‘düşünce yöntemi’ muhtevalarında bulundurdıkları ‘her hangi bir şey, nasıl bir düşünce ile üretilir’ konusuna verdikleri cevap ile, ictimai ya da sosyal dünyaya yön verici türde ikiye ayrılan bir yöntem bilgisi anlayışına sahiptir (Şimşek 2020b, s.4). Buna göre medeniyetlerin düşünce anlayış farklılıklarının, medeniyetlerde ki ‘düşünce yöntem’lerinin de birbirlerinden farklı oluşmasına yol açması ile, her medeniyet ve toplum/larının, ictimai ilim/sosyal bilim anlayışlarının, ilim dallarının içini oluşturma niteliklerinin de farklılıklar taşımakta olduğu rahatça söylenebilir. Bu tespitten hareketle, ‘bir medeniyette ki; sosyal ilim/bilim dallarının içini oluşturan; felsefe, ictimaiyat/sosyoloji, nefsiyat/psikoloji, iktisat, siyaset, hukuk, eğitim, edebiyat, tarih/tarih felsefesi, dil, insanı açıklayan ilim/bilim dalları ve bunların de kendi içindeki alt ilim/ bilim dalları hep o medeniyetin soyut düşünce, mana anlayışına, inanç ve değerlerine göre oluşan düşünce yapısına bağlı olarak inşa’ edildiği belirtilir (Şimşek 2020a, s.11, 18-19). Bu geniş düşünce yöntemi açıklamasını daha özele indirgemek gerekirse;

‘Düşünce Yöntemi bir medeniyetin/toplumun/ insanının; dine, devlete, siyasete, ahlaka, kültüre, eşyaya(maddeye),dünyaya, olaylara, eğitime, paraya, servete, sermayeye, sanayiye, girişimcilğe, gençliğe, aileye, kadına, şehire, çalışmaya, kendine, başkalarına, azınlığa..... velhasıl toplum hayatındaki tüm beşeri, kültürel ve ictima(sosyal) olay ve olgulara, tüm “şey”lere; nasıl, nereden ve hangi temel öncüller merkezinden bakılmasının “ilmi yöntem”ini” ifade etmektedir.’ Buna göre ‘düşünce yöntemi’, bir medeniyete/ topluma, hangi ilmi anlayış ile, hangi bilgi üretme yoluyla, hangi toplum düşüncesinin/felsefesinin ilmi yöntemine göre yön verilmesini sağlayan unsurların en başında gelen bir konudur (Şimşek 2020a, s.5). Bu bağlamda İslam ve Batı medeniyetlerinin mukayesesin de; ‘*düşünce yöntemleri*’nin belirlediği ‘*iki kültür*’ ve ‘*iki zihniyet*’ dünyasının bilgi inşa eden yapısına göre genel de her şeyin, özelde de bu çalışmanın konusu olan ‘şehir’ in ele alınmasının gerekliliği söz konusudur.

Dünyanın yaklaşık son bin beş yüz yıllık döneminde bu iki ana medeniyet, dünyanın; siyasal, toplumsal, kültürel, iktisadi ve yaşamsal alanlarına yön vermede aktif ve belirleyici olmuşlardır. Bu iki ana medeniyetten ilki; Grek ve Roma ve Bizans'ın kök düşünce ve değer dünyasından esinlenerek oluşmuş olan materyalist-rasyonalist temalı aydınlanma düşüncesinden pozitivist düşünce yöntem gelenini oluşturarak kendi medeniyet yapısını kurmuş olan modern *Batı Medeniyetidir*. Diğeri ise M.S. 7. Yüzyılda ortaya çıkan tevhit temelli *İslam Medeniyetidir*.

İslam/Türk-İslam Medeniyeti, 7. Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar '*Tevhidi Düşünce*' bilgi yöntem anlayışı ile aktif bir şekilde bilgi inşa ederek, dünyadaki maddi-manevi her alanda kendi tevhidi düşünen 'insan'ının zihniyet yapısı üzerinden; insan, topluma, kültüre, iktisada, üretime, çalışmaya ve top yekûn hayat tarzına şekil vermiştir. Bu bakımdan söz konusu İslam'ın ortaya koyduğu bu 'insan (tevhidi kul insan)'; düşünceye, ictimai olana (toplumsal olana), çalışma hayatına, iktisada ve iktisadi hayata, siyasete ve siyasi hayata, kültüre ve kültürel olana, şehire ve onun yapılanmasına ...vs. gibi tüm alanların oluşumuna yönelik bilgi inşasını, *Tevhidi Düşünce* yöntemine göre oluşturmuştur (Şimşek 2018c, s.46-48). Böylece İslam medeniyeti ve onun ideal tevhidi (kul) insan zihniyeti, söz konusu yukarıda sayılan ve sayılmayan alanların toplumsal hayata yansıyan her şeyini; sosyal (ictimai) yapıyı bir birlik içinde tutacak şekilde düzenlemiştir. Ayrıca yönetici konumdaki devlet aygıtına da, toplumu nasıl yönetmesi gerektiğinin rotasını çizerek, bu konuda takip etmesi gereken kültür ve zihniyet dünyasına yönelik alanlardaki yöntemi, kırmızı çizgileri belirlemiştir. Aynı durum bu sefer de 19. Yüzyıldan günümüze değin modern Batı Medeniyetinde de pozitivist düşünce bilgi yöntemi üzerinden oluşmuştur.

Türkiye özelinde ise özellikle Tanzimat sürecinden başlayarak, 1839'dan yaklaşık 80 yıl sonrası gibi bir zaman aralığında; liberal düşünce, pozitivist bilgi yöntemi, oryantalizm, aydının düşüncesinin çağdaşlaşması (batılılaştırılması), aydının kültüre ve zihniyet dünyasında değişimin gerçekleşmesi ile modern Türkiye yada Birinci Yeni Türkiye sürecine girmiştir (Şimşek 2020b, s.23). Tanzimat'tan yaklaşık seksen yıl sonrasına Müslüman Türk'lerin özgün *Tevhidi Düşünce* bilgi yönteminde uzaklaşması, ona yabancılaşma/yabancılaştırılması süreci ile ama aynı zamanda modern pozitivist düşünce bilgi inşa etme yöntemini merkeze alma ve ona yakınlaştırılmaya yönelik olarak; düşünsel, ideolojik ve siyasal süreç ortaya çıkmıştır. Bu yeni değişim ve dönüşüm üzerinde öncelikle '*düşünce yöntemi*' farklılığının etkisinden sonra özellikle sosyal bilim ve sosyal düşünce üretmede ikinci en temel durak ise '*düşünce-kavram*' ilişkisidir (Şimşek 2016, s.225). Bu yeni kültürleşmesinin yani

İslam tarihinden, İslam öncesi Türk tarih teması üzerinden oluşturulan yeni kimliklenmenin taşıyıcı ‘kavram’ları (Demirhan/Öztürk 2020, s.412), modern pozitivist bilgi yöntemine ve onun zihniyet dünyasının ürettiği düşüncelere göre geliştiği görülür. Örneğin; Tevhidi Düşünce yöntem anlayışına göre ‘Allah rızası’ kavramını ele aldığımızda, ‘Allah rızası’ için bir dayanışma/diğergam davranış ortaya koymak fazilet iken, pozitivist düşünce yöntemine göre ‘Allah rızası’ için bir toplumsal davranış ortaya koymak ‘irrasyoneldir/akılsızlık’ olmuş olmaktadır. Buna göre düşünce-kavram ilişkisi düşünce yöntem anlayışlarına göre anlam bulmaktadırlar. Böylece ‘Birinci Yeni Türkiye’de artık her şey, yeni bilgi yöntemi yani modern Türkiye’deki hakim bilgi olan pozitivist- rasyonalist – materyalist içerikli düşüncesi ve onun yöntem anlayışı ile sosyal bakışa yönelik ‘kavram’lar üzerinden bilgi inşa edilir olunmuştur (Şimşek 2016, s.226).

İslam/ Türk-İslam Medeniyetin *Tevhidi Düşünce* kadim değerli kavramları, bu süreçte modernite üzerine kurulu ‘*yeni kültürlenme-yeni zihniyet*’ anlayışına bağlı olarak, kendi özgün(tevhidi temalı) kavramsal içeriğinin, sosyal bilim alanlarından çıkartılmış ya da en aza indirgenmiştir. Bu durum ise; özellikle sosyal bilimlere yönelik yeni kavramların her şeyi ele alıştaki zihniyeti, modernist tarih toplum düşüncesine göre üretilmeye başlanmış olmasını ifade etmektedir. İşte bu yeni sürecin (grileşme sürecinin) en acı örneklerinden birisi de ‘kent–şehir’ kavram farklılığı üzerinden görülmektedir. Bu ‘yeni kültürlenme-yeni zihniyetlenme’ sürecinde ‘şehir’ dayalı her şeyin, modernite-pozitivist düşünce yöntemine bağlı okunmaya başlanmış olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Türk toplumu; Milli tarih, milli şuur, milli toplum ve milli varoluşları içeren kavramların neredeyse tamamına yakınında kendi özgün ‘*düşünce–kavram*’ bağintısından uzaklaşmış, uzaklaştırılmıştır. Bu uzaklaştırılan özgün (tevhidi içerikli) kavramların yerine; ‘pozitivist’, ‘hermonotik’, ‘pozitivist-hermonotik’ bütüncüllük taşıyan; karma, gri toplum, gri düşünce, gri kültürlenmeye bağlı olarak gelişen aktarmacı ve taklitçi bir sosyal düşünce anlayışının içine çekilmiştir (Şimşek 2016, s.88). Bu ictimai çözülmeye götürücü ‘içe çekilmenin’ de; ‘bilim’ ve ‘bilimsellik’ parolası ile meşrulaştırılması gerçekleştirilmiştir. Böylece Yeni Türkiye özgün fikir üretme artık pozitivist paganist düşünceye ‘düşünce-kavram’ kullanımı ile bağımlılaştırılarak, özgün düşünce üzerinden bilgi üretmeyen bir ‘Yoksulluk Toplumu’ haline dönüştürülmüştür. Buna bağlı olarak Türkiye’de açıklanan her şey de, özgün düşünce geliştirmede ‘Yoksulluk Toplumu’ sıfatına sokulması ile artık söz konusu bu karma, grileştirilmiş etkinin girdabına girmiş/girdirilmiştir. Bundan çıkış için de ancak Türk-İslam medeniyetinin özgün ‘*Tevhidi Düşünce*’ bilgi yöntem inşası ile kendi ‘kültür ve zihniyet’ dünyasına hitap

eden kavramlarını üretilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin bu özgün bakışı her alanda geliştirmesi ile ancak 'Yoksulluk Toplumundan', 'Lider Toplum' olmaya geçebilmesi mümkünlik taşımaktadır. Buna göre bu çalışmanın alt bir bölümünde 'şehir' kavramını da modern Türkiye de hakim olan oryantalist-pozitivist düşünce yöntemine göre oluşan anlayışının eksik ve hatalarını ortaya koyularak, Türk-İslam medeniyetinin 'Tevhidi Düşünce' yöntemine göre kendi bünyesinde var olan 'şehir' kavramını; düşünce yöntem itibarıyla, kültür ve zihniyet temaları ile tekrar tanıyıp, bundan sonra ise 21. Yüzyıl ve sonrası için özüne uygun olarak geliştirdiği 'Tevhidi Şehir' kavramı ile hak, adalet, sevgi, güzel ahlak, dayanışma ruhu gibi unsurların yeşerttiği 'ideal şehir yapısı' niteliğini insanlığa yeniden sunması icap etmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi İslam/Türk-İslam Medeniyeti, her şeye yönelik bilgi inşa etmedeki ana bakışı 'Tevhidi Düşünce Yöntemi'ne göredir. Buna göre Türk-İslam medeniyeti sahip olduğu düşünce yöntemi ile önceki pagan toplum/medeniyetlerin 'düşünce yöntemi' ile inşa ettikleri; bilgi inşa sistemini, insan anlayışını, yaşam tarzının belirlenmesini, dünya idrakini, mala, eşya, üretim ve sanayiye bakışlarından çok farklı bir bakışı ortaya koymuştur.

İslam/Türk-İslam Medeniyeti yukarıdaki sayılan unsurlardaki yapısal değişimleri, kendi tevhit inancına göre düzenleyip, kendisine göre yeni şeyler ortaya koyup, bununla da 1200 yıl dünya siyasal yaşamına yön verir olsun ama 'şehir'i; Bizans'ın, Pers'in vs devamı olmuş olsun. Bu pek akla yatkın bir açıklama olmaktan uzaktır. Ancak modernist-pozitivist evrimci modelin doğrusalcı teorik anlayışının tarih ve topluma bakan yöntemi ile İslam'ın hakimiyet dönemine bakışı, esasında; yöntem, model ve teorik bakışları açısından Batı taklitçiliğini ifade eden aktarmacı yöntem anlayışına göre düşünme, mantık kurma ve söz üretme anlamlarına gelmektedir. Bu pozitivist-modernist tekçi sosyoloji biliminin tarih –toplum anlayışına göre, kültür ve zihniyetin izafilik taşınmasına rağmen tekçi (modernist düşünce) açısından bakılmasının ortaya çıkardığı sonucun, kabul edilebilir bir açıklama ve görüş olmadığı söylenebilir.

Her şehir, elbette ki öncekilerin birikimi üzerine bir etki oluşturarak var olabilir. Ama özellikle büyük medeniyetler buna kendi anlamlarını vererek, toptancı bir şehir yapısı tanımlamasından söz etmek eksik ve hatalı bir açıklamayı ifade etmiş olmaktadır.

İslam'ın kendine has yani kendi düşünce yöntemine özgün bilgi üretmesine bağlı olarak kurduğu bir şehir anlayışı vardır. Bu da; İslam'ın şehir anlayışıdır. Yani İslam'ın Tevhid Düşünce anlayışına göre kurmuş olduğu şehir dir. Bir başka ifade ile bu şehrin özgün adı; 'Tevhidi Şehir' anlayışıdır. İslam dini vahyin emrine girmiş

akıl ile yön verdiğiinden, kendi özgün şehri yapılanmasını ve kurucu şehir zihniyetini de, bu bağlamda ele almanın gerekliliği bulunmaktadır. Buna göre İslam’ın vahiy’in şehire yönelik değinmesini, bu değinme üzerine İslam’ın ‘*Tevhidi Şehir*’ kavramsallaştırma bağlamında özgün ictimai mekân anlayışının varlığına yönelik işareti, Sebe Suresi 18. Ayette görmek mümkündür. Bu ayet;

“Biz, onlarla feyz ve bereket verdiğimiz/bereketli kıldığımız *memleketler* arasında birbirini gören(sırt sırta) *şehirler meydana getirdik* ve onlar da muntazam gi-dişli gelişli yollar düzenledik. (Onlara): Buralarda(tevhidi şehir mekanlarında) gecelerce ve gündüzlerce emniyet içinde gezin demiştik”

Buna göre ayete geçen ‘*memleketler*’ ve ‘*şehirler meydana getirdik*’ ifadesi; Allah’ın memleketler ve şehirleri meydana getirdiğini, vahiyyle insanlığa bildirmektedir. Böylece Allah cc’ın yeryüzünde insanlara lutfettiği şehir yapılanmasının Kur’an-i bir ifade ile bildirilmesi, İslam ictimai yapısında ‘*Tevhidi Şehir*’ mekânsal alanının varlığını açıkça bildirmektedir. Bu ayette M.Ö. 10. Yüzyılda yaşamış *Sebe Devleti toplumuna verilen nimetlerden bahsedilmektedir*.¹ Buna göre; şehir, şehirler arası ulaşımın, güvenlik yol imkanlarının verilen ilahi nimetler bağlamında ele alınması, Yemen ile Suriye –Filistin bölgesindeki arasındaki güvenli şehir yerleşmelerine dikkat çekilmekte olup² M.Ö. 10. Yüzyılda İslam’ın ‘*Tevhidi Şehir*’ yapılanma vasfından söz etmenin mümkünliğini ortaya koymaktadır. Zaten Kur’an-ı Kerim’de ‘*şehir*’ kelimesi için onyediyerde ‘*medine*’ ve onun çoğulu olan ‘*medain*’ kelimesi geçmektedir. Şehire bağlı kavramlar açısından da on dokuz yerde : ‘belde, belde çoğulu bilad’ kelimeleri geçmektedir. Buna ilaveten yirmi bir yerde de ‘*dar*’ çoğulu ‘*diyar*’, beş yerde ‘*mısır*’ çoğulu ise ‘*emsar*’ ve elli altı yerde de ‘*karye*’ çoğulu olan ‘*kura*’ kelimeleri de geçmektedir (Pursaklar Belediyesi 2015, s.11). Bütün bunlar İslam’ın kendi özgün düşünce anlayışına/zihniyetine göre bir ‘şehir’ anlayışının/zihniyetinin varlığını ortaya koymakta olduğunu ifade etmektedir. Buna göre bu ilahi kaynaklı bilgilerin, İslam şehrine, modern oryantalist-pozitivist düşünce yöntem anlayışının ürettiği, ‘şehir’ ve ‘kent’ kavram zihniyeti ile bakılmayacağını ortaya koymakta olduğu söylenebilir.

İslam, Tevhidi Düşünce bilgi yöntem anlayışına göre şehir kurma/inşa etme birikimini ‘tevhidi şehri’ zihniyeti ile özgün olarak geliştirmiş olduğundan, bu şehir yapısının kurucu zihniyeti; ne Babil’de, ne Asur’da, ne Roma’da ve ne de Bizans’ta (teslis, tevhit akidesine göre bir pagan inançtır) mevcuttur. Bunların hepsi pagan

¹ Yiğit, İ. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sebe,24.09.2020>).

² <https://kuran.diyaret.org.tr/tefsir/Sebe'-suresi, 24.09.2020>),

medeniyet anlayışına sahip medeniyetler olduğundan, tevhit ve tevhide dayalı “şehir” inşa zihniyetine sahip olmadıkları açıkça söylenebilir. Buna göre; ‘iki düşünce yöntemi’, ‘iki kültür ve iki zihniyet’ ve ‘düşünce-kavram’ etkileşimleri açısından ‘şehir’ kavramına bakmanın ilmi zorunluluğu bulunmaktadır.

Kent ve Şehir Kavramlarının Yöntem ve Zihniyet Açısından Ele Alınışı

Modern literatürde şehir ve kent kavramları içerdikleri; tarihsel gelişim, kültürel dönüşü, toplumsal yapı değişimi ve zihniyet farklılaşmaları açısından birbirlerinin yerine kullanılmasının hatalar içermesine rağmen buna pek de dikkat edilmeyerek ilmi özensizlikle birbirlerinin yerine rahatça kullanıldığı görülmektedir.

Şehir kavramı Farsça; ‘çalışma yaşındaki nüfusun çoğunluğu ticaret, sanayi ve yönetim gibi işlerle uğraşan büyük yerleşim merkezleri’i olarak tanımlanır. Türkçe’de ise; 11. Yüzyıldan itibaren halk dilinde ‘şar’ ile ‘kale ve saray’ gibi anlamlara gelen ‘balık’ kelimeleri ile kullanılmıştır. Arapça’da ise şehir; medine, belde ve mısır olarak ifade edilir (Pursaklar Belediyesi 2015, s.11). Buna göre şehir; ‘Büyük Belde, Medine-i Kebire’ anlamına gelen bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir (Şemseddin Sami, 2015, s.1133).

Buna göre de Batı medeniyetinin kendi içindeki tarımdan sanayi toplumuna, Hristiyanlık merkezli düşünceden aydınlanmacı, pozitivist la-dini merkezli seküler düşünceye geçiş yapması sonucu modern Batı düşünce anlayışının; değişmesi, düşünce yöntem farklılığının oluşması ve yeni modernist rasyonalist bilgi inşasına yönelik oluşan toplumsal süreçte, ‘şehir-kent’ tarihsel farklılaşmasının sosyolojisi açık olarak görülmektedir. Bu konu “şehir” tanıma bakış yönüyle şehri konusuna bakışın *ilk meselesi* olarak sunulabilir. Bu bağlamda Modern Batı’da daha çok aydınlanma öncesi dini temelli ‘şehir’ yapılanmasını ‘The City’ kavramı ile açıklamak mümkündür. Bu aynı zamanda merkeziyetçiliğin (merkezi devlet yapısının) bulunmadığı siyasal yapı ve dine dayallığı içermektedir (Şimşek 2013, s.143).

Aydınlanma düşüncesi ve sonrasında 19. Yüzyılda gelişen pozitivist düşüncenin herşeyi salt akılcılık ile açıklaması ve buna bağlı oluşan liberal-kapitalist kaynaklı “ekonomi” üzerinden yapılanmış yeni şehir artık ‘The City’ değildir. Modern/Yeni Toplumsal düşünce dönüşümüne bağlı yeni ‘kent’ yani ‘urban’dır. Buna göre kent; ‘gelişme, ilerleme, iktisadi büyüme ve top yekûn organize edilmiş toplumsal hayat ile ilişkili’ bir kavram olarak geliştiği görülür (Şimşek 2005, s.113). Bu bağlamda kent; toplum olmanın ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik işbölümünün doğal uzantısı ve sonucu olduğu belirtilir. Böylece kent kavramının

sanayileşmiş toplum/ulus-devlet yapısı ile ortaya çıktığı kabul edilmekle birlikte (Türkdoğan 1998:104). Buna göre kent kavramının liberal toplum-kapitalist ekonomik yapı işleyişi ve sekülerizm ile doğrudan irtibatının kurulması mümkün olmaktadır. Bu mana da kent, la-dini içerikli *merkeziyetçi* siyasal yapıdaki ulus-devlet temasına göre anlamını bulmaktadır (Şimşek 2013, s.142-143). Bu açıklamalar çerçevesinde Modern Batı medeniyetinde eskiden “şehir” olarak bilinen mekânsal alanın yeni adını ‘kent/urban’ kavramı üzerinden açıklamanın sosyolojik temeli artık oluşmuş olmaktadır. Böylece kent/urban; “nüfusun belli bir büyüklüğü ve yoğunluğu aşan, ekonomisi tarım dışı etkilerde yoğunlaşan ve kendi nüfusundan başka, etki alanı içinde yaşayanlara hizmet sağlayan yerleşimlere verilen” isim olarak belirtilir (Doğan 2012, s.483). Ancak bu değişmeyi, modern sosyolojinin evrimci modeline bağlı olarak ‘doğrusalcı toplum teorisi’ görüşüne bağlı bilgi inşa eden aktarmacı Türk sosyal bilimcisi (tarihçisi, sosyologu, kamu yönetim bilimcisi, şehircilik ile ilgilenen diğer uzmanlık alan mensupları), bu teori bağlamında aktif olarak kullandığı yöntemle, Batı Avrupa’nın kendi içinde ‘şehir’den ‘kent’e geçişin sosyolojisinin bilgi farklılığını, zihniyet değişimini görmezden gelmek olduğu söylenebilir. Böylece Türkiye’de her şeye ve her dönem için modern Batı pozitivist düşüncenin *doğrusalcı teorisine* göre oluşan ‘kent’ tanımlamasına tam bir bağlılık göstermesi üzerinden bilgi üretmiş olduğu görülmektedir. Çünkü doğrusalcı teori; ‘bir doğru üzerinde sosyal değişmeyi hapsederek, bir sınırlandırmaya çalışmaktadır’ (Erkal 1993, s.226).

Bu doğrusalcı teorik yönetime üzerinden sosyale ve sosyal olana bakış, yapılan tespitler esasında Türkiye’de, bu konuda pek çok yazar/ araştırmacının kent ve şehir kavramlarına kendi medeniyet değer özgünlüğünün ve kendi düşünce yöntem farklılığını dikkate almaktan uzak bir bakış ile konuyu baktıklarınıda ifade etmiş olmaktadır. Çünkü Türkiye’de ‘İslam şehri kuramı’ ağırlıklı olarak Fransız oryantalistler olmak üzere 1920 ile 1950 tarihleri arasında Batı’da yapılan oryantalist çalışmaların bir parçası olarak ele alındığı görülür (Pursaklar Belediyesi 2015, s.31). Bu oryantalist pozitivist düşünce yöntemine göre yapılan analizler, Türkiye’de modern sosyal bilim geleneğinin Batı’dan aktarmacılık ve ona itaatkarlık içindeki takipçiliğine bağlı olarak, hatalı eksik değerlendirmeler içeren tarih ve toplum okumalarının ortaya çıkmasına yol açmış olmaktadır. Böylece şehri konusundan Türk –İslam medeniyetinin özüne sahip ‘tevhidi şehri’ içerikli tüm zamanlara hitap eden bilgi ve düşünceden uzaklaşma sağlanarak, bunun yerine de, modernist düşünce ve yönetime bağlı ve ona bağımlılık gösteren oryantalist-pozitivist düşünce yöntemi

kurulumlu materyalist ana düşünce temalı ‘İslam şehir kuramı’na yönelik sosyal düşünüşün oluşması ya da oluşturulmuş olduğunu söylenebilir. Bu bağlamda ilmi hakikate uygun bir şekilde yani izafilik içerimi bağlamında İslam/Türk-İslam medeniyeti ile Batı medeniyetindeki ‘şehir’ ve ‘kent’ unsurlarının tarihsel gelişim sürecinde; ‘ictimai (sosyal) yapı değişimi’ ve ‘düşünce yöntem farklılıkları’na söz konusu gelişimi tablo halinde vermek istenirse;

Tablo 1. Türk-İslam ve Batı medeniyetlerinde ‘Şehir’ ve ‘Kent’ Farklılaşması

“Şehir” e yönelik Temel Bilgiler	İslam/Türk-İslam Medeniyetin “Şehir”	Batı Medeniyetinde Sanayileşme Toplumu Dönemine Kadar “Şehir”	Batı Medeniyetinde Sanayileşme Toplumu Sonrasından İtibaren Oluşan “Kent”
Tarihsel Dönem	En erken M.Ö. 10 yüzyıldan itibaren oluşan “Şehir” kavramı	M.Ö. Dört binlerden M.S. 19.Yüzyıla kadar ki “Şehir” anlayışı	M.S.19.Yüzyıldan sonra başlangıç günümüze kadar gelişen “Kent” dönemi
Medeniyet Anlayışına Göre İsimlendirme	“Tevhidi Şehir” ; Merkeziyetçi Devlet Yapısı içinde Yer alır	“Şehir”(The City) ; Merkeziyetsiz Şehir Devleti Siyasal Yapısı içinde Yer alır	“ Kent” (Urban); Merkezi Ulus-devlet Siyasal Yapısı içinde Yer alır
“Şehir”i ifade eden inanç Unsuru	Tevhidi din anlayışının “Tevhidi Şehir”i belirlemesi	Paganist düşünce ve sobrasında Roma’dan bu yana Muharref Hale dönüşmüş Hıristiyanlığın “Hıristiyan şehri”ni belirlemesi	Aydınlanma-pozitivist düşüncelerin liberal-kapitalist seküler anlayışlı inancın “Kent/Urban”ı belirlemesi
Ortaçağdan Günümüze İslam ve Batı Medeniyetinde “Şehir”	Hem tarım, hem sanayi hem de sonrası toplum tiplerinde kıyamete kadar geçerli “Tevhidi Şehir” yapısı	M.S. 5. Yüzyıldan 18.Yüzyıla kadar Hıristiyanlık ve tarıma bağlı :”Şehir” ve 18.Yüzyıldan Günümüze değin Hermonotik “Şehir” (liberal-kapitalist)	19.yüzyılda itibaren la-dini ve endüstriye bağlı tema üzerine kurulu pozitivist düşünce yönemi içerikli sanayi toplumu-nun “Kent”i(Urban)

Tablo1’e göre İslam medeniyeti Sebe Suresinin 18. Ayetine göre Yemen-Şam-Filistin bölgesinde Tevhidi Şehir yapılanmasının varlığını vahiy üzerinden açıklanmış olması İslam medeniyetinin “şehir merkezli” bir medeniyet olduğunu ortaya açıkça koymaktadır. Bu durum da İslam’ın şehir anlayışının ise yine “mekân-dini inanç-şehrin yapılaşması” etkileşimine bağlı olarak tevhit anlayışına göre yani “kendi yasalarına göre” kendi şehri anlayışını kurmuştur (Michon 1992, s.13). Bu kurmuş olduğu şehrin niteliği tevhidi bir öze bağlıdır. Yani “*Tevhidi Şehir*”dir.

İslam’ın 7. Yüzyılda Mekke’de tevhit anlayışı üzerinden yeniden fakat bu sefer en mükemmel ölçüde bir hale ile gönderilmeye başlanması ile kıyamete kadar İsl-

lam’ın “Tevhidi Şehir” anlayışının varlığı, Tevhidi Düşünce bilgi yöntemi ile oluşmuş olduğu, artık; tarihi, ictimai, yöntem bilgileri bağlamında sunulan veriler ışığında açıksa söylenebilir. Bu süreçte de İslam’ın “ıla-yı kelimetullah” içerikli “cihan toplumculuk anlayışı”nın varlığının da “şehir” merkezlik üzerinden gelişme göstermesi en anlamlı şehri açıklamasını ifade etmektedir. Çünkü 7. Yüzyıldan itibaren dünya ölçeğinde bir toplum görüşünü kıyamete kadar insanlara sunup buna “köy” merkezli bir mekânsal alanla açıklamak ancak oryantalist-pozitivist önyargılı ideolojik bakışla söz konusu edilebilir. Bununla ilmi hiç bir kıymeti bulunmadığı açıktır. Çünkü İslam medeniyetinin *Tevhidi Şehir* anlayışı; hem tarım toplumu sürecinde (ki bu süreç; Hz. Adem Peygamberden, M.Ö. 10. Yüzyıla oradan da, M.S. 18-19. Yüzyıl sürecine kadar), hem sanayi toplumu sürecinde, hem bilgi ve daha sonraki oluşabilecek “toplum türleri” için de “*Tevhidi Şehir*” yapılanmasını ve oluşumunu içermiş olduğu söylenebilir. Bu çıkarım ise İslam’ın, kıyamete kadar tüm zamanlarda insanlığın tevhide bağlı olarak yaşadığında, her sorununa; huzur/mutmain/ictimai bütüncüllük zihniyeti ile çözüm üreteceğinin vahiy merkezli anlam bütünlüğünden çıkarmak mümkündür. Buna göre Tevhidi Düşünce bilgi yöntemi kıyamete kadar her konuda özüne uygun bilgi üretme kabiliyetine sahip olması ile carilik taşımaktadır (Şimşek 2018c, s.37-47, Erşahin 2018, s.124). Böylece 1920-1950 sürecinde Batı medeniyetinin oryantalist pozitivist düşünce yöntem anlayışına göre oluşan “*İslam şehir kuramı*”nın bir ciddiyeti olmadığı çok açıklık kazanmış olmaktadır. Batı medeniyetindeki Hristiyan şehri ise teslis inancına ve tarıma dayalı bir yapılanma içinde uygulama alanı bulmuştur. Bu eksen 19. Yüzyıldan sonra hermonotik düşünce bağlamında teslise bağlanan sanayi kenti içinde de yer almış ve bu noktada hala devam etmektedir. Kent ise liberal-kapitalist ekonomik yapılanmayı aydınlanma ve pozitivist düşünce inancı temelinde şekillenerek bunu da teknik olarak “urban” kavramının kullanımı ile “kent” ifadesine yönelmiş bir toplumsal düşünce ye toplumsal yapı değişimi üzerinden okumayarak belirtmek mümkündür.

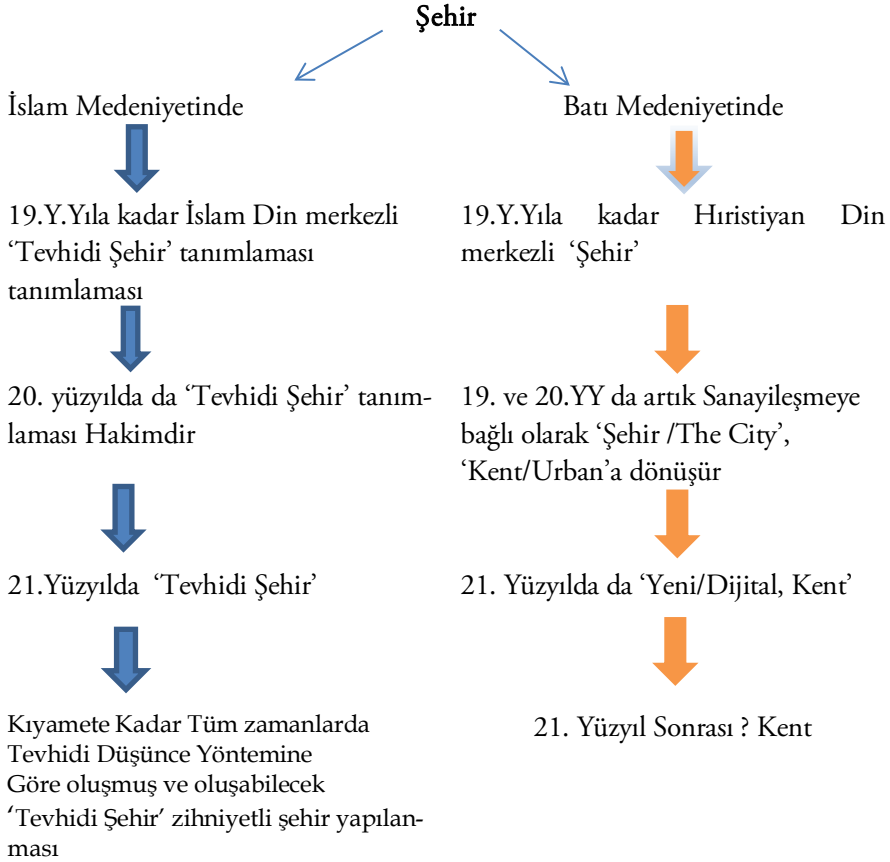
Sonuç olarak Batı medeniyeti özgün tarihsel toplumsal gelişim sürecine bağlı olarak kendi içinde dahi ‘kent-şehir’ farklılaşması yaşarken, pozitivist düşünce temalı düşünmeye yönlendirilmiş olan modernist Türk sosyal bilimcisi ise hala tekçil manada pozitivist düşünce kurgusuna göre oluşturulmuş ‘kent’ kavramı üzerinden tarihine toplumuna, şehrine bakan bir yabancılaşma içine girmiş olmasıdır. Bu yöndeki bir bakışı ve sosyal düşünüş ortaya koymaktadır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulmadan ‘kent’ ve ‘şehir’ konuları konusunda literatürde ki hazır oryan-

talist-pozitivist düşünce temalı bilgi ile konuyu incelemenin; zihniyet, kültür farklılıkları, kültürel izafilik, insanın kültürüne bağlı iktisadi düşüncesi geliştirmesi ve iktisat davranışını ortaya koymasını ayrıca çalışma zihniyetini, çalışma ahlakı ve niteliği gibi yine farklı medeniyet anlayışlarına göre oluşan unsurların bu farklılıklarını görmezden gelmeyi, bunların üstünü kapatarak doğrudan hâkim paradigmaya bağlanmayı olmazsa olmaz kabul etme anlamını içermektedir. Böylesi bir tutumun ise; ne ilimle, nede ilmi düşünce disiplinine, yöntem bilgisine göre bağlı bilgi inşa etme ile ilişkisinin bulunmadığını ortaya koymakta olduğu oldukça açık olarak görülmektedir. Buna göre düşünce yöntem farklılığını dikkate almaksızın var olan hakim hegemon pozitivist/modernist bilgi üzerinden konuyu incelemeye kalkışmanın;

- Hem yöntem hatası içermesine,
- Hem aktarmacı ve taklitçi bilgi kullanımına,
- Hem de Türk-İslam medeniyetinin özgün şehir ya da '*Tevhidi Şehir*' anlayışının tarihi, ictimai birikimini yok farz etme gibi ilmi bakıştan ve ilim zihniyetinden uzaklaşmış olarak şehir ve kent konusuna bakılmayı ifade edilmiş olunmaktadır.

Çünkü İslam tevhit dini olduğundan din, kıyamete kadar tüm zaman dilimlerinde geçerlidir. Böylece dinin, insana ve topluma ana yön verici bir kurum olduğundan, din-mekân ilişkisi bağlamından tüm zamanlarda tevhit anlayışına ve Tevhidi Düşünce bilgi yöntemine göre oluşan aklın inşa etmiş olduğu mekânı "şehir" olarak ifade edilme zarureti bulunmaktadır. Bu şehir '*Tevhidi Şehir*'dir. Oryantalist-pozitivist düşünce yöntemine göre '*İslam şehir kuramı*'nı üreterek, oluşturduğu 'şehir' değıldir. Bu durum sanayi toplumu olmadan önceki Hristiyan Batı'nın geçmiş dönemi içinde 'din-mekân' ilişkisini deki 'şehir' kavramı ile de açıklamamak gerekmektedir. Bundan dolayı İslam'ın şehir anlayışı '*Tevhidi Şehir*' kavramsallaşması ile Hristiyan şehri kullanımından zihniyet ve kültür yönünden ayrıldığı ifade edilmektedir. Bu '*Tevhidi Şehir*' yapısının kültürel muhtevası da esasında "göçebe ya da yarı göçebe Arap yarımadasından bir kaç yüzyıl sonra gelişen Müslüman Alem; Hindistan'dan Batı'ya kadar uzanan kara ve deniz yoluyla her türlü ürünün ve bilgi dallarının, fikirlerinin ve kültürlerinin akışını gerçekleştirdiği '*dev bir şehirler ağıdır*' (Michon 1992, s.14). Bu yönüyle İslam'ın '*Tevhidi Şehir*' anlayışı, Tevhidi Düşünce ilmi yöntemi bağlamında oluşmuş kendine özgü bir yapı olduğu söylenebilir. Ancak Modern Batı medeniyetinin düşünce dünyası pozitivist modern toplum düşünce anlayışına 19.yüzyılda geçmesi ve buna bağlı olarak da, kendi yaşama tarzını belirlemiştir. Bu anlayışa göre yukarıda da belirtildiği gibi modern Batı Avrupa da

kent kavramı gelişmiştir. Özellikle 20. Yüzyıldan sonra ki İslam içerikli devletlerde ‘kent’ kavramının kullanımının da bu noktada bir kültürel savrulma sonucunda ortaya çıkmış olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Buna göre “şehir” kavramı iki medeniyet ve iki düşünce yöntemi bağlamında ele aldığımızda aşağıdaki şekli oluşturmak mümkündür:

Bu şekle göre İslam şehrini Batı şehir anlayışından farklılaştırabilmek için *‘şehir ve şehire yönetsel açıdan bakış’* başlığının işlenme gereklilik taşımaktadır. Çünkü modern kent; ‘modernitenin ekonomi temeli şehir’ tanımlamasını içermektedir. Hem de ‘şehir ve kent’ farklılaşmasını Hıristiyan din düşüncesi ve bunu görmezden gelen la-dini modernistçi düşünce çatışmasında oluşan bir sosyal bünyeye de sahiptir. Öte yandan da İslam’ın Tevhidi Düşünce yöntem anlayışına dayalı olarak oluşturduğu *‘Tevhidi Şehir’* yapılanmasına, oryantalist-pozitivist düşünce anlayışı, kendi pagan düşünce anlayışı ile kendisinin üretmiş olduğu *‘İslam şehir kuramı’* ile

İslam şehrine bakılması da, konu iyice karmaşık bir hale sokarak, Türk sosyal bilimcilerde modern sosyal düşünce yöntemine mutlak itaat ile modern sosyal bilim açıklamalarına itaat eder olduklarından İslam şehrini, ‘*Tevhidi Şehir*’ bağlamında bilmeyi, bilmekte oldukları anlaşılmaktadır. İslam şehrini sadece oryantalist ‘*İslam şehir kuramı*’ bağlamında bilmeye ancak yönelebilmişlerdir. Buna göre modern Türk sosyal bilimcilerinden yukarıda verilen alıntılar çerçevesinde İslam şehrine bu temelden bakarak İslam şehir konusunu, İslam’ın Tevhidi Düşünce yöntem anlayışına göre oluşmuş şehir bilgisinden değil de, modernitenin ekonomik temelli salt akılcı yönteminde hareket eden ağırlıklı ‘kent’ bilgisine göre İslam şehrini değerlendirmeye tabi tuttıkları söylenebilir. Fakat bu eksik bir yaklaşım içermektedir. Bu hatalı yaklaşımın kaynağı ise modernist Türk sosyal bilimcisi bu konuya da doğrusalcı toplum görüşü, liner toplum görüşü ve pozitivist düşünce yöntemi çerçevesinden bakmış olmalarından kaynaklandığı belirtilebilir. Elbette her toplum bir önceki birikimden istifade eder. Ama büyük medeniyet ise ona kendi kendi kültür ve zihniyet dünyasına göre kendince anlam verici bir konumdan hareket eden yaklaşım ortaya koyar/koyması gerekir. İslam /Türk İslam medeniyeti de dünyadaki üç büyük medeniyetten biri olup düşünce yönteminde; her zaman diliminde ve her şeye yönelik olarak ‘madde+mana’ bütüncüllüğünde ele almaktadır. Doğrusalcı/ lineer okuma ise bu bütüncüllüğü görmede eksik bir yöntem içeriğine sahip olduğundan dolayı da İslam şehri, lineer/doğrusalcı model ile doğru veya hakikatine uygun bir şekilde okunamaz olduğu söylenebilir.

Şehir ve Kent Tanımlarının Oluşumunun Zihinsel Arkapları

Zihniyet araştırmaları genellikle iki boyut üzerinden yapılmaktadır. Zihniyet bir taraftan hangi çağa çevreye ait ise o dönemin geniş kültür görümünüm sunulmasıyla zihniyet-çağ/zaman ilişkisi söz konusudur. İkinci olarak da bu geniş görünüm (panorama) verildikten sonra bunu üzerine o dönemin köklerine ve kaynaklarına yani iç belirleyicilerine inilerek yapılır (Ülgener, 2006a, s.5). Zihniyet; ”Bir toplum veya topluluktaki insanların görüş ve inanış etmenlerinin etkisiyle beliren ‘düşünme yolu’ veya ‘düşünüş biçimi’ olarak belirtmek mümkündür (Şimşek 2013, s.75). Buna göre zihniyet; ictimai (sosyal) tahlil sürecinde ele alınan konuyu, incelenen unsur ya da unsurların yapılanışını, kurulan iç düzen ilişkisini, unsurların birbirleriyle etkileşimindeki ana ve yan etkenleri ne olduğunu, söz konusu ilişkinin nasıl oluştuğunu, bu ilişkide asıl yön verici olan belirleyicisinin kim olduğunu ve

ortaya çıkan sonucun çıplak göz ile görünen ve görünmeyen boyutlarının bütüncüllüğü anlamak için meydana gelen bir ‘oluş’ taki, ‘yapılanma’yı açıklamadaki en kapsamlı kavramsal açıklama özelliğine sahiptir.

Zihniyeti; düşünmek, tahlil etmek, zoru tartışmak, statükoya takılmamak, insanların akli melekelerini duygu ve duyum bütüncülüğünde ele alan kuramlar vasıtasıyla onlardan istifade etmede kullanılan bir kavram olarak ele almak gerekir (Şimşek 2013, s.75). Buna göre zihniyetin; meydana getirdiği derinlikli bir bakış ile ele aldığı konuya salt rasyonalist/modernistçi paradigmalardan göre çok daha ileri düşünme, düşünce üretme şekli ve buna bağlı olarak özgün anlamayı içeren muhtevaya sahip olduğu belirtilebilir. Bu bağlamda bir başka zihniyet tanımı ise bir toplumsal grubun “örtük referans sistemi” olarak tanımlanmış olması ile bu zihniyet açıklamalarını teyit eder niteliktedir (Muchielli 1991, s.7). Böylece zihniyet ‘geniş ölçüde algılarımızı, idraklerimizi ve sınıflandırmalarımızı biçimlendirir. Hatta bunları izleyen bütün zihinsel işleyişleri de etkiler’. Bu yönüyle zihniyet/imiz, insan ile dünya arasına girmiş bir konumda bulunmaktadır (Bouthoul, 1975, s.22). Bu da zihniyetin düşünce ilgili olduğunu ve onun, düşüncenin ana temasını oluşturan bir niteliğe sahip olduğu ortaya koymaktadır (Seyhan, 2020, s.168.)

Zihniyet ile ilgili kuramlara bakıldığında Sombart’ın zihniyet anlayışını, sadece içe dönük bir olgu olarak ele almamış olduğu görülür. Sombart, zihniyete bir ‘oluş’un sadece içe dönük yanını değil, onun la birlikte aynı zamanda onu ‘kurulmasında’ da temel belirleyici bir niteliğe haiz olduğundan söz etmiş olduğu görülür. Buna göre zihniyetin ele alınan bir konudaki “oluş” ve bu ‘oluş’un meydana gelmesinde “ana kurulumu” sağlayan bir çerçeveye sahip olduğu anlaşılmaktadır (Şimşek 2013, s.77). Bu bağlamda zihniyetin ‘bir oluş’ taki ‘ana kurulumun’ üzerinden düşünüş yolunu belirlemesine bağlı olarak onun; insana, topluma, eşyaya, mekana, kainata, düşünceye, yönetime, bilgiye ...bakışta bir özgünlük ve izafilik içerimi bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bundan dolayı da zihniyetin, daima öze uygun yeni/dinamik aktif yorum gücüne sahip bir kavram olduğu açıklık kazanmaktadır. Zihniyetin bu yönü, modernist /pozitivist düşünceye dayalı bilgi yönteminin, salt akılcılık üzerinden (görünen/maddeci) yaptığı analizlere karşı son derece yüksek ve ileri bakış açısı ve anlayış geliştirme niteliğine sahip olduğunu daha da anlaşılır kılmaktadır. Zihniyet bu noktada pozitivist/modernist düşünceye olan üstünlüğünü, düşünce üretmede takip ettiği görünen(dış bakışçı)+görünmeyen (içe bakışçı) bütüncüllüğüne dayalı yöntem anlayışıyla, özgün düşünce üretmeyi sağladığı açıktır. Bu noktada ‘tevhid’in de; madde (görünene)+mana (görünmeyen)nin birliği, bütüncüllüğünden meydana gelmiş olmasına bağlı olarak ‘tevhit-zihniyet’ ilişkisi,

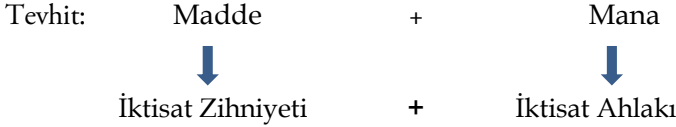

‘Tevhidi Zihniyet’ kavramının varlığına ve idrakine ulaşmaya bizleri götürdüğü söylenebilir. Buna göre de mukayeseli zihniyet tahlili, farklılıklar ve benzerliklerin varlığından hareketle her toplumun kendi özgün doğrularını, hakikatini bilmesine yönelik ‘bilinç oluşturu’ yönüyle mukayeseli toplum çözümlemesine katkı sağlayan yöntem olarak belirtilebilir (Şimşek, 2007, s.237). Bu bağlamda dünyanın son iki hakim medeniyetinin her şeyi açıklama ya ‘tevhidi zihniyet’ ve ‘materyalist zihniyet’ ile, ele alınan şeyin ‘düzen/sistem’inin açıklanmasında kullanılan kavramlar olarak belirtilebilir.

S. Ülgener zihniyeti, ictimai (sosyal/toplumsal) yapıdaki bütün toplum mensuplarının sahip oldukları ‘değer yargıları, tercihleri ve eğilimlerinin’ tamamını belli bir bakış açısından(örneğin din ya da ekonomi gibi) hareket ederek, mevcut olanı bütünlükçü bir yaklaşım ile açıklayan kavram olarak ifade etmekte olduğu görülür (2006b, s.14). Buna göre zihniyette sadece dış (salt akılcı/rasyonalist) yada dünyadan soyutlanmış bir ütopyik değer anlayışı gibi bir sadece içe bakışçı değil, sosyal realitedeki ‘şey’in meydana gelmesinde iç ve dış etmenlerin bütüncüllüğünde, her şeye bakmayı içeren bir yönü bulunmaktadır. Bundan dolayı zihniyet, bütüncül bir yöntem ya da daha açık bir ifade ile Tevhidi Düşünce bilgi yöntem anlayışı içeriğine sahip bir kavram olduğu söylenebilir. Fakat soyutu, salt rasyonalist tema ile ele alınarak(örneğin Tanrının; baba oğul, kutsal ruh üçlemesi ile salt akılcı bir form kazandırılması gibi) işlenmesi ile zihniyet, bu defa hermonotik bilgi yöntemine yani materyalistleştirilmiş din (vahiy anlayışı) üzerinden bakış noktasına geriletilmiş olacağı da açıktır. Yani idealizmde süjeyi, obje akli yöntemi ile temele alarak, oluşturulan bir bakış olmuş olmaktadır (Şimşek 2018b, s.166-168). Bu durum ise zihniyet kavramına “materyalist zihniyet” kavramsallaştırmamızla oluşmuş bir bakışı, anlamayı, düşünüş biçimini de ifade etmiş olmakta olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık İslam’ın zihniyet anlayışı vahyin emrine girmiş akıl ile görünen+görünmeyen bütüncüllüğüne dayalı ‘Tevhidi Zihniyet’ olarak kavramsallaştırdığımız zihniyet türünü ifade etmiş olmaktadır (Şimşek, 2019, s.94).

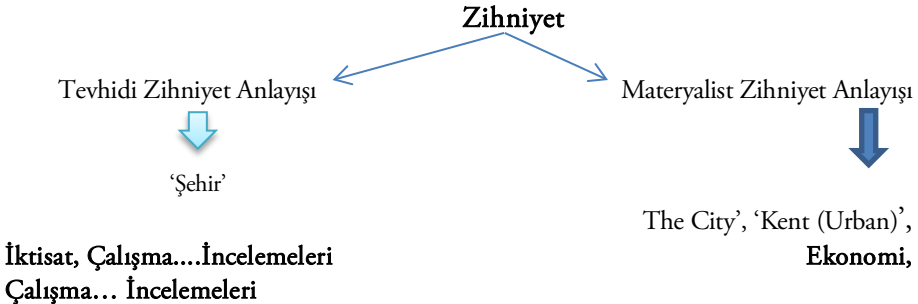
Her iki medeniyetin zihniyet anlayışlarındaki içerik farkı düşünce yöntem farklarından oluşmuş olduğu söylenebilir. Bu noktada Ülgener, bir toplumsal fiil ve davranışı gerçek anlamda tanımak için onun dış yönündeki eylem ve hareket tarafını görebilmenin gerekli olduğunu belirtir. Ancak bunu da yeterli görmemektedir. Bu dıştaki eylem ve davranışa ilaveten içteki öz ve manasının da bilinip anlaşılmasının(tevhide ya da salt akılcılık üzerine kurulmuş metafiziğe/hermonotikliğine) gerekli olduğunu belirtmiştir. Böylece Ülgener, toplum ve toplumu içeren şeylerin,

dış yönünden görülen şekil ve madde yığını ile donanımlı olmasına rağmen, esasında onun iç yönündeki muhtevasında bulunan olabildiğince “yaygın bir ruh ve zihniyet dünyasının” etkisinden ibaret olduğunu belirtmiş olmaktadır. Buna göre de zihniyet; ictimai yapıda görülen her şeyin esasında onun; iç kültür, ahlak, mana değerlerine bağlı olarak oluşan bir dışın oluşumuna dikkat çekmiştir (2006b, s.4–5). Çünkü ancak ‘iç’in ‘dış’ı belirlemesinin birlikteliğine göre bilgi inşa edilmesi halinde ancak o zaman toplumun maddi(dış) yönünde çıplak göz ile görülen olup bitişler, içteki unsurlara bağlı olarak açıklanarak; ictimai, iktisadi, siyasi, ... alanların ve bunların içerdiği şehir, aile, üretim, çalışma...gibi konuların ‘gerçek’ renk ve anlamını kazanmış olduğu söylenebilir. Buna göre Tevhit ‘madde +mana’ bütüncüllüğünü içermektedirler. Bu bağlamda ‘tevhit-zihniyet’ ilişkisi;

ekseninde kurulması mümkün olmaktadır. Böylece üretim, tüketim, bölüşüme yönelik iktisadi süreçler her medeniyetin kendi ‘iktisat ahlakı’ ve ‘iktisat zihniyet’inin bütüncüllüğünde ortaya çıkmaktadır. Buna göre iktisat ahlakı ‘başta din olmak üzere coğrafi ve tarihi faktörlerin’ etkisine bağlı olarak oluşmuştur (Esen 2012, s.22). İslam’ın tevhibi iktisat faaliyetine üretim, tüketim, bölüşüm ve insan unsurunun belirli oranlarda katılımı ile mal ve hizmet üretimi gerçekleştiğinden, tüm bu unsurlar İslam’ın tevhit anlayışının bütüncüllüğüne göre de iktisadi oluşa yani cari olana da ‘iktisat zihniyet’i üzerinden bir yön vermektedir.

Bütün bu zihniyet açıklamalarından hareketle zihniyetin zaman/çağ, din/inanç kültür gibi unsurlarla ilişkisi bağlamında Türk-İslam ve Batı medeniyetlerinin mukayeseli olarak zihniyetlerini ele aldığımızda, aşağıdaki şemanın ortaya çıkmasını kültürel izafilik, farklı sosyo-kültürel yapıların gerçekliği ve düşünce yöntem farklılıklarının toplum sistemlerini(düzenlerini) etkilemesi gibi hususların (Şimşek 2020 b, s.19), ayırımın yapılmasını zaruri olarak ortaya koymakta olduğu söylenebilir.

Şeklinde tasnife tabi tutmak mümkündür. Buna göre de sosyale dair açıklamalarında bu anlamda yapılarak, kendine ait olmanın (özgünlüğün) asıl rengini oluşturabilir. Böylece zihniyet ve mukayeseli zihniyet konusu bir taraftan Türkiye'deki modern/pozitivist bilgi hâkimiyetinin ilmi veriler ışığında kırılmasını mümkün kılabilmek için sunmakta olduğu söylenebilir. Öte yandan da şehir, çalışma, iktisat, ahilik, lonca ve din ile ilgili konulara, modernleşmeci kuramlar ile bakma zorunluluğunda kalınmasına gerek olmadığını göstermesi bakımından da mukayeseli zihniyet tasnifi üzerinden yapılan açıklamalar önem taşımaktadır. Bunlarla birlikte birde Türkiye ve İslam medeniyeti muhtevası içindeki bu konulara; modernleşmeci kuramlar bağlamında bakılmasının hatalar içerdiğini, böyle yapılması halinde yanlış okumalara ve yanlış çözümlenmelere gidildiğinin de ilmi izahını yine mukayeseli zihniyet tasnif yöntemi kullanılarak açıklanması önem taşımaktadır. Buna göre zihniyet kavramı ve mukayeseli zihniyet tahlilinden hareketle Türk-İslam medeniyetine yönelik, modern düşünce yöntemine göre yapılan açıklamaların, özellikle; yanlış, eksik ve hataların bulunduğunu ifade etmiş olmaktadır. Bu açıklamalardan sonra 'zihniyet-şehir/kent' ve 'zihniyet-çalışma ve iktisat' ilişkilerine 'Düşünce Yöntemleri'nin farklılığını dikkate alarak konunun incelenmesine geçilebilir.

Tevhîdî Şehir ve Modern Batı Şehri (The City/Kent) İlişkisinin İktisat, Tüketim ve Çalışma Hayatına Yansımaları

Şehir konusu insanlığın topluca yaşamaya başladığı dönemlerden itibaren insanlık, toplumlar, medeniyetler ve kültürlerle içiçelik taşıyan bir özelliğe sahiptir. Şehrin bu çok yönlü özelliği her toplum ve hatta her medeniyet bakımından farklı bir şehir tecrübesine sahip olmasını ortaya çıkarmıştır. Böylece her toplum/medeniyet yaşadığı farklılıklar üzerinden şehir yapılanmasını içinde bulunduğu; coğrafi şartlara, kültür anlayışı ve birikimine, zihniyet yapısına, işbölümüne, mesleki yapılanma imkanlarına ve mübadele merkezi olma konumuna göre gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu noktada kimi uzman görüşler “yeryüzündeki pek çok şehrin çekirdeğini ‘mabed’in oluşturduğu gerçeğinden hareketle, şehrin kalbinin dini mekan/mabed olduğu kanatindedirler (Sarıçam ve Erşahin, 2015, s.215).

Şehir, genel bir tanımlama ile ‘çok sayıda insanın çeşitli etkinlikler yapmak için veya doğal sebeplerle bir araya geldiği bir mekân’ olarak belirtilir (Sarıçam/Erşahin, 2015, s.215). Özgün kaynaklarımızda ise şehrin ‘büyük belde’ olarak ifade edildiği görülür. Buna göre şehir; ‘istenilen ölçüde refaha ve bolluğa ulaşmış ve artık rahat

ve huzurlu bir hayat tercih eden toplumların edinmiş oldukları istikrar ve yerleşim yeridir.’ Bu yönüyle de şehir, Medine-i Kebire olarak da ifade edilebilmektedir.

İslam medeniyetini Tevhidi Düşünce anlayışı bağlamında ‘şehir’ e yaklaşımı sonucunda 7. Yüzyıldan bu yana vahyin emrine girmiş akıl ile oluşan ‘Tevhidi Şehir’ yapılanmasında; ictimaiyat, ictimai ilişkiler, iktisat, çalışma ve ...vb bunlara dayalı alt alanların din-mekan ve ictimaileşme etkileşimi, ilahi emir ve yasaklar ölçüsüne bağlı olarak oluşan mekanlardır. Buna göre İslam ictimaiyatçısı İbn-Haldun tevhit anlayışının bilgisine sahipliği bağlamından hareketle şehir/leri; Büyük binaların ve yapıların olduğu yerleşim mekanları olarak görüp şehrin bu özelliğinden dolayı şehir/leri; “az sayıda ve belirli kişilerin ortaya koyacağı şeyler olmayıp, büyük bir işbirliğini ve yardımlaşmayı gerektiren, genel(kalabalık) kesimler tarafından ortaya konabilecek eserler” olarak belirtir (İbn-i Haldun, 2004, s.463). Bu açıklamaya göre İslam’ın ‘Tevhidi Şehir’-‘Tevhidi Zihniyet’ etkileşimine bağlı oluşan ‘şehir’ yapılanmasının bünyesinde, çok çeşitli ictimai (sosyal) değişkenleri barındıran, yardımlaşma, diğergamlık zihniyeti üzerine kurulmuş ictimai yapı özelliğine haiz olduğu anlaşılmaktadır. Şehrin bu özgün kültür- zihniyet etkileşimine bağlı özelliğinden dolayı her şehir, kendi tarihsel, kültürel ve ictimai özellikleri çerçevesinde, özgün zihniyet dünyasına bağlılık içinde oluşmuş olduğu söylenebilir. Bu bağlamda ‘şehirlerin oluşmasında esas olarak sembolik-manevi değerler ve fiziki-sosyal ihtiyaçlar rol oynamış’ olduğunu buradan anlamak gerekmektedir (Sarıçam ve Erşahin, 2015, s.215). Buna göre ‘İslam şehirleri; kültürel (dini) merkez mabed (cami), yönetim merkezi (darü’l imare), ekonomik merkez (pazar ve mahalleler) gibi temel unsurdan meydana gelmektedir. Ancak bu İslam şehrinin çok merkezli olduğu anlamına gelmemektedir. İlk İslam şehirleri daima tek merkezli olmuşlardır (Sarıçam/Erşahin, 2015, s.218).

İslam’ın mabed merkezli şehir açıklamasına ilaveten modern öncesi dönemde ‘şehir’ in varlığını ifade eden en önemli unsurlarda birisinin de ‘alışveriş merkezleri’ olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü alışveriş merkezleri bu dönem aralığında, kendi içinde ikiye ayrıldığından, ‘şehir ve iktisat’ ile ‘şehir ve çalışma’yı buna göre tasnif ederek ele almak gerekmektedir. Bu ikiye ayrılan alış-veriş merkezleri ise; açık ve kapalı alış-veriş merkezleridir. Açık alış –veriş merkezleri ‘**Haftalık Pazar**’ yerleri ile ifade edilmektedir. Kapalı alış veriş merkezleri olan çarşılar (Suk)lar ise ‘**Sürekli Pazarlar**’ olarak ifade edilebilir. Buna göre kapalı çarşı (Suk) özelliği taşıyan; han, çarşı, bedesten bu tür alış-veriş merkezleridir (Doğru 1995, s.114). Buralarda uzmanlığa dayalı ticaret yapıldığından; ‘toplum-iktisat/ticaret’, ‘toplum-üretim’,

‘toplum-tüketim’, ‘toplum-çalışma’ ilişkileri ile ‘iktisat ve çalışma hayatı’na yön veren ‘Suk’lar, aynı zamanda **İslam /Türk-İslam şehirlerin iktisat sosyolojisinin** (ictimaiyatının)de iktisat ahlakı ve iktisat zihniyeti bakımından en derinden etkilendiği mekânlar olduğu söylenebilir.

Tevhidi Düşünce anlayışına dayalı ictimaileşmenin fizik dünyaya yansıyan özelliklerinden birisi olarak şehirlerin ve şehirlerdeki binaların inşa edilmesini gösteren İbn-i Haldun, bunlar; bolluk ve yüksek yaşam düzeyinin ortaya çıkardığı medeni, eğitilmiş bir hayat tarzının varlığını ortaya koyan unsurlar olarak belirtmektedir. Yine İbn-i Haldun’un ‘Mukadimesi’ndeki açıklamalara göre şehirlerde görülen bolluk ve refah içerikli medeni-eğitilmiş hayat tarzının oluşumunu, bedevi ve bedevilik yaşam tarzından sonra gelen aşama olarak belirtmiş olduğu görülür. Bu ictimai gelişim aşamasına bağlı olarak esasında Tevhidi Düşünce bilgi anlayışına bağlı bir düşünce yapısı ve bu yöndeki bir kültürlenme ile bilgi üreten İbn-i Haldun’un bir şehir kurulumu için o şehre kurulum dinamizmi veren medeniyetin; değer anlayışı, zihniyet dünyası ve kültürel bünyesine bağlı ana etkenlere göre bir açıklama getirdiği görülür.

Bu bağlamda İbn-i Haldun, bir şehrin kurulumunu; önce medeniyet değeri(mana) üzerinden planlayıp, medeniyetin özgün (mana/soyut) kurucu bakış açısına göre bir değerlendirmeyi esas almıştır. Bundan sonrasında da bulunduğu yerdeki iklim ve coğrafi fiziki şartların(maddi/dış) gerekli olan koşullarına göre şehrin yapılanmasını oluşturduğunun belirtildiği görülür (İbn-i Haldun, 2004, s.463). Böylece İbn-i Haldun şehir kavramının oluşumunu; değer(mana)- fiziki gerçekçilik(madde) anlayışının bütüncülüğünde ele aldığı görülür. Bu ise yani İbn-i Haldun’un şehir yapılanmasını tevhidin madde+mana bütüncüllüğüne göre ifade etmiş olduğu ortaya çıkmış olduğu söylenebilir (Şimşek, 2016: 39). Buradan hareketle de; İslam şehrinin kendine has bir varlığı, tanımı, bakışı, zihniyeti, kültür temasının bulunduğu ve bunu da ‘*Tevhidi Şehir*’ mekânsal alanında oluşturduğunu ilmi bir hakikat olarak ifade etmeyi mümkün kılmaktadır. Bu meyanda Zümer Suresi 62. Ayetine göre ‘Allah her şeyin yaratıcısıdır...’ ilahi beyanı ile İslam’ın ‘*Tevhidi Şehir*’ yapılanışının da ‘Tevhidi Düşünce’ ilim yöntem anlayışına bağlı olarak açıklanabileceği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı İslam’ın ‘*Tevhidi Şehir*’- ‘*Tevhidi Zihniyet*’ etkileşimine bağlı oluşan bütüncül şehir yapılanması, oryantalist-pozitivist içerikli şehir, kent tanımları üzerinden tarihi başlatıp İslam medeniyetin ‘şehir’ anlayışı taklit ve aktarmacılığa oturtularak, bu tür tek tipçi hegemonik açıklamaların hiçbirisinin ilmi değerinin olmadığı, ‘özgür ilmi aklın’ izahi ile böylece ortaya konulmuş olmaktadır.

Oryantalist-pozitivist ‘İslam Şehir Kuramcı’ları, İslam şehrini, pagan Antik çağ şehri anlayışına ya da Ortaçağ teslisci Hristiyan şehirlerini temel alarak, İslam şehrinin buna uygunluğu üzerinden değerlendirdikleri ve dolayısıyla İslam şehrine menfi anlam yükledikleri söylenebilir (Pursaklar Beldediyesi 2015, s.31). Bu oryantalist-pozitivist yazarlar, ideolojik ve narsist temalı bakışlarıyla İslam’ın” Tevhidi düşünce anlayışına göre oluşan ‘Tevhidi Şehir’ yapılanmasını göremediklerinden, bu konuda açık bir hatanın içine düşmüşlerdir. Böylece bu oryantalist-pozitivist yazarlar; İslam’ın hem şehirde ortaya çıktığını, hem Medine şehir yapılanmasında ‘devlet’ olduğunu, ‘ila-yı kelimetullah’ söylemi ile de dünya ictimaiyatına (sosyolojisine) tevhidi bakışla hitap eden yönünü değerlendirme dışında tutmuş olduklarından, bu durum esasında kendilerinin; taraflı, yeterli derinleşme içermeyen bir sıklıkla bilgi üretmiş olduklarını ortaya koymuş olmaktadır.

Buna göre İslam’ın ‘Tevhidi Şehir’ – ‘Tevhidi Zihniyet’ etkileşimine bağlı oluşan şehrin inşasına yönelik bu bütüncül teorik kurulum terkihi üzerinden yaklaşıldığında, ‘Tevhidi Şehir’i; rahat ve huzuru temin etme adına istikrar özelliği gösteren niteliğiyle, güvenli bir yaşamın sağlanmasını amaçlanan mekânsal bir alan olarak belirtilebilir. Böylece şehrin kuruluş temelinde öncelikle insanların duyacağı huzurun, güvenin oluşmasını engelleyen zararlı unsurları ortadan kaldırarak, insanlara fayda veren şeylerinde önünün açılması konusunun bulunduğu söylenebilir. Bu bağlamda İbn-i Haldun bir şehrin kurulumunun temel özelliklerini iki unsur üzerinden açıkladığı görülür. Bunlardan ilki; şehrin güvenli bir konumda olması ve içinde yaşayan insanına ‘güven (mana/duygu)’ vermesidir. İkinci temel unsur ise şehrin insan yaşamına elverişli bir iklime sahip olan coğrafi bir mekanda (maddi) kurulmuş olmasıdır. Böylece İbn-i Haldun’un bir şehrin öncelikli olarak ‘güvenlik’ ve ‘uygun iklim koşulları’ temeli üzerine kurulmuşluk niteliği üzerinden (İbn-i Haldun, 2004, s.471),şehri, esasında tevhidi bir anlayışa göre anlamlandırmış olduğu ifade edilebilir.

Öte taraftan modern dönem öncesi Batı şehir (The City) hem inanç hem tarım merkezli bir niteliğe sahip iken modernleşme ile birlikte kentte; seküler zihniyet, sanayi temelli yeni işbölümü ve uzmanlaşma alanları ortaya çıkmıştır (Doğan, 2012, s.483). Bu noktada Ülgener’de Hristiyan Batı Medeniyetinin ‘şehir’ anlayışı ile Türk-İslam Medeniyetinin ‘şehir’ anlayışları arasındaki ayrımı oluşturan en önemli unsurunun “ toplumsal zihniyet” olduğunu belirtmiştir. Bu noktada şehir unsurunun oluşumundaki en önemli amillerin başında “din” konusu geldiğinden (Şimşek, 2013, s.204), toplumsal zihniyet farklılığının temeli de bunun üzerinden

oluşmuş olduğu söylenebilir. Bu noktada Weber modern kenti, ekonomik bir tanımlama ile açıklamıştır. O'na göre kent; 'sakinlerinin hayatlarını tarımsal kesimden değil de asıl olarak ticaret ve alış-veriş ile kazandıkları bir yerleşim alanı olarak belirtir (2003, s.85). Böylece kentin/urban, ekonomi merkezli bir tanımlama esası üzerinden açıklandığı görülür. Sombart ise kentlere ekonomik-kültürel içerikli bakışın genelde ihmal edildiğine dikkat çekerek 'kent-ekonomi-toplumsal kültür' yaklaşımının birlikte ele alınışının hermonotik sosyolojik çözümlemeci bir yaklaşımda bulunduğu söylenebilir (Şimşek, 2005, s.114).

Bu gelişmeler çerçevesinde endüstrinin, endüstri zihniyetinin, pragmatik-ekonomi temelli ana düşüncenin kente hâkim olmuş olduğu söylenebilir. Bu durum ise daha önce Batı medeniyetinin geleneksel döneminde kapalı bir yaşam 'form'u artık kentte, açık ve rasyonalist-formel ilişkiler ağına dönüşmüş olduğu görülür. Buda geleneksel toplumdaki modern topluma, 'The City' muhtevalı 'inanç-tarım' etkileşimli organik enerjiye dayalı şehir zihniyetinden, 'Kent/Urban' içerikli seküler-rasyonalist-pozitivist ekonomi kar maksimizasyonlu endüstri zihniyetine yönelik inorganik enerji içerikli yapıya doğru bir sosyolojik dönüşümü içermektedir (Doğan, 2012, s.483). Buna göre günümüzde (21. Yüzyıl sürecinde) yeni dijital kültüre bağlı olarak insanlar giderek daha 'anonim, mat, erişilmez ve kontrol edilemez bir gerçeklikle karşı karşıya oldukları' bir sürecin de (Dijk, 2018, s.244), kent, sanayileşmenin/endüstrileşmenin, liberal-kapitalizm 'sistem'leşmiş halinin 'ağ toplumu'na yansıyan yeni niteliksel yapısını oluşturma eğilimi içinde bulunduğu söylenebilir. Böylece kent; egosantrizmin, hedonizmin, tüketim toplumunun, seküler yaşam biçiminin, modern yeni tüketim tapınakları olan AVM'lerin, toplumsal statü kazanmada; 'marka'cılık zihniyetinin ve tüketerek toplumda statüye sahip olmanın imkanını ekonomi kurumunun temel belirleyiciliği üzerinden açıklanmaya çalışılmakta olduğu ifade edilebilir.

Sonuç

Modern dünya şehri tarihine göre M.Ö. 4000 bininci yıldan buyana dünyada şehir yerleşimine rastlanır. Bu durum Peygamberlerinde tevhid, hak ve hakikati anlatma, tebliğ etme ve ahlak unsurlarını insanların toplumsal yaşamlarına aktarmasının örnekliliği gibi gösteriminin gerçekleştiği mekânsal süreçler, peygamberlerin ağırlıklı olarak 'şehirlere' geldiklerini ortaya koymaktadır. Buna göre de Peygamberlerin yaklaşık M.Ö. 4000'li yıllardan itibaren 'şehir yaşamı' ve bu 'şehir yaşamında', Tevhidi anlayışa uygun bir dünya hayatı yaşanmasının öğreticileri olmuş oldukları söylenebilir. Buradan İslam'ın tevhid anlayışı 'şehir merkezli' olup, 'din-

mekan- toplum’ ilişkisi üzerinden varlığını sürdürdüğünü doğru bir akıl yürütme ile anlaşılabilir. Kaldı ki Kur’an-ı Kerim’de doğrudan vahiy bilgisi üzerinde bu konulara işaret eden açıklamalarında bulunduğu da ortadadır. Buna göre İslam, bir şehirli dini olmakla birlikte ve şehiri de siyasi bir merkez olarak ele almıştır. Çünkü İslam’ın temelinde merkezi devlet yapılanması bulunur. Bu yapı anlayışına göre de bir merkezi devlet teşkilat yapısı, kendisine bağlı şehirler üzerinden ‘ila-yı kelimetullah’ ve ‘nizam-ı alem’ anlayışını, tevhidi toplum felsefesi düşünce anlayışı bağlamında sistemleştirip, bunu da dünya üzerine yayma mücadelesi vermiştir. İslam, hala bu içeriği de sahiptir. İslam, bu özelliğini daimi bir şekilde sürdürmüş olduğundan ‘şehir’ konusu da bu noktada, sürekli olarak önem verilen bir konu olmuştur. Bundan dolayı İslam ve onun ‘Tevhidi Şehir’ anlayışı çöle ve göçebelige hiç teslim olmayarak, daima şehri üzerinden fetih kültürünü canlı tutmuştur. Böylece İslam’ın da karakterinde ilay-ı kelimetullah olduğundan tek merkezden idare edilen ‘devlet ve şehir’ ilişkisi, İslam’ın ilk zamanlarından beri yani 7. Yüzyıldan buyana var olan bir ‘kültür’ olmuş olmaktadır.

İslam’ın tevhit anlayışı ve birlik üzere oluşan dayanışmacı zihniyeti bu ‘şehir’ yapısının gelişmesine imkan veren bir zihniyet özelliği taşımaktadır. Ancak modernleşme süreci içinde oryantalist-pozitivist anlayışa göre gelişen tarih ve toplum okumaları, İslam medeniyetinin ‘şehir’li olmasına yönelik menfi bir bakışı da ortaya koymaktadırlar. Bunu da daha çok doğrusalcı toplum teorisi kuramı üzerinden okuyarak gerçekleştirmektedir. Bu bilimsellik teması görüntüsü verilen ideolojik, narksist hegemoncu akıl söylemi ise; elbetteki İslam’ın ‘Tevhidi Şehir’ anlayışına, kendi özgünlüğünden/özündeki düşünce yönteminden bakma konusunda hem eksiklik hem de hatalar içermektedir.

Modern Batı literatüründe ise ‘kent’ ve ‘şehir’ kavramları birbirlerinin yerine özensiz bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Modern yazında M.Ö. 3000 yıl önceki bir şehirden, ‘kent’ kavramı kullanılarak bahsedilmektedir. Bu noktada çokça dökümanlarda bulunmaktadır. Oysa Modern Batı kendi içinde toplumsal değişmeye bağlı olarak doğrudan ‘tarım-din’ etkileşimli toplum merkezinden 19. Yüzyılda sanayi/endüstri- salt akılcılık ya da rasyonalite merkezli la-dini düşünüş eksenli bir yeni toplum sürecine girmiş olduğundan şehir, artık burada ‘kent/urban’ niteliksel dönüşüme uğramıştır. Bu noktada kent kültürü merkezli sanayileşmiş modern toplum da insan artık The City merkezli şehirdeki insan tipolojisinden farklı olarak ‘sermaye’ ya da “beşeri sermaye” varlığı olarak kabul edilir olmuştur (Smith ve Kulynych, 2002, s.153). Böylece kent ve beşeri sermaye olarak görülen unsur, modern toplum sürecinde ortaya çıkmış olduğu da söylenebilir. Modern

teori işte bu anlayış ile oryantalist bakış açısına sahip olarak 'İslam şehir kuramı' nı kendi düşünce yöntem ve toplumsal zihniyetine göre geliştirerek, onu pozitivist düşünce yöntemi ekseninde ele almıştır.

Günümüz Türkiye'si sosyal bilim geleneği de bu oryantalist-pozitivist düşünce yöntemi içerikli modern Batı medeniyetine bağlı bilgi üretme itaati içinde olduğundan, 'İslam şehir kuramına' bağlı olarak İslam şehrini değerlendirme içine girmiştir. Böylece İslami şehir açıklamaları, bu kuram çerçevesinde aktarmacık ve obskurantizmin içine düşmüşlük içindedir. Oysa İslam'ın tüm zamanlara hitap eden niteliği ile 'Tevhidi Şehir' anlayışı mevcuttur. Bu şehri anlayışı da oryantalist-pozitivist düşünce yönteminin ortaya koyduğu 'İslam Şehir Kuramı'ndan oldukça farklı bir zihniyet teması içermektedir. Bu noktada İslam'ın Tevhidi Şehri 'dev bir şehirler ağı' örgüsünü oluşturabilmiş ve yeni süreçte de hala bunu oluşturabilmeye yönelik bir niteliğe sahip olduğunu belirtmek mümkün olmaktadır. Böylece İslam'ın merkezi devlet yapılanması özelliği ile 'dev bir şehirler ağı' içeren özgün 'Tevhidi Şehir' yapısı ile İslam şehri, nasıl 'kent' kavramı üzerinden ve Batı'daki şehirlerden farksız olarak oryantalist-pozitivist doğrusalcı teori ile açıklanabilir ki? Bu durum; süreçlere eşzamanlı olarak mukayeseli bakabilen ilmi akıl yönünden, ilim zihniyeti ve özgün düşünce yöntemleri açısından da mümkün gözükmemektedir

Kaynakça

- Bouthoul, G. (1975). *Zihniyetler, kişi ve toplum açısından zihin yapılarına dair psikosoyolojik bir inceleme*. Çev. S. Evrim, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Demirhan, Y. ve Öztürk. M. (2020). 15 Temmuz Darbe girişimi sonrasında demokratik bilincin kutsal bileşenleri. *SEFAD*, 43, 405-420.
- Dijk, J. V. (2018c). *Ağ toplumu*. Çev. Ö. Sakin. İstanbul: Kafka Yayınları.
- Doğan, İ. (2012). *Sosyoloji kavramlar ve sorunlar*. Ankara: Pegem Akademi.12. Baskı. Neşriyat, İstanbul.
- Doğru, H. (1995). *18. yüzyıla kadar Osmanlı kentlerinin sosyal ve ekonomik görüntüsü*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Erkal, M. (1993). *Sosyoloji (toplumbilim)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Erşahin, S. (2018). Tevhidi düşünce ekseninde tarihe bakış. (Ed. O. Şimşek), *İctimai Düzenin (Sistem) Kuruluşunda Tevhidi Düşünce ve Toplum Felsefesi*, içinde (s.103-138.) Ankara: İLMAR (İlmi ve Metodolojik Araştırmalar Derneği) Yayınları, Yayın No: 3.
- Esen, A. (2012). *Mevlana Celaleddin Rumi'nin iktisat anlayışı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İbn-i Haldun (t.y). *Mukaddime*. 2.Cilt, Çev. H. Kendir, İstanbul:Yeni Şafak Kültür Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim. (t.y). *Sebe Suresi*. 24.09.2020 tarihinde <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Sebe'-suresi/3624/18-19-ayet-tefsiri> adresinden erişilmiştir.
- Michon, J. L. (1992). *İslam Şehri*. Ed. R.B.Serjeant, Türkçesi: E.Topçugil, İstanbul: Ağaç Yayınları. 13-50.
- Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler*. Çev. A. Kotil, İstanbul: Cep Üniversitesi İletişim Yayınları,

- Ortaylı, İ. (1979). *Türkiye idare tarihi*. Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Pursaklar Belediyesi (2015). *Medeniyet beşiği kadim şehirlerimiz : Mekke, Medine, Kudüs, Bağdat, İstanbul*. Ankara, Ed. O. Kayaer, Ankara: Pursaklar Belediyesi Yayını.
- Sami, Ş. (2015). *Kamus-ı Türki*. Haz. P. Yavuzarslan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarıçam, İ. / Erşahin, S. (2015). *İslam medeniyeti tarihi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Seyhan, A. S. (2020c). *Televizyon haberlerinin retorik bileşenleri iletişimsel zihniyetin haber retoriğine yansması*. Ankara, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi LisansÜstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Smith, S.S. ve Kulynych, J. (March 2002). It may be social, but why is it capital? The social construction of social capital and the politics of language. *POLITICS & SOCIETY*, 30(1), 149-186.
- Şimşek, O. (2005). 15-18. yüzyıllar arasında Osmanlı’da ve Avrupa’da kent-sanayi ilişkisinin zihniyet boyutu. *Siyaset ve Toplum Üç Aylık Dergi*, 1, 110-122.
- Şimşek, O. (2007). Sabri F. Ülgener’in zihniyet ve girişimcilik anlayışına bilgi sosyolojisi açısından yaklaşım. Ed. M. Yılmaz, *Sabri Fehmi Ülgener Küreselleşme ve Zihniyet Dünyamız* içinde (s. 202-241) .Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şimşek, O. (2013). *Türk girişimciliğinin sosyolojisi*. Ankara: Otorite Yayınları.
- Şimşek, O. (2016). *Medeniyet ve sistem inşa edici vasfıyla tevhibi düşünce*. Ankara: İLMAR (İlmi ve Metodolojik Araştırmalar Derneği) Yayınları.
- Şimşek, O. (2018a). Tevhit kavramının “ictimai sosyal/sistem” inşa eden yönü itibariyle ictimai düzen kurucu “anlam” boyutu. Der. Ed. H. Çiçek ve O Şimşek, *1.Uluslararası İslam Dünyasında Tevhidi Düşünce Şurası, Kur’an-Sünnet Temelinde Tevhidi Düşüncenin İctimai Dünyaya Yön Verişi*. içinde (s: 233-258).Ankara: İLMAR (İlmi ve Metodolojik Araştırmalar Derneği Yayınları.
- Şimşek, O. (2018b). Tevhidi düşüncenin ilmi araştırma yapmada bütüncül yöntem anlayışı. Der. Ed. M. Alisharlı ve O. Şimşek, *Tevhibi Düşünce Işığında İlim dallarının Yeniden İnşası Şurası-Bolu*, (s.155-186). Ankara: İLMAR (İlmi ve Metodolojik Araştırmalar Derneği) Yayınları,
- Şimşek, O. (2018c).Tevhibi düşüncenin düzen kurucu “ictimaiyat felsefesi (toplum felsefesi). (Ed. O. Şimşek), *İctimai Düzenin (Sistemin) Kuruluşunda Tevhidi Düşünce ve Toplum Felsefesi*. İçinde (s.13-76). Ankara: İLMAR (İlmi ve Metodolojik Araştırmalar Derneği) Yayınları.
- Şimşek, O. (2019). Tevhidi düşünce ilmi yöntem anlayışına göre ilimler nasıl inşa edilir. (Der. İ. H. Çarıkcı ve O. Şimşek) *Tevhibi Düşünce Işığında İlim Dallarının Yeniden İnşası Şurası -2*, içinde (s. 85-160).Ankara: İLMAR (İlmi ve Metodolojik Araştırmalar Derneği) Yayınları.
- Şimşek, O. (2020a). *Giriş, mukayeseli medeniyetler analizi: Tevhidi düşünce temelli konuşmalar-1*. Ankara: İLMAR (İlmi ve Metodolojik Araştırmalar Derneği) Yayınları. 8-54.
- Şimşek, O. (2020b). Düşünce-yöntemi-kültür değişmesi ilişkisinin modern Türkiye’de pozitivist düşünceyi etkinleştirmesinin sosyolojisi.*Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences of the Turkic World*, 94. 1-28.
- Türkdogan, O. (1998). *Değişme-kültür ve sosyal çözümme*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Ülgener, S. F. (2006a). *Zihniyet ve din İslam, tasavvuf ve çözümme devri iktisat ablakı*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2006b). *İktisadi çözümmenin ablak ve zihniyet dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Weber, M. (2003). *Şehir, modern kentin oluşumu*. Çev. M. Ceylan. İstanbul: Bakış Yayınları.
- Yiğit, İ. (2009). *Sebe*. 24.09.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/sebe> adresinden erişilmiştir.

İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde Şehir Algısı

Hasan Taşçı *

Öz

14. yüzyılın ünlü seyyahı İbn Battûta o zamanki bilinen dünyanın neredeyse tamamını gezdikten sonra seyahatinden aklında kalanları İbn Cüzeyy'e aktarmış ve bu sayede seyahatnâmesi ortaya çıkmıştır. Her seyyah gibi o da gittiği şehirlerde bazı yerleri önemsemiş, bazılarını ise bahsetmeye değer bulmamıştır. "Algıda seçicilik" olarak tanımlayabileceğimiz bu durum elbette seyyahın hayata bakışı, yaşam tarzı ve değerleriyle ilgili bir husustur. Bu değerlerin seyyahın mekânları görme biçimine ve önemseme düzeyine etki ettiğini söylemek mümkündür. Alim ve sûfi kişiliğinden dolayı genellikle mizacına uygun yerleri ziyaret etmiş ve benzer müktesebata sahip kişilerle görüşmeler yapmıştır. Ziyaret ettiği şehirler-de şehrin en üst yöneticilerinin misafiri olan İbn Battûta daha çok bu çevrelerde gördüklerini anlatmış, ancak zaman zaman halkın gelenek ve göreneklerine de yer vermiştir. Kendisi hakkında yapılan çalışmalarda bir antropolog olarak tanımlanan İbn Battûta şehirlerin mimarî yapısı ve fizikî dokusundan çok insanların yaşam tarzları ve adetleriyle ilgilenmiştir. Şehir nedir sorusuna verilecek tek bir cevap yoktur. Birçok ilmî disiplin açısından şehrin farklı tanımları olduğu bir gerçektir. Bu konuda teknik bir analiz yapmak çok zor olmakla birlikte şehrin sınıflandırılmasında, mimarî biçimi, nüfusun büyüklüğü, gelişmişlik düzeyi, coğrafi konum ve tarih gibi birçok kriter kullanılmaktadır. Mimarîden mekânsal planlamaya, sosyolojiden ekonomiye kadar birçok disiplinin ilgi alanına giren şehre dair çözümler üretilirken hepsinin dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü şehir yukarıdakilerin hepsini ihtiva etmektedir. Şehre dair bir çözüm oluşturulması gerekiyorsa bütün bu ilmî disiplinler göz önüne alınarak oluşturulmalıdır. Aksi halde her bilimsel disiplin kendi algı düzeyinde bir çözüm üretecektir ki bu da eksik kalacaktır. Bu çalışmada İbn Battûta'nın gittiği şehirlerde hangi mekânları ve kimleri önemseyip bahsetmeye değer bulduğu, neleri ise bu ilginin dışında tuttuğunun bir analizi yapılacaktır. Böylece İbn Battûta'nın şahsında insanların hayata bakışları ve yaşam tarzlarının çevreyi algılamadaki önceliklerine ne ölçüde etki ettiğine dair bir yaklaşım ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn Battûta, şehir, algı, mekân, disiplin, yaşam tarzı, çözü

---

* Dr., Esenler Şehir Düşünce Merkezi

E-mail: hbcordanoglu@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-8323-9169>

Geliş Tarihi: 16.12.2020 ▪ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Perception of City in the Travels of Ibn Battuta

Hasan Taşçı*

Abstract

Famous traveller of 14th century Ibn Battûta, after traveling much of the known world of his time narrated his memories to Ibn Cuzeyy. This now comes to us in the form of his travel book. Like all the travellers, he gave importance to some places in the cities he visited, while he did not find some other places worth mentioning. The above-mentioned situation, which can be called as 'selective perception', can be considered as related to his perspective of life, his life style and values. It is possible to say that these values affected the way the traveller saw these places and attributed importance on them. Due to his scholarly and mystic character, he visited relevant places and held conversations with those who had similar interests. Being hosted by the top administrators of the cities he visited, Ibn Battûta generally narrated what he saw in that particular environment, though he sometimes mentioned customs of the general public as well. Being identified as an anthropologist by those who later studied about him, Ibn Battûta was interested in the lifestyle of people rather than the architectural structure and physical configuration of the cities.

There is no single answer for what is a city question. It is a fact that the city has different definitions in terms of many scientific disciplines. Although it is very difficult to make a technical analysis on this subject, many criteria such as architectural form, population, development stage, geographical location and history are used in the classification of the city. All of them should be taken into consideration when producing solutions for the city, which is of interest to many disciplines, from architecture to spatial planning, sociology and economics. Because the city contains all of these. If there is a need to find a solution for the city, it should be created by taking all these scientific disciplines into consideration. Otherwise, every scientific discipline will produce a solution at its own incomplete perspective. In this study, it is going to be analysed which places and people Ibn Battûta found worth mentioning in the cities he visited and which he kept away from his narration. Thus, through the example of Ibn Battûta, this study observes the extent to which one's view of life and lifestyle can affect the priorities of perceiving the environment.

Keywords: İbn Battûta, city, perception, place, discipline, life style, solution

---

* Dr., Esenler Şehir Düşünce Merkezi

E-mail: hbcordanoglu@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-8323-9169>

Received Date: 16.12.2020 ■ Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

Her toplum; kendi dünya görüşü, inanç değerleri, düşünce sistemi, ekonomik ilişki ve öncelikleri ve coğrafi şartlara göre şehirler inşa eder ve biçimlendirir. Bireyler bir taraftan bu oluşuma toplumun bir parçası olarak katkı sağlarken, diğer yandan da gezip gördükleri şehirleri yine kendi inanç öncelikleri ile değerlendirmeye tabi tutarlar. Bu kriterlerin oluşturdukları bakış açısını *algı*¹ olarak tanımlamak mümkündür. Öyle ki oluşmuş olan algı sayesinde aslında herkesin kendi şehrini yanında taşıyacağı, nereye gitse doğup büyüdüğü veya içinde yaşadığı şehre dair bir şeyler bulacağı yönünde kanaatler oluşmaktadır. Kostantinos Kavafis'in aşağıdaki şiirinde buna açıkça vurgu yapılmaktadır.

*“Bir başka ülkeye, bir başka denize giderim, dedin
bundan daha iyi bir başka şehir bulunur elbet.
Yeni bir ülke bulamazsın, başka bir deniz bulamazsın.
Bu şehir arkandan gelecektir.
Sen gene aynı sokaklarda dolaşacaksın,
aynı mahallede kocayacaksın;
aynı evlerde kır düşecek saçlarına.
Dönüp dolaşıp bu şehre geleceksin sonunda.
Başka bir şey umma,
Ömrünü nasıl tükettiysen burada, bu köşecikte,
öyle tükettin demektir bütün yeryüzünü de.”*²

Italo Calvino ise bu durumu şu şekilde izah etmektedir; “Trude’de yere inerken kentin kocaman harflerle yazılmış adını görmesem, ayrıldığı havaalanına geldiğimi sanacaktım. Geçtiğimiz dış mahalleler aynı sarımsı ve yeşilimsi evleriyle ötekilerden farksızdı. Aynı okları izlediğinizde aynı meydanların aynı çiçek tarhlarını dolaşıyordunuz... ‘İstedğin an uçabilirsin ’dediler, ama her noktaysıyla bu kentin

---

¹ Duyuların sağladığı duyular ya da duyuşsal uyarımlar aracılığıyla dışımızdaki varlıklar hakkında bilgi edinme yetisi, bu varlıkların bilincine varma yeteneği” olarak tanımlanan algı, duyularımız aracılığıyla bizi kuşatan dünyaya ilişkin bilgi edinmenin karmaşık bir yöntemi, dünyanın duyuşsal uyarımlarının anlamlı deneyimlere dönüştürülme sürecidir. Felsefe tarihinde algı kimilerince (özellikle Locke, Hume, Berkeley gibi deneyciler ve ardılları tarafından) insan bilgisinin biricik kaynağı olarak görülürken, kimilerince de (özellikle de Descartes, Spinoza, Leibniz gibi usçular ve ardılları tarafından) bu bilginin kaynaklarından yalnızca biri olarak görülmektedir. (Güçlü, Uzun, Uzun, Yolsal, 2002, s.52)

² Kavafis, 2001

aynısı başka bir Trude'ye varırsın, başı sonu olmayan tek bir Trude'yle kaplı dünya. Havaalanının adı değişiyor o kadar.”³

Alışkanlıklarının esiri olan insan, aynı zamanda biçimlendirdiği veya içinde biçimlendiği mekânların da etkisinde kalarak değerlendirme yapar. İnsanlar bir şehre gittikleri zaman orada ne görürler? Hatta bu soruyu, “insanlar neler görmek isterler” şeklinde bile sormak mümkündür. Görmek istedikleri yerler veya biçimleri tercih sebepleri nelerdir? Aynı şehre giden iki kişi neden farklı yorumlarda bulunur?

Bu çalışmada İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde yer alan anlatılardan yola çıkarak yazarının duyuşsal bakış açısı ele alınacaktır. Seyahatnâme'nin önemli özelliklerinden biri de eserin bizzat seyyah tarafından değil, onun nakletmesi neticesinde Gırnatalı Fakih Ebû Abdullah Muhammed İbnü's-Şeyh Ebû'l-Kasım İbn Cüzeyy Kelbî tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Kitapta İbn Cüzeyy'in seyahat boyunca İbn Battûta'nın yanında olup olmadığına dair bir bilgi bulunmamakla birlikte, içerikten anlaşıldığı kadarıyla birlikte seyahat etmemişlerdir. Eserin ikinci bölümünün başlangıcı bunu doğrular niteliktedir.

“Kutsal evi haccetmek ve Yüce peygamberimizin mezarını ziyaret amacıyla Yediyüzyirmibeşte Tanrı ayı Receb'in ikisinde Perşembe günü doğum yerim olan Tanca'dan hareket ettim. Ne sohbetiyle ferahlayacak eşim ve dostum ne de beraber yürüdüğüm bir kervan vardı.”⁴ İbn Cüzeyy ise; “Gırnata şehrindeyken Ebû Abdullah İbn Battûta bana Onyedici Receb Yediyüzyüçte Pazartesi günü Tanca'da dünyaya geldiğini söyledi.” diye belirtmektedir.

Bu durumda seyyahın ya not tutarak veya aklında kalanları aktararak daha sonra eserini İbn Cüzeyy'e yazdırdığı söylenebilir. Ancak seyyahın not tuttuğuna dair herhangi bir bilgi bulunmadığından dolayı, eserde yer alan bilgilerin seyyahın belleğinde yer eden bilgileri aktarımı ve yazarın teyitleri ile oluştuğunu söylemek mümkündür. İbn Cüzeyy'in açıklaması da bunu doğrulamaktadır.

“Gezileri sırasında gördüğü şehirleri, belleğine kaydettiği az bulunur hikâyeleri yazsın; karşılaştığı ülke hükümdarlarından, erdemli bilginlerden, yüce ermişlerden bahsetsin diye buyruk çıkınca ulu makamdan; kulaklara ve gözlere şenlik veren, gönülleri eğlendiren, üzerinde duruldukça sürprizler doğuran, açığa çıkması yarar getiren her şeyi kâğıda döktürdü... Üstad Ebû Abdullah İbn Battûta'nın sözünü aktarırken onun söylemek istediği şeyleri veren kelimeleri kullandım; onun kastettiği

³ Calvino, 2010

⁴ İbn Battûta, Seyahatnâme I.Cilt, Çeviri İnceleme ve Notlar, A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 9.

*şeyleri açıkladım. Ancak çoğu kez nasıl söylediyse öyle bıraktım, köküne ve dalına dokunmadım. Aktardığı hikâye ve haberleri olduğu gibi kaydettim; aslı nedir diye araştırma ve sınama girişiminde bulunmadım. Çünkü o bunların doğru olanlarını saptamada en iyi yolu tutmuş, gerektiğinde güvensizliğini bildiren sözcükler kullanarak aslı astarı olmayanlara imada bulunmuştur.*⁵

Gezdiği yerlerde gördüğü her şeyi ve tanıştığı herkesi hatırlaması mümkün olmadığına göre Seyahatnâme'ye bakarak seyyahın hangi mekânları, neleri ve kimleri önemseydiği anlaşılabilir. Eserin dokuzuncu bölümünün notlar kısmında bu duruma yer verilmektedir. Eserin mütercimi ve notlandırana bu durumu şu şekilde izah etmektedir:

*"Bana göre İbn Battûta buraları (Kudüs) gezmişti; ama oturup da İbn Cüzeyy'e anlatmaya gelince elbette boşluklar doğacaktı. İbn Cüzeyy veya İbn Battûta seyahatin çeşitli bölümleri yazılırken o bölgelerle ilgili kitaplardan da faydalanmış olmalı. Adam yıllarca gezmiş ve her şeyi hatırlayamıyor; ufak tefek de olsa bazı eksik kısımlar var, tablonun tamamlanması için eldeki kitaplara başvurması bence tabii bir husus. Kaldı ki İbn Battûta da zaman zaman buna değiniyor; İbn Cübeyr'den faydalandığını, Bekri'nin el-Mesâlik ve'l-Memâlik'ini okuduğunu kendisi de söylüyor."*⁶

Ebru Burcu Yılmaz; "Hafızanın içeriği olduğu gibi korunabilir mi yoksa kişi, anıları bir takım duygusal durumların süzgecinden geçirerek yeniden mi yorumlar?" Sorusuna cevap ararken, hafızanın geçmişini yeniden inşâ ettiğini belirtmektedir.⁷ Bu yaklaşıma göre, İbn Battûta gezdiği yerleri İbn Cüzeyy'e nakledeken gördüğü mekânları, yaşadığı veya şahit olduğu hadiseleri ve tanıştığı insanları hatırlama yoluyla belleğinde geri çağırması ve gelenler üzerinden nakilde bulunmuştur. Arada oluşan boşlukları da zamanın kaynaklarından istifade ederek tamamlamıştır. Dolayısıyla Battûta'nın hafızasından aktarılanları yazıya geçiren Cüzeyy'le birlikte okurun hafızası da dikkate alındığında metin, iç içe geçmiş hafızalar arasında iletişimi sağlayan bir köprü vazifesi görür. Metindeki her bir kelimenin başlı başına bir hafıza mekânı olduğu düşünülürse yazının şahitliğiyle aktarılan şehre ait hatıralar, beraberinde insan bilinci ve hafızasından yansıyan değerleri de bugüne taşır. Bu bakımdan Battûta'nın seyahatnâmesi muhatabını farklı şehirlerin sokaklarında dolaştırırken aynı zamanda yaşadıklarının ve görüp duyduklarının duygusal tarihini kayıt altına alır ve uzak zamanların bugüne dokunmasını sağlar.

⁵ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.6

⁶ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, Çevirenin Notu, Dokuzuncu Bölüm Notları: 1, s.86.

⁷ Yılmaz, 2019

İbn Battûta ve sehayatnâmesi üzerinde birçok akademik çalışma yapıldığı görülmektedir. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi'nde toplam dokuz adet master tezi bulunmaktadır. Bunlar:

- İbn Battûta Devri Horasan ve Türkistan Şehirleri, 2019 (Baran Güvenç)
- İbn Fadlân (er-Risâle), el-Gırnâtî (Tuhfetu'l Elbâb ve Nuhbetu'l A'câb), İbn Havkal (Sûretu'l Arz) ve İbn Battûta (er-Rihle) Seyahatnâmelerinde Türk Figürü, 2019 (Ömer Faruk Öztürk)
- İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde Kültürel Unsurlar, 2016 (Derya Doğan)
- İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde Adı Geçen Çarşı ve Pazarlar, 2011 (Serdar Karabulut)
- İbn Battûta'ya Göre Delhi Türk Sultanlığı'nda Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Hayat, 2010 (Ayten Avcıoğlu)
- İbn Cübeyr ve İbn Battûta'ya Göre Ortaçağ'da Akdeniz, 2019 (Abdulaziz Öztürk)
- İbn Cübeyr ve İbn Battûta Seyahatnâmelerinde Mısır, 2019 (Ayşe Kurt)
- İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde Uluslararası Ticarete Konu Olan Mallar ve Seyahatnâmede Geçen Para Birimleri, 2018 (Muhammed Esat Çetin)
- İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde Yer alan Mimârî Eserler, 2011 (Hale Akkurt)

Seyahatnâme ayrıca birçok makaleye de konu olmuş ve çeşitli açılardan ele alınmıştır. Bu çalışmada İbn Battûta'nın gittiği şehirlerde daha ziyade mekânsal olarak nereleri ziyaret ettiği, neleri önemseddiği ve mekân hakkındaki görüşlerine yer verilecektir. Zira insan ve mekân arasındaki ilişki mekânın, insanı şekillendirmesi kadar insanın da mekânı duygusal olarak anlamlandırma becerisinin bir yansımasıdır. Çünkü “mekânlar matematiksel olarak kavranan ‘mekân’la değil, insan deneyimi yoluyla kavranan ‘yer’le varlık bulur.”⁸ Dolayısıyla matematiksel ölçümleriyle tanımlanan mekânlar aynı zamanda kişilerin mekânı nasıl gördükleri ve algıladıklarına göre yeni anlam ve çehreler kazanırlar. Mekânsal aidiyeti güçlendiren bu metafizik aksiyon, insanın yaşadığı yeri statik bir çevre olmaktan çıkararak ruhi açıdan kök saldıran bir var olma mekânı haline getirebilir.

---

⁸ Sharr, 2017

İnsan Mekân İlişkisi

İnsanın yeryüzü serüveniyle birlikte ortaya çıkan ve “ilk ilişki biçimi” olan insan-mekân ilişkisinde sürekli bir etkileşim söz konusudur. Kur’an-ı Kerim’de, ilk insan olan Adem ve eşi Havva’nın Cennet’ten yeryüzüne indirilmelerinden sonra bir müddet birbirlerinden ayrı olarak yaşadıkları ve daha sonra buluştukları belirtilmektedir.⁹ Seyyid Hüseyin Nasr’ın “insanın düşüşü”¹⁰ olarak nitelendirdiği serüvenin yeryüzü bölümünde ilk ilişki kurulan şeyin en yakın çevre yani mekân olduğunu, bu durumda ise insanın mekânla olan ilişkisinin insanın insanla olandan daha kadim olduğunu söylemek mümkündür. Bu ilişkide mekân Bachelard’ın tanımlamasıyla binlerce gözünde zamanı sıkıştırılmış olarak tutup,¹¹ refiki olan insanın hatıralarını burada saklarken, insan ise zaman-mekân düzleminde oluşturduğu algı ile sonsuz uzay boşluğundan (space) işgal ettiği en dar alan olan yere (place) kadar bir okuma yapmakta, mekânı değerlendirmekte, saklamakta veya değiştirmektedir. Dolayısıyla insan bir yerden bir yere gittiği zaman ilk olarak karşılaştığı insanlardan ziyade mekânı algılaması ve değerlendirmesi onun fitrî özelliğinin gereğidir.

İnsanla mekânın karşılaşmasını Rossi ; “bir grup bir mekânın bir parçasıyla karşılaştığı zaman, onu kendi imgesine çevirir. Aynı zamanda kendini de, kendisine direnen maddi şeylere uyarlar. Kendini inşa ettiği çatının içine kapatar. İnşa ettiği

---

⁹ Kur’an-ı Kerim’e göre ilk insan olan Hz. Adem yaratıldıktan sonra Cennet’e yerleştirilmiştir. Bu durum Kur’an’da şu şekilde belirtilmektedir: “Dedik ki: “Ey Adem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz” (Kur’an-i Kerim, Bakara Sûresi, 35. Ayet). Daha sonra Adem ve eşi Havva kendilerine yasak edilen meyveden yedikleri için Cennet’ten çıkartılıp dünyaya gönderilmişlerdir. Bu durum da Kur’an’da şu şekilde izah edilmektedir:”Allah şöyle dedi: Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin. Eğer tarafımdan size bir yol gösterici (kitap) gelir de, kim benim yol göstericime uyarırsa artık o, ne (dünyada) sapar ne de (ahrette) sıkıntı çeker” (Kur’an-i Kerim, Tâ-Hâ Sûresi, 123. Ayet). Hz. Adem’in gerek yaratıldıktan sonra Cennet’e yerleştirilmesi ve gerekse oradan çıkartılıp dünyaya gönderilmesine dair Kur’an’da ve Hadis’lerde başka deliller olmakla birlikte burada bu kadarla iktifa edilecektir. Adem ve Havva’nın Cennet’ten sonra yeryüzünde bir müddet ayrı yaşadıklarına dair İslam kaynaklarında çeşitli rivayetler söz konusudur. İslam Ansiklopedisi’nde “Arafât” maddesinin izahında şu izaha yer verilmiştir: “Rivayetlere göre Hz. Adem (a.s) ile eşi Hz. Havva Cennet’ten çıkarıldıktan sonra yeryüzüne indirilmiş ve bir müddet ayrı kalıp nihayet Arafât Dağı’nda buluşmuşlardır. Buluşma anlamına gelen ‘Ta’arrefe’ kelimesinden alınmış ve buraya Arafât denmiştir” (İslâm Ansiklopedisi, 1990, s.147.)

¹⁰ Nasr, 2009

¹¹ Bachelard, 2008,s.43.

bu yapıyla olan ilişkisi onun fikri alanına geçerek onun yerini alır”¹² diye tanımlayarak genel olarak insanın eşya ile olan münasebetinin özetini yapmıştır. İnsan gerek eşya ve gerekse çevre ile mutlak bir etken ve edilgen pozisyonda ilişki içinde olmayıp aralarında karşılıklı bir etkileşim ilişkisi söz konusudur. Bu etkileşimin yönü ve biçimi ise, Rene Guenon'un belirttiği gibi, “varlığın kendi deruni tabiatıyla çevre üzerinde meydana getirdiği tesir tarafından belirlenecektir.”¹³

Mekân aynı zamanda bedenın dolaşım alanı olarak da değerlendirilebilir. “Bir kenti ya da herhangi bir çevreyi anlayabilmek için bedenın o mekânda nasıl hareket ettiğini ve ne hissettiğini bilmek gerekir.”¹⁴ Şehirdeki yolların düz ya da dolambaçlı olması, her adımda nazarın farklı bir manzarayı keşfetme imkânı bulması, bedensel gayretin mekânın manevi değeriyle ilişkili olabilmesi, bedenın maruz kaldığı çevresel etkilerin mekân algısını etkilemesi gibi pek çok sebep, durum ve örnek, mekânın beden pratikleri açısından da değerlendirilmesini gerektirir.

Chicago Okulu'nun plüralist yaklaşımı göre insanların ve cemaatlerin oluşum süreçleri mekân dinamiklerinin içinde anlaşılır hale getirilmeye çalışılır.¹⁵ Mekânla insan arasındaki karşılıklı bu ilişkiyi, mekân bellek bağıntısı açısından ele almak uygun bir yaklaşım tarzı olarak görünmektedir. Bellek yani anımsama mekâna bağlı bir olgu olduğundan, mimarî mekânın nasıl bir anımsama imkanı sağladığı sorusuna cevap aramak gerekmektedir. Sorunun cevabını ararken bir mekânsal sınıflama yapmak gereği ortaya çıkmaktadır. Bu tasnife göre mekân;

- Fiziki mekân
- Zihinsel mekân,
- Psikolojik mekân,
- Hayali mekân,
- Tarihi mekân
- İdeal mekân

Olarak altı farklı kategoride değerlendirilebilir. Bu tasnifte fizikî (mimarî) mekân diğer düzeylerdeki mekânların da temelini oluşturmaktadır. Sınıflamadaki diğer mekân türleri mimarî mekânın türevleri olup, toplumdun topluma, kişiden kişiye ve içinden geçilmekte olan sosyo-kültürel yapıya göre değişiklik gösterirler.

---

¹² Rossi, 1999, p.130

¹³ Guenon, 2006, s.108.

¹⁴ Erzen, 2015, s.190.

¹⁵ Yırtıcı, 2005, s.61

Bellek ise;

- Öznel bellek,
- Toplumsal bellek,
- Nesnenin belleği,

Diye üçe ayrılıp değerlendirilmektedir.¹⁶

“Geçmişte yaşananları gerçek somut varlıkları olmadığı halde tasarımları, imgeleleri, görüntüleri yoluyla şimdiye çağırarak düşünmeyi sağlayan zihinsel işlev”¹⁷ olarak tanımlanan bellek; duyuları, izlenimleri ve algıları da yeniden canlandırmak üzere tutup saklamaktadır. Yukarıda bahsedilen şekliyle Seyahatnâme'nin ortaya çıkış sürecine bakıldığında, bunun nesnel bellekte oluşan algının metne dökülmesi olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Battûta'nın Kısa Hayat Öyküsü ve Seyahatnâme

14. Yüzyıl gezginlerinden İbn Battûta (1304-1368) Fas'ın Tanca şehrinde dünyaya gelir. 1368'de Tamesna-Marrakeş kadısı iken vefat eder. Tanca'dan çıktığı günden itibaren 28 yıl süren gezileri boyunca Mısır, Arap Yarımadası, Irak, İran, Anadolu (başta Osmanlı Beyliği olmak üzere o dönemin belli başlı beylikleri), Deşt-i Kıpçak, Bizans (İstanbul), Orta Asya, Hindistan, Maldivler, Çin ve Endülüs'ü gezmiştir. İbn Battûta devlet ve toplum yapıları, inanç ve âdetleri, doğal özellik ve ürünleriyle tanıttığı bu ülke ve şehirlerin 700 yıl önceki durumlarını başarıyla yansıtır.¹⁸ *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Esmâr ve Acâibi'l-Esfâr* diye adlandırılan, yaygın olarak *Rihle* diye bilinen eseri Türkçe'ye İbn Battûta Seyahatnâmesi olarak çevrilmiştir.

Çeviren tarafından kitabın giriş kısmında İbn Battûta ve Seyahatnâme hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Bu bölümde seyyahın yetişme tarzı, aldığı tasavvuf eğitimi ve Seyahatnâme'nin anahatlarından bahsedildikten sonra eserin özelliklerine de yer verilmektedir. Özellikle gittiği yerlerdeki gelenek ve görenekler, adetler, inançlar ve sosyal hayata dair çok geniş malzemenin bulunduğu vurgu yapılmıştır. Yemek tariflerinden bayram ve matem giysilerine, siyasî terimlerden tasavvufî tabir ve tecrübelerine dek o dönemin insanıyla ilgili her konuda bilgi verilen kitabın bu yönüyle ansiklopedik bir hüviyet taşıdığı da belirtilmiştir.

¹⁶ Soykan, 2008, s.34.

¹⁷ Güçlü, Uzun, Uzun, Yolsal, s.191.

¹⁸ İbn Battûta, Seyahatnâme I.Cilt, Çeviri İnceleme ve Notlar, A. Sait Aykut, YKY, İstanbul, 2004.

Seyahatnâme “yeryüzünü kullarının hizmetine veren” Allah’a övgü ve “kullara yol gösteren, kılavuzluğuyla meşaleyi andıran” Peygamber’e esenlik dileyerek başlamaktadır. Devamında ise müminlerin önderi olarak takdim edilen Ebû İnân Fâris’e dua, duanın ardından onun kişiliği, karakteri ve başarılarına dair bir bölüm yer almaktadır.

İbn Battûta'nın Şehir Algısı

İbn Battûta kendi beyanına göre 22 yaşındayken kutsal beldeyi (Mekke, Medine) ziyaret etmek maksadıyla ilk seyahatine çıkmıştır.¹⁹ Bu tarih miladi 1326 senesine denk gelmektedir. İlk ulaştığı şehir olan Tilimsân ve ikinci uğradığı şehir olan Milyâne'den hiç bahsetmemektedir. Oysa yol arkadaşlarının aşırı sıcaklardan hasta olması nedeniyle burada on gün kalmıştır. Bir şehirde on gün kaldığı halde şehrin yapısı ve hayat tarzına dair herhangi bir not iletmemiş olmasını, bu iki şehrin yaşadığı yere çok yakın olmasıyla ve bundan dolayı halkın gelenek ve görenekleri ile hayat tarzları arasında herhangi bir farklılık görmemesiyle izah edilebilir.

İskenderiye şehrine ulaşana kadar Akdeniz'in güney kıyısındaki birçok şehirden geçen ve çoğunda bir seyyah için uzun sayılabilecek kadar çok konaklayan İbn Battûta şehri yönetenler ve diğer ileri gelenleri ayrıntılı bir şekilde anlatmakta ancak şehirlerin yapısından ve özelliklerinden hiç bahsetmemektedir. Bu durumu yukarıda belirtildiği gibi, şehirler ve şehirlerdeki yaşam biçimi arasında belirgin ve dik-kate değer bir farklılık olmadığı şeklinde bir yaklaşımla izah etmek mümkündür.

İbn Battûta seyahatnâmesinde ilk olarak İskenderiye şehriden ayrıntılı olarak bahsetmektedir. İskenderiye ile ilgili olarak ilk cümlesi ise, “sevimli, işlek, güvenli ve düzenli” şeklindeki tanımlamaları içermektedir. İşlek olma hali, güvenlik ve düzenlilik özellikleri insanların bir araya gelip şehir oluşturmadaki önemli amaçlarından bazılarını teşkil etmektedir. Devamında ise şehri, “ışıltilarıyla gözleri alan bir zümürde, baştan ayağa süslenmiş bakire kıza benzer”²⁰ ifadesiyle betimlemiştir. Ancak şehrin sokakları, caddeleri, çarşı-pazar ve diğer mekân dokusuna dair bilgi vermemiştir.

Şehrin kaplılarından adlarıyla birlikte bahseden İbn Battûta daha sonra ise İskenderiye'nin en önemli kimlik unsuru olan İskenderiye Feneri'nden ve Ulu Sütun'dan bahsetmektedir. İslâm medeniyetinin bilim ve düşünce alanında önemli

¹⁹ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.9.

²⁰ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.20.

gelişmeler gösterdiği, hatta genel kanaate göre altın çağını yaşadığı 8-12. Yüzyıllarından hemen sonra yaşamış olan İbn Battûta buna uygun olarak gittiği yerlerde daha çok bilimle iştigal edenleri bulmuş ve seyahatnâmesinde onlara yer vermiştir. Kahire'den sonra uğradığı Belbeys'ten bahsederken; "bahçeleri çoktur buranın. Orada anılmaya değer bir kimseye rastlamadım"²¹ demektedir. Buradan da anlaşılıyor ki İbn Battûta şehirlerde bahsedilmeye değer mekânlara da değinmekle birlikte daha çok toplumsal hayata ve önemli şahıslara yer vermektedir.

İbn Battûta'nın gittiği ilk büyük şehir olması hasebiyle Kahire, üç semavi dinin de kutsal kabul etmesi nedeniyle Kudüs, zamanın büyük ilim, kültür ve ticaret merkezi olması nedeniyle Şam, İslâm'ın ortaya çıktığı şehir olması nedeniyle Mekke, zamanın en önemli şehirlerinden olan ve Moğol istilası yaşamış olan Bağdat, Batı Roma'nın yıkılmasından sonra dünya başkenti haline gelmiş olan ve Hıristiyan kültürünü temsil eden İstanbul ve Çin şehirleri ele alınarak, Seyyah'ın şehir algısında nelerin ön plana çıktığına yer verilecektir.

Kahire

İbn Battûta'nın ulaştığı ilk büyük şehir Kahire'dir. İbn Battûta Kahire'den Mısır diye bahseder ve şehrin fevkalade bayındır olduğunu söyler. Kahire'deki kalabalığı ve insan çeşitliliğini anlatmak için ise şunları yazmıştır:

"Burası yolcuların toplandığı, her sınıftan insanın; zayıfların ve güçlülerin barındığı bir yerdir. Geniş bir alana yayılır. Bilgili, bilgisiz, ciddi, şakacı, iyi kalpli, kötü kalpli, alçak, şerefli, mümin, kâfir... Hepsi burada mevcut! Nüfusu deniz dalgası gibi arttığından, son derece geniş arazisi artık dar gelmeye başlamıştır."

Sosyal hayatın yanında ticari faaliyetlerle ilgili de bilgiler veren İbn Battûta şehrin fiziki dokusuyla ilgili olarak ise bazı binaları anlatmakla yetinmiştir. Amr b. As Camii'nden kısaca bahseden seyyah, Camiin mimarî yapısıyla ilgilenmemiştir. Kahire'deki medreselerin, tekke ve zaviyelerin çokluğuna vurgu yaptıktan sonra ise, büyük bir hastaneden bahsetmiştir. "Amr b. Âs Camii herkesçe bilinen muazzam bir yapıdır. Orada şehir halkı Cuma namazı kılar. Doğudan batıya uzanan büyük yol bu caminin önünden geçer... Mısır'da medreseler öyle çoktur ki sayısını kimse bilmez."²²

²¹ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.77.

²² İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.48.

Şehrin manevi çehresinin anlatımında uhrevî mekânlarla ilgili ayrıntılar büyük önem taşır. Şehir insanının inanç merkezli fiilleri ve bu fillere mekân olan yerler, şehrin fizikle metafiziği buluşturan bir kültürel ortam olduğunu resmeder. Cami, tekke ve türbeler aracılığıyla görünürlük kazanan Kahire'nin uhrevî mekânları, dinî hüviyetlerinin yanı sıra şehirdeki kamusal alanın mahiyetini de ortaya koyar. Nitekim bu mekânlar aslî işlevlerinin yanı sıra birer karşılaşma ve toplanma mekânı olarak şehirdeki sosyal hayatı dinamik bir şekilde etkilerler.

Kahire'de tekke hayatına dair anlattıklarına bakılacak olursa yaşadığı çağdaki veba salgınından dolayı bazı tedbirlerin alınmış olduğunu söylemek mümkündür. Zira günümüzde yaşanmakta olan Covid-19 salgınında alınan tedbirlerin de benzer oldukları görülmektedir. İbn Battûta, tekkedeki hayatı şu şekilde tarif etmektedir:

- *Mesela yemek konusunda şöyle yaparlar: Zaviyenin hizmetçisi sabahleyin gelir ve her derviş ona arzu ettiği yemeği açıklar. Yemek için toplanıldığı vakit herkesin önüne ekmekle yalnız kendine ait ayrı bir kap içinde çorbası konulur... Adetleri gereğince her biri kendine ait seccade üzerinde oturur... Adetlerinden biri de şu: Cuma günü hizmetçi gelir, hepsinin seccadesini alır, mescide götürür ve yere serer. Müritler şeyhle beraber zaviyeden çıkıp mescide gelirler. Orada herkes kendi seccadesi üzerinde namaz kılar.*²³

Battûta'nın Kahire'de en çok üzerinde durduğu mekân türlerinden biri de türbelerdir. Türbelerin mimarî yapısından ziyade kimlere ait oldukları ve halkın onlara gösterdiği teveccühten bahseder. Sadece İmam Ebû Abdullah Muhammed b. İdris Şâfiî'nin türbesinden bahsederken, türbenin yanında inşa edilmiş olan zaviyenin kubbesinden ayrıca bahsetmiştir. "Buradaki meşhur kubbe gayet güzel bir şekilde inşa edilmiştir; epey sağlam ve yüksektir. Genişliği 30 arşından fazladır."²⁴

Nil Nehri'nden de bahseden Battûta, nehrin Mısır sosyal ve ekonomik hayatı için önemine değinir. Öyle ki Nil'in suyunun yüksekliğinin ülkenin gelir durumunu nasıl belirlediğini ayrıntılı bir şekilde anlatır. Daha sonra ise Ehramlar ve Berâbî denilen tapınaklardan söz eder. "Bu binalar dünyanın en ünlü ve hayretengiz binaları olduğu için insanlar çok şey söylemişlerdir onlar hakkında. Tufandan önce zuhur eden bütün bilimlerin Yukarı Mısır'daki Said Bölgesi'nde ve "Annuh" diye adlandırılan I. Hermes'ten yani İdris Peygamber'den çıktığını zannetmişlerdir... Bilimin ve sanatın kaybolmasından korkarak ilk defa ehram ve "Berabî"yi (tapınaklar)

²³ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.49.

²⁴ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.50.

inşa edip onların duvarlarına sonsuza kadar kalsın diye bütün sanat ve bilim aletlerini tasvir eden, hatta bilimsel bilgileri özel yazılar halinde nakşeden yine bu Hermes'tir."²⁵ Ehramların teknik ve inşâ özelliklerine de kısaca değinen Battûta daha sonra Mısır sultanından, yönetim erkinde bulunanlardan, kadılardan ve Mısır'ın ileri gelen bilginlerinden söz etmiştir.

Kudüs

Kahire'den sonra, birkaç kasabadan ve konak yerinden geçtikten sonra Gazze'ye ulaşan İbn Battûta; buranın "nüfusu kalabalık caddeleri bakımlı" bir yer olduğunu belirttikten sonra bir camiden ve Gazze kadısından bahsetmiştir. Gazze'den sonra uğradığı Halil İbrahim Kasabası'ndan Gazze'den daha fazla bahseden İbn Battûta Kudüs'de ilk olarak Hazreti İsa'nın doğduğu Beytelehm ve ardından da Beyti'l Makdis'i ziyaret etmiştir.

Seyyah, Kudüs'ü "gayet büyük, binaları yontma taştan inşa edilmiştir" diye tarif etmektedir.²⁶ Şehirde daha önce su olmadığını ve Seyfeddîn Tinkîz tarafından su getirildiğini belirttikten sonra şehirdeki kutsal mekânları ayrı ayrı ve tafsilatlı bir şekilde izah eden İbn Battûta şehrin genel dokusuyla pek ilgilenmemiştir. Beyti'l Makdis ve Kubbetü's-Sahra'nın mimarî özelliklerinden ve önemlerinden bahsettikten sonra bazı kiliselere de yer vermiştir. Kudüs ziyaretinde son olarak bazı kişilerden bahseden seyyah; Gazzî, Nâbulisî, Taberî, Garnâtî, Meragalı, Erzurumlu diye nitelendirmelerde bulunmaktadır. Sadece kendisinin görüştüğü ve tanıştığı kişilerden hatırlayabildiklerine bakılacak olursa bile Kudüs'ün, farklı coğrafyalardan insanların yaşadığı bir şehir olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Battûta'nın seyahati İslam coğrafyasında büyük hareketliliğin yaşandığı bir döneme denk gelmektedir. Seyyahın anlattıklarına bakılırsa ilim öğrenmek ve yaymak amacıyla ortaya çıkan hareketlilik Kudüs'ün toplumsal yapısında da etkili olmuştur. Ancak toplumsal hareketliliğin bununla sınırlı olmadığını tahmin etmek zor değildir. Aynı dönemde İslam coğrafyasında ticaret ve askeri amaçlarla oluşan büyük bir hareketlilik daha söz konusudur. Öyle ki Fernand Braudel, İslam medeniyetinin temelini bu hareketlere dayandırmaktadır. Hareketlilik İslam Peygamberi Hazreti Muhammed döneminde M.S 622 senesinde Mekke'den daha sonra ismi Medine olarak değişecek olan Yesrib'e yapılan büyük Hicret ile başlamış ve tarih boyunca hep devam etmiştir. Hatta bu büyük göç öncesinde Habeşistan'a da bir

²⁵ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.52.

²⁶ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.84.

göç olmuş ama bu kalıcı olmamış, gidenler bir müddet sonra Mekke'ye geri dönmüşlerdir.²⁷ İslami takvimin de başlangıç noktası sayılan bu büyük Hicret, Müslüman dünya için hareket halinde olmanın gerekliliğine dair bir işaret ve bir algı olmuştur. İlim, ticaret, fetih ve tebliğ amaçlı askeri seferlerin çok önemli olduğu İslam medeniyet geleneğinde bu iki gerekçe halkları, en azından öncü kuvvetleri, sürekli bir devinim halinde tutmuş ve Atlas Okyanusu'ndan Çin'e kadar geniş bir alanda sürekli bir hareketlilik sağlanmıştır. Tarihsel misyonu ve bütün semavi dinler için kutsal olması hasebiyle her dönemde çok farklı toplumsal oluşumları bünyesinde barındıran Kudüs aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi olma özelliğine de sahiptir. Buna rağmen İbn Battûta; "gayet büyük" diye tanımladığı ve çok canlı bir sosyal hayatın yer aldığı şehre dair anlatılarını sadece birkaç özel mekân ve sınırlı sayıda birkaç kişiden bahsederek tamamlamıştır.

Şam

Kudüs'ten sonra Hama ve Halep'i ziyaret eden İbn Battûta buradan da Şam'a (Dımaşk) gitmiştir. Şam'da bir medresede konaklayan İbn Battûta şehrin güzelliğini şu şekilde tarif etmektedir: "Dımaşk, güzellik ve zarafette bütün şehirlerden üstündür. Kalem onun güzelliğini saymaktan acizdir!"²⁸

Şam'ın güzelliklerini betimleme konusunda Seyyah İbn Cübeyr Ebû Hüseyin'i kimsenin aşamadığını belirten İbn Battûta, ondan oldukça fazla alıntılar yapmıştır. Çeviren ve notlayanın notuna göre ise İbn Battûta Şam'la ilgili bilgileri İbn Cübeyr'den almış, ancak gerekli gördüğü yerlere ilaveler yaparak güncellemiştir. Seyahatnâme Şam'ı anlatmaya onun güzelliklerini öven şiirlerle başlamış olup on farklı şiire yer verilmiştir. Daha sonra ise Benî Ümeyye Camii'nden son derece tafsilatlı bir şekilde bahsetmiştir. Caminin yapılış hikâyesinden başlayıp; büyüklüğü, sütun ve pencere sayıları, mozaiklerinin şekli ve rengi, kubbeleri, mihrapları, minareleri ve diğer bölümlerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Diğer şehirlerde olduğu gibi Şam'da da önceliği ilimle iştigal edenler ve din alimleri olmuştur. Benî Ümeyye Camii'nin imamlarından, orada ders veren öğretmenlerden ayrı ayrı bahsettikten

²⁷ Muhammed Hamidullah Habeşistan'a göçü anlatırken, "609 yılında Muhammed A.S.S. İslamî anlatıp yaymak üzere "ilahi tebliği" almaya başladığını ilan etmişti. Beş yıl sonra kendi hemşehrilerinin dinî sebeplerle gösterdiği işkence ve eziyetler o derece tahammül edilemez hale geldi ki kendisine inanan sahabilere, doğup büyüdükleri memleketi terk edip Habeşistan'a gidip sığınmalarını teklif etti." (Hamidullah, 1991, s. 294-295.) Ayrıca Martin Lings, bunu; "bu islamda ilk göç (hicret) idi" şeklinde açıklamıştır. (Lings, 1994, s. 119.) Bu duruma göre ilk Hicret'in MS. 614 senesinde yapıldığı söylenebilir.

²⁸ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.130.

sonra İslâm alimi İbn Teymiyye'ye dair kısa bir anlatımda bulunmuştur. Şehrin kapılarından bahseden İbn Battûta daha sonra diğer şehirlerde olduğu gibi Şam'da ziyaret edilen kabir ve türbeleri anlatmıştır.

Şam seyahati esnasında gördüğü bir hadiseden dolayı veba salgınından bahseden Seyyah, Vali Argûn Şah'ın çarşıda herhangi bir şey pişirilmesini ve yenilip içilmesini yasakladığını anlatmaktadır. Bu salgın sırasında çok sayıda insanın ölümden bahsetmesine rağmen bir dua ve zikir merasiminin dışında hadiseye pek de değinmediği ancak Şam'a ulaşana kadar geçtiği şehirlerin aksine Şam halkının yaşayış ve adetlerine de yer verdiği görülmektedir. Şehrin etrafındaki kasabaların özelliklerini sayan Seyyah, daha sonra Şam'ın vakıflarından ve halkının güzel adetlerinden bahsetmiştir.

Hacca gitmeye gücü yetmeyenlere imkân sağlayan, gelinlik çağına gelmiş kızların çeyizlerine katkı yapan, köleleri özgürleştiren, yolculara yardımcı olan vakıflar gibi birçok vakfın hizmetini anlatmaktadır.²⁹ Bu ayrıntılar şehirdeki gündelik hayatın tarihine dair fotoğraflar sunmakla birlikte, emeğin hafızası olarak nitelenebilecek üretim biçimleri ve ürünlerden haberdar etmesi açısından da dikkate değerdir.

Mekke

"Aydınlık Şehir" olarak tanımladığı Medine'den sonra Ulu Şehir diye tanımladığı Mekke'ye ulaşan İbn Battûta ilk izlenimlerini son derece şairane bir şekilde dile getirmektedir. Seyyah'ın güzellik algısına refakat eden sıfatlar onun güzeli kavrama ve takdir etme biçimini aksettirir. Medine'yi aydınlık, Mekke'yi ise ulu sıfatıyla tanımlayan Battûta böylece yücelik duygusuyla temaşa ettiği şehirlerin güzelliğini maddeleştirmeden tanımlar.

"Sabahleyin, Allah'ın yüce kıldığı o güven dolu şehre, Mekke'ye vardık. Hakk Teâlâ'nın kutlu yerine, dostu İbrahim'in meskenine, seçtiği tertemiz elçi Muhammed'in yurduna aktık. Benî Şeybe Kapısı'ndan girdik Beyti Haram'a. Buraya giren emin olur, huzur bulur. Ulu Kâbe'yi seyrettik. Rabbimiz hep saygın kılsın burayı. Kâbe, celâl tahtında oturup kendini seyrettiren ve cemel perdesi altında gururla salına salına yürüyen bir gelin gibiydi. Sonsuz merhamet sahibi Yaradan'ın misafirleri sarmıştı çevresini. Görkmlü bahçeye, hoşnutluk cennetine ulaştıran O!"³⁰

Şehri tarifine "büyük bir şehir" tanımlamasıyla başlayan İbn Battûta ilk olarak burada binaların birbirlerine tamamen bitişik olduğundan bahsetmektedir. Daha

²⁹ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.151.

³⁰ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.196.

sonra ise şehrin coğrafi topografyasına da değinerek etrafının dağlarla çevrili olduğuna dikkat çektikten sonra önceki şehirlerde de olduğu gibi kutsal mekânlara ayrıntısıyla yer vermiştir. Seyyah, ilk olarak Mescid-i Haram'ı tafsilatlı bir şekilde tarif ettikten sonra Kâbe'ye ve cüzlerine sonrasında ise etrafındaki mekânlara yer vermiştir.

Mekke'nin etrafında yer alan dağları tek tek sıraladıktan sonra ise Mekke ahâlinin özelliklerinden bahsetmiştir.

*"Mekke halkı cömertliği ve güzel ahlâkı ile ön plana çıkmış, diğer insanlardan farklı olmuştur. Onlar fakirlere, çaresizlere yardım elini uzatmakta herkesi geçerler. Biri düğün ziyafeti düzenlese yoksullardan, Mekke'de kalan biçarelerden, dervişlerden başlayarak tüm muhtaçları çağırır, iyi muamelede bulunur, en güzel yemekleri sunar..."*³¹

İbn Battûta önceki anlatılarında olduğu gibi Mekke'de de şehrin geçmiş ve yaşamakta olan bilginlerine yer vermiş, onlara dair rivayetleri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Şehrin mekânsal hafızasının oluşmasında o mekânda kurulan sosyal ilişkiler ağının yanı sıra şehrin kimliğinin teşekkülünde pay sahibi olan özel insanların da rolü vardır. Zira, mekâna anlam giydiren ve ona anılar yoluyla süreklilik kazandıran etkenler arasında insanla birlikte onun etkileşim içinde olduğu çevre ve toplum da yer alır. Bu etkileşimin ortaya çıkardığı tarihî birikim, şehirde yaşama üslûbunun ayrıntılarını içinde barındırırken aynı zamanda eski zamanların kişi, kavram ve semboller üzerinden bugünle buluşmasını sağlar. Battûta'nın anlattığı Mekke şehrinde, insan, çevre ve zamanla birlikte din, kültür, gelenek ve göreneklerle örülü değer dünyasına ait kodlar, çeşitli dışavurumlarla görünür kılınırken bir taraftan da mekânların kültürel tarihini oluşturan uygulamalar dikkati çeker. Sözgelimi, halkın sosyal ve ekonomik hayatına değinmeyen Seyyah, burada ilginç bir ayrıntıya yer vererek Mekke halkının namaz kılarken nasıl bir sıra takip ettiğine değinmiştir.

"Önce Şafîî imamı namaz kıldırır. Hükümdar ona öncelik hakkı tanımıştır. İbrahim Makamı'nın arkasında kendine ait sanatkârca işlenmiş Hatîm'de kıldırır namazı... Şafîî imamı bitirdikten sonra Mâlikî imamı, Yemen Köşesi'nin karşısında bulunan mihrapta kıldırır namazını... Hanbelî de Mâlikî imamıyla aynı zamanda Yemen Köşesi ile Kara Taş arasında bulunan yerde namazını kılar. Daha sonra

³¹ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.213.

*Hanefti imamı Kutsal Oluk karşısında, oradaki Hatim'in altında namaz kıldırır.*³²

İbn Battûta, Mekke halkının Cuma Namazı adetlerine, İslâm'ın kutsal saydığı aylarda yaptıklarına değindikten sonra Mekke'deki en büyük etkinlik olan Hac ve Umre'nin nasıl yapıldığına dair ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Mekke'deki binaların birbirine tamamen bitişik olduğundan bir cümle ile bahseden İbn Battûta daha fazla ayrıntıya girmemiş, sivil mimarının özelliklerine değinmemiştir. Ayrıca tarih boyunca büyük bir ticaret merkezi olmuş, ekonomisi ticarete dayalı bir şehir olmasına rağmen Seyyah Mekke'deki ekonomik faaliyetlere değinmemiş ve çarşıya yer vermemiştir. Bu bakımdan şehirde emek ve ticaretin tarihine dair ayrıntıları görmek mümkün olmaz. Seyahatnâmede iktisadi çehresinin yeterince görülemediği Mekke şehri, daha ziyade seyyahın algısına yön veren ruhaniyetli yönleriyle dikkatlere sunulmuştur.

Bağdat

Şam'dan sonra sırasıyla Medine, Mekke, Basra ve Kûfe şehirlerini ziyaret eden İbn Battûta daha sonra Bağdat'a gitmiştir. Medine ve Mekke şehirlerinde daha çok Hazreti Peygamber'den ve onun çevresinde gelişen olaylardan bahsetmiş yine bu çerçevede şehirlerin kutsal mekânlarına değinmiştir.

"İslâm'ın payitahtı; bereketli mi bereketli bir şehir, halifelerin otağı, bilginlerin yatağıdır burası"³³ diye anlatmaya başladığı Bağdat'ın; İbn Cübeyr Ebu'l-Hüseyn'in nakletmesine göre eski Bağdat olmadığını, çünkü "zamanın vahşileri diye tanımladığı Moğollar'ın şehrin güzelliklerini yok ettiklerinden bahsetmektedir. Bağdat'da aradığı güzelliği bulamayan Seyyah, şehri anlatan eski şairlerin şiirlerine yer verdikten sonra kısaca şehrin mimarî yapısına değinmektedir.

Bağdat'ın temizlik kültürüne dair ayrıntılardan bahsederken bilhassa hamamlar üzerinde duran Battûta, hamamın işleviyle birlikte nasıl ve hangi maddelerle inşa edildiğiyle ilgili bilgilere yer verir. Örneğin, Şehrin hamamlarını anlatırken dile getirdiği bir madde petrolün varlığına işaret etmektedir:

"Bağdat'ın hamamları hem bakımlı hem de çok. Genel olarak çatıları ziftle kaplandığından uzaktan bakan siyah mermer zannediyor! BU madde Kûfe ile Basra

³² İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.225.

³³ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.316.

*arasında sürekli kaynayıp akan bir sıvıdan temin edilir. Zifti, aynı çamur gibi kaynağın etrafında birikiyor. Oradan kürekle toplayıp Bağdat'a götürüyorlar.*³⁴

Şehrin batı ve doğu yakalarını kısaca anlatan İbn Battûta, çarşılara ve birkaç esere işaret ettikten sonra Nizâmiye Medresesi'nden sadece lafzen bahsetmektedir. Şehirdeki büyük camilere de yer veren Seyyah, daha sonra Bağdat'ta bulunan halife ve bilginlere ait mezarları da zikretmiştir. Şehri, yaşayan canlı hayatla aksettirirken beraberinde ölüm diyarı mezarlıkların da dikkatlere sunulması şehrin hem yaşayanları hem de ölüleriyle birlikte anlam kazandığına dair bir algı olarak okunabilir.

Bağdat'ın geçmişinde yaşanan bazı savaşları ve onların neticesini ayrıntısıyla anlatan İbn Battûta diğer şehirlerde olduğu gibi sivil mimarıdan, halkın genel refah durumundan, geçim kaynaklarından ve toplumsal kurallardan pek fazla bahsetmemektedir.

İstanbul

İbn Battûta, "O gün öğlen civarında muhteşem Kustantîniye'ye girdik." diye başlayarak İstanbul'un sıradan bir şehir olmadığına vurgu yapmaktadır. Şehre varışından sonra üç gün bir köşkte misafir edilen İbn Battûta dördüncü günü imparatorun huzuruna çıkarılmasını ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir. Uygulanan güvenlik tedbirleriyle o ana kadar ilk defa karşılaşmış olup bu uygulamanın herkese yapıldığını belirtmektedir. İmparatorun huzuruna varmadan önce girdiği salonun mekân özelliklerinden ve imparatorla aralarında geçen diyaloglardan kısaca bahsettikten sonra şehrin tasvirine yer vermiştir.

*"Bu şehir sonsuz derecede büyük! İki bölüme ayrılmıştır. İki taraf arasında, Mağrip'teki Selâ Vadisi'ne benzeyen, sularında gelgit yaşanan büyük bir nehir vardır. Eskiden üzerine köprü kurulmuş ama harap olmuş. Şu an karşıdan karşıya büyük kayıklarla geçiliyor. Söz konusu nehrin ismi Absumi'dir. Astanbül denen kısım nehrin doğu yakasıdır. Hükümdarla devlet erkânı burada oturuyor, nüfusun büyük bölümü de buraya yerleşmiştir. Çarşıları taşla döşelidir ve gayet geniştir. Her zanaat erbabı kendi başınadır, başkalarıyla karışık değildir. Her çarşının ayrı kapıları vardır, geceleyin kapatılır. Ve enteresan bir nokta, çarşı esnafının ve zanaatkarların çoğu kadındır.*³⁵

İstanbul'a dair bu kısa betimlemeden sonra şu anki Tarihi Yarımada'nın denize doğru uzanan bir dağ eteğine kurulu olduğunu belirten İbn Battûta daha sonra

³⁴ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.318.

³⁵ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.505.

Haliç'in karşı kıyısında yer alan Galata ve orada yaşayanlara yer vermektedir. Galata ahalisinin tamamının tüccar olduğuna ve nüfusun Cenova, Venedik, Roma ve Fransızlardan oluştuğuna dikkat çekmektedir.

*"Bu taife tümüyle ticarete gömülmüştür; sahip oldukları liman dünyanın en işlek limanlarından. Bu limanda yüz kadar kurkûra (çektiri denilen büyük tekne) gördüm. Ufak tekneler ise sayılamayacak denli çok. Bu tarafta çarşılar gayet renkli ve zengin olmasına rağmen çok pis! Çarşuları birbirinden ayıran küçük dere sade lağım akıyor desem yeridir! Galatalıların kiliselerinde de hayır yok; revnaksız ve sessiz."*³⁶

İstanbul'un en önemli iki parçasından birini teşkil eden Galata aynı zamanda büyük bir yerleşim yeri olmasına rağmen İbn Battûta buradaki mimarî yapıdan bahsetmemektedir. Dikkat çektiği hususlar ise ticaret hayatı, halkın inançları ve uyrukları olmuştur. Bahsettiği derenin kirliliği ve kiliselerin durumu da halkın yaşıyış biçimine ve neye ne ölçüde değer atfettiğine vurgu yapmak için dile getirilmiş olmalıdır.

Gittiği her yerde dinî mekânları ziyaret eden ve anlatan İbn Battûta İstanbul'da da Ayasofya'yı ziyaret etmiş, ancak içine girmemiştir. Bunun sebebine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. "Büyük Kilise" diye tanımladığı Ayasofya'nın dışından ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir.

*Bu kilisenin ancak dışını anlatacağım. İçini bilmiyorum. Bu yapıyı Süleyman Peygamber'in teyze oğlu Âsaf b. Barhiyâ yaptırmış söylentiye göre. Hıristiyanların en büyük kilisedir. Her yanı duvarlar çevrili olan bu kilise ve külliyesi, küçük bir şehri andırıyor; onüç kapısı var. Bir mil kadar geniş olan avlunun önünde koca bir kapı var; buradan girmek isteyenlere kimse engel olmaz. İmparatorun babası ile geldim bu kiliseye. Avlu, mermerle döşeli muazzam bir kabul salonunu andırıyor. Kilisenin içinden fişkırان bir kaynakla ikiye bölünüyor..."*³⁷

Kitapta bu bölüm için yazılmış olan 25 numaralı dipnotta, İbn Battûta'nın Ayasofya'nın içini görmediği, sadece çevresinde bulunan dini yapıları anlatabileceği belirtilmekte ve Seyyah'ın sanki içine girmiş gibi abartılı rakamlar vermesinin eleştirildiğine yer verilmiştir.³⁸ Ancak verdiği iç mekân bilgilerinin yapının ana iç mekânına ait olmadığı anlaşılmaktadır.

"Avlu kapısının hemen dışında ahşaptan mamul büyük bir kubbe göze çarpmaktadır. Buraya konan peykelerde kapı hizmetkârları oturur. Kubbenin sağ tarafında

³⁶ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.505.

³⁷ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.505.

³⁸ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.513.

*çoğu ahşap olan iskemle ve peykeler şehrin yargıçlarına ve divan katiplerine aittir. Orta yerde tahta merdivenlerle çıkılan kubbe aşağıda anlatacağımız gibi başyargıcın makamıdır. Bu kubbede, üstü kamyşla örtülü bir koltuk var. Salon kapısının hemen yanındaki kubbenin sol tarafından attarlar çarşısına giriliyor.*³⁹

Yapının dışındaki müstemilata ait oldukça ayrıntılı bilgileri aktaran İbn Battûta, daha sonra ise “sayılamayacak kadar çok” diye ifade ettiği şehirdeki diğer kilise ve manastırlara, manastırlarda yapılan ibadetlerin ayinlerine ve görevlilerin kılık kıyafetlerine ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir.

Çin

Önceki bölümlerden farklı olarak Çin seyahatinde şehirlerden çok ekonomik aktiviteler, halkın gelenek görenekleri ve toplumsal davranışlardan bahsedilmektedir. Kimilerine göre hayal bir ülke olan Tavâlisî'den ayrıldıktan on yedi gün sonra Çin'e ulaşan İbn Battûta'nın ilk olarak Sarı Nehir'den, ardından ise bu nehrin kaynağı olarak Hanbâlık (Pekin) şehri civarındaki Maymun Dağı'ndan bahsetmektedir.

İbn Battûta Çin seyahatinde diğerlerinin aksine doğrudan bir şehirden değil, ilk olarak Çin halkının bazı gelenek göreneklerinden ve ekonomik faaliyetlerinden bahsetmektedir. Çin porselenlerinin üretim süreçlerine ve Çin tavuğuna değinen Seyyah daha sonra çok farklı bir uygulama olan kâğıt paradan bahsetmiştir.

İbn Battûta'nın Pekin'e gidip gitmediğine dair Seyahatnâme'de net bir bilgi bulunmamakla birlikte gittiğine dair deliller mevcuttur. Yollarda misafirlerin güvenliğinin iyi korunduğundan bahsederken, “Sînussîn'den (Kanton) Hanbâlık (Pekin) şehrine kadar yol boyunca her konakta böyle yapılır”⁴⁰ şeklindeki beyanı bunu göstermektedir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İbn Battûta maddesinde ise; Tavâlisî ülkesinden Çin'e açıldığı ve on yedi günde Zeytûn (Tsiatung) Limanı'na vardığı; resmî görevli olması münasebetiyle el üstünde tutularak Hanbâlık'a (Pekin) götürüldüğü belirtilmektedir.⁴¹ Ayrıca Kanton şehriden Zeytûndu'ya döndükten birkaç gün sonra ırmaktan ya da karadan nasıl isterse o şekilde başkente gideceğine dair Kaan'ın emrinin geldiğini ve kendisinin de ırmak yoluyla gitmeyi tercih ettiğini belirtmektedir.⁴²

³⁹ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt I, s.506.

⁴⁰ İbn Battûta 2004, s. 900.

⁴¹ İslam Ansiklopedisi, t.y

⁴² İbn Battûta, Seyahatnâme II.Cilt, s. 904.

İbn Battûta'nın Çin seyahatinde ilk vardığı şehrin Zeytûndü (Kuanz-hou) olduğu eserde açıkça görülmektedir. Burası Çin'in doğusunda okyanus kenarında bir şehirdir. Şehrin çok büyük bir yer olduğundan bahseden Seyyah, kemha ve atlas türü kumaşların bu şehirde üretildiğini belirtmektedir. Şehrin limanının dünyanın en büyük limanlarından biri hatta en büyüğü olduğunu da ifade etmektedir. Burada Müslümanların ayrı bir semtte oturduğunu belirten İbn Battûta şehrin yapısından ve mimarî özelliklerinden bahsetmemekte, daha önce tanıştığı biriyle bu şehirde de karşılaşmasını nakletmektedir.

Daha sonra bir nehir yolculuğu ile biraz daha güney batıdaki Kanton (Guangzhou) şehrine ulaşan Seyyah, buranın dünyanın en büyük şehirlerinden biri olduğunu belirtilip çarşısının da şirinliğine yer vermiştir. Mimarî unsur olarak sadece şehrin göbeğindeki dokuz kapılı büyük tapınaktan bahseden İbn Battûta ayrıca tıpkı Zeytûndü'da olduğu gibi bu şehirde de Müslümanların ayrı bir semtte yaşadıklarını belirtmiştir.

Pekin'den (Hânbâlık) dünyanın en büyük şehirlerinden biri olarak bahseden İbn Battûta, Şehaytnâme'de buraya çok fazla yer ayırmamıştır.

*"Burası Kaan'ın oturduğu yerdir. Kaan, Çin ve Hitâ'nın tüm bölgelerine egemen olan büyük hükümdardır. Oraya vardığımızda yasa gereği kıyıda on mil açığa demir attık. Gelişimiz deniz beylerine haber verildi. Onlar izin verinde limana girdik. Böylece şehre çıktık."*⁴³

İbn Battûta Zeytûndü'dan Pekin'e gitmek için ırmak yolunu tercih ettiğini belirtmiş, ancak daha sonra, bir yerden itibaren gemiyle seyahat etikleri anlaşılmaktadır. Zira kıyıda on mil açıkta beklediklerini ifade etmiştir.

*"Dünyanın en büyük şehirlerinden biri burası. Çin şehirlerinin aksine bağ ve bahçeler şehrin dışındadır. Hükümdarın semti ileride bahsedeceğimiz gibi şehrin tam ortasında bir kasabayı andırıyor... Kaan'ın köşkü ahalinin oturduğu şehrin tam ortasında. Büyük bir bölümü oymalı ahşaptan yapılmış... Yedi kapısı var..."*⁴⁴

İbn Battûta, Pekin'de sadece Kaan diye adlandırdığı imparatorun sarayını ayrıntılı bir şekilde tasvir etikten başka bir mimarî esere yer vermemiştir. Burada bahsedilen imparatorun semt büyüklüğündeki sarayının günümüzde Yasak Şehir olarak adlandırılan yer olduğunu söylemek mümkündür.

Gittiği yerlerde daha çok devlet yöneticileri, şehrin ileri gelen ilim ve tasavvuf erbabıyla muhatap olan İbn Battûta eserinde daha çok onların çevresindeki

⁴³ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt II, s.911.

⁴⁴ İbn Battûta, Seyahatnâme Cilt II, s.912.

mekânlarla ve gerçekleşen olaylara yer vermiştir. Öyle ki Seyahatnâme'de yer alan eserlere göz atıldığında bu açıkça görülmektedir. İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde Yeralan Mimârî Eserler adlı yüksek lisans tezinde bu eserler şu şekilde sıralanmıştır:⁴⁵

İskenderiye Feneri, Amr b. Âs Camii, Piramitler, Halîl Mescidi, Mescid-i Aksâ, Kubbetü's-Sahrâ, Halep Şehbâ Kalesi ve Camii, Emeviyye Camii, Kûfe Camii, Bağdat Halife Camii, Musul Kalesi ve Camii, Halîl Mescidi, Ravza-i Mutahhara, Mescid-i Nebevî, Minber-i Nebevî, Mescid-i Kûba, Mescid-i Haram, Kâbe-i Şerif, Altın Oluk, Hacer'ül Esved, Makâm-ı İbrahim, Hıcr ve Metâf, Zemzem, Alaya (Alanya) Kalesi, Antalya Cuma Camii, Ayasluğ Ulu Camii, Sinop Ulu Camii, İznik Kalesi, Ayasofya, Mardin Kalesi, Belh Mescidi, Delhi Camii.

Bu içerik Seyyah'ın bahsettiği tüm eserleri içermemekle birlikte, neleri önemsemediğine dair ipuçları vermektedir. Tezin konusu olan listede yer alan eserlerden sadece İskenderiye Feneri, Piramitler, Şehbâ Kalesi, Musul Kalesi, Alanya Kalesi, İznik Kalesi ve Mardin Kalesi dini mimarî unsurları değildir. Dinî olanların dışında bahsettiği eserlerin tamamı da askerî ve siyasî mimarî yapılardır. İbn Battûta, bunların dışında sıkça diğer dinî mimarî yapılardan ve çarşılarından bahsetmektedir. Seyahatnâme'de yer alan hikâye ve nakledilen olaylar ise gittiği yerlerde görüştüğü kişilerin etrafında gelişmiş hadiselerden ibarettir. Burada da din alimleri, yöneticiler, tasavvuf önderleri belirgin bir şekilde ağırlığı teşkil etmektedir. Schacter, “Anılar, olayları nasıl deneyimlediğimizin kayıtlarıdır, olayların kendilerinin kopyaları değil.”⁴⁶ demektedir. Seyyah İbn Battûta da gezip gördüğü yerlerdeki mekân ve olayları kendi deneyimle biçimi ve algısıyla nakletmiştir. Burada da onun hayata bakışı, öncelikleri, ve değerleri devreye girerek kayıtlara etki etmiştir.

Sonuç

İbn Battûta'nın İbn Cüzeyy'a aktardığı hatıralarından oluşan meşhur Seyahatnâmesi 14. Yüzyılın dünyasıyla ilgili çok önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. İbn Battûta Alim ve sûfi kişiliğinden dolayı genellikle mizacına uygun yerleri ziyaret etmiş ve benzer müktesebata sahip kişilerle görüşmeler yapmıştır. Gittiği her yerde hükümdarlarla, alim kişilerle ve tasavvuf önderleriyle tanışan İbn Battûta birçok

⁴⁵ Akkurt, 2011.

⁴⁶ Schacter, 2010, s. 22.

ülkede kadılık makamına getirilmiştir. Ayrıca bilgi birikimi ve yolculuklarında kazanmış olduğu siyasî tecrübeler dolayısıyla kendisine bazı diplomatik görevler de verilmiştir.

Önemsediği mimarî eserleri, kişileri ve olayları ayrıntılarıyla anlatırken, sivil mimariye ait unsurlara eserinde pek fazla yer vermemiştir. Öyle ki, tarihsel misyonu ve bütün semavi dinler için kutsal olması hasebiyle her dönemde çok farklı toplumsal oluşumları bünyesinde barındıran ve aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi olma özelliğine de sahip olan Kudüs'ten “gayet büyük” diye bahsetmesine rağmen, şehre dair anlatılarını sadece birkaç özel mekân ve sınırlı sayıda birkaç kişiden bahsederek tamamlamıştır. İstanbul'a gittiği halde Ayasofya'nın içine girmemiş olması, her dönem büyük bir kültür, siyaset ve ticaret şehri olma özelliğine sahip Pekin'den bahsederken imparatorun sarayından başka bir esere yer vermemesi de dikkate değer hususlardandır.

Öte yandan İbn Battûta, sosyal hayat, âdetler, inançlar ve töreler hakkında çok zengin malzemeler de sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Seyahatnâme'nin antropoloji açısından çok değerli bir kaynak olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca eserin bütünü incelendiğinde dünyada büyük ve güçlü bir devlet olmadığı, onun yerine bölgesel devletlerin olduğu ve günümüzdeki gibi katı sınırların bulunmadığı da anlaşılmaktadır. Ayrıca insanların refah düzeylerinin yüksek sayılabilecek seviyede olduğu ve büyük toplumsal huzursuzların yaşanmadığı da dikkat çekmektedir.

Kaynakça

- Akkurt, H. (2011). *İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde yer alan mimarî eserler*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bachelard, G. (2008). *Uzamanın poetikası*. Çev. A. Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Yılmaz, B. E. (2019). *Edebiyat şehir hafıza: Türk romanında hafıza mekânı olarak şehir*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Calvino, I. (2010). *Görünmez kentler*. Çev. I. Saatçioğlu, İstanbul: YKY,
- Erzen, J. (2015). *Üç habitus: Yeryüzü, kent, yapı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Guenon, R. (2006). *Büyük üçlü*. Çev. V. Sezigen, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Güçlü, A. B., Uzun, E. Uzun, S., Yolsal, Ü. H. ve Erk S. U. (2002). *Felsefe sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Hamidullah, M. (1991). *İslam peygamberi*. Cilt I. Çev. S. Tuğ, İstanbul: İrfan Yayıncılık. 06.12.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-battuta> adresinden erişilmiştir.
- İbn Battûta. (2004). *Seyahatnâme*. I. Cilt, Çeviri İnceleme ve Notlar, A. Sait Aykut, İstanbul: YKY.
- ..... (1990). *İslâm Ansiklopedisi*. I. Cilt, İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Kavafis, K. (2001). Şehir. *Epigraf*. 12.12.2020 tarihinde <http://epigraf.fisek.com.tr/?num=340> adresinden erişilmiştir.

- Özek, A., Karaman, H., Turgut, A., Çağrıncı, M., Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S. (haz.) (1992). *Kur'an-i Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*. Medinetü'l Münevvere: Hâdimü'l harameyni's şerifeyn Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu.
- Lings, M. (1994). *Hız Muhammed'in hayatı*. Çev. N. Şişman, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Nasr, S. H. (2009). *Bilgi ve kutsal*. 3. Baskı İstanbul: İz yayıncılık.
- Rossi, A. (1989). *The architecture of the city*. Cambridge, London: Massachuselts,
- Schacter, D. L. (2010). *Belleğin izinde beyin zihin ve geçmiş*. Çev. E. Özgül, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sharr, A. (2017). *Mimarlar için Heidegger*. 2.baskı, Çev. V. Atmaca, İstanbul:Yem Yayın.
- Soykan, Ö. ve Uzam, N. (2008). *Bellek bağıntısı açısından mimarlığa bir bakış: Zaman-mekân*. Haz. A. Şentürer, Ş.Ural, Ö. Berber, F. Uz Sönmez, İstanbul: YEM Yayın.
- Yırtıcı, H. (2005). *Çağdaş kapitalizmin mekânsal örgütlenmesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İslam Mimarisinde “Çift Cidarlı Kubbe” Uygulaması ve Anadolu’dan Bazı Örnekler

Evindar Yeşilbaş *

Öz

Devletlerin sanat üslubunun bir parçası olarak da görülen kubbe formları, karakteristik özellikler arasında değerlendirilmektedir. Mimaride bir mekânın üzerini örtmeye yarayan, yarım küre formundaki örtü elemanı olan kubbe, Roma dönemi mimarisinde önemli örnekleri ile ön plana çıkar. Daha sonraki süreçte farklı devletlerin katkılarıyla bölgesel özellikler taşıyacak bir form kazanır. Kubbe yapımında farklı bir uygulama olarak karşımıza çıkan “çift cidarlı kubbe” örtü sistemi, genellikle dıştan ve içten aynı kubbe formuna sahip olabildiği gibi içten düz kubbe, dıştan farklı bir kabuk formuyla da örtülü olabilmektedir. Çift cidarlı kubbe ilk kez İnan bölgesinde, Büyük Selçuklularda, daha sonra Artuklu, İlhanlı ve Akkoyunlu dönemlerinde de tercih edilmiştir. Timurlu ve Safevî dönemlerinde ise en güzel örnekleri inşa edilmiştir. Bu çalışmanın amacı İslam mimarisinin en önemli eserlerinde görülen çift cidarlı kubbe uygulamasının başlıca etkenlerini, eserlerini ve kökenlerini tespit etmektir. Çalışmada “çift cidarlı kubbe uygulaması” başlığı altında çift cidarlı kubbe sisteminin kökeni ve ne tür kaygılar sonucu ortaya çıkmış olabileceği üzerinde durulduktan sonra değişik coğrafyalarda ki bazı örneklerine yer verilecektir. Daha sonra Anadolu’da ki “çift cidarlı kubbe” örneklerine değinilecektir. Bu çalışma ile çift cidarlı kubbe uygulamasının mimarlık tarihi içindeki önemine değinilerek, konu ile ilgili bilgilerin derlendiği toplu bir çalışma literatüre kazandırılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Metropol, özgürlük, modernite, para ekonomisi, zihinsel bozulma

---

* Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi

E-mail: evindaryesilbas@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-2420-5620>

Geliş Tarihi: 14.11.2020 ▪ Kabul Tarihi: 31.12..2020

The Application of "Double-Shelled Dome" in Islamic Architecture and Some Examples From Anatolia

Evindar Yeşilbaş*

Abstract

Dome forms are also seen as part of the States' artistic style. It is also considered among the characteristic features. The dome forms, which are seen as a part of the art style of the states, are considered among the characteristic features. The dome, which is a cover system in the form of a hemisphere, serves to cover a space in architecture. It stands out with important examples in Roman-era architecture. In the following process, it gains a state that will have regional characteristics with the contributions of different states. The "double shell dome" covering system appears as a different application in dome construction. It can generally have the same dome form both from the outside and from the inside, and it can also be covered with a different shell form from the outside. It emerged for the first time in the Iranian region in Great Seljuks. It was preferred in the Artuklu, İlhanlı and Akkoyunlu periods. It completed its development in the Timurid and Safavid periods. The aim of this study is to determine the main factors, works and origins of the double-walled dome application, which is considered one of the most important inventions of the architecture of the Islamic states. In our study, under the title of "double-shell dome application", the examples of application in different geographies, the origin of the double-walled dome system and how it might have emerged are emphasized. In the next section, some examples of structures in Anatolia where the double-shell dome technique was applied are given. In this study, the importance of double-walled dome application in architectural history will be emphasized. This study will be brought to the literature.

Keywords: Islamic Architecture, mausoleum, dome, covering system, double shell dome

---

* Doç. Dr., Mardin Artuklu University

E-mail: evindaryesilbas@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-2420-5620>

Received Date: 14.11.2020 ■ Accepted Date: 31.12.2020

Şehir ve Medeniyet Dergisi *Journal of City and Civilization* ISSN: 1308-8386

<http://www.sehirmedeniyetdergisi.org>

Giriş

Kubbe, mimari yapılarda mekânın üzerini örten yarım küre forma sahip bir yapı elemanıdır. İşlevsel bakımdan mekândaki akustiği düzenleyen kubbe, estetik açıdan ise iç mekânı bütünleştirme hissiyatı ve dairesel hareketi doğurur. Kavisli formu ile mimarinin, teknik anlamda ise mühendisliğin ortak ürettiği olan kubbe, mekânın gelişimine de katkı sunmaktadır. Tarihi süreçte kullanım alanı bulan kubbe ölçü bakımından da büyüyerek mimari kütlelerin kompozisyonunu da önemli oranda etkilemiştir.

İlk kubbe formları, göçebe Türk toplumunda otağ çadırlarında görülmektedir. Harçsız yapılan ve Batı Sanatında Roma Çağı'nın sonuna kadar da kullanım bulan "yalancı" kubbelerin de kökeni Doğu Sanatı olarak bilinir. Roma'daki Panteon'da kullanılan kubbe, mekân gelişimi ve kubbe mimarisi bakımından bir dönüm noktası sayılacak nitelikte olup, tek ve toplu bir mekân oluşturmak amacıyla uygulanmıştır. Bu yapı, bir anlamda Hıristiyanlığın yayılmasından önce tek tanrılı inanç sistemine hazırlık yapan bir eser kimliğindedir (Mülayim, 2002, s.300). Romalılar, yapılarda geniş iç mekân ve etkileyici-uhrevi bir mekân algısı yaratmak kaygısıyla kubbe örtü sistemini daha sonraki birçok yapıda da kullanmışlardır. Tarihi süreçte kubbenin gelişimine bakıldığında ölçü olarak gittikçe büyüyüp yapının dıştan kütleli kompozisyonunu önemli ölçüde yönlendirdiği, iç mekânda ise kavramsal niteliğiyle mimariyi anlamlı kılma hizmetine yardımcı olduğu söylenebilir (Mülayim, 2002, s.302). Özellikle dini mimaride tercih edilen kubbe, insanlar tarafından mekânsal kurgunun algılanışında ve sembolizmi kavramalarında kolaylık sağlamaktadır.

İslam mimarisinde ise bilinen ilk kubbeli yapı, Kudüs'de bulunan Kubbet-üs Sahra'dır¹. Genel olarak İslam mimarisinde hem merkezî mekânı, hem de dinin, devletin etki ve gücünü anlatmak için kullanılan formlar arasında, kubbe ön plana çıkan bir unsurdur. Göksel İlahî'yi simgeleyen kubbenin altında insanoğlunun Tanrı ile buluştuğu düşünülerek kutsal mekânın sembolü şeklinde değerlendirilir (Oktay Çerezci, 2020, s.705). Merkezi mekân anlayışı, mekânları büyük çaplı kubbelerle örtme eğilimi, hemen her devletin mimaride uğraştıkları alan sayılır. Kub-

---

¹ 689-691 yılları arasında Abdülmelik b. Mervan tarafından inşa ettirilen yapı, Kudüs'ün fethinden sonra Hz. Ömer'in yaptırdığı mescidin yerine inşa edildiği için " Ömer Camii " olarak da bilinmektedir (Yetkin, 1965, s.17).

benin yapılarda anıtsallık yarattığı şüphesiz bir gerçektir. Anıtsallığı ve devletin gücünü simgeler nitelikte kubbe yapımının yanı sıra anıtsal taç kapılar, yüksek kubbe kasnakları, minareler, süsleme repertuarı ve yoğunluğu da uygulama alanı bulmuştur.

İslam tarihinde mimari tasarımlar birbirini izleyen, fakat birbirinden çok belirgin çizgi ve detaylarla ayrılan aşamalardan geçmiştir. Yeni fethedilen topraklarda yeni kent toplumunun oluşumunda, kent imajının yaratılmasında mimari yapıların ve özellikle de mimaride kullanılan yapı elemanlarının formları, fiziki olguların başında gelmektedir. İslam Devletlerinin zengin mimari mirasının kimlik meselesini ve üslupsal özelliklerini sergiledikleri bir unsur olarak kubbe, her zaman önemini korumuştur. Bazı dönemlerde ön plana çıkan mimarlar tarafından kubbenin kullanımı duyarlı, usta işi tasarımlarla döneme damgasını vurabilmiştir.

Kubbe uygulamasının farklı bir çeşidi olarak değerlendirdiğimiz “çift cidarlı kubbe”de, iki kabuk kullanımı söz konusudur. Kubbenin iç ve dış kabuğu aynı olabildiği gibi içi yarım küre, dışı nervürlü de olabilmektedir. Özellikle erken örnekleri Büyük Selçuklular Döneminde görülmekle birlikte, Timurlu Dönemi Sanatında en ihtişamlı örnekleri ile karşımıza çıkmaktadır. Anadolu İslam Mimarisinde hem Beylikler hem de Osmanlı Döneminde çift cidarlı kubbe formlarının farklı uygulamalarıyla karşılaşmaktayız.

Çalışmamız, literatür taraması sonucu, bir derleme niteliğinde olup çift cidarlı kubbe formunun kullanıldığı önemli yapıların bir arada sunulmasını amaçlamaktadır. Çalışmamızda “çift cidarlı kubbe” uygulaması başlığı altında, Anadolu coğrafyası dışındaki ilk uygulama örnekleri, çift cidarlı kubbe sisteminin kökeni ve ne tür kaygılar sonucu ortaya çıkmış olabileceği üzerinde durulmuştur. Sonraki bölümde, Anadolu’daki yapılarından çift cidarlı kubbe tekniğinin uygulandığı örneklerden bazıları bir başlık halinde ele alınmıştır. Bu çalışma ile çift cidarlı kubbe uygulamasının mimarlık tarihi içindeki önemine değinilerek, tespit edilen örnekler de derli toplu bir çalışma ile literatüre kazandırılmış olacaktır.

“Çift Cidarlı Kubbe” Uygulaması

İslam mimarisi yığma yapılarında kubbe, tonoz, kemer gibi kavisli yapı elemanlarının oluşturduğu mekânsal karakter, aynı zamanda strüktürel dayanıklılığı da artırmıştır. Kubbenin uygulama biçimi bölgesel anlamda farklılık göstermekle birlikte, özellikle en yoğun uygulama alanı cami, medrese, türbe gibi yapılarda olmuştur. Çift kabuk sisteminin içten kubbe, dıştan külah veya farklı profillerde kubbe

kabukları ile radyal geometrik düzenlemelerle karşılaşmak mümkündür². Çalışmamızın konusunu oluşturan çift cidarlı sistemde kubbe, çift kabuk şeklinde uygulanarak, çok uzaklardan dahi görülebilen abidevi yapı görünümü elde etmiştir (Kafesoğlu, 2014). Uygulamada gövdenin üzerinde içteki ilk kubbe kabuğunu da örtecek kadar yükselen ikinci bir kubbe kullanılmaktadır. İran'da daha çok türbe yapılarında ortaya çıkıp, uzun bir dönem varlığını sürdürmüş olan bu örtü sistemi sembolik, estetik ve pratik kaygılar sonucunun bir ürünüdür. Kullanım bakımından çift kubbe, yapıyı hava koşullarına karşı da koruduğu söylenebilir. Çift cidarlı kubbe sistemi mimarlık bakımından olduğu kadar mühendislik bakımından da önem taşır. Bu uygulama, mühendislik ve matematik arasındaki teorik ve pratik ilişkinin bir anlamda sağlam ve doğru inşaat teknikleri ile gösterimini oluşturmaktadır. Kubbenin dışarıya doğru açılıyor olması kuvvetini ve yük dağılımını içeriye doğru çevirerek statik bakımdan yapının dayanıklılığını arttırmaktadır (Yetkin, 1965, s.151).

Sembolik anlamda, yapı kurgusuna güçlü destek veren çift kubbe, yapılara yüksek iyilik ve anıtsal bir ifade kazandırmıştır. Yapıların kutsal karakteri kubbe ile taçlandırılmıştır. Bu derece yüksek kasnağa oturan kubbenin İslam düşüncesi altında sivil ve manevi otoritenin sembolü olduğunu söyleyebiliriz.

Estetik açıdan anahat ve kubbe yüksekliğinin vurgulanması, iç yüksekliğin ve kubbe odasının düzgün planlı ve abartıdan uzak boyutlarla inşasını gerektirmiştir. Aksi halde abidevi kubbe doğrudan taşıyıcı duvarlara otursaydı, planda boyutlar arasındaki ilişki tatmin edici olmazdı. Pratik açıdan çift kubbe sisteminin avantajı, iki kubbe arasında boşluk bırakılarak gerekli görülen durumlarda örtü tamirinde kolaylık sağlaması ile açıklanabilir (Donald, 1955, s.64-65). Kubbe altında kalan mekânın havası bir anlamda iki kubbe arasındaki boşlukla kontrol altına alınmış olduğu gibi aynı zamanda iki kabuk arasında oluşan boşluk, ses yalıtımı açısından da etkili olmalıdır.

Anadolu coğrafyası dışında çift cidarlı kubbe sisteminin uygulandığı bilinen erken örneklerinden biri, Büyük Selçuklu dönemine ait, Kazvin yakınındaki ikinci Karagan (Harrekan) Kümbeti (1093)'dir (Öney, 1981, s.43) (Şekil 1). İran bölgesinde Büyük Selçuklularda Merv'de Sultan Sencer Türbesi (Şekil 2) ve Serahs'ta Ebu Fazl Türbesi (Şekil 3) ile daha sonra Anadolu'da Artuklu, İlhanlı ve Akkoyunlu dönemi yapılarında kullanılmış olmakla birlikte, daha sonraki devirlerde özellikle

---

² Çift kabuk sisteminin dıştan farklı uygulamaları çalışma kapsamında değerlendirilmediği için detayları verilmemiştir, detaylı bilgi için belirtilen kaynağa bakınız (Ashkan ve Ahmad, 2010, s.287-319).

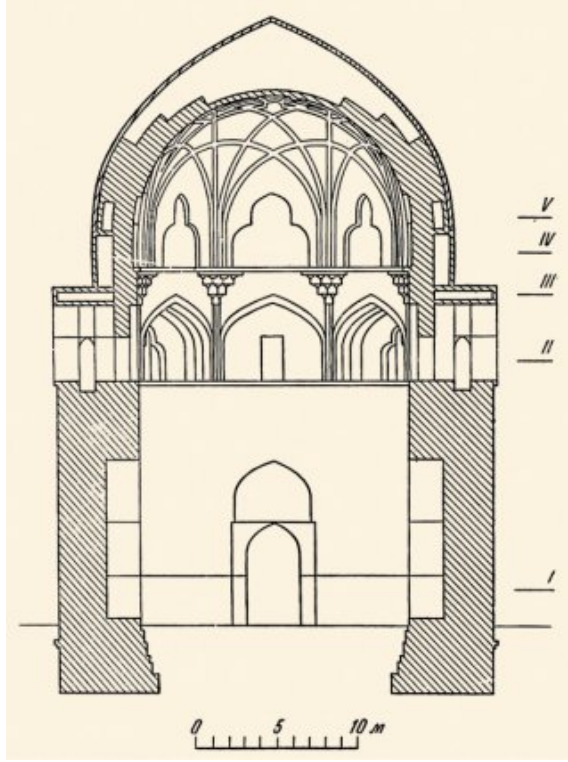
Memlûklar, Timurîlular ve Safevî zamanında, kulevârî tarzda yükseltilmiş kasnaklar üzerine kubbeli türbe tipleri ile gelişimini sürdürmüştür (Golombek ve Subtelny, 1992, s.5).

Orta Asya türbe mimarisinin zirvelerinden sayılan, Büyük Selçuklu eseri olan, Karagan (Harrekan) Kümbeti (1093) (Öney, 1981,s.43), İran’daki 1157 tarihi Sultan Sencer Türbesi (Donald, 1955, s.62) ve Ebu Fazl Türbesi (Sayan, 2009, s.540), çift kubbeli yapılarıyla bu mimari sistemin ilk örnekleri sayılırlar. 1067 ve 1093 yılları arasında tarihlenen Karagan Kümbeti, Kazvin-Hamedan yolu üzerindeki Ta-kistan şehri yakınlarında bulunan iki yapıdan oluşmaktadır. Tamamen tuğla malzemedeki yapıları her iki türbede de çift cidarlı kubbe kullanılmış olmasına karşın, kubbelerin dış kabukları yıkıldığından tam anlamıyla anlaşılabilir değildir. Sultan Sencer Türbesi, Sultan’ın vefatından önce yapımına başlanmış 1157 tarihinde inşası tamamlanmıştır. Tamamen tuğla malzemedeki olan türbe, taşıyıcı-destek sistemiyle birlikte çift cidarlı kubbe ile örtülmüştür (Çoruhlu, 2009, s.519-520). Anıtsal gövdeyi örten çift kubbeli tasarıma sahip türbenin dış kubbesinde günümüze ulaşmadığı ifade edilen firûze renkli sırlı tuğla çinilerin de kullanıldığı belirtilmektedir (Orman, 2012, s.464-466). Ebu’l Fazl Türbesi, 1024 yılında, tamamen tuğla malzeme ile inşa edilmiş, hem içten hem de dıştan sade ve süslemesizdir. İçten tromp geçiş öğelerine sahip kubbe dıştan hafif sivriltilerek uygulanmıştır.

Şekil 1. Karagan Kümbeti (Selçuklu Mirası, t.y)

Şekil 2. Sultan Sencer Türbesi Kesiti (Çoruhlu, 2009)

Şekil 3. Ebu'l Fazl Türbesi (Sayan, 2009)

İlhanlı Dönemi yapılarında da çift cidarlı kubbenin tercih edildiği görülmektedir. İlhanlılar, Anadolu Selçuklularının aksine, Büyük Selçuklu mezar anıtı geleneğini daha büyük form ve daha yoğun süslemeyle devam ettirmişlerdir. Geleneğin devamacısı olarak değerlendirilen yapıların başında Sultaniye’de bulunan Olcayto Hüdebende Türbesi gelir (Şekil 4). Olcaytu Han’ın ağır bir rahatsızlığın ardından 1316 yılında vefat etmesi üzerine kendisi tarafından inşa ettirildiği türbeye defnedilir (Özgüdenli, 2007, s.346). Türbe, şüphesiz hem bu geleneğin en görkemli, hem de İslâm sanatının en önemli yapıtları arasındadır. Türbe tamamen tuğladan inşa edilmiş olup sekizgen bir plana sahiptir. Sekizgen planlı yapının örtü sisteminde çift cidarlı kubbe uygulaması, Büyük Selçuklu geleneğine bağlılığı açıklar niteliktedir. Bu örtü sisteminde içteki kubbe daha alçak ve yarım daire formunda inşa edilirken, dıştaki kubbe daha yüksek profille kurgulanmıştır. Bugün büyük çoğunluğu dökülmekle birlikte, kubbenin dıştan mavi, firuze renkli sırlı çinilerle kaplı olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 4. Olcaytu Han Türbesi (Özgüdenli, 2007)

Bu kubbe (Çift cidarlı kubbe) uygulamasının şüphesiz en gösterişli örnekleri ve ustalık gerektiren tasarımları ile Timurlu dönemi mimarisi dikkat çeker. Timurlular 14. Yüzyıl sonlarından 16. Yüzyıl başlarına kadar İran’da hâkimiyet sürmüşlerdir (Alan, 2007, s.26; Aka, 2000, s.1). Bu süreçte İran’da kültürel ve sanatsal alan-

larda bir takım yenilik ve gelişmeler meydana gelmiştir. Günümüze ulaşan eser sayısı fazla olmamakla birlikte, mevcut eserler de büyük oranda tahribata uğramıştır. 14. Yüzyıl sonuna ve 16. Yüzyıl başına tarihlenen mimari eserler dikkate alındığında, Timurlular, İslam sanatı içinde “Timurlu beğenisi” veya “Timurlu rönesansı” olarak adlandırılan yeni bir üslup yarattıkları ifade edilmektedir (Başkan, 2013,s.1). Timurlu mimarisi estetik anlayışının oluşturulmasında ve uygulanmasında yeni teknoloji ve maliyet gerektiren malzemelerin tercih edilmesini gerekli kılmıştır (Kök, 2006, s.75; Bilici, 2018, s.7). Bu anlayışın yansımaları özellikle binaların dış cephelerinde yoğunlaşmıştır.

Timurlular, fethettikleri beldelerin meşhur mimar, usta, sanatkâr ve âlimlerini başşehre getirtip kültür, sanat ve mimarlık alanında önemli eser vermelerini sağladılar. Timurlu sarayları, cami, medrese, türbe ve dergâhları farklı mimari özelliklere sahip olup, yeni üslupla hem süsleme hem de yenilikler bağlamında zengin tasarımlarla inşa edilmişlerdir. Semerkand’daki Bibi Hanım Camii, Gûr-i Mîr, Şâh-ı Zinde Türbesi, Şirin Bike Ağa, Hasan Bike ve Çocuk Bike, Olcay ve Bibi Zeynep kabirleri, Meşhed’de Gevher Şad Camii, Mescid-i Şah, Anov’da Babür Camii, Herat’ta Medrese, Yesi’de Ahmed Yesevî Türbesi (Yılmaz, 1197, s.67) Timurluların mîmarlık ve sanat eserlerindedir.

Timurlu mimarisinin estetik anlayışına bağlı olarak yapıların yükseltilmiş kubbelele anıtsallık kazanabilmeleri ve çok uzak noktalardan dahi seçilebilmeleri amacıyla bu kubbe sistemiyle inşa edildikleri görülür. Bu kubbelerin uygulamasında içte yer alan kubbe normal ölçülerde olup, dıştaki ise daha yüksek olup çokgen ya da silindirik formda oldukça yüksek bir kasnağa oturmaktadır. Mimaride çoğunlukla kubbeye geçiş elemanı olarak kullanılan kasnaklar, Timurlu döneminde yüksek ölçüye sahip bağımsız mimari unsura dönüşerek içte kalan kubbeli alanın genişletilmesine imkân tanır (Golombek ve Subtelny, 1992, s.5). Kubbe kasnaklarının bu derece yükseltilerek vurgulanmasının altında Timur’un hükümdarlığının gücünü ve zenginliğini kanıtlama çabası yatmaktadır (Oktay Çerezci, 2020, s.705).

Timur'un anıt mezarı Gur-i Emir ve Yesi şehrinde yaptırılan Ahmet Yesevî Türbesi (Yılmaz, 1997, s.67) de devrin görkemini yansıtan önemli yapılarından. Gur-i Emir, Timur tarafından veliaht olarak kabul edilen torunu Muhammed Sultan Mirza için 1399-1403 yılları arasında yaptırılmış ve kendisi de ölünce buraya gömülmüştür (Şekil 5). Büyük ölçekli yapı, iki kat olarak yükselir. Ortada iki kat boyunca yükselen bir eyvan ve bunun etrafına simetrik olarak yerleşmiş pencereler görülür. Yerden 22,55 m. yüksekliğe sahip türbenin içten kubbeye geçişlerde pan-

dantifler kullanılmış, dış kubbe ise yuvarlak bir yüksek kasnak üzerine oturtulmuştur. Yüksek kasnak üzerine oturtulan çift cidarlı kubbe, dıştan yivli olup soğan biçimindedir (Beksaç, 1996, s.198; Pope, 1965, s.197; Lentz ve Lowry, 1989, s.36-46). Kubbe dıştan siyah ve firuze renkli çini mozaik tekniğinde geometrik motifler ve kûfi karakterli yazılarla süslenmiştir. Bu yapıda anıtsal kubbenin yıldızlarla yarırcasına göğe yükselmesi; Timur’un dünyayı egemenliği altına alma isteğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

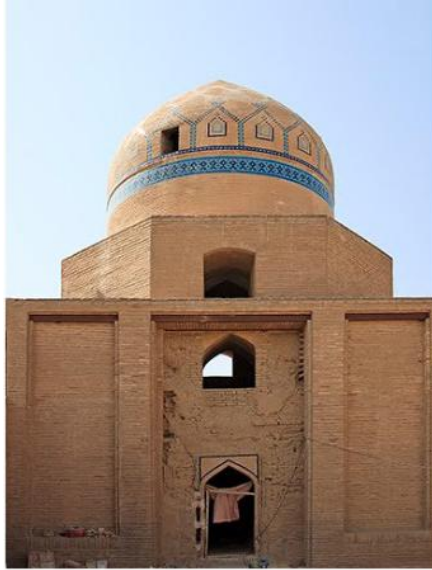
Şekil 5. Gur-i Emir Türbesi (TRT AVAZ, t.y)

Ahmet Yesevi Türbesi, Siriderya Nehri’nin doğusunda Türkistan şehrinde yer almaktadır (Hanoğlu, 1993, s.56). Külliyeinin türbe ve mescid bölümlerinin Ahmet Yesevi’nin ölümünden önce de var olduğu arkeolojik kazılardan belli olmuştur. Ahmet Yesevi’nin ölümünden sonra Timur tarafından külliye yıktırılarak 1396 yılında yeni külliye yapımına başlandığı bilinmektedir. Yeni külliye, mescid, kütüphane, hükümdar ve şeyh maksureleri ve türbe yapısından oluşmuştur. Tuğla malzemeli yapının girişinin iki yanında yer alan çifte minareli külliye, aslında tek bir yapı içinde çözümlenmiştir (Başkan, 2013, s.11). Kuzeyde yer alan türbe, mütevazi bir kubbe ile örtülüdür (Şekil 6). Oldukça yüksek bir kasnak üzerine oturan kubbe, içten sade, dıştan ise dilimli (nervürlü) bir biçimde sarı, siyah ve firuze renkli çinilerle kaplıdır. Külliyeinin kazanlık denemeydan kısmını örten kubbe ise 37.5 m. yükseklikte anıtsal niteliktedir. Bu kubbe de çift cidarlı sistem ile uygulanmış, dıştan sivriltilerek çini malzeme ile kaplanmıştır (Esin, 1989, s.162-163).

Şekil 6. Ahmet Yesevi Türbesi (Esin, 1989)

İsfahan'daki Sultan Bakht Aka türbesinde görülen kubbe formu da çift cidarlı olup, 1351-1352 yıllarında inşa edilmiş bir diğer örnektir (Şekil 7).

Şekil 7. Sultan Bakht Aka Türbesi (tripadvisor, t.y)

Mezar anıtlarında çift cidarlı kubbe anlayışını uygulayan bir diğer devlet Memlûklulardır. Memlûklular, malzeme olarak yerel geleneklere uyararak, Büyük Selçuklulardan farklı bir şekilde taş kullanmıştır. En ilgi çekici örnekler, Kahire'nin güneyindeki muhtemelen 14. yüzyıla ait türbelerdir. Sargıtmış, Sultan Hasan ve Sultan Kalavun Türbeleri yüksek kasnaklı ve çift cidarlı kubbelere örnek gösterilebilir (Bayhan, 2002, s.120-132; Yetkin, 1965, s.164-165). Memlûklular Devri'nde, Baybars el-Çeşnigir, Salar ve Sancar Cavli gibi genellikle kaburgalı (dilimli) olan kubbe tipleri ile de karşılaşmaktadır (Behrens-Abouseif, 1996, s.18). Bunlar yüksekçe bir kasnak üzerine oturtulmuş yivli, çift kubbeleriyle Timurlu mimarisinin başyapıtlarından olan Gur Emir ile form bakımından benzerlik gösterir.

Babürlü Devleti yönetimi yıllarında 1569 yılına tarihlenen Hindistan, Dehli'de yer alan ve Humâyûn'a (1530-1556) ait türbede de yerden yaklaşık 47 m. yüksekliğine sahip çift cidarlı kubbe kullanılmıştır (Yetkin, 1965, s.206). Yine Hindistan'da bulunan ve dünya'nın en yüksek kubbelerinden biri olarak nitelendirilen Tac Mahal'de de kubbe çift cidarlı sisteme sahiptir (Bektaş, 2010, s.337-339) (Şekil 8). Şah Cihan'ın (1628-1658) 38 yaşında ölen eşi için yaptırdığı türbe Agra'dadır (Yetkin, 1965, s.208). Türbedeki mimari form ve süsleme detayları Selçuklu ve Timurlu sanatından izler taşımaktadır.

Şekil 8. Tac Mahal (İslam Ansiklopedisi, t.y)

Safeviler Dönemine ait, 1617 tarihli Rabi Türbesi'nin örtü sisteminde ve Mes-cid el İmam Cami'nin kubbe kurgusunda (Yetkin, 1965, s.191) (Şekil 9), Timurlu kubbeleri ile aynı teknik ve form kullanılmıştır (Ashkan ve Ahmad, 2010, s.293). İran'da yer alan bu yapılar, yüksek kasnaklar üzerine oturan çini mozaik süslemeleri ile bölgedeki Büyük Selçuklu yapı geleneğinin devamlılığının kanıtı olarak değerkendirilebilir.

Şekil 9. Rabi Türbesi (Ashkan ve Ahmad, 2010)

Anadolu'da (Yapılarından) “Çift Cidarlı Kubbe” Örnekleri

Çalışmanın bu bölümünde, çift cidarlı kubbenin Anadolu'daki uygulama örneklerinden bazıları sunulmuştur. Zira bütün örnekleri burada zikretmek çalışmanın mahiyetini aşacağından belli başlı yapılar verilmiştir. Mimari yapılarda anıtsallık ve iç mekânda uhrevi bir hava yaratmak kaygısı ile kullanılan kubbe, çift cidarlı sistem ile yapıların dıştan algılanmaları ve dikkat çekmeleri konusunda da etkili olmuştur. Anadolu dışında örneklerini sunmaya çalıştığımız çift cidarlı kubbe deneyimi, tarihsel anlamda Anadolu'daki İslami Dönem yapıları ile eş zamanlı uygulandığı anlaşılmaktadır. Nitekim; Anadolu'da dilimli kubbe formları ile çift cidarlı kubbe sisteminin en erken uygulamalarını Mardin Artuklu dönemi yapılarında görmekteyiz.

Mardin Ulu Cami, Artuklular Döneminde 12. Yüzyılın başlarında enine plan şeması ile inşa edilmiştir (Altun, 2011, s.25). Caminin mihrap önü kubbesi içten tromplarla geçilen düz, dıştan ise dilimli kubbe ile örtülüdür. Fazla yüksek olmayan

kasnağın üzerine oturan kubbe, alt sırada küçük nişler oluşturacak biçimde hareketlendirilmiştir (Şekil 10).

Şekil 10. Mardin Ulu Camii ve Zinciriye Medresesi Örtü Sistemi

Dilimli ve çift cidarlı kubbesi ile dikkat çeken bir diğer yapı da Zinciriye Medresesi'dir (Altun, 2011, s.98). Artuklular Dönemine ait medresenin hem cami hem de türbe bölümünde yer alan mescidin üzerini örten kubbeler, içten tromplarla geçilen düz yarım küre, dıştan ise dilimli olarak çift cidarlı sistemle yapılmıştır (Şekil 11).

Zinciriye Medresesi ile malzeme, plan tipi ve süsleme bakımından büyük benzerlik gösteren Artuklular Döneminde yapımına başlanıp Akkoyunlular döneminde tamamlandığı ifade edilen Kasımiye Medresesi'nde de iki kubbenin çift cidarlı olarak uygulandığı dikkati çeker (Altun, 2011, s.105). Revak bölümünün köşe noktalarında simetrik bir anlayışla kurgulanmış odaları örten kubbeler, dıştan dilimli olup, yüksek kasnaklara oturmaktadır.

Şekil 11. Zinciriye Medresesi

Akkoyunlu Sultan Hamza'nın 1438-1439 yılında ölmeden önce kendisi için yaptırdığı belirtilen Hamza-i Kebir Türbesi'nin³ örtü sistemi de çift cidarlı kubbe-dir. Haçvari plan şemasına sahip türbenin orta mekânını içten tromplarla geçilen düz, dıştan ise dilimli kubbe örter. Kubbenin dıştan kasnağa oturduğu noktalarda sağır kemerlerle hareketlilik kazandırılmıştır (Şekil 12).

Şekil 12. Hamza-i Kebir Camii

³ Türbe olarak inşa edilen yapı, mescid işlevi ile kullanılmıştır (Yeşilbaş, 2014,s.163-182).

Anadolu’da İlhanlı dönemine ait Erzurum Yakutiye Kümbeti (1310) de çift cidarlı kubbe anlayışı ile inşa edilmiştir. Çift kubbe anlayışının en çok mezar anıtlarında uygulanması, sembolik bir anlamla İslamiyet’te ruhani ve dünyevi otoriteyi temsil ettiği söylenebilir.

Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi’nin (1470’ler) (Şekil 13), silindirik gövdesin üzerini örten soğanvâri kubbesinde de aynı sistem uygulanmıştır. Türbede sırlı tuğla ve çini mozaik süslemeye sahip gövde ve yüksek kasnak Timurlu sanatı karakteristik özellikleri ile benzerlik göstermektedir (Yurttaş, 1996, s.121; Sevgi, Çetin ve Yılmaz, 2017, s.17).

Şekil 13. Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi

Osmanlı Döneminde çift cidarlı kubbe uygulamasının, standart ölçülerde abartıya kaçmayacak şekilde özellikle türbe yapılarında kullanıldığı dikkati çeker. Türbe yapılarında örtü olarak mirasçısı oldukları Selçukluların konik örtülerini benimsemişler; aksine özellikle camilerde de bütün imkânlarını denedikleri kubbeyi tercih etmişlerdir. Farklı biçimlerin uygulanmasında mimarın beğenisinin büyük etki ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle Klasik Dönem Osmanlı Mimarisinde Mimar Sinan'ın farklı deneyimlerle ürettiği yapı yelpazesinde önemli yer tutan türbelerin bazılarında çift cidarlı kubbeyi de denediği görülmektedir.

Mimar Sinan'ın, Kanuni'nin oğlu II. Selim için 1577'de yaptığı türbenin kubbe sistemi farklı bir uygulama ile karşımıza çıkar. İçten sekiz sütuna oturan, dıştan ise köşeleri kesik kare biçiminde masif bir kütleyle oturtulan türbe, çift cidarlı kubbe ile örtülmüştür⁴ (Kurtbil, 2009, s.418; Erçağ, 1989, s.220).

Şehzade Mehmet için Mimar Sinan tarafından 1543 yılında yaptırılan türbe, çokgen formda ve iki renkli taş süslemelere de sahip bir yapıdır (Erçağ, 1989, s.220) (Şekil 14). Dıştan dilimli kubbe ile örtülü türbe çift kabuk sistemine sahiptir (Orman, 2010, s.484).

Şekil 14. Şehzade Mehmet Türbesi (Orman,2010).

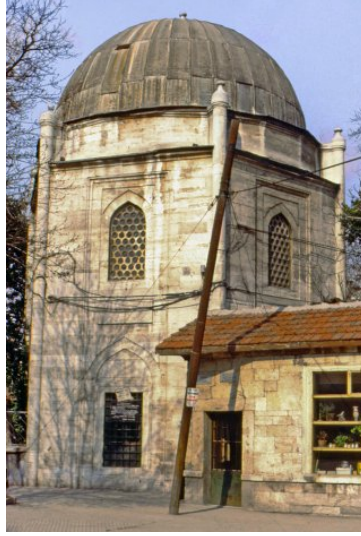
⁴ Dış kubbesi ana kitleyi tümü ile örterken iç kubbe ise mermer sütunlarla sekizgen alana oturur (Erçağ, 1989,s.220).

Yine Sinan’ın Kanuni için yaptığı türbede çift cidarlı kubbe; içten sekiz sütun üzerine kemerlere otururken, dıştan revaklı bir sistem üzerine oturmaktadır (Erçağ, 1989, s.224; Aslanapa, 1997, s.288) (Şekil 15). Sinan’ın farklı bir uygulaması olarak türbenin iki kubbe arasındaki kapalı galerisine çıkışı sağlamak için kapının iki yanındaki duvara gizlenmiş merdivenler yer almaktadır (Ünsal, 1982, s.83).

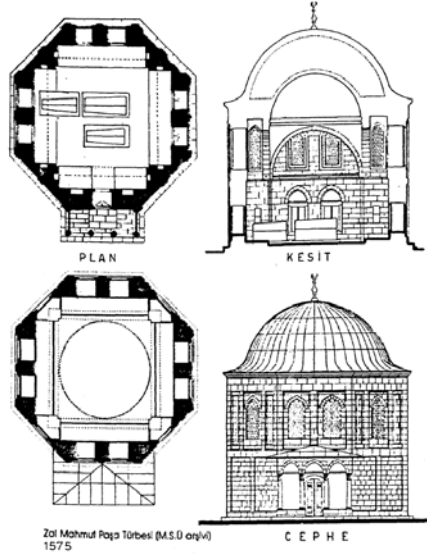
Şekil 15.Kanuni Sultan Süleyman Türbesi

1558 yılında inşa edilen altıgen planlı şemaya sahip Kara Ahmet Türbesi’nde (Şekil 16) kullanılan çift cidarlı kubbe sistemi, yapının dış görünüşüne dikey bir görünüm vermiştir (Eyice, 1989, s.115-116; Erçağ, 1989, s.223).

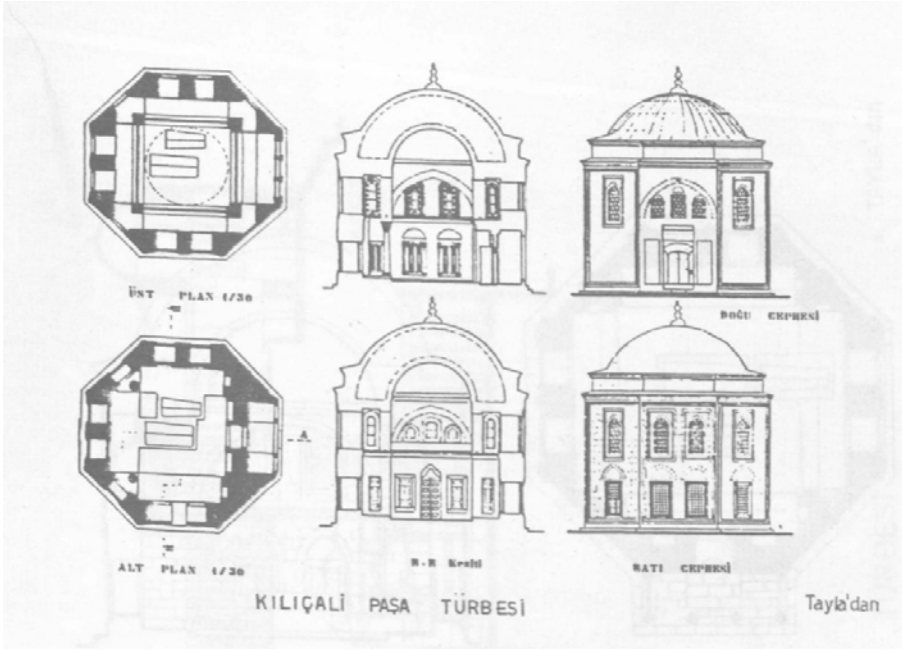
Şekil 16. Kara Ahmed Paşa Türbesi (Eyice, 1989)

Mimar Sinan'nın, Ayasofya Haziresinde inşa ettiği Şehzadeler Türbesi'nin⁵ ve Eyüp'te bulunan Zal Mahmut Paşa Türbesi'nin (Şekil 17) (Kuran, 1988, s.171), Kılıç Ali Paşa Türbesi'nin (Şekil 18) kubbe şemasında da çift kabuk sistemini kullandığı görülmektedir (Erçağ, 1989, s.223; Aslanapa, 1997, s.502-503).

Şekil 17. Zal Mahmut Paşa Türbesi Çizimleri (Erçağ, 1989)

⁵ Türbede III. Murad'ın dört oğlu ve bir kızı yatmaktadır (Erçağ, 1989, s.225).

Şekil 18. Kılıç Ali Paşa Türbesi Çizimleri (Erçağ, 1989)

Sinan'ın kalfası Davut Ağa'nın, 1599'da III. Murat için yaptığı, altıgen türbede de çift kubbe uygulaması karşımıza çıkmaktadır (Tümer, 2012, s.115) (Şekil 19). İç kubbe, altı sütun üzerine dış kubbe duvarlara oturmaktadır (Aslanapa, 1997, s.288). Her üç örnek yapının ortak özelliği biri yalnız dış, diğeri yalnızca iç mekânda algılanabilen iç içe iki ana kubbeden oluşmasıdır (Baş, 2018, s.30-32). Dış kubbe dıştaki ana duvarlar tarafından, iç kubbe ise çokgen planlı bir baldaken tarafından taşınmaktadır.

Şekil 19. III. Murat Türbesi (Baş, 2018)

Dalgıç Ahmet Ağa tarafından 1604 yılında yapımına başlanıp, 1608 yılında Sedefkâr Mehmet Ağa zamanında tamamlanmış olan III. Mehmed Türbesi (Şekil 20), sekizgen planlı olup aynı örtü sistemine sahiptir (Çobanoğlu, 2003, s.413-414). Dıştaki kubbe duvarlara otururken, içteki kubbe sekiz sütun ve sivri kemerlerle taşınmaktadır.

Şekil 20. III. Mehmed Türbesi (Çobanoğlu, 2003)

Dulkadiroğulları Döneminde Alaüddeve Bozkurt Bey tarafından inşa edilen Adıyaman Ulu Camii, 19. Yüzyılda yıkılıp yeniden inşa edildiğinde, örtü sisteminde çift cidarlı kubbe uygulanır (Şekil 21). Mevcut yapı 19. Yüzyıla ait olup, içten kasnaksız dıştan dairesel kasnaklıdır (Altın, 2016, s.1243).

Şekil 21. Adıyaman Ulu Camii (Altın, 2011)

Değerlendirme ve Sonuç

Anadolu dışı, İslam coğrafyasında İran’da Büyük Selçuklu döneminde karşımıza çıkan çift cidarlı kubbe uygulaması, eş zamanlı veya farklı zamanlarda çevre coğrafyada da tercih edildiği anlaşılmaktadır. Özellikle, İlhanlılar döneminde geleneğe bağlı kalınarak kullanılan bu kubbe formu, gelişimini Timurlu ve Safevi döneminde sürdürmüştür. Büyük Selçuklu, Artuklu, Akkoyunlu, Memlûklü, Timurlu, Osmanlı gibi mimari anıtları ile döneme damgasını vurmuş ve yenilikler üreten devletler tarafından bir takım sembolik, estetik, pratik olma kaygıları sonucu bilinçli bir şekilde kullanılmıştır.

Anadolu dışında çift cidarlı kubbe formunun özellikle türbe yapılarında tercih edilmesine karşın Anadolu’da ise cami, medrese, türbe gibi yapı türlerinde kullanıldığı görülmektedir. Anadolu dışında uygulanan kubbe örneklerinde içte sade ve mütevazi ölçülere sahip kubbeyi dıştan yaklaşık içteki kubbenin yüksekliğine eş bir kasnak üzerine oturan sivri formda ikinci bir kubbe örter. Anadolu’daki örneklerle

baktığımızda iki cidar arasındaki mesafenin neredeyse yok denecek kadar az bıraktığı bu nedenle de dıştan abartılı bir görüntüye kavuşmadığı görülmektedir. İslam Mimarisinde çift cidarlı kubbelerin strüktürü ve işlevsel kullanılışı farklı uygulamaları içerdiği anlaşılabilir. Birlikte hepsi için yapılacak genelleme: anıtsal imanın temel unsurunu oluşturmuş olmalarıdır.

Bu kubbe sisteminin en gelişmiş ve en ihtişamlı örneklerini Timurlu Mimarisinde gördüğümüzü belirtmek gerekir. “Timurlu Rönesans’ı” olarak tanımlanan Timurlu çağı sanatı, mimari, teknik ve tasarım çeşitliliği bakımından İslam mimarisinin zirveye ulaştığı dönem olarak da kabul edilmektedir⁶.

Artuklu ve İlhanlı dönemine ait eserlerin, Timurlu mimarisinde gözlenen geometrik uyum, estetik, biçim, anıtsallık gibi kaygılar sonucu ortaya çıkan eserlere ilham kaynağı olduğu düşünülebilir. Özellikle İlhanlılar zamanında büyük bir beğeniyle kullanılan çift cidarlı örtü sisteminin, farklı varyasyonları ile içte kubbe, dışta külah sistemine sahip eserlerin kazandığı anıtsallık, Timur’u da etkilemiş olması muhtemeldir. Bu etkilenme bir süre sonra Timurlu mimarisinin karakteristik özelliklerinden bir kurgu olarak karşımıza çıkmıştır.

Timurluların mimariyi kendi hükümdarlıklarını anmak için iyi bir şekilde kullandıklarını ve yönettiklerini söyleyebiliriz. Her hükümdar veya yerel vali, kendi kutsal alanlarını, camilerini ve geçmişin kutsal adamlarına adanmış anıt binalarını, özellikle de ölümlerinden önce kendi şahısları için anıt mezarlarını inşa ettirdikleri anlaşılmaktadır. Bu durum dönemin mimarisinin anılmasında sağlam ve erişilebilir eserlerin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Özellikle Türk ve İslam mimarlığında sadece bir kubbeye geçiş elemanı olarak kullanılan kasnaklar, Timurlu dönemi eserlerinde farklı bir amaca hizmet için kullanılmıştır. Prizmatik gövdenin üzerinde içteki ilk kubbe kabuğunu da örtecek kubbenin yerleştirilmesine imkân tanıyacak formda oldukça yüksek kullanılarak döneme ait bir özellik kazanmıştır. Yüksek kasnak üzerine oturtulan kubbeler, çinilerle kaplanarak dönem özelliğini pekiştiren birer unsur olmuştur (Golombek ve Wilber, 1988, s.112-114). Bazı örneklerde yüksek kasnak üzerindeki kubbeler, alttaki mekândan bağımsız olarak tasarlanan kendi başına bir yapı niteliği kazanmıştır. Bu dönemin kubbeleri; boyut, yüksek kasnak ve çini mozaik süsleme tercihi ile heybetli görünümlerinin yanı sıra sonsuzluğa ulaşmanın ifadesi gibi bir takım sembolik anlamları da yansıtmaktadır (Oktay Çerezci, 2020, s.706).

---

⁶ Bu bakımdan Timurlu dönemi kubbelerinin değerlendirmesi üzerinde ayrıca durulmuştur.

Timur’un dev boyutlu yapılara olan ilgisi ve anıtsallığa olan zaafı ile birleşince bir döneme damgasını vuran nitelik kazanmıştır. Timur’un mimari eserler üzerinde kişisel beğenisinin yanında, fethettikleri yörelerden isteyerek veya zorla gelen sanatçıların da etkisinin olduğu yadsınamaz. Timur’un sefer düzenlediği bölgelerden başkente sanatçı nakli eserler üzerinde farklı kültürlerin etkilerini arttırmıştır. Ma- veraünnehir, Kirman, İran, Suriye, Mısır, Hindistan, Anadolu coğrafyasından iste- yerek veya zorla getirilen mimari ustaların inşa etmiş oldukları eserlerde gelenekten izler görmek doğaldır. Aynı şekilde Timurlu sanat mirasının oluşumunda çalışan sanatçıların, hanedanın dağılmasından sonra farklı coğrafyalara göç etmek zorunda kalmaları, Osmanlı ve Safevi gibi devletlerin mimarisine derin etkiler bırakmıştır.

Yapıların karakterlerini geliştirmek ve heybet kazanmasını sağlamak amacıyla, dıştan çini malzeme ile kaplanan kubbeler, devlet otoritesinin bir temsili olmuşlar- dır. Bu durum Büyük Selçuklu, İlhanlı ve Timurlu Mimarisinde daha çok ön plana çıkmıştır. Artuklu, Memlûklü, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemi yapılarında işlev- selliğin ön planda tutulduğu, yapılarda çini malzeme dış kubbelerde kullanılmadığı gibi, yüksek kasnak ihtiyacı da hasıl olmamış, kesme taş malzemeli, daha sade ve gösterişten uzak bir form ile hayat bulmuştur. İstisnai bir örnek olarak Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi’nde yüksek kasnak ve çini mozaik teknikli süslemenin uygula- nışıyla Timurlu Mimarisindeki örnekler ile benzerlik göstermektedir.

Anadolu örneklerinden Mardin’deki Ulu Camii, Zinciriye Medresesi ve Kası- miye Medresesi kubbeleri içten düz, dıştan dilimli-nervürlü kubbe ile Memlûk dö- nemi kubbeleri ile benzerlik göstermektedirler. Bu benzerlik, devletler arasındaki siyasi ilişkiler sonucu ortaya çıkan kültürel etkileşimin bir sonucu olarak yorumla- nabilir. Artuklu, Akkoyunlu ve Memlûklü kubbelerinde görülen dilimli kubbe for- munun Osmanlı’da Mimar Sinan’ın inşa ettiği, Yavuz Sultan Selim, Rüstem Paşa Türbesi, II. Selim Türbesi, Şehzade Mehmet Türbesi istisnaları dışında pek tercih edilmediği anlaşılmaktadır (Erçağ, 1989, s.213-252).

Osmanlı mimarisinde Mimar Sinan’ın inşa ettiği Kanuni Türbesi, Zal Mahmut Paşa Türbesi, Kılıç Ali Paşa Türbesi, Şehzadeler Türbesi ve II. Selim Türbesi ile Sinan’ın kalfası Davut Ağa’nın yaptığı III. Murat Türbesi çift cidarlı kubbe uygu- lamasından örneklerdir. Bu durum Sinan’ın, denemeci tutumunu türbe örtü siste- minde de sürdürdüğünü gösterir. Aynı zamanda geleneksel biçim ve plan şemala- rından ilham almakla birlikte⁷, bunlara katı bir biçimde bağlı kalmak yerine gerekli

⁷ Kubbetü-s Sahra, Mimar Sinan’ın mimarbaşılığında tamir edilmiştir. Filistin’e bizzat gittiğini belirleyen bir belge olmamakla birlikte, bu yapının biçimini ve özelliklerini bildiği kesindir, (Kuban, 1988, s.588).

gördüğü yerlerde farklı formlara yönelebilmıştır. Yarattığı formlar arasında işlevsel ve simgesel tasarım düzeyinde, kubbenin mekan düzenine hakim olması açısından çift cidarlı kubbe formunu da tercih ettiği dikkati çekmektedir.

Adıyaman Ulu Camii'nin 19. yüzyılda yeniden inşa edilirken bu kubbe sisteminin tercih edilmesi, geç dönem Osmanlı Mimarisinde de kullanım alanı bulduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, İran'da Büyük Selçuklular döneminde en erken örneklerini gördüğümüz çift cidarlı kubbe formu, kültürel aktarım yolu ile Anadolu'ya da taşınmış ve beğeniyle kullanılmıştır. Özellikle, kültürel etkileşim sonucu ürettikleri mimari formlar ile İran'da Büyük Selçukluların oluşturduğu mimarî stiline Osmanlı Mimarisinde yer edinmesinde Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin etkili oldukları söylenebilir (Kök, 2006, 50). Ancak bu kültürel taşıma ciddi bir yapısal değişimi beraberinde getirmemiştir. Kendi mimari üslubu içinde teknik değişikliğe sebep olmakla birlikte, form ve dışardan algılanması noktasında hiçbir zaman abartıya gitmemiştir. Doğu'da ise Hindistan'da Babürlü Devri İslam Sanatında da bu formun kullanılmasıyla çift cidarlı kubbe uygulamasının çok geniş bir coğrafyada kullanım alanı bulduğunu göstermektedir. Uygulamalarda, form ve malzeme bakımından bölgesel farklılıklar dikkati çekmekle birlikte değişmeyen husus; bu formun özellikle Türk İslam Mimarisinde her dönem tercih edilmiş olmasıdır. Yapı üzerinde yarım küre şeklinde yükselen çift cidarlı kubbenin çapı, yüksekliği ve şekli, dönem ve bölgelere göre çeşitlilik gösterdiği gibi devletlerin üslup özelliklerini belirleyici en önemli unsur olmuştur.

Kaynakça

- Aka, İ. (2000). *Timur ve devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Alan, H. (2007). *Bozkırdan cennet bahçesine Timurlular:1360-1506*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Altın, A. (2016). Geçmişten günümüze Adıyaman Ulu Camisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(24), 1224-1268.
- Altın, A. (2011). *Mardin'de Türk devri mimarisi*. İstanbul: Mardin Valiliği Yayınları.
- Ashkan, M. ve Ahmad, Y. (2010). Discontinuous double-shell domes through Islamic eras in the Middle East and Central Asia: History, morphology, typologies, geometry, and construction. *Nexus Network Journal*, 12, 287-319.
- Aslanapa, O. (1997). *Türk sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Baş, M. (2018). Sultan III. Murat Türbesi. *Somuncu Baba Dergisi*, 218, 30-32.
- Başkan, S. (2013). Timurlu çağı türbe mimarisi hakkında. *Sanat Tarihi Dergisi*, 22(1), 1-23.
- Bayhan, A. A. (2002). Mısır'da Memlük sanatı. *Türkler*, 6,120-132.
- Behrens-Abouseif, D. (1996). *Islamic architecture in Cairo*. Cairo: Columbia University Press.

- Beksaç, E. (1996). Gûr-I Emîr. *İslam Ansiklopedisi*, 14,197-199).
- Beksaç, E. (2010). Tac Mahal. *İslam Ansiklopedisi*, 39, 337-339
- Bilici, Z. K. (2018). Asya rönesansı: Timurlu Çağı’nın mimarlık mirasını anlamak. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 5-13.
- Çobanoğlu, A. V. (2003). Mehmed III. Türbesi. *İslam Ansiklopedisi*. 28, 413-414.
- Çoruhlu, Y. (2009). Sultan Sencer Türbesi. *İslam Ansiklopedisi*. 37, 519-520.
- Donald, N. W. (1995). *The architecture of Islamic Iran The Ilkhanid period*. New Jersey: Greenwood Press.
- Erçağ, B. (1989).Mimar Sinan’ın inşa ettiği türbeler. *Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu, 5-8 Aralık 1988*, 220-252. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Esin, E. (1989). Ahmet Yesevî Külliyesi. *İslam Ansiklopedisi*. 2, 162-163.
- Eyice, S. (1989). Ahmet Paşa Külliyesi. *İslam Ansiklopedisi*. 2, 115-116.
- Golombek, L. ve Wilber, D. (1988). *The Timurid Architecture of Iran and Turan*. Princeton N.J.: Princeton University Press.
- Golombek, L.ve Subtelny, M. (1992). *Timurid Art And Culture, Iran and Central Asia in the fifteenth century*. New York:Brill.
- Hanoğlu, M. (1983).Hoca Ahmed Yesevî Türbesi’in bugünkü durumu: Öncelikler, öneriler. *Vakıf Haftası Dergisi*, 10, 55-66.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Selçuklular ve Selçuklu tarihi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kök, E. (2006). *Timurlu çağı sanatı ve Osmanlı mimarisi ile bir karşılaştırma denemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Kuban, D. (1988). Sinan’ın Dünya mimarisindeki yeri. *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1*. 581-624. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları,
- Kuran, A. (1988). Mimar Sinan’ın külliyesi. *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*. 165-175. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kurtbil, Z. H. (2009). Selim II. Türbesi. *İslam Ansiklopedisi*, 36, 418-420
- Lentz, T.W. ve Lowry, G. D. (1989). *Timur and the Princely vision: Persian art and culture inthe fifteenth century*. Los Angeles: Los Angeles County Museum of Art.
- Mülayim, S. (2002). Kubbe. *İslam Ansiklopedisi*. 26, 300-303
- Oktay Çerezci, J. Ö. (2020). Timurlu dönemi mimarisinde sembolizm. *History Studies, Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Armağanı*, 12(2), 703-725.
- Orman, İ. (2010). Şehzade Külliyesi. *İslam Ansiklopedisi*, 38, 483-485.
- Orman, İ. (2012). Türbe. *İslam Ansiklopedisi*. 41, 464-466.
- Öney, G. (1981).İran ve Anadolu Selçuklu türbelerinin mukayesesi. *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 3, 41-48.
- Özgüdenli, O. G. (2007). Olcaytu Han. *İslam Ansiklopedisi*. 33, 345-347.
- Pope, A.U. (1965). *Persian architecture*. New York: George Braziller.
- Sayan, Y. (2009). Serahs. *İslam Ansiklopedisi*. 36, 539-542
- Selçuklu Mirası.(t.y). *Anasayfa*. 25.10.2020 tarihinde <http://www.selcuklumirasi.com> adresinden erişilmiştir.

- Sevgi, S. ; Çetin, M.; Yılmaz, M. (2017). Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi'nin koruma ve kurtarma (taşıma) projesi. *Kârgir Yapılarda Koruma Ve Onarım Semineri IX*, 10-37.
- Tripadvisor. (t.y). *Anasayfa*. 12.10.2020 tarihinde <https://www.tripadvisor.com.tr> adresinden erişilmiştir.
- TRT AVAZ. (t.y) *Gur-i Emir Türbesi*. 20.10.2020 tarihinde <https://www.trtavaz.com.tr> adresinden erişilmiştir.
- Tümer, Ş. (2012). *Mimar Dâvud Ağa'nın hayatı, eserleri ve üslup anlayışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Van.
- Ünsal, B. (1982). İstanbul türbeleri üzerine stil araştırması. *Vakıflar Dergisi*, 16, 77-120.
- Yeşilbaş, E. (2014). Mardin'de Hamza-i Kebir türbesi üzerine yeni değerlendirmeler. *Milel ve Nihal*, 11(2), 163-182.
- Yetkin S. K. (1965). *İslam mimarisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Yılmaz, K. (1997). Ahmed Yesevi'nin şöhreti ve tesiri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 67.
- Yurttaş, H. (1996). Hasankeyf Zeynel Bey türbesi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 3, 121-151.

İstanbul Tarihi Yarımada'daki Alışveriş Mekânlarının Üç Yapı Üzerinden İncelenmesi: Kapalıçarşı, İstanbul Manifaturacılar Çarşısı ve Historia Alışveriş Merkezi¹

Meltem Özçakı *

Öz

İstanbul Tarihi Yarımada, milattan önceki dönemlerden itibaren farklı medeniyetlerin yerleşim yeri olmuş ve üç imparatorluğa başkentlik yapmıştır. Yerleşim yeri olmasında, büyümesinde, gelişmesinde ve başkent olmasında ticaret önemli bir faktör olmuştur. Kent içindeki ticaret yapıları ve aksların farklı medeniyetlerde benzer yerlerde olması kentteki ticaret hayatının sürekliliği sağlamıştır. Günümüzde Tarihi Yarımada'da Kapalıçarşı, İstanbul Manifaturacılar Çarşısı ve Historia Alışveriş Merkezi diğer alışveriş yapıları arasından ön plana çıkar. Bunda boyutsal özellikleri ve kapasiteleri etkilidir. Farklı yüzyıllarda yapılmış olup dönemlerinin mimari özelliklerini yansıtır. Kentle kurdukları ilişki, yapı malzemeleri, iç mekânsal kurgular, vb. olgular açısından dönemin özelliklerini sergiler. Makale kapsamında tek ortak özellikleri kentin tarihi çekirdeğinde olmak olan üç yapı, kentle kurdukları ilişki, mimari özellikleri, iç mekân kurguları, vb. açısından bir arada değerlendirilecek, alışveriş merkezlerinin dünyada ve Türkiye'de yaygınlaşmasının nedenleri ve mekânsal özellikleri üzerinde durulacaktır. Geleneksel bir çarşı yapısı olan Kapalıçarşı'nın günümüzde kent-sel bağlamla ilişkisi kopmuştur. Turizm eksenli bir dönüşüm geçirmiştir. İstanbul Manifaturacılar Çarşısı modern dönem yapısı olmakla birlikte mimari kurgusu ile geleneksel hanlara benzemektedir. Historia Alışveriş Merkezi küreselleşmenin etkisi ile dünyanın pek çok noktasında görülebilen bir yapı şemasına sahiptir. Kendine ait kuralları ile tarihi mekânda yer almaktadır. Makale kapsamında üç yapı üzerinden modern olan tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Tarihi Yarımada, Kapalıçarşı, İstanbul Manifaturacılar Çarşısı, Historia Alışveriş Merkezi, Yok-Mekân

---

Bu çalışma İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari Tasarım Programı'nda 2013 yılında tamamlanan "Yirmibirinci Yüzyılda İstanbul Tarihi Yarımada: Projeler Üzerinden Bir Okuma" isimli Doktora tezinden üretilmiştir.¹

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, E-mail: m.ozcaki@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-1291-3184>

Geliş Tarihi: 23.05.2020 ▪ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Investigation of Shopping Spaces in the Istanbul Historic Peninsula through Three Buildings: Grand Bazaar, Istanbul Manifaturacılar Market and Historia Shopping Center

Meltem Özçakı*

Abstract

The Istanbul Historic Peninsula has been a settlement for different civilizations since before the Common Era, and served as a capital city for three empires. Commerce has been a significant factor for it to be a settlement, its growth, development, and serving as the capital. The fact that commercial buildings and lines in the city were situated in the similar places by different civilizations provided continuity for the trade life in the city. Nowadays Grand Bazaar, Istanbul Drapers' and Furnishers' Bazaar, and Historia Shopping Mall are prominent buildings among shopping places in the Historic Peninsula. Their spatial features and capacity are effective in this. They were built in different centuries and they reflect the architectural features of the era they were built in. They exhibit the peculiarities of their era through notions such as the relationship they have with the city, building materials, and interior construction. Within the scope of the article, three buildings whose only common feature is being in the historical core of the city, will be evaluated together by their relationship with the city, their architectural features, and interior constructions. Article will focus on the causes for shopping centers' spread and spatial characteristics of them in Turkey and in around the world. The Grand Bazaar which is a traditional bazaar building has lost its relationship with the urban context today. It has undergone a tourism-oriented transformation. Although Istanbul Drapers' and Furnishers' Bazaar is a modern period building, it resembles traditional inns with its architectural construction. Historia Shopping Center has a structure diagram that can be seen in many points of the world with the effect of globalization. It is located in the historical place with its own rules. The article discusses what modern is, over three buildings.

Keywords: Istanbul, Historical Peninsula, Grand Bazaar, Istanbul Drapers' and Furnishers' Bazaar, Historia Shopping Mall, Non-Place

---

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University

E-mail: m.ozcaki@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-1291-3184>

Received Date: 23.05.2020 ▪ Accepted Date: 31.12.2020

Şehir ve Medeniyet Dergisi *Journal of City and Civilization* ISSN: 1308-8386

<http://www.sehirmedeniyetdergisi.org>

Giriş

İstanbul Tarihi Yarımada, günümüzde İstanbul'da Fatih İlçesi sınırlarının kapsadığı alandır. İki tarafı denizle çevrilidir; diğer tarafında surlar ile İstanbul'un diğer ilçelerinden ayrılır. Söz konusu yerleşim günümüzde İstanbul'un merkezi olarak tanımlanabilecek, tarihi çekirdeğini oluşturur. Bilinen tarihi günümüzden 8.000-8.500 yıl öncesine dayanır. Tarihi yarımada günümüzde kentin ikamet edilen bölümünde yer alan, bilinen en eski yerleşim yerlerinden birine sahiptir. Roma, Doğu Roma ve Osmanlı olmak üzere üç imparatorluğa başkentlik yapan kentin saraylar, dini yapılar, çarşılar, limanların yer aldığı kentin çekirdeğini oluşturan bölgedir. Zaman içinde kent büyüyüp sur dışı yerleşim bölgeleri artmakla birlikte kentin merkezinde yer almaya devam etmiştir.

Tarihi Yarımada'da her dönem ticaret önemli olmuştur. 8.000-8.500 yıl önceye ait Yenikapı'daki yerleşim alanında deniz ticaretinin yapıldığına dair gemi kalıntıları ve taşıdıkları malzemeler bulunmuştur. Kentin ilk çekirdeğini oluşturan Bizantion Kenti de söz konusu dönemde çevresinde yer alan diğer kent devletlerin arasından ticarete dayalı ekonomisiyle sıyrılmış; ayrıcalıklı bir konum elde etmiştir. Bizantion kentinin çevresindeki kentlerde tarım ağırlıklı bir geçim sürdürülmekle birlikte, kentte balıkçılık ve ticaret ağırlık kazanmıştır. Eski dünya düzeninde önemli ticaret yollarının üzerinde yer almıştır. Günümüzde Tarihi Yarımada olarak adlandırılan bölge üç imparatorluğun başkenti olacak şekilde gelişmeye ve büyümeye başlamıştır.

Ticaret kentin gelişimi, binalar arası ilişkilerin kurulması, kentin kamusal alanlarının oluşması ve yol aklarının düzenlenmesi gibi pek çok kentsel öğenin biçimlenmesinde etkili olmuştur. Limanlar meydana getirilmiş, ticaret yapıları inşa edilmiştir. Saraydan başlayan, ticaret aksı ile birlikte ele alınan yollar, kara surlarına ve oradan da diğer kentlere ulaşacak şekilde düzenlenmiştir. Kara sur kapılarından biri olan Edirne Kapı, kenti Edirne'ye bağlayan yol üzerinde yer aldığından bu isimi almıştır. Roma ve Doğu Roma İmparatorluğu Dönemlerinde kentin ana ulaşım aksı olan Mese'nin üzerinde iki taraflı alışveriş mekânları yer almıştır. Osmanlı Dönemi'nde liman, kapan, han, çarşı şeklindeki ticaret dokusu, kentteki ulaşım bağlantılarının, yapılar arası ilişkilerin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Makalede İstanbul Tarihi Yarımada'da günümüzdeki alışveriş olgusu üç yapı üzerinden incelenmektedir. Yapılar Kapalıçarşı, İstanbul Manifaturacılar Çarşısı ve Historia Alışveriş Merkezi'dir. Kapalıçarşı Osmanlı Dönemi yapısıdır. Yüzyıllar içinde eklemelerle oluşmuştur. Üretilen malların, diğer kentlerde satışı yapılmadan

önce prototipinin saraya sunulması gibi önemli görevler üstlenmiştir. Alışveriş sokaklarının olması, bedestenleri içermesi, ticaret hayatında önemli olan hanlara sahip olması gibi özellikleri vardır. İstanbul Manifaturacılar Çarşısı, Cumhuriyet Dönemi yapısıdır. Kendi döneminin mekânsal ve yapısal özelliklerini göstermekle birlikte, tarihi çevre içinde ve onunla uyumludur. Sahip olduğu sanat eserleri ile dönemin sanatsal zevkini yansıtır. Historia Alışveriş Merkezi, büyük boyutlu yapısı ve içinde yer alan programlarla alışveriş merkezi tipolojisine sahiptir. Cephesinde yer verilen tarihi unsurlar ile tarihi çevre ile bağ kurulmaya çalışılmıştır. Üç yapının seçilmesinde yapıldıkları dönemin mimari, karakteristik ve mekânsal özelliklerini yansıtmaları etkili olmuştur. Ayrıca Tarihi Yarımada'daki alışveriş dokusu içinde taşıdıkları özellikler açısından alternatifleri yoktur. Alanda başka çarşı ve arastalar olmakla birlikte, Kapalıçarşı boyutsal özellikleri açısından tektir. Yine Cumhuriyet Dönemi'ne ait pasajlar, iş merkezleri ve ticaret hanları olmakla birlikte İstanbul Manifaturacılar Çarşısı avlulu sistemi ve boyutsal özellikleri açısından diğer yapılardan ayrılır. Historia ise alandaki tek alışveriş merkezidir.

Makalede söz konusu üç yapı hakkında bilgi verilecektir. Plan özellikleri, yapım teknikleri, kentle kurdukları ilişki, dönemsel özelliklerin yapıların meydana gelmesindeki rolü aktarılacaktır. Günümüzün yaygın alışveriş mekânları olan alışveriş merkezlerinin ortaya çıkışı, tüketim ile ilişkisi, mekânsal özellikleri, Türkiye'deki uygulamalar üzerinde durulacaktır. Tarihi Yarımada'nın değişen mimarisi ve yaşam koşulları bağlamında üç yapının günümüzdeki kullanım durumları değerlendirilecektir.

İstanbul Tarihi Yarımada'daki Alışveriş Mekânları

Bölüm kapsamında İstanbul Tarihi Yarımada'da yer alan Kapalıçarşı, İstanbul Manifaturacılar Çarşısı ve Historia Alışveriş Merkezi hakkında bilgi verilecektir. Yapıların dönemsel özellikleri, kent ile kurdukları ilişki, çevrelerindeki yapılarla ilişkileri, yapı karakteristikleri, iç mekân kurguları, sirkülasyon şemaları, boyutsal özellikleri, sundukları alışveriş etkinliği üzerinde durulacaktır.

Kapalıçarşı

Kapalıçarşı Nuruosmaniye ile Beyazıt arasında yer almaktadır. Fatih Sultan Mehmed (II. Mehmed) (hd 1451-1481) döneminde kiliseden camiye çevrilen Aya-sofya'ya gelir sağlamak için iki bedesten inşa edilmiştir. Bedestenler çarşının çekirdeğini oluşturur. Burada belki Doğu Roma İmparatorluğu'na ait üstü açık pazar ya

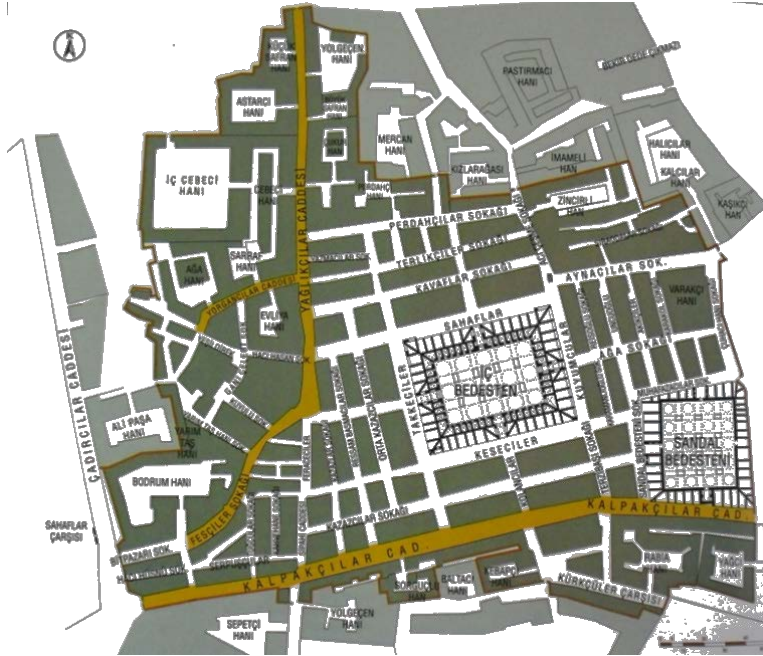
da daha düşük bir ihtimalle kapalı bir çarşının harabesi olabilir. İki bedesten II. Mehmed dönemindeki mimari üslupla ve taş malzemeden inşa edilmiştir. Yapılar Cevahir Bedesteni ve Sandal Bedesteni adlarını taşır. İki yapının çevresinde ilk yapıldıkları dönemden itibaren açık pazarlar yer almıştır. Bedestenlerin çevresi zamanla kapatılmış; kiremitle örtülü tonozların altında yer alan alışveriş yolları haline gelmiştir. Kapalıçarşı, 250 yıllık bir zaman diliminde oluşmuştur. Kubbeli binalar ve kiremitle örtülü tonozlu caddeler ile bütünlük oluşturur (Gülersoy, 2003, s.422-423; Çeker, t.y., s.120).

Günümüzde Kapalıçarşı 30,7 hektar yüzölçümündedir ve 61 sokaktan meydana gelir. İki bedesten, üzeri kapalı yolların çevresindeki alışveriş birimleri ve hanlar Kapalıçarşı'yı meydana getirir (Gülersoy, 2003, s.423). Cevahir Bedesteni ilk inşa edilen binadır. İç Bedesten, Eski Bedesten olarak da adlandırılır. Bedesten 45,3x29,5 m iç yüzölçümüne sahiptir ve 1.336 m²'dir. Üst örtüsünü 3 sıra şeklinde düzenlenmiş 15 kubbe ve filayakları üstündeki 8 küçük tümsek oluşturur. Sandal Bedesteni çarşının ikinci inşa edilen binasıdır. Bedestân-ı Cedîd, Yeni Bedesten, Küçük Bedesten olarak da adlandırılır. Cevahir Bedesteni'ne benzer. Yüzölçümü 40x32 m olduğu için küçük olarak adlandırılmıştır. Bedesten 2,25x2,63 m boyutundaki 12 filayağı ile 1,30 m kalınlığındaki 4 duvar tarafından taşınan 20 kubbeyle örtülmüştür. Kubbeleler 12,70 m yükseklikte ve birbirinin aynıdır. Bu tarz Osmanlı Çarşıları arasında, en çok kubbe sayısına sahip olan yapıdır (Gülersoy, 2003, s.424).

Kapalıçarşı'nın genel yapı karakteri sokaklar ve sokakların iki yanındaki satış yerleri şeklindedir. Sokaklar simetrik ve geometrik değildir. Batı kentlerinin çarşılarındaki gibi ızgara planlı değildir. Yüzyıllar içinde oluşması ve geçirdiği depremler, yangınlar ve kısmi onarımlar nedeniyle daha dağınık bir görünümündedir. Tam olarak dik olmayan sokaklar sağa sola saparlar ve ilerisinin görünmediği dönemler meydana gelir (Gülersoy, 2003, s.425-426). Kapalıçarşı'nın önce bir labirent gibi algılanması olasıdır. Bununla birlikte yapı içinde bir süre dolaşılmasının ardından iyi planlanmış bir kompleks olduğu anlaşılır (Freely, 2008, s.213) (Şekil 1-5).

Şekil 1. Kapalıçarşı iç mekânı

Şekil 2. Kapalıçarşı planı (Kaynak: Gülersoy, 2003, s.424)

İstanbul Tarihi Yarımada'daki Alışveriş Mekânlarının Üç Yapı Üzerinden İncelenmesi: Kapalıçarşı, İstanbul Manifaturaclar Çarşısı ve Historia Alışveriş Merkezi

Şekil 3. Kapalıçarşı iç mekânı

Şekil 4. Kapalıçarşı iç mekânı

Şekil 5. İstanbul Beyazıt, dış mekândaki alışveriş etkinliği

Çarşının orijinal düzeninde, yolların iki tarafında, vitrini, perdesi, camekânı olmayan; duvarda yer alan dolaplar ve raflar; önlerinde satıcıların oturdukları kerevetler yer alıyordu. Her esnafın dolap adı verilen, 6-8 ayak uzunluğunda, 3-4 ayak

derinliğinde mekânları vardı. Araları hafif ve ince perdeler ya da tahta çıtalardan bölme ile ayrılabilirdi. Dükkânların kapatılmasında iki yana açılan kanatlar değil; yukarı çıkan ve aşağı inen iki kepenk kullanılıyordu. Satıcıların önlerinde ya da yanlarında, içine en değerli mallarını koydukları camlı kutular ya da çekmeceler yer alabiliyordu. Çarşıda zanaat tabelaları ve reklam unsurları bulunmuyordu. Çarşının iç mimarisindeki ilk değişim 1894 depremi ve sonrasında 4 yıl süren tamiratla gerçekleşmiştir. Eski taş hücrelerin önleri vitrinle kapatılmış ve günümüzdeki sıra dükkânlar haline gelmişlerdir (Gülersoy, 2003, s.426-428). Kapalıçarşı'nın içinden ulaşılabilen on üç han vardır. Bunlar Bodrum Hanı, Hatib Emin Hanı, Küçük ve Büyük Kebeci Hanı, Astarıcı Hanı, Çukur Hanı, Perdahçılar Hanı, Zincirli Hanı, Halıcılar Hanı, Varakçılar Hanı, Rabia Hanı, Baltacı Hanı, Sorguçu Hanı'dır. Bunun yanı sıra Kapalıçarşı'nın civarında pek çok han yer alır (Müller – Wiener, 2002, s.349).

Kent öngörülemez bir şekilde büyüdüğü için Kapalıçarşı günümüzde ticaret ağının merkezinde yer almaktadır. Ticaretin merkezinde olan bir yapı da söz konusu değildir. Alışveriş merkezleri merkez noktaları tanımlayarak, kendi çekim alanlarını yaratmaktadır. Kapalıçarşı'da satılan mallarda da değişiklik olmuştur. Kapalıçarşı günümüzde turistik bir bölge içinde yer almaktadır. Yapıyı kent halkı da kullanmakla birlikte, içinde daha ziyade yerli ve yabancı turistlere yönelik ürünler satılmaktadır. Eskiden mücevher, çini, halı, kumaş, ayakkabı, vb. ürünlerin üretimi ve satışı söz konusuysen günümüzde üretim etkinliğinin olmadığı, ürün çeşitliliğinin azaldığı bir yapıdadır. Antika satışı yapılmakta, altın ve gümüş satışı ana caddede yoğunlaşmakta hediyelik eşya ve hazır giyim satışının ağırlığının artması söz konusudur. Bir kaşık süslenecek turistik bir nesneye dönüştürülmekte; İstanbul kent silueti buzdolabı magneti ya da tişört baskısı olarak sunulmaktadır. Seramik bir vazo ya da tabak, çini motifleri ile boyanarak kullanım amacından çıkarılıp süs objesi olarak satılmaktadır. Kapalıçarşı'da satışı yapılan malların yerinde de değişimler söz konusudur. Kalpak satışı nedeni ile Kalpakçılar Caddesi olarak adlandırılan yerde, günümüzde ağırlıklı olarak kuyumcular yer almaktadır. Kuyumcular ve hazır giyim mallarının satışı, yapının kent halkı tarafından kullanımının sürmesinde etkilidir.

Kapalıçarşı'nın içinde yer aldığı tarihi doku, turistlerin ve yerli halkın kentsel mekânda farklı deneyimler yaşamasına olanak verir. Camiler, Sahaflar Çarşısı, İstanbul Üniversitesi, hanlar gibi tarihi mekânlarla birlikte Kapalıçarşı, kentte yürüyerek dolaşanların mekânı farklı perspektifler aracılığı ile algılamaları için imkân sunar. İnsanların ve eylemlerinin değişimi, algıyı da değiştirdiği için mekândaki değişim süreklidir. Alışveriş dokusunun vitrin unsurunun haricinde yol ile bütünleşen

hali, söz konusu algının oluşmasında etkilidir. Tarihi çevre kenti yürüyerek gezmekte olan kişilerin tarihi dokuyu keşfetmesine imkân verirken aynı zamanda onları gündelik hayattan kopararak bir rüya âlemi sunar. Çarşısı meydana getiren sokakların zamanla üstlerinin örtülmesi, yapı malzemesi değişimi, hanların bir bölümünün çarşı alanı dışında kalması, kapılarının yerlerinin değişimi gibi zaman içinde değişimler meydana gelmiştir. Bunlar farklı zaman dilimlerinde yapının farklı şekilde algılanmasına sebebiyet veren unsurlardır. Kapalıçarşı içinde yer aldığı tarihi doku ile zamansal, fiziksel olarak ilişki kurmakla birlikte günümüzde eski dönemlerde mevcut olan kentsel ilişkilerinin içinde yer almamaktadır. Geleneksel kentsel bağlamından bir bakıma kopmuştur. Mekan, yeni işlevler yüklenerek, yeni tüketme biçimlerini kendisine dâhil ederek kendisini “yeniden üretmiştir”. Yeni işlevleriyle kentsel bağlamda canlılığını sürdürmektedir. Kapalıçarşı'dan denize uzanan alışveriş sokakları ve hanlar söz konusu olmakla birlikte Haliç'in ticaret bölgesi statüsünü kaybetmesi ve yapının ağırlıklı olarak turizm eksenli kullanılması bunda etkilidir.

İstanbul Manifaturacılar Çarşısı

İstanbul Manifaturacılar Çarşısı, Unkapanı ile Saraçhanebaşı arasındadır. Saraçhanebaşı'na çıkarken, Atatürk Bulvarı'nın sol bölümünde 1 km'lik şeritte yer alır. Sultanhamam ve civarında yer alan manifaturacı ve kumaş esnafının daha uygun koşullarda bir arada olması için inşa edilmiştir. 1954 yılında oluşturulmuş “Sınırlı Sorumlu İstanbul Manifatura ve Kumaşçılar Çarşı Yapı Kooperatifi” girişimiyle yapılmıştır. Bozdoğan Kemer ve Unkapanı Köprüsü arasında kalan yerin istimlak edilerek çarşının yapılması düşünülmüştür. 1955 yılındaki kooperatif genel kurulunda, arsanın alınması için belediye tahvillerinin bir bölümünün satın alınmasına karar verilmiştir. Hukuki sorunlar ve işlemlerin ancak tamamlanması nedeniyle 1959 yılında, A bloğun yer aldığı alan hariç, arsa satın alınmıştır (İstanbul, 1993-1994, s.296-297).

Arsanın çevresinde Bozdoğan Kemer ve Şehzadebaşı Camii, Süleymaniye Külliyesi, Vefa Kilise Camii, Şebsafa Kadın Camii, Hacı Kadın Camii ve Hamamı, Atlama Taşı ve Yavuz Sinan Camii ile arsanın içinde Kâtip Çelebi ve Hızır Bey Çelebi mezarları bulunuyordu. Tarihi bölgenin imar planı olmadığından belediyenin isteğiyle, kooperatif 1958 yılında “Mevzi İmar Planı” yarışması düzenlendi. Yarışmaya 14 proje katıldı. Yüksek Mimar Cihat Fındıkoğlu, Yüksek Mimar Kâmil Bayur, Yüksek Mimar Tarık Aka, Yüksek Mühendis Niyazi Duranay ve Yüksek Mimar Özdemir Akverdi'ye ait proje birinci oldu. Proje bölgenin tarihi özellikleri nedeniyle özellikle Prof. Luigi Piccinato'nun önerilerine bağlı olarak değiştirildi.

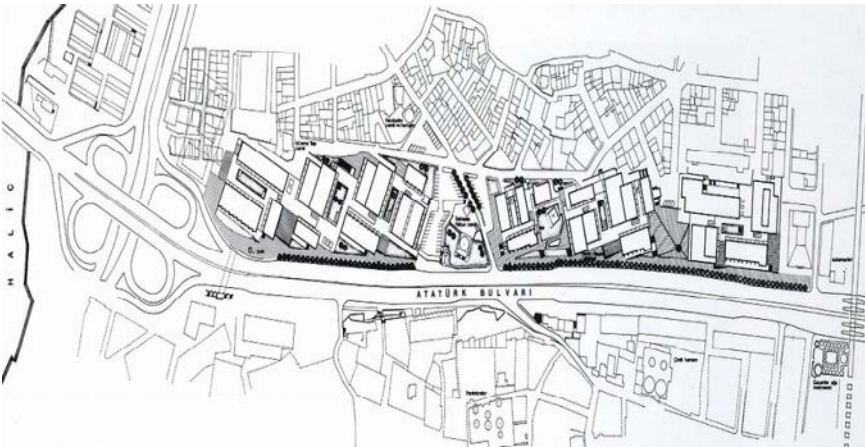
1960 yılında bu hali belediye tarafından onaylandı. 1960 yılında bölgenin imarı ve çarşı binaları için yeni bir yarışma açıldı. 11 katılımcı arasından, Site Mimarlık Bürosu'ndan Yüksek Mühendis Mimar Doğan Tekeli, Yüksek Mühendis Mimar Sami Sisa, Yüksek Mühendis Mimar Metin Hepgüler'in projesi birinci oldu. Belediye projede bazı düzeltmeler yapılarak, Hızır Bey ve Mustafa Kâtip Çelebi hazirelerinin korunmasını talep etti. 1961 yılında, Hıfzısıhha Enstitüsü ile Şebsafa Kadın Camii arasında, 1-4. Blokları içeren ilk bölümün inşaat çalışmaları başladı. Çalışmalar 5. ve 6. blokların inşaatı ile devam etti. İlk kısım 1967 yılında, ikinci kısım 1968 yılında tamamlandı (İstanbul, 1993-1994, s.297).

Manifaturacılar ve Kumaşçılar Çarşısı, birbirine bağlanan 6 blok; 6 kapalı avlu; biri şadırvanlı, diğeri mezarlıklar avlusu şeklindeki 2 açık avludan meydana gelir ve otoparkı vardır. 80-90 m² boyutlarında 1.117 dükkânın yapılması planlanmıştır. Dükkân sayısı günümüzde 1.194'tür. 5+5 m'lik aks sistemi ile modüler bloklar meydana getirilmiştir. Döşeme, korkuluk, merdiven ve doğrama elemanları az sayıda tiplere bindirilmiştir. Cephelerdeki yatay taşıyıcılar brüt beton olarak bırakılmıştır. Dolgu duvarlar beyaz traversle kaplanmıştır. Avluların ve galerilerin döşemelerinde kullanılan malzeme dökme mozaiktir. Çarşıda plastik sanatın örnekleri de yer alır. Bunlar Füreyâ Koral ve Sadi Diren'in seramik panoları, Eren ve Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun 3 mozaik panosu, Nedim Günsür'ün mozaik panosu, Ali Teoman Germaner'in doğal taştan bas-relief'i, Yavuz Görey'in çeşme plastiği ve Kuzgun Acar'ın işlenmiş çarşı amblemidir (İstanbul, 1993-1994, s.297) (Şekil 6-10).

İstanbul Tarihi Yarımada'daki Alışveriş Mekânlarının Üç Yapı Üzerinden İncelenmesi: Kapalıçarşı,
İstanbul Manifaturacılar Çarşısı ve Historia Alışveriş Merkezi

Şekil 6. İstanbul Manifaturacılar Çarşısı dış mekânı

Şekil 7. İstanbul Manifaturacılar Çarşısı planı (Google, t.y)

Şekil 8. İstanbul Manifaturacılar Çarşısı
açık avlu

Şekil 9. İstanbul Manifaturacılar Çarşısı
Atatürk Bulvarı'na bakan cephesi

Şekil 10. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun 1965 tarihli çalışması

Eserin açıklaması: “Mozaik eserde kuşları, balıkları, minareleri, kuleleri, kubbeleri ve denizi ile soyutlanmış bir İstanbul manzarası betimlenmiştir.”

İstanbul Manifaturacılar Çarşısı ilk kurulduğu dönemde döşemeciler ve manifaturacılar tarafından kullanılan bir çarşı iken 1980'lerde müzik sektöründeki gelişmelere paralel plakçılar ve kasetçilerin ağırlığı artmıştır. Günümüzde döşemelik kuşak; duvar kâğıdı ve dekorasyon; halı, yer döşeme ve zemin kaplama; perde ve ev tekstili, giyim; müzik aletleri; müzik yapım ve dağıtım; elektrik ve elektronik; v.b sektörleri barındırmaktadır. Kent halkının gündelik hayatındaki ihtiyaçlarını karşılanmasından ziyade özel gereksinimlere hitap eden bir yerleşke olmuştur.

İstanbul Manifaturacılar Çarşısı, modern mimarlık döneminin özelliklerini gösterir. Taşıyıcı sistemin betonarme olması, modüler sistemin kullanılması, beyaz rengin hâkim olması, bunun örnekleridir. Ünlü sanatçılara ait eserlerin yer alması ile dönemin sanatsal özelliklerini yansıtır. Çarşı tarihi çevreyle uyumludur. Tek kütle değildir; parçalı yapılardan oluşur. Avlulu yapısı ile hanlara benzeyerek, tarihi doku ile bağ kurar. Hanlar Bölgesi'ndeki gibi bloklar arasında dolaşılması olasıdır. Şekillenmesinde çevresindeki cami ve mezar alanı gibi unsurlar etkili olmuştur. Yapı yüksekliği belli sınırdan tutulmuştur. Yer ile bağlantı kuran başka özellikleri de vardır. Kompleksin ön cephesi, Atatürk Bulvarı'na bakmaktadır. Burada zemin katta dükkânlar yer alır. Otopark alanına ilaveten, bu alanda araç yolunun yanında park etme imkânı söz konusudur. Bu açılardan İstanbul Manifaturacılar Çarşısı yapıldığı dönemin özelliklerini yansıtmakta, ayrıca yer ve tarihi çevre ile uyum sağlamaktadır.

Historia Alışveriş Merkezi

Historia Alışveriş Merkezi, Tarihi Yarımada'daki tek alışveriş merkezidir. Yapı, Fatih'in en geniş caddesi olan yeni adıyla Adnan Menderes Bulvarı, eski adıyla Vatan Caddesi üzerinde yer alır. Yapı yoğun bir konut dokusu içindedir. Betonarme apartmanlar, çoğunlukla 5-6, yer yer 7-8 kat yüksekliğe sahiptir. Cadde üzerinde bazı yerlerde Doğu Roma ve Osmanlı dönemi yapıları yer alır. Tarihi yapılar, çevrelerinde yoğun ve yüksek katlı yapılaşma olduğu ve Tarihi Yarımada'nın trafiği yoğun olan ana caddelerinden biri üzerinde yer aldıkları için yeterince algılanmazlar. Historia Alışveriş Merkezi, Tarihi Yarımada'nın ortasından geçen iki ana cadde olan Adnan Menderes Bulvarları ve Turgut Özal Caddesi (eski adıyla Vatan ve Millet Caddeleri)'nin kesiştiği yere yakın noktadadır. Bu açıdan toplu taşımayla ulaşılabilen, merkezi bir konumdadır. Yapıya tramvay ve metro ile erişim sağlanabilmektedir. Önünde belediye otobüs durağı, yanında minibüslerin ilk durağı (park alanı) ve taksi durağı vardır. Yakın yerlere giden müşteri servislerine sahiptir (Özçakı, 2013, s.25, 28).

Dört bodrum ve dört normal kattan meydana gelen yapı toplam 51.540 m²'dir. Zemin, birinci ve ikinci katlarında mağazalar; üçüncü katında yemek birimleri; üst katında da sinemalar ve yönetim ofisleri bulunur. Yapının ortasında katlar arasında görsel bağlantıya imkân veren galeri boşluğu ve iki yanında yürüyen merdivenler yer alır. Galeri boşluğunun üstündeki cam ışıklık, yapının gün ışığı almasına imkân tanır. Galeri boşluğunun çevresinde yürüme yolu ve dükkânlar vardır. Yapının bodrum katlarında 650 araç kapasiteli otopark bulunmaktadır. Toplam sekiz adet sinema salonuna sahiptir ve üst katın büyük bölümünü salonlar kaplar (Özçakı, 2013, s.26-28, 30).

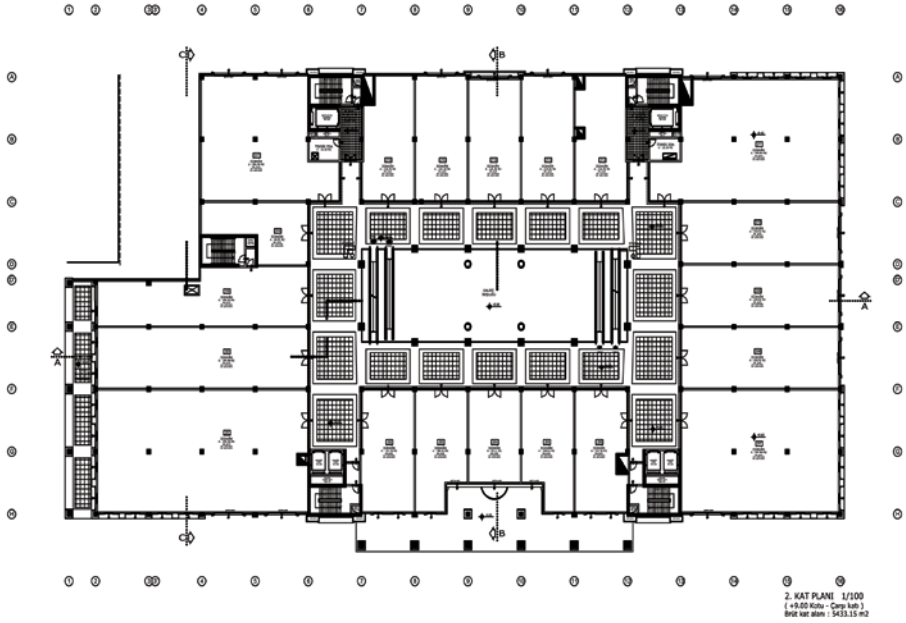
Tarihi Yarımada'da iş hanları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Binası, Sultanahmet Adliyesi, Tıp Fakülteleri, oteller ve bazı kamu binaları gibi 19. Yüzyıl'da ya da Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilen büyük boyutlu az sayıda bina vardır. Historia Alışveriş Merkezi, Tarihi Yarımada'da az sayıdaki büyük boyutlu binalardan biridir (Özçakı, 2013, s.25). Yapı, çevresindeki apartmanlarla aynı yüksekliktedir; ancak zeminde kapladığı alan, bu yapılara oranla geniştir. Yapının çevresindeki kentsel doku, Tarihi Yarımada'nın korunmuş olan turistik bölgelerinden farklıdır. Historia Alışveriş Merkezi, kentsel kimliğin ve geleneksel kentsel ilişkilerin zayıfladığı bir yerde inşa edilmiştir. İlk örnekleri batı toplumlarında görülen alışveriş merkezi tipolojisindedir. Kentin en eski merkezinde yer almakla birlikte geleneksel alışveriş yapılarından farklıdır (Şekil 11-15).

Historia Alışveriş Merkezi güvenli olması; yapay aydınlatma ve havalandırmaya sahip olması; iç mekânın sabit bir sıcaklıkta olması; markalı ürünlerin satılması; konfor sunması ile yeni tarz bir alışveriş ortamı yaratmaktadır. İç mekânında yürüyen merdiven, asansör gibi elemanların yer alması; çevresi dükkânlarla çevrelenmiş galerili kurgusu; yemek yeme ve sinema izleme gibi programların aynı yapıda yer alması gibi özelliklere sahiptir. Güvenlik önlemleri alınmış bir yapıdır. Yapının cephesinde tarihi çevre ile bağlantı kurmak amacıyla gelenekseli anımsatan elemanlara yer verilmiştir. Düzenlemeler yapının Tarihi Yarımada'da yer alması ve tarihi çevre ile ilişki kurmasına yeterince yanıt vermeyen, noktasal düzenlemelerdir.

İstanbul Tarihi Yarımada'daki Alışveriş Mekânlarının Üç Yapı Üzerinden İncelenmesi: Kapalıçarşı,
İstanbul Manifaturaclar Çarşısı ve Historia Alışveriş Merkezi

Şekil 11. Historia Alışveriş Merkezi girişi

Şekil 12. Historia Alışveriş Merkezi planı

Şekil 13. Historia AVM iç mekânı

Şekil 14. Historia AVM iç mekânı

Şekil 15. Historia Alışveriş Merkezi iç mekânı

Historia Alışveriş Merkezi yapısı, konumu, çevre ile ilişkisi, plan özellikleri itibariyle Tarihi Yarımada'daki geleneksel alışveriş dokusu ile bağlantılı değildir. Yerin özgün dinamiklerinden bağımsız olarak tarihi alanda yer almaktadır. Cephesinde yer verilen tarihsel çağrıştıran mimari elemanlar dışında, iç mekân kullanımı göz önünde bulundurulduğunda alışlagelmiş alışveriş merkezi şemasına sahiptir. Cephe özellikleri ve plan kurgusu açısından Tarihi Yarımada ile yeterince bağlantı kurmamaktadır.

Günümüz Alışveriş Mekânları olan Alışveriş Merkezleri

Tarih boyunca insanlar agora, forum, panayır, çarşı, han, kervansaray, bedesten, pazar alanları ve benzeri alışveriş yerlerini kullanmıştır (Aksel Gürün, 2005, s. 63). Alışveriş mekânları, insanların bir araya geldikleri, ihtiyaçlarına yönelik ürünler satın aldıkları, toplumsal hayatta önemli yeri olan ve zaman içinde kentsel bellekte yer edinen mekânlardır (Özçakı, 2013, s.34). Dünyanın farklı yerlerinde yaygınlık kazanmakta olan Alışveriş Merkezi olarak adlandırılan yapı tipi ise yakın tarihtir. İlk örnekleri 1950'li yıllarda Amerika'da inşa edilmiştir (Vural Aslan, 2009, s.81).

Alışveriş merkezleri çevreleriyle kurdukları ilişki ve iç mekân özellikleri açısından Koolhaas ve Mau (1995)'nin "Büyüklik Kuramı" ile ifade ettikleri yapılara örneklerdir. Kritik bir kütlede ötesinde büyük yapılardır. Onu meydana getiren parçalar, bağımsız olmakla birlikte bütüne tabidir. Katlar arasındaki ilişkilerin sağlanmasında asansör, yürüyen merdiven gibi mekanik buluşlardan yararlanır. Yürüyen merdivenler sayesinde her kat, zemin kat gibi kullanılabilir. Büyük yapılar oldukları için kompozisyon, ölçek, oran ve detay önemli değildir. Yapının çekirdeği ve kabuğu arasındaki mesafe fazla olduğundan, yapının cephesi iç mekânı yansıtmaz. Başka bir ifadeyle yapının iç ve dışı birbirinden bağımsızdır. Yapının içinde birçok program yer alır. Adeta kentin bir bölümünü içine almış gibidirler. Bu şekilde kentsel bağlamdan bağımsız olabilirler ve kendi kamusalıklarını yaratırlar (Koolhaas and Mau, 1995).

Alışveriş merkezleri kent dışında geniş otopark alanları ile çevrelenmiş ya da kent içinde, taşıt yollarının arasında, çevrelerinden kopuk ve tekil birimler şeklindedir (Vural Aslan, 2009, s.81). İçlerinde sokaklar, dükkânlar, bankalar, kafeler, çocuk oyun alanları, yemek yeme yerleri, yapay ya da gerçek bitkiler, havuzlar, meydan saatleri yer alabilir. İnsanların tüm günlerini geçirmelerine imkân verecek şekilde düzenlenirler. Kente ait elemanları barındırarak, küçük bir kenti çağrıştıırırlar (Yırtıcı, 2005, s.123; Vural ve Yücel, 2006, s.104). Baudrillard (1997, s.22) alışveriş merkezlerinin kent yaşamını anımsattığını ve gündelik hayattan görüntülerle dolu

olduğunu ifade eder. Kentlerde dağınık olarak bulunan, karmaşıklık yaratan ve kopuk olan emek, eğlence, doğa, kültür gibi etkinliklerin tümünün, bu şekilde aynı kesintisiz alışveriş gezisinde birleştiğini belirtir (Baudrillard, 1997, s.22). Yırtıcı (2005, s.123-124), bu mekânları her mevsim ve günün farklı saatlerinde kesintisiz tüketim imkânı sundukları için tüketim toplumunun ütopyası şeklinde ifade eder.

Alışveriş merkezleri, çevreleri ile ilişki kurmamaları, iç mekânsal kurguları ve dünyanın farklı yerlerinde benzer özellikler göstermeleri nedeniyle Auge (1997)'nin yok-mekân (non-lieu / non-places) şeklinde ifade ettiği mekânlara örnektir. Mekânlar tarih içinde değişime uğrayarak biçimlenir, diğer bir ifadeyle mekânla tarihsel bir bağ kurulabilir. Ancak yok-mekânlar bu özelliğe sahip değildir (Auge, 1997). Alışveriş merkezleri, kendi özgün iç mekân düzenlerine sahiptir. Tarihsel değildirler ve insanlar mekânla geçmişten gelen bir ilişkiye sahip olmaz (Auge, 1997; Vural Aslan, 2009, s.82; Tanyeli, 2004). Alışveriş merkezlerinde yaratılan zamansızlık ve mekânsızlık ile bir bakıma yer duygusu yok edilir (Yırtıcı, 2005, s.122-123). Mekânın düzenlenmesinde, yürüme mesafelerinin belirlenmesinde, düşey dolaşım elemanlarının konumlanmasında tüketime yönlendirme amacı etkilidir. Güvenlikten geçilerek yapıya girilir. Yazılı kurallar olmasa da yüksek sesle gülmek, konuşmak, bağırarak gibi aşırı davranışlarda bulunulmaz. Personellerin kılıplaşmış söz ve mimiklerle davranması gibi belli kurallar vardır (Vural ve Yücel, 2006, s.105). Bunlar Baudrillard'ın günümüzün kamusal mekânları olan alışveriş merkezlerinde kamusal ilişkinin doğallığını kaybetmiş ve tiplleşmiş olduğu yorumuna örnektir (Özçakı, 2013, s.36).

Alışveriş merkezlerinde insanlar mekânsal kurgu, yerden ve zamandan bağımsız ortamlar ile tüketime yönlendirilir (Vural ve Yücel, 2006; Aksel Gürün, 2005, s.64; Birol, 2005, s.424; Vural, 2005, s.190; Keskinok, 2009, s.76). Baudrillard'ın ifade ettiği gerçeğin aşıldığı, "hipergerçek" mekânlardır (Baudrillard, 2005; Yırtıcı, 2002, s.36-37). Benjamin büyük mağazaları, pasajları, tramvayları, trenleri, caddeleri, binaları; sergilenen mallar ve gezinen insanlarla birlikte "rüya âlemi" şeklinde tanımlamıştır. Ona göre Kapitalist ve Modernist yeniliklerle metaların sürekli yenilenmesi ve sergilenmesi rüya âlemini yaratır. Bu Marx'ın Kapital'indeki "meta fetişizmi" ile ilişkilidir (Featherstone, 2005, s.52-53, 126). Benjamin, büyük mağazaları ve kapalı çarşıları "tüketim kültürünün 'rüya âlemleri'" şeklinde ifade eder (Featherstone, 2005, s.126). Alışveriş merkezleri ile Benjamin'in "rüya âlemi" tanımı arasında ilişki kurulabilir (Benjamin, 2007; Tiedemann, 2007, s.15-16). Baudrillard (1997)'a göre alışveriş merkezleri, "tüketim toplumu"nda vazgeçilmezdir ve "tüketim toplumu" olmanın idealini yansıtır. Tüketim, gelişmekte olan ülkeler

için temel yaşamsal ihtiyaçları karşılamak iken, gelişmiş ülkelerde bu kültürel ve sosyal olanakları geliştirmek ve sürdürmek için belli bir yaşam biçimine dönüşmüştür (Tezcan, 2009, s. 46). Tüketim tercihlerde özgürleşme ve daha eşitlikçi bir ortam yaratılmakla birlikte, ideolojik olarak yönlendirilen ve toplumsal ilişkileri zayıflatan bir faaliyet olarak da değerlendirilebilir (Featherstone, 2005, s.36-37).

Alışveriş merkezlerinin tercih edilme nedenleri arasında “hayat tarzı”nın değişen anlamı ve tüketimin bir kimlik yaratma aracı olarak kullanılması da vardır. Bi-reylerin giyim, kuşam tarzları; ortak bir takım kültürel sembolleri paylaşmaları; kendilerini farklı kılmak istemeleri (Bacock, 1997, s.27), markalı ürünlere sahip olmak ve alışveriş merkezlerinde zaman geçirmek istemeleri bunda etkilidir (Özçakı, 2013, s.41). Küreselleşme, kapitalizm, neoliberalizm bağlamında tartışılan, güçlenen sermaye ve tüketime dayalı ekonomik sistem, yapıların mimarisini de etkiler. Yapılar, içinde yaşanan yerler olmanın ötesinde tüketim ve yatırım objesi olarak da görülür (Güzer, 2009, s.15-16; Öncü ve Weyland, 2007, s.9). Bu durum ofisler, oteller, gökdelenler gibi alışveriş merkezlerinin mimarisinde de gözlemlenir. Harvey (2008, s.81) yaşanan süreci, kapitalizmin bir coğrafyayı yıkıp kendi istekleri doğrultusunda yeniden inşa etmesi şeklinde tanımlar.

Türkiye’de alışveriş merkezleri 1980’li yıllardan itibaren inşa edilmeye başlamıştır. Galleria Türkiye’nin ve İstanbul’un ilk alışveriş merkezi olarak 1988 yılında açılmıştır (Galleria Alışveriş Merkezi). Türkiye’de alışveriş merkezlerinin sayısı ve kullanımı 2000’li yıllarda artış göstermiştir (Özçakı, 2013, s.36-37). Kent merkezinde yer alıp sonra boşalan üretim alanları, 1980’lerden itibaren sermaye açısından cazip olarak görülmüştür. Bu yerlerde alışveriş merkezleri açılmıştır. İstanbul’da eskiden fabrikaların yer aldığı Büyükdere Caddesi’nde, günümüzde alışveriş merkezlerinin olması bunun örneğidir. Yırtıcı (2005, s.109)’ya göre bir tüketim mekânı olan alışveriş merkezlerinin mekânsal düzenlemelerinde, sermayenin zaman ve mekân üzerindeki etkileri somut olarak görülür. Kentteki kamusal alanların değişiminde “kârlılık ve rant” faktörleri önemlidir. Alışveriş merkezleri tüketim odaklı dinlenme ve kültür etkinliğine sahiptir (Keskinok, 2009, s.75). Kentteki diğer dükkânlarla karşılaştırıldığında, rekabet ortamı yaratırlar (Vanlı, 2008). Kentlerdeki arsaların değer kazanması ile yapılarda fazla sayıda programa yer verilmesi yaygınlık kazanmıştır (Görgülü ve Görgülü, 2010, s.47). Serbest piyasa koşullarının artması, yurtdışı ile ilişkilerin gelişmesi, ithal ürünlerin piyasadaki varlığı, kredi kartı kullanımının yaygınlaşması (Bali, 2002; Özyayın ve Firidin Özgür, 2009,

s.85) alışveriş merkezlerinin benimsenmesinde etkili olmuştur. Tüketim etkinliğinin artması ile küresel düzeyde tanınan markaların yer aldığı alışveriş merkezleri de artmıştır.

“Hayat tarzı” tüketimle kurulan, ayrıştırıcı bir stilin ifadesidir. Türkiye’de alışveriş merkezleri Avrupalılık, “Avrupalı” mekânlar ve Çağdaşlık ile tanımlanmıştır (Ahıska ve Yenal, 2006, s.5, 75). Türkiye’de yeni seçkinler grubu kendini “modern”, “Batılı”, “dünyalı” olarak tanımlarken, bunların dışındakileri henüz bir hayat tarzı statüsü edinememiş şeklinde değerlendirmiştir (Ahıska ve Yenal, 2006, s. 5). Alışveriş merkezlerinde bulunmak, vakit geçirmek ve satılan ürünlere sahip olmak bir statü sembolü şeklinde değerlendirilir.

Alışveriş merkezleri, kendi kamusalıklarını yaratarak kentsel mekânda var olurlar. Geleneksel alışveriş mekânlarından mimari düzenleri, farklı programları barındırmaları, vb. sebeplerden ayrılırlar. Farklı yaş gruplarındaki bireylere hitap ederler. Sadece alışveriş değil; yeme - içme, kültür, eğlence gibi farklı aktiviteler söz konusudur. Kıyafet alma, yemek yeme, kafeye gitme, sinema seyretme, pastaneye gitmenin yanı sıra market alışverişi, kitap alma, elektronik ürün alma gibi etkinlikler de söz konusudur. Bazılarında kuaför, ayakkabı tamircisi, çiçekçi, çilingir, kuru temizleme, tiyatro, sanat galerisi, eğlence alanları, lunapark vb. mekânlar vardır. Konser gibi etkinlikler de gerçekleştirilir. Yeni bir kamusalılık biçimi tanımlarlar. Suni havalandırma ve aydınlatma imkânı ile insanları zamandan kopararak tüketime yönlendirirler. Günümüzde dünyanın birçok noktasında var olmaları ile alışıl gelmiş ve baskın tipolojideki alışveriş mekânları şeklinde tanımlanabilirler.

Tartışma ve Sonuç

Alışveriş merkezleri, günümüzün tüketim mekânları olarak kentsel mekânda yer alır. Yeni bir yapı tipolojine sahip olarak sermayeyi temsil ederler ve iç mekân özellikleri ile tüketime yönlendirirler. Boş zaman etkinliklerinin gerçekleştirilmesine imkân vererek, yeni bir kamusalılık tanımlarlar. İnsanların yemek yiyerek, sinema izleyerek, alışveriş yaparak, sergi gezerek, çocukların ayrıca oyun oynayarak tüm günlerini geçirebilecekleri ortamlar yaratırlar. Büyük boyutlu olmaları; otoparka sahip olmaları; dışarıya kapalı olmaları; kentsel doku ile ilişki kurmamaları; yapay iklimlendirme ve aydınlatma ile dış mekândan yalıtılmış olmaları; asansör ve özellikle yürüyen merdivenle üst katlara zemin gibi erişim kolaylığı sağlamaları; markalı ürünlerin satıldığı dükkânlara sahip olmaları; içlerinde sinema salonları, yemek mekânları, spor salonları, süpermarket gibi farklı kullanımları barındırmaları gibi

özelliklere sahiptirler. Alışveriş merkezleri, kent ile olan ilişkileri ve iç mekân kullarımları açısından geleneksel alışveriş mekânlarından farklıdır. İstanbul Tarihi Yarımada'daki tek alışveriş merkezi olan Historia Alışveriş Merkezi, geleneksel ticaret dokusundan farklıdır. Dünyanın ya da Türkiye'nin herhangi bir kentinde görülebilen bir alışveriş merkezi özelliklerine sahiptir. Alışveriş merkezleri sayıca artmış oldukları için artık kanıksanmışlardır.

Günümüzde alışveriş merkezlerinin değil; artık Kapalıçarşı, arasta ve pazarların "rüya âlemi" haline geldikleri ifade edilebilir. Tarihi alışveriş mekânlarının turizm eksenli dönüşümü ve otantik eşyaların satılması ile hayali ortamlar meydana gelir. İstanbul Tarihi Yarımada'daki üç yapı olan Kapalıçarşı, İstanbul Manifaturacılar Çarşısı ve Historia Alışveriş Merkezi bağlamında modern olan tartışılabilir. Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen kentteki en eski ticaret yapılarından olan Kapalıçarşı'nın tüm kapılarında günümüzde detektörlü güvenlik görevlileri yer alır. Satılan mallar ile turistlere yönelik hizmet de sunulmaktadır. Liman-Kapan-Han-Çarşı ilişkisi ortadan kalktığı için Kapalıçarşı bazı alışveriş aksları ile olan bağlantısı dışında, tekil bir yapı haline gelmiştir. Kapalıçarşı eskiden kentin üretim ve tüketim ilişkilerinde kilit bir konumda bulunmaktaydı. Bu sistemin içinde halk, saray, üretim, araştırma ve geliştirme çalışmaları ve diğer kentler ve ülkeler arasındaki ticarete önemli role sahipti. Günümüzde turizm eksenli bir dönüşüm geçirmektedir. Tarihi mekânda yer alan alışveriş merkezinin mimari kurgusunda geleneksel doku etkili olmamışken, modern şeklinde tanımlanan durum geleneksel alışveriş mekânındaki gündelik hayat pratiklerinde etkili olmuştur.

Tarihi Yarımada'daki diğer bir alışveriş yapısı olan İstanbul Manifaturacılar Çarşısı ise modern mimarlık dönemine ait bir yapıdır. Bir dönem yapının yıkılması ve arsasına "Osmanlı Mahallesi" olarak ifade edilen bir projenin yapılması gündeme gelmiştir. Modern Mimarlık mirasına ait bir yapının yıkılıp yerine tarihiymiş gibi gözükken yapıların yapılmak istenmesi çelişkili bir durumdur. İstanbul Manifaturacılar Çarşısı'nın mekânsal kurgusunun geleneksel mimari ile ortak noktaları vardır. Avlulu yapısı ile hanları anımsatmaktadır.

Üç yapıda, modern olanın gelenekselleşmesinin, geleneksel olanın ise modernleşmesinin izleri görülür. Kapalıçarşı eski kentsel ilişkilerin azalması, turistik bir mekân haline dönüşmesi ile geleneksel kullanımdan uzaklaşmaktadır. İstanbul Manifaturacılar Çarşısı, inşaat teknolojisi, yapıldığı zaman dilimi, üslubu açısından modern mimarlık üslubundadır. Bununla birlikte geleneksel hanlara benzeyen mimari kurguya sahiptir. Çevresinde yer alan tarihi yapıların konumları, kompleksin biçimlenmesinde etkili olmuştur. Historia Alışveriş Merkezi küreselleşmenin etkisi

ile dünyanın farklı yerlerinde uygulanan, plan ve boyutsal özellikleri açısından alışlagelen alışveriş merkezi şemasına sahiptir. Cephesinde yer verilen tarihi unsurlarla tarihi çevre ile ilişki kurmaya çalışarak modern olanın gelenekselleşmesi ya da en azından gelenekselleşmiş gibi görünmesine örnektir.

Yere ait olma, kamusalılık gibi kavramlar bütün alışveriş merkezleri bağlamında ele alınıp tartışılabilir. Bununla birlikte Historia Alışveriş Merkezi, içinde yer aldığı Tarihi Yarımada'nın 8.000-8.500 yıllık tarihi ve geleneksel alışveriş dokusu düşünüldüğünde ilgi çekici hale gelir. Tarihi Yarımada'daki tek alışveriş merkezidir ve bölge açısından yeni bir yapı tipidir. Bununla birlikte dünya, Türkiye ve İstanbul genelindeki benzerleri bağlamında değerlendirildiğinde alışlagelmiş, hatta gelenekselleşmiş alışveriş merkezi tipolojisinin örneğidir. Yapı dış çevreden yalıtılmış olarak, iç mekân kurgusu ve konfor şartları açısından “modern alışveriş ortamını” tanımlar. İçinde küresel markalar yer almakla birlikte gündelik hayatta insanların gereksinimlerini karşılayan ürünlerin satıldığı bir yer konumundadır. Kent bir insan bedeni, yapı ise bir organ olarak düşünüldüğünde, Historia Alışveriş Merkezi, işlevini tam olarak yerine getiremeyen bir organın yerine yapay/ mekanik olanın eklenmesi ve vücut tarafından da benimsenmesinin örneğini oluşturur. Yoğun bir konut dokusu içinde yer almakta ve yabancı turistler tarafından da kullanılmaktadır. İçinde yer aldığı çevredeki kullanıcılar tarafından benimsenmiştir. Tarihi Yarımada gibi ticaret ve alışverişin tüm kentsel yapıya nüfuz ettiği bir alanda, kentsel dokudan farklılaşan bir yapı tipi olan alışveriş merkezi, kendi kuralları bağlamında alanda yer almaktadır. Meydana getirildiği yapı üretim teknolojisi ile ısıtma-soğutma ve havalandırma sistemi yapay/ mekanik olma durumunu vurgular.

Kaynakça

- Ahıska, M. ve Yenal, Z. (2006). *Aradığımız kişiye şu an ulaşamıyoruz: Türkiye'de hayat tarzı temsilleri 1980-2005*. İstanbul: Osmanlı Bankası Araştırma ve Arşiv Merkezi.
- Aksel Gürün, B. (2005). Alışveriş merkezlerine karşı kent merkezi. *Planlama*, 1, 63-74.
- Auge, M. (1997). *Yer-olmayanlar: Üstmodernliğin antropolojisine giriş*. (T. Ilgaz, Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bacock, B. (1997). *Tüketim*. (İ. Kutluk, Çev.), Ankara: Dost Kitapevi.
- Bali, R. N. (2002). *Tarz-ı hayat'tan life style'a: Yeni seçkinler, yeni mekânlar, yeni yaşamlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baudrillard, J. (1997). *Tüketim toplumu*. (F. Keskin ve H. Deliceçaylı, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2005). *Simülaklar ve simülasyon*. (O. Adanır, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Benjamin, W. (2007). *Pasajlar*. (A. Cemal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İstanbul Tarihi Yarımada'daki Alışveriş Mekânlarının Üç Yapı Üzerinden İncelenmesi: Kapalıçarşı,
İstanbul Manifaturacılar Çarşısı ve Historia Alışveriş Merkezi

- Biröl, G. (2005). Çağdaş alışveriş merkezlerinde kent dokusunun yeniden yorumlanması. *Gazi Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 20(4), 421-427.
- Çeker, A. (Edt.)(t.y). *Fatih rehberi*, İstanbul: T.C. Fatih Belediye Başkanlığı, Kültür A. Ş.
- Ellin, N. (1999). *Postmodern urbanism*. New York: Princeton Architectural Press.
- Featherstone, M. (2005). *Postmodernizm ve tüketim kültürü*. (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Frampton, K. (2002). *Modern architecture: A critical history*. London: Thames & Hudson.
- Freely, J. (2008). *Türkiye uygarlıklar rehberi*. 1. Cilt: *İstanbul*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Galleria Alışveriş Merkezi. (t.y). *Kurumsal*. <https://www.galleria.com.tr/kurumsal/> adresinden erişilmiştir.
- Görgülü Z. ve Görgülü T. (2010).Türkiye'de planlama ve mimarlık alanının son 10 yılı. *Mimarlık*, 352, 46-48.
- Gülersoy, Ç. (2003). Kapalıçarşı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İçinde (Cilt. 4, s. 422-430). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.
- Güzer, C. A. (2009). Bir planlama anlayışı olarak kentsel dönüşüm. *Mimarlık Kültürü Dergisi*, 7, 15-17.
- Harvey, D. (2008). *Umut mekanları*. (Z. Gambetti, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- İstanbul (1993-1994). Manifaturacılar Çarşısı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. içinde (Cilt. 5, s. 296-297). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.
- İstanbul Manifaturacılar Çarşısı.(t.y). *Anasayfa*. <http://www.imc.org.tr/> adresinden erişilmiştir.
- Keskinok, H. Ç. (2009). Kenti tüketmek üzerine. *Mimar.ist*, 33, 74-77.
- Koolhaas R. ve Mau, B. (1995). *S, M, L, XL*, Rotterdam: 010 Publishers.
- Kuban, D. (1996). *İstanbul bir kent tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Küçükerman, Ö. ve Mortan, K. (2007). *Kapalıçarşı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Smith, D. N. (Trans.), Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Müller-Wiener, W. (2002). *İstanbul'un tarihsel topografyası*. (Ü. Sayın, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öncü, A. ve Weyland, P. (2007). Giriş: Küreselleşen kentlerde yaşam alanları ve kimlik mücadeleleri. A. Öncü ve P. Weyland (Der.), *Mekân, Kültür, İktidar, Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler* içinde (s. 9-39). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özaydın, G. ve Firidin Özgür, E. (2009). Büyük kentsel projeler olarak alışveriş merkezlerinin İstanbul örneğinde değerlendirilmesi. *Mimarlık*, 347, 84-88.
- Özçakı, M. (2013). *Yirmibirinci yüzyılda İstanbul Tarihi Yarımada: Projeler üzerinden bir okuma*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Tanyeli, U. (2004). Kitle turizmi ve yok-mekân mimarlığı. *Arredamento Mimarlık*, 171, 74-77.
- Tezcan, A. (2009). Tüketim olgusunun anlamsal indirgenmesi ve mekân, artı ürün ve pazaryeri. *Mimar.ist*, 33, 46-52.
- Tiedemann, R. (2007). "Pasajlar yapıtı"na giriş. *Pasajlar* içinde (s. 9-36), W. Benjamin (Yaz.), A. Cemal (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Toprak, Z., Eldem, E., Baydar, O., Koraltürk, M. ve Güvenç, M. (edt.) (2008). *İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı (haz.), İstanbul Ticaret Odası.

- Vanlı, Ş. (2008). Babalarını yiyen çocuklar: Günümüz kentleri. *Mimarlık*, 341, 52-56.
- Vural Aslan, T. (2009). Yok-Mekânlar ve Kimliksiz: Alışveriş Merkezleri Örneğinde Yok – (Çok) – Mekân Olgusu. *Mimarlık*, 347, 80-83.
- Vural, T. (2005). *Değişen üretim - tüketim ilişkileri bağlamında alışveriş merkezlerinin anlamsal ve mekânsal dönüşümüne eleştirel bir bakış*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Vural, T. ve Yücel, A. (2006). Çağımızın yeni kamusal mekânları olan alışveriş merkezlerine eleştirel bir bakış. *İTÜ Dergisi*, 5(2), 97-106.
- Yırtıcı, H. (2002). Tüketicinin mekânsal örgütlenmesinin ideolojisi. *Çağdaş Mimarlık Sorunları Dizisi: Mimarlık ve Tüketim* içinde (s. 9-38). İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- Yırtıcı, H. (2005). *Çağdaş kapitalizmin mekânsal örgütlenmesi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kentsel Eşitsizliklerin Giderilmesinde Bir Model Önerisi: Paylaşımçı Kent

Murat Sezik *

Öz

Kentler farklı meslek, inanç, sınıf, gelenek ve yaşam tarzına sahip kitlelere ev sahipliği yapmaktadır. Bu nedenle eşitsizlikler, toplumsal ayrışma, marjinalleşme, dışlanma olgusu kentlerde varlığını farklı boyutlarda göstermektedir. Eşitsizliklerin çeşitli şekilleri olmakla birlikte en can yakıcı ve en yaygın olanı ekonomik eşitsizliklerdir. Bu durum antik kentlerden günümüze kadar kesintisiz bir biçimde süregelse de, eşitsizliklerin en yoğun yaşandığı süreç neo-liberal politikaların uygulamaya konulması ile başlamıştır. Neo-liberal kent, kent yoksulunun kent merkezinde görünmek istenmediği, yoksulluk görünse bile bu kişisel başarısızlığın simgesi ya da zenginlik gösterişinin zıttı olarak algılandığı yerdir. Bu çalışmada kentsel eşitsizliklerin giderilmesinde paylaşımçılık merkezinde, İslam düşüncesinden doğan erdemli şehir yaklaşımı ve İslam kenti sosyal dayanışma ağlarının günümüz modern kentleri için model olabileceği tartışılmaktadır. Çalışmada İslam'daki sosyal adalet ilkesinin kentsel eşitsizliklerin giderilmesinde etkili olabileceği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Eşitsizlik, Modernleşme, Neoliberalizm, Paylaşımçı kent, İslam kenti

---

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi

E-mail: murat.sezik@inonu.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-4512-2346>

Geliş Tarihi: 28.11.2020 ■ Kabul Tarihi: 31.12.2020

A Model Proposal for Overcoming Urban Inequalities: Sharing City

Murat Sezik*

Abstract

Cities host masses of different professions, beliefs, classes, traditions and lifestyles. Therefore, the phenomenon of inequalities, social segregation, marginalization, and exclusion show their presence in cities in different dimensions. There are various forms of inequalities, but economic inequalities are the most painful and common. Although this situation has continued uninterruptedly from ancient cities until today, the period in which inequalities were most intense started with the implementation of Neo-Liberal policies. The Neo-Liberal city is the place where the urban poor do not want to be seen in the city center, even if poverty may appear, this personal failure is perceived as a symbol or the opposite of a show of wealth. In this research, it is argued that the virtuous city approach and social solidarity networks in the Islamic city can be a model for today's modern cities in the center of sharing in the center of sharing urban inequalities. In this research, it is claimed that the principle of social justice in Islam can be effective in eliminating urban inequalities.

Keywords: City, Inequality, Modernization, Neoliberalism, Sharing City, Islamic city

---

* Doç. Dr., İnönü University

E-mail: murat.sezik@inonu.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-4512-2346>

Received Date: 28.11.2020 ▪ Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

Eşitlik kavramı; sosyal bilimlerin her alanında farklı boyutlarıyla çeşitli anlamlar kazanmaktadır. İnsanın sadece insan olma sıfatı ile eşit haklara sahip olması ahlak alanına girerken; siyasal anlamda, yöneticilerin eşit oy ilkesine göre seçimi, eşitliği tanımlamaktadır. Eşitlik hukuk alanında ele alındığında ise; kanunlar önündeki eşitlik anlaşılmaktadır. Sosyal bilimlerin toplumsal eşitlik olarak değerlendirdiği dört farklı durumdan söz edilebilir. Bunlardan en önemlisi ve dolayısıyla birincisi varoluşsal eşitliktir. Yani sadece insan olarak doğmak bir insanın diğer insanlarla eşit olması için yeterlidir. İkinci sırada fırsat eşitliği gelmektedir. Kişinin kendi yetenekleri ve bilgi birikimi ile ilerlemesi, toplumdaki fertlerin her birinin eşit eğitim hakkına sahip olması oldukça önemlidir. Örneğin; bir işverenin bireysel meziyetleri göz önüne alarak dil, din, ırk, cinsiyet, gibi özelliklere odaklanmaması fırsat eşitliğini yaratan durumlardandır. Üçüncü sırada şartlarda eşitlik gelmektedir. Bunun en bilinen hali fırsat eşitliği olup yaratılması oldukça güçtür. Bi-reylere fırsat eşitliği verilirken başlangıç noktalarının eşitlenmesi gerekmektedir. Toplumsal tabakalaşma göz önüne alındığında, yaratılması en güç olan eşitlik türünün, şartlarda eşitlik olduğu söylenebilir. Dördüncü sırada ise; sonuçlarda eşitlik gelmektedir. Bu eşitlik türü pozitif ayrımcılık olarak da bilinmekte ve çocuklar, engelliler, yaşlılar ve azınlıklar gibi dezavantajlı gruplara bazı imtiyazlar vererek fırsat eşitliği sağlamaktadır. Bunun günümüz kentlerinde en gerçekçi eşitlik türü olduğu söylenebilir. Toplumsal eşitlik olarak değerlendirilen bu faktörlerin ihmal edilmesiyle beraber ortaya çıkan sonuç ise eşitsizlikler olmaktadır. Bu eşitsizliklerden en yakıcı ve en yaygın olanı ise şüphesiz gelir eşitsizliğidir. Günümüz toplumlarında gelir, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamalarının bir aracıdır. Gelir temelindeki eşitsizlik, ücretsiz erişimin olmadığı her temel ihtiyaç alanında insanlar arasında ciddi eşitsizliklerin oluşmasının zeminini oluşturmaktadır (Candaş ve Yılmaz, 2012, s.26). Diğer eşitsizlik durumu olarak sayılabilecek çalışma yaşamı ve sosyal güvenliğe dair eşitsizlikler, eğitime dair eşitsizlikler, siyasi temsile dair eşitsizlikler de gelir eşitsizliği gibi ülkenin içinde bulunduğu ekonomik düzen, hukuk düzeni ve siyasal sistemle yakın ilişkilidir.

1970'li yıllarla beraber Batılı ülkelerde uygulamaya konulan liberal ekonomik sistem, klasik liberalizm anlayışından farklıdır. Neo-liberalizm olarak ifade edilen ve ideolojik bir yönü de olan bu anlayış eşitsizlik, yoksulluk, iklim değişikliği, deregülasyon gibi sorunları derinleştirmiş, keskinleştirmiş ve yaygınlaştırmıştır. Konuyu kent bağlamında değerlendiren araştırmacılar; neo-liberal politikaların bir

yandan kentli zenginlere yeni ve ayrıcalıklı mekânlar sunarken, diğer yandan da kentli yoksulları zenginlerin iş, konut ve eğlence alanlarından uzaklaştırdığını, yoksulların bu mekânlara girişini engellemek için güvenli ve korunaklı yapılar inşa edildiğini ifade etmektedirler.

Bu çalışma kent üzerine yapılan diğer araştırmaların ortaya koyduğu eşitsizlik durumlarına itiraz etmemekle birlikte kentlerde yaşanan eşitsizliklerin yeni olmadığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Kentsel eşitsizlikler neo-liberal uygulamalarla ortaya çıkmış bir durum olmamakla beraber neo-liberalizmle birlikte derinleşmiştir. Amin Mallouf, *Çivisi Çıkmış Dünya (2019)* adlı eserinde günümüzde yaşanan durumu “ayar noktalarını kaybetmiş” ya da yönünü yitirmiş bir dünya olarak tanımlamaktadır.

Bu çalışmanın birinci önceliği kentsel eşitsizliklerde insani değer ve paylaşım yoksunluğunun etkili olduğunu ortaya koymaktır. Çalışmanın odaklandığı diğer sorun ise kentsel eşitsizliklerin giderilmesi için bir model önerisi sunabilmektir. Çalışmada literatür taramasına dayalı teorik bir tartışma yapılmıştır. Bu nedenle kente ve kent mekânlarına ilişkin yapılan tartışmaların değerlendirilmesiyle beraber, toplumsal ayrışma, eşitsizlik ve bu kavramların kente yansımış hali olan kentsel ayrışma ve eşitsizlikler üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Kent ve İnsan

Kent, insanlığın ortaya çıkardığı en değerli yapay olgu olmakla beraber, günümüz kentleri modernleşme süreci ve onu takip eden gelişmelerin bir sonucudur. İlk kentler ile günümüz kentleri arasındaki farklılık, insanlık tarihinin yol haritalarında izlenebilse de kentsel mekânlardaki eşitsizlikler her dönem varlığını sürdürmüştür.

Kent, tarım dışı üretimin yapıldığı, nüfus açısından belirli ölçüde büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış bir mekân olarak tanımlanabilir. Max Weber (2010, s.54) bir yerleşim yerinin şehir olarak nitelendirilebilmesi için bir bütün olarak tahkimat, pazaryeri, kendisine özgü ve en azından kısmen özerk hukuku olan bir mahkeme, kısmen de olsa özerklik ve bağımsızlık ve tutarlı bir birlik şeklinin olması gerekliliğinden söz etmektedir. Weber şehir vatandaşlığı olgusunun eksikliği, hukuk düzeni ve özerklik gibi birtakım ayırıcı unsurların Asya şehirlerinde bulunmaması gibi nedenlerle Batı dışındaki şehirleri gerçek şehir olarak görmemiştir (Tuna, 2011, s.111). Weber, Orta Çağ'da feodalitenin ekonomik ve politik olarak çözümlenmesi yeni bir rasyonalite ruhunun kurulmasında kentin önemli roller üstlendiğini ifade etmektedir (Bıçkı, 2015, s.3).

Chicago Okulu'nun önemli isimleri arasında yer alan Robert Park, kenti medeni insanın doğal habitatı olarak tanımlamış ve kenti kültürel bir alan, kendine has kültürel biçimi olan mekân olarak değerlendirmiştir. Ona göre dünya tarihi kent insanların tarihidir (2015, s.39). Turner, kenti, toplumsal değişimin ürünü, toplumsal dönüşümün motoru ve modern değişimin gerçekleştiği bir mekân (2014, s.328) olarak nitelendirmektedir. Cansever ise kenti, insanın, hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli en büyük fiziki ürün ve insan hayatını çerçeveleyen bir yapıdır. Ayrıca kente biçim veren tercihlerin ise, insanların ve toplumların, inancından, dininden hareket ederek belirlediğini ifade etmektedir (1996, s.125).

Louis Wirth kent ortamında insanı ele alarak kentsellik teorisini oluşturmuştur. Ona göre, kentsel ortamda bireyin hareketliliği artmış, kendisini çeşitli sosyal gruplar içinde yüzergezer statüler içinde bulmuştur. Bireyin bu düzen içerisindeki konumu güvensiz ve istikrarsızdır. Kent giderek ırk, din, dil, gelir, sosyal statü temelinde farklılaşan yerelliklere bölünmektedir (2002, s.86). Wirth ve birçok kent araştırmacısının ortaya koyduğu üzere, kentsel yaşam biçiminin ayırıcı özellikleri nedeniyle, kentlerde birincil ilişkilerin yerini ikincil ilişkilerin alması, ailenin zayıflaması, sosyal dayanışmanın sadece yerel yönetimlere bırakılması, kentleri ruhi çöküntü, suç, kargaşa, intihar olaylarının yaşandığı mekânlara dönüştürmüştür.

Tarihsel Süreçte Kentlerde Eşitsizlikler

Kent mekânı tarihin her döneminde politik bir özne olarak görülmüştür. Kentler bazılarında göre sermaye birikiminin lokomotif, bazılarında göre ise toplumsal ve sınıfsal çatışmanın alanıdır. Marx'a göre kentin varlığı, yönetimin, polis, vergilerin zorunluluğunu, belediyelerin varlığını ve dolayısıyla da genel olarak siyasetin zorunluluğunu içermektedir (Marx ve Engels, 2013, s.42). Marx'ın değerlendirmelerinde kapitalizmin yayılması ve çökertilmesinde kentler önemli mekânlardır. Marx'ın kapitalizmin mekânı olarak gördüğü kentlere ilişkin değerlendirmeleri Sanayi Devrimi sonrasına aittir. Oysa kapitalizmi Orta Çağın kentlerine dayandıran Pirenne, ticaret sayesinde ortaya çıkan ve kendini geliştiren kentlerden söz etmektedir (Kömürcüoğlu, 2019, s.28).

Antik Yunan kent devletleri günümüz demokrasileri için önemli referans noktaları olması nedeniyle önemlidir. Hatta onların demokrasi deneyimleri ve yerel yönetim uygulamaları günümüzde dahi öneminden birşey kaybetmeden tartışılmaktadır. Kent devleti veya polis mekânsal olarak dar bir alan, nüfus itibarıyla az

bir insan üzerinde egemenlik hakkına sahip siyasi bir yapıdır. Batı Anadolu, Yunanistan ve Güney İtalya'yı kapsayan alanda kurulan kent devletlerinin her birinde ortalama 10 ila 50 bin yurttaş yaşamış, demokrasinin geliştiği dönemde ise doğrudan demokrasi uygulanmıştır.

Günümüz ulus-devletlerinin siyasal katılım için birincil derecede önemseydiği durum bireyin vatandaş olmasıdır. Bunun kaynağı ise Antik Yunan kentleridir. Vatandaşlığın ilk uygulama imkânını bulduğu Antik Yunan kent devletlerinde bu anlayış eşitsizlik üzerine kurulmuştur. Vatandaş olmak herkese açık bir hak olmadığı gibi, bir tür imtiyaz anlamına gelmektedir. Çünkü vatandaşlık sadece erkeklere ve elit bir sınıfa belli haklar öngören, bunun dışında kalan büyük kitleleri dışlayan bir yapıya sahiptir. Örneğin; Antik Yunan kentlerindeki vatandaşlık anlayışı, kadınlar, köleler ve belli bir yaşın üzerindeki insanları kapsamamakta, sadece belirli bir zümreyi içine almaktadır (Güllüoınar, 2018, s.3). Bu vatandaşlık anlayışı siyasal, ekonomik ve sosyal alanda pek çok eşitsizliğe kaynaklık ve aracılık etmiştir.

Antik Yunan kent devletinde sorunlar ve çözüm arayışları günümüzdeki gibi esas itibariyle siyaset ve ekonomi arasındaki gerilimli ilişkiden kaynaklanmıştır. Bu gerilim siyasetin dinamiğinin vatandaşlar arasında eşitlik, ekonominin ise eşitsizlik yönünde işlemesi sonucunda doğmaktadır. Antik Yunanda borçlarını ödeyemeyenlerin köle durumuna düşmesi ve bu durumun Atinada yaygınlaşması toplumsal çatışma ve huzursuzlukları vahim boyutlara ulaştırmıştır. İnsanların her an mülklerini kaybedeceği endişesi, güvensizliği daha da arttırmış, bu koşullarda orta sınıf veya tabaka hızla erimiştir. Şiddetlenen çatışmalar, çözüm arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Ancak ilk arayışlar kalıcı çözümden çok her ne pahasına olursa olsun aristokrasinin çıkarlarını gözetecek bir nitelik taşımıştır (TASAM,2020).

Roma İmparatorluğunun doğu ve batı olarak ikiye ayrılması neticesinde kentlerle imparatorluk arasındaki bağlar zayıflamış ve kent devletleri dönemi yeniden ortaya çıkmıştır. Orta Avrupa'da bulunan ve kilise ile feodal sistem tarafından şekillendirilen kentler yaklaşık bin yıl sürecek yeni bir döneme sürüklenmiştir (Şahin, 2019, s.76). Kilise düzeni piskoposluk kentleri adı verilen ve kiliselerle manastırların oluşturdukları kompleksler etrafında kurulan bazı yeni kentlerin oluşumunda feodal beylerle iş birliği yapmıştır. Kilise düzeni ile işbirliği yapan derebeyleri bunun karşılığında kent yönetim sistemi içerisinde etkin roller üstlenmişlerdir. Bu dönemde feodal lordlar kent merkezlerinde ya da kırsal alandaki malikâneelerde yaşarken, köylüler tarım topraklarında lordların arazilerinde iş gücü olarak değerlendirilmişlerdir. Orta Avrupa kentlerinde sosyal sınıflar arasındaki tabakalaşma ve eşitsizlik çok net olarak görülebilmektedir. Kentler de eşitsizliklerin derinlik kazandığı

1630'lu yıllar ve sonrası Paris nüfusunun dörtte birinin dilenci olması, benzer durumun Hollanda ve İngiltere kentlerinde de yaşanıyor olması zenginleri rahatsız etmiş bu sefil yersiz yurtsuzlara karşı av partilerine girişilmiştir. Almanya'da ise Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) neticesinde toplam nüfusun üçte ikisi kaybolmuş, kalanlar da sefalet içinde yaşamıştır (Huberman, 2016, s.114).

Pirenne'ne ye göre X. Yüzyıl Avrupa kentlerinde ticaretin canlanması, gezgin tüccarların kale kentlerin etrafında yeni yerleşim yerleri kurmaları ve buraların zanaatçıları çekmesiyle beraber kentler uykudan uyanmışlardır (2006, s.49). Kentlerin, "havasının insanı özgür kıldığı", feodal engellerden kurtulup burjuvanın yargılanması için özel mahkemelerin kurulduğu, feodal dikey ilişkilerin yerini yatay bir toplumun aldığı mekânlar haline geldiği ifade edilir. Oysa bu süreçte kır ile kent arasındaki uçurum derinleşmeye başlamış, duvarlar arkasındaki zenginliği ve ayrıcalıkları kimseyle paylaşmak istemeyen burjuva, içinden çıktıkları kırsal toplumu küçümsemeye, köyü yalnızca bir hammadde ambarı gibi görmeye başlamıştır. Örneğin; İtalya da, yurttaş statüsü elde etmek köylülere yasaklanmıştır (Bumin, 2010, s.43). Kentler bazı özel durumlar dışında, feodal güçlere karşı kırsaldan kendisine müttefikler aramak yerine köylü ayaklanmalarında feodal güçlerle bir olup mevcut düzenin savunusunu yapmışlardır.

İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde sanayileşme ile paralel olarak gerçekleşen kentlerin çok hızlı bir şekilde büyümesi, işgücü fazlalığına dayalı olarak işsizlik, yoksulluk, şiddet ve suç gibi pek çok toplumsal sorunu da beraberinde getirmiştir. Modernleşmenin birinci evresi de diyebileceğimiz Sanayi Devrimi neticesinde, endüstriyel kapitalizmin en hızlı geliştiği ülke olan İngiltere'de Manchester'in nüfusu 1801'de 72.215'e 1851'de ise 303.382'e ulaşmıştır. Londra ise 1801'de 864.845 kişiyi barındırırken kırk yıl içinde 1.873.676'ya, 1891'de ise 4.232.117'e ulaşmıştır. Bu durum kent ve kırsal alanlar arasındaki ilişkiyi altüst etmiştir. Çalışmak için kentlere gelen nüfusun barınma ihtiyacını karşılayacak alanlar yetersiz kalınca kent dışında yeni yerleşme alanları, işçi mahalleleri oluşmuş, fabrikaların yakınlarına inşa edilen işsiz konutları yan yana ve kötü malzeme ile yapılmıştır. Yeterli konut üretilemeyince de konut birimleri bölünerek kiralanmaya (her aileye bir oda) başlanmış, bu da aşırı yoğunlukla birlikte sağlıksız yaşam koşullarını beraberinde getirmiştir (Uğurlu, 2010, s.60-61). Bu döneme ilişkin yapılan değerlendirmelerde "Cehennem Londra'ya benzeyen bir kent olmalıydı" kullanılmaktadır. "Susuz, tuvaletsiz, çamur, rutubet içindeki konutlar işçilere ev sahipliği yapmaktaydı. Konutlarda yaşayanlar kolera ve tifüs taşıyan fare ve bitlerle konutlarını paylaşıyorlardı" (Bumin, 2010, s.58).

Endüstri kentlerinin bu isyan ettirici eşitlik, anlayışından tamamen uzak manzarası birçok filozof, doktor ve edebiyatçı tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. Özellikle natüralist yazarlar bu dönemde yaşanan toplumsal değişimi büyük bir özenle gözlemlemişler ve bu değişime eserlerinde yer vermişlerdir. Bu çalışmaların odaklandığı konular, kentleşme, yoksulluk, işsizlik, çocuk işçiliği, suç itilen çocuklar, çocuk istismarı ve aile içi şiddet gibi başlıklardır. Örneğin; sanayi devriminin ortaya çıkardığı toplumsal sorunların ele alındığı edebi metinlerden birisi Emile Zola'nın "Germinal" eseridir (Güzel, 2014, s.158). Bu eserde yoksulluk ve işsizlik konuları işlenmiştir.

Sanayi kentlerinin ortaya çıkmasında etkili olan ekonomik politikalar incelendiğinde; özel girişime sonsuz özgürlük verilmesi, loncaların kapatılması ve sömürgeleştirme politikalarının uygulamaya sokulması gelmektedir. Özel girişimin öne çıkarılması, rekabetçi bir piyasanın oluşturulması fikri, Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* (2016) eserinden ilhamla "laissez faire, laissez passe" (bırakınız yapınlar-bırakınız geçsinler) olarak tanımlanan liberal doktrinle etkisini göstermiştir. Fransız İhtilali (1789) her ne kadar kardeşlik, eşitlik, özgürlük arayışı ve isteği vurgusu ile bilinse de burjuvazinin iktidarı ele geçirme isteğinin bir sonucudur. Burjuvazinin asıl istediği ekonomik özgürlüktür. Eşitliği benimsemiş bir toplumun oluşabilmesi için sermayenin kurallara uyması, toplum yararının gözetilmesi gereklidir. Oysa 'laisses-faire'ci düşüncenin yaptığı şey önceki prestijli sınıfların yerine yenilerini yerleştirmek olmuştur.

Serbest rekabet ortamının/piyasanın 'görünmez elinin' optimum koşullar sağlayacağı yaklaşımı ve Fridman'ın "Özgürlüğün kapitalizmden geçtiği, çünkü sadece kapitalizmin ve piyasa ekonomisinin insanlara seçme özgürlüğü verdiği" iddiası ve "her bireyin akılcı bir hesaplama yapabilen ve tercihlerini buna göre şekillendiren, maksimum faydayı, minimum çile çekerek sağlamaya çalışan birer homo economicus" (1990, s.13), olduğu yaklaşımı yoksulların içinde bulunduğu durumu açıklamaya geçmişte de, günümüzde de yetmemiştir. Hatta kapitalizmin yoksulluk üreten bir sistem olduğu yönünde ki kanaatler güçlenmiştir.

Modernleşme 17. Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da ortaya çıkan, toplumsal, politik ve ekonomik sistemlerde meydana gelen değişimlerin önce diğer Avrupa ülkelerini sonra da dünyanın kalanını etkileyen bir süreçtir. Modernleşme sürecinde feodal ilişkilerin çözülmesi, tarımın makinalaşması, üretim ve tüketimin kitlesel hale getirilerek yaygınlaşması, üretimin evden ayrılarak atölye ve fabrikalarda yapılması; pazarın genişlemesi/uluslararasılaşması, kent koşullarının daha sağlıklı hale getirilmesi, iletişim ve ulaşım teknolojisindeki

gelişmeler gibi çeşitli faktörler etkili olmuştur (Özyurt, 2007, s.113). Ortaya çıkan bu yeni durum neticesinde insanlar kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru göç etmişlerdir.

Modernleşmenin etkisi ile ortaya çıkan kentler ile daha önceki kentler karşılaştırıldığında; modern öncesi kentlerde sınıflar kapalı, sosyal hareketlilik düşük ve cinsiyete dayalı kapalı bir işbölümü söz konusudur. Bu kentlerdeki insanların statüleri de edinilmiş bir statü olmakla beraber, eğitim ancak elit bir zümreye aittir. Her bireyin istediği eğitimi alabilmesi söz konusu değildir. Buna karşın modern dönem kentlerinde eğitim hiçbir sınıf ve zenginlik farkı gözetmeksizin herkese açık hale gelmiş, bireyler çalışmaları ve başarıları ölçüsünde yükselmiş ve ödüllendirilmeleri mümkün olmuştur. Modern dönemin kentlerdeki eşitsizlikleri gidermede olumlu özellikleri yanında, modern kent mekânında para ekonomisinin egemen olduğu da unutulmamalıdır. Para insanlar arasındaki mesafeyi eşitleyen ve insanları nesneleştiren bir araçtır. Parasal ilişki, bir tür gayri şahsi ilişkidir. Kentte ekonomik hayat, herkesi bir sayıya indirgeyecek biçimde rasyonelleşmiştir. İmalatçı tanımadığı tüketicilere yönelik üretim yaptığı için, kendi çıkarını ve müşterinin çıkarını rasyonel olarak hesaplamak zorundadır. Kentlerin büyümesi ve pazarın genişlemesiyle, modern insan daha hesapçı olmaktadır (Simmel, 2019, s.78). Modern dönemde kent insanı eşitsizlikler bağlamında çeşitli sorunlar yaşamış, “refah toplumu” adı verilen ve insanın maddi tatminine yönelik modernizmin ona gerçekten vaat edilen refahı sağlayıp sağlayamadığını sorgulamaya başlamıştır. Erich Fromm’a göre, Batı toplumunun maddi anlamda refah toplumu haline gelmesiyle fertler bir iç sıkıntısı yaşamışlardır. Toplumu kontrol eden ve gücü elinde bulunduran bir azınlık, her şeyin iyisini kendisine almış çoğunluk ise artanlarla yetinmiştir. Yani küçük bir grup büyük çoğunluğu sömürmüştür (2004, s.5-6).

Modern kent mekânları, kentin toplumsal yapısına uygun hastane, adliye, üniversite ve benzeri binaların oluşturduğu düzen, modernleşme ile yaygınlık kazanmıştır. Kentler, ayrıca kara taşıtlarının hızlı bir şekilde yol almasını sağlayan bulvar ve caddelerden oluşan devir daim şebekesi, demiryolu ağları ve bu ağların son noktası olarak garlar ve planlı konut mahalleleri ile şekillenmiştir. Kentlerin modernleşme ile birlikte tüketim merkezlerine dönüşmeleri ve yaşamın çok hızlı aktığı yerler olmaları kentlinin gündelik yaşamının da değişmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Yaşam süresince gündelik olan her şey; para, dakika, metre, kilogram vb. ile ölçülebilir olduğundan yaşam iyi ya da kötü olabilmekte ve içinde bulunulan andan zevk alınmakta ya da acı çekilmektedir. Sıradanlığının yanı sıra gündelik

hayat bir o kadar da çok yönlüdür. Çünkü; “Ekonomik, psikolojik, sosyolojik yönleri vardır. Beslenmedir, giyinmedir, eşyadır, barınmadır, komşuluktur, çevredir...” (Lefebvre, 2013, s.76). Bütün bu çok yönlülük ve sıradanlık beraberinde eşitsizliklerde barındırmaktadır çünkü insanların yaşam tarzları bunları beraberinde getirmektedir.

Neo-Liberalizm ve Kentlerde Eşitsizlik

Neo-Liberalizm, 1970’lerin sonlarında sermayenin düşen karlılığına ve J. M. Keynes (1883-1946) tarafından kapitalizmin yaşatılması adına ortaya konulan sosyal refah devletine karşı girilen stratejik bir siyasal tepki olarak belirmiştir. Bu süreçte finansal piyasalarda, ihracat ve ithalat kısıtlamalarının azaltılması veya kaldırılması sermayenin ülkeler arasındaki dolaşımının küresel hale gelmesi kolaylaşmıştır.

Neo-liberalizm sadece ulus-devletleri etkilemekle kalmayıp kentleri de önemli ölçüde etkileyerek rekabetin alanı haline getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak kentlere ilişkin, 1990’ların başından itibaren “dünya kenti” ya da “küresel kent” kavramları duyulmaya başlanmıştır. Neo-liberal kentleşmede metropolleşmenin, yoğunlaşmanın ve de uzmanlaşmanın başat meseleler haline geldiği ifade edilebilir. Bu sürecin temelinde yoğun emek isteyen endüstrileşmenin kent alanından uzaklaştırılması, kentsel alanın tüketimin rasyonalitesine açılması ve de kentin zengin turistler için bir durak noktası haline gelmesi vardır. Neo-liberal kent işçi sınıfının ve kent yoksulunun artık kent merkezinde görünmek istenmediği bir yapıdır. Yoksulluk görünse bile bu kişisel başarısızlığın simgesi ya da zenginlik gösterişinin zıttı olarak algılanmalıdır (Üçoğlu, 2015, s.41).

Harvey, kent sisteminin örgütlenmesi ile sermayenin örgütlenmesi arasında doğrudan ilişki olduğunu, hatta küresel ekonomi kavramı ile metropolitan ekonomi kavramını eş anlamlı olarak değerlendirmektedir. Ona göre, bu ekonomik düzende yoksul kitlenin en önemli fonksiyonu sermaye için ucuz iş gücü olmak, diğer fonksiyonu ise değişen ekonomi dolayısıyla düzenli işgücüne katılamayan gruplar için kaynak transferinde bulunarak efektif talebin devlet politikaları aracılığıyla yönlendirilmesini sağlamaktır (2009, s.64). Harvey’in bu değerlendirmesi ile küreselleşme döneminde kentlerin eşitsizlik mekânı olması kaçınılmazdır.

Benzer şekilde Castells’de “Kent sisteminin yapısı ve süreçleri doğrudan sermayenin mantığı tarafından şekillendirilmektedir.” yaklaşımı ve devleti, sermayenin

gereklerini önceleyen, kolektif tüketim ve üretim araçlarını seferber eden bir paydaş olarak değerlendirmektedir (1997, s.32). Kentsel alanlarda derinleşen eşitsizlikler kentsel ayrışmayı da beraberinde getirmiştir.

Kentsel ayrışma her şeyden önce sosyal düzeyde gerçekleşmekte bunun fiziksel yansımaları ise mekânsal ayrışma olmaktadır. Mekânsal ayrışma belirli bir grubun kentin belirli bir bölgesini mesken edinmesi, mekân dışındakilerin de o mekân ile sosyal grup arasında belirli bir özdeşlik düşüncesini inşa etmeleri neticesinde gelişmektedir (Çetin, 2012, s.164). Neo-liberalizmin etkisi neticesinde zenginler ile yoksullar arasındaki eşitsizliğin artması ve bu eşitsizliğin mekâna yansımaları daha net görülmüştür. Varlıklı kesim bir yandan kent merkezinden uzakta yaratılan yeni kentsel alanlara yerleşirken diğer yandan da kent merkezlerinde kentsel dönüşüm yoluyla kendilerine yeni yerleşim alanları yaratmaktadırlar (Keleş ve Mengi, 2017, s.63).

Kent mekânlarında eşitsizlik ve beraberinde de ayrışma getiren önemli konulardan birisi de göçtür. Göç insanlığın var olduğu tarihsel dönemlerden günümüze kadar gelen bir olgu olmakla beraber, Neo-liberal politikaların uygulanmasıyla daha can yakıcı bir hale gelmiştir. Şehir hayatında hemen her alanda yaşanan rekabetin daha acımasız bir hal almasını sağlayan hızlı ve kitlesel göçler siyasal ayrışma kaynağı olmakla beraber eşitsizliklere de kaynaklık edebilmektedir. Kentlerde, kentleşme gibi bir değişim ve geçiş sürecine dâhil olmak zorunda kalan göçmenler, kendilerine ait olanı sürdürmede, yinelemede ve aktarmada zorlanmaktadırlar (Tuncel, 2020, s.132).

Kentlerdeki eşitsizlikleri arttıran ve derinleştiren durumlardan biri de rant olgusudur. Kenti ekonomik çıkar alanı olarak değerlendiren rantiyeci yaklaşımlar küresel ekonomi ile daha da belirgin hale gelmiş ve kentlerin yeniden yapılanmasına etki etmiştir.

Bir kentteki arsalar ya da binalar arasındaki kıymet farkı olarak da ifade edilebilecek olan kentsel rant, haksız zenginleşmeye sebep olmak suretiyle, toplumdaki gelir dağılımı olumsuz etkilemektedir. Metropol kentlerde ortaya çıkan rantlar çok daha büyük olduğundan eşitsizliği de aynı ölçüde tetiklemektedir. Bu nedenle özellikle kamu yatırımları zaman zaman imar planlarının belirlediği gelişme yönlerinin tersine, spekülâtorlerin belirlediği toprakların bulunduğu yöne doğru olabilmektedir. Ayrıca rantın gücü ve eziciliği deprem riskinin önüne de geçebilmektedir. Zira kentin bazı bölgelerinin risk nedeniyle yapılaşma kısıtlılıkları gündeme geldiğinde

eğer orada mevki, önemi nedeniyle rant değerleri kalıcı bir şekilde durmaya ve sonrasında da artmaya devam ediyorsa, bir süre sonra riskli bölgeye tekrardan yerleşme gerçekleştirebilmektedir (Duvarcı, 2018, s.60).

Neo-liberal politikaların etkisiyle kamu mülkünde bulunan topraklar da özelleştirme yoluyla büyük ölçekli projelerin ve turizm yatırımlarının alanı haline gelmiş ve kentsel rantlar küresel kapitalizme eklenmenin aracı haline getirilmiştir (Kahraman, 2010, s.63). Kamu tarafından satışa çıkarılan ve konumu nedeniyle rantı yüksek olan alanların plan değişikliği ile ayrıcalıklı imar hakları tanınarak farklılık rantı oluşturulması sermaye lehine eşitsizliği derinleştirmektedir. Neo-liberal yaklaşım büyük ölçüde ekonomi ve toplumun devlet düzenlemelerinden arındırılmasını, bunun yerine bireyler ve tüzel kişiler tarafından, piyasanın görünmez elinin aracılık ettiği kendi öz çıkarlarına uygun bir şekilde denetlenmesi savunan ideoloji olduğundan neo-liberal kent yaklaşımı da aynı parametrelerle izah edilebilir.

Neo-liberal kent, piyasa üzerinden işleyen bir kentleşmedir. Kent sakinlerinin ihtiyaçlarından ve kamusal meselelerden ziyade bireysel ya da tüzel çıkarlara yanıt vermektedir. Bir anlamda Neo-liberal kent, “kent hakkı” idealinin neredeyse tamamen ortadan kaybolduğu göze çarpan eşitsizlikler ve dengesizlikler mekânıdır. Yoksullar boş zamanın yeşil alanların ve temiz havanın özelleştirildiği bir kentte hayatlarını doğrudan etkileyen tahrip edici, güçlü siyasal bağlantıları olanlarla nasıl başa çıkabilsinler (Bayat, 2014, s.40).

Neo-liberal politikalar ile dünya kentleri bir yanda zenginliğin bir yandan da fakirliğin etki alanını genişletmektedir. Günümüz kentleri bir yanda gökdelen, plaza ve rezidansların olduğu diğer yanda yoksulluk, ayrışma, sefaletin olduğu bir janus (antik Yunan da bir yüzü gülen diğer yüzü ağlayan heykel) görünümündedir (Sipahi, 2012, s.113-114). Yine bu dönemde Ademimerkeziyetçilik ve özerklik daha derin eşitsizlikler yaratmak için uygulamaya sokulan vasıtalar olarak belirlemiştir (Harvey, 2013, s.136)

Kentsel Alanlarda Eşitsizlik Nereye Kadar?

Stephane Hassel, “insanların haklarının hiçe sayılmasına, dünyanın her köşesindeki hükümetlerin kendi vatandaşlarının haklarını savunmadaki beceriksizliğine ve isteksizliğine öfkelenmeliyiz” (Merrifield, 2017, s.20) yaklaşımı ile kentlilere seslenmiştir. Bu ve benzeri seslenişler iktidarları her zaman ürkütmüştür. Örneğin; Haussman'ın Paris şehrini iç savaşa karşı emniyete almak ve şehrin sokaklarında yük-

selebilecek barikatları önlemek amacıyla isyan sırasında barikat kurmayı zorlaştırmak için bulvarları geniş tutmuştur. Kolluk kuvvetlerinin daha hızlı hareket edebilmesi ve Paris'i makinalı tüfekle rahat bir şekilde tarayabilmek için kışlar ile işçi mahalleleri arasında yeni sokaklar inşa edilmiştir (Bumin, 2010, s. 94). Benzer değerlendirmeyi 1970'li yıllarda *Whose City* (Kimin Şehri) makalesi ile Ray Pahl'ın İngiltere kentleri için yaptığını ifade edebiliriz. Bu çalışmasında Pahl, planlama yetkileri, arazi kullanımı ve kıt kentsel kaynakların kullanımında söz sahibi olan kent yöneticilerini kapitalistler için çalışan sosyal bekçilere benzetmektedir (Merrifield, 2017, s.145).

Günümüz dünya kentlerini etkileyen Neo-liberal politikaları benimseyen İngiltere'de 1984 yılında gündeme gelen ve "Gelecek Yok Ne Sana Ne Bana" sloganı, Margaret Thatcher tarafından ifade edilen "There is no alternative" cevabı ile karşılaşmış ve politikalardan dönülemeyeceği işaret edilmiştir (Merrifield, 2016, s.75).

Neo-liberal politikaların tüm dünya kentlerine yayılması için çok yoğun çaba sarf eden ABD yönetimi dünya ticaretinde, sanayi üretiminde, finansman sektöründe büyük şirketler vasıtasıyla dünya üzerinde hegemonyasını kurmuş durumdadır. Fakat, ABD'de her şey yolunda gitmemektedir. 2005 yılından günümüze ABD'de yoksulluk ve eşitsizliklerde artış şok edicidir. Çocukların %25'i yoksulluk içinde doğmakta, Hispanik hanelerin %49,7'si, Afro-Amerikalıların %54,3'ünün yıllık gelirleri 25.000 doların altındadır. 2020 yılı itibarıyla dünyanın kentli nüfusunun yarısının varoşlarda ve gecekondu mahallelerinde yaşayacağı öngörülen Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) raporu da tüm dünya kentleri için kabus senaryosu olarak kayıtlara geçmiş durumdadır (Albriton, vd.,2018, s.3).

Neo-liberal politikalar kentlerde özellikle de metropollerde yaşayan insanları ciddi bir güven bunalımına sokmuştur. Oysa Park'ın ifadesiyle kent insanı, yaşadığı müddetçe, toplum içinde, kendi umutlarında, rüyalarında ve başka insanların zihninde yaşayan bir varlıktır. Şu veya bu şekilde, insan; gayelerini gerçekleştirmeye zorunludur. Bu gayeler ise;

1. İnsan kendini güvende hissetmelidir. Yani bir evi, bir yere gittikten sonra dönecek bir yeri olmalıdır.
2. İnsanın yeni deneyimleri, dinlenme zamanı, geçirdiği maceralar ve hissettiği yeni hisler olmalıdır.
3. İnsanın kabul görmesi gerekir. Örneğin; içerisinde bir konum işgal ettiği bir cemiyete, kimliğinin tanındığı bir gruba ait olmalıdır. Kısacası, ekonomik ve toplumsal çarkın bir dişlisi olmaktansa bir kişi olmalıdır.

4. İnsanın şefkat görmesi, şefkat gösterip karşılığını alabileceği bir şeyle yakından ilişki kurması gerekir. Tüm özel insan dilekleri nihayetinde bu dört kategoriye bağlanır ve hiçbir insan, bu dört dilek ve tavır veya nitelik olarak yeterli derecede karşılanmadıkça kendini mutlu hissetmez (Park, 2015, s.166).

Neo-liberal politikaların uygulanmasıyla beraber özellikle metropol şehirlerde yaşayan insanların gittikçe mutsuzlaştığı söylenebilir. Bunun temel sebeplerinden biri, eski dünya düzenindeki beşeri yaklaşımın yok olmasıdır. Eşitsizliklere karşı verilen en güçlü tepkilerden birisi ABD’de yaşanmıştır. ABD’nin Minneapolis kentinde sahte yirmi dolar bulundurduğu gerekçesiyle polis tarafından yakalanan George Floyd, nefessiz kalarak hayatını kaybetmiştir. Floyd’un ölmeden önce ifade ettiği “nefes alamıyorum” cümlesi ABD’deki bütün mutsuzların sloganı olmuştur. Siyahiler, Hispanikler ve bazı beyaz Amerikalılar uzun yıllardır yoksulluk ve sıkıntı içinde yaşadıklarından bir çoğu Covit Pandemisi sürecinde tedavi masraflarını karşılayamadıklarından hayatlarını kaybetmektedirler. Minneapolis, Newyork ve Los Angeles’da şehirlerin yönetim merkezleri ve üniversiteler ayrımcılığın merkezleri olarak görüldüğünden tahrip edildiler. Floyd’un 25.05.2020 tarihinden sonra yapılan çeşitli anma toplantılarında “dizinizi boğazımızdan çekin” , “üzerimizden inin” cümleleri eşitsizlikçi uygulamalara itiraz etmenin yeni sloganları olarak gündeme gelmiştir.

Paylaşımçı Kent Örneği Olarak İslam Kenti ve Eşitsizlikler

Dünyada yaşanan eşitsizlikler ve gelir dağılımındaki adaletsizlikler ancak paylaşımın söz konusu olmasıyla hafifletilebilir. Ayrıca paylaşmak insana yaşadığı toplumun bir parçası olduğunu hissettiren değer yüklü bir sosyal güdüdür (Yakın, 2019, s.60). Bu çalışmada gündeme getirilen paylaşım kavramı, “paylaşımçı ekonomi” kavramında ortaya konulan yaklaşımdan oldukça farklıdır. Zira paylaşım ekonomisi bir tanımında, “genellikle yararlanılmamış kaynaklara erişimi açmayı amaçlayan, kâr amacı güden ve gütmeyen faaliyet çeşitliliğini kapsayan, çevrimiçi platformlar aracılığıyla kolaylaştırılan değişim biçimleri” şeklinde açıklanırken bir diğer tanımında “atıl durumdaki kaynaklara sahip olan kuruluşlar veya bireylerin bu kaynakların kullanma hakkını ücretle başkalarına transfer etmesi” anlamında kullanılmıştır (Kişi, 2018, s.58). Oysa bu çalışmanın ortaya koyduğu paylaşım kavramında insanlar öğrendiklerini, algıladıklarını, yemeklerini, evlerini, paralarını akla gelebi-

lecek daha birçok nesne ve olguyu birbirleriyle paylaşırken, bu paylaşımın merkezinde ekonomik kazanç yoktur. Bu nedenle ister organize bir biçimde, sistemli ve kurallı bir şekilde gerçekleşsin isterse tamamen bireysel ve özgün bir girişimle ortaya konsun paylaşmanın karşılığı ekonomik beklentiler değildir.

İslam düşünce sisteminde kentsel alanlarda paylaşım ve adalet vurgusunun ön plana çıktığı söylenebilir. İslam kent yönetim düşüncesini etkileyen önemli çalışmalardan biri Farabi'nin *Erdemli Şehir* (El-Medinetü'l Fazıla) başlıklı eseridir. Bu eserde Farabi, kentlerde yaşayan insanların mutlu olmaları için nelere dikkat etmesi gerektiği, erdemli toplumun yöneticisinin özellikleri, cahil ve sapkınlık içerisinde olan şehir halkının özellikleri üzerinde durmuştur. Farabi'nin bu çalışması ütopyik bir yaklaşım olarak görülse de erdemli toplumları (şehirleri) sayarken toplumsallaşma, yardımlaşma ve adaleti merkeze almış olması bu eseri günümüz kent yönetiminde de başvurulabilecek kaynaklar arasına katmaktadır.

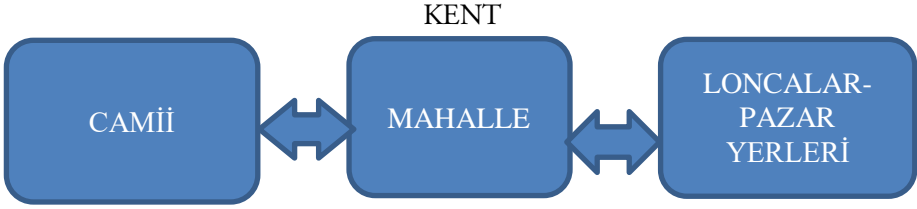
Farabi'ye göre, her insan varlığını sürdürme ve yetkinliklerinin en üstüne ulaşma hususunda birçok şeye muhtaç bir tabiata sahip kılınmıştır. Bu nedenle her bir insan bir diğerine ihtiyaç duyar. En üstün iyilik ve mükemmelliğe ancak şehirlerde ulaşılabilir değerlendirmesi, gerçek anlamda iyi, seçme ve irade ile elde edilebilir. Aynı şekilde, kötülükler de ancak seçme ve iradenin ürünleridirler. Şehrin insanları birtakım kötü amaçlara ulaşmak için birbirlerine yardım edebilirler yaklaşımı önemlidir. O halde insanları, kendileriyle hakiki anlamda mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım etmeyi amaçladıkları bir şehir erdemli, mükemmel bir şehirdir. İnsanları mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım eden toplum erdemli mükemmel bir toplumdur (Farabi, 2019, s.188).

Farabi bu çalışmasında erdemli toplumun zıddı olan toplumları da saymış; cahil şehir, bozuk şehir, karakteri değişmiş şehir, yanlışlık içinde olan şehir gibi birtakım ayrımlara gitmiştir. Cahil şehir için, halkı mutluluğu bilmeyen, görünüşte iyi olanları iyi zanneden şehirdir ki, bunlar beden sağlığı, zenginlik, şehevi zevkler, insanın kendi arzularının peşinden koşma serbestliği, saygı ve itibar görme gibi hayatta geye olduğu düşünülen şeyler (Farabi, 2020, s.125) olduğunu ifade etmiştir.

İslam düşünürlerinin etkisi ve Ortadoğu'da İslam dinin yükselmesi ile birlikte İslam kenti denilebilecek yeni bir kentsel düzen belirmeye başlamıştır. Her ne kadar Max Weber tarafından bağımsız mahkemelerinin bulunmaması ve özerk olmamaları nedeniyle İslam kentleri kent olarak değerlendirilmese de pazarı, eğitim kurumu olarak medreseleri, ibadethane olarak cami ve mescitleri yönetsel olarak da

mahallelere kadar uzanan sisteme sahip olan İslam kentleri, Endülüs'ten Semerkant'a kadar hem mimari hem de toplumsal dinamikler bağlamında çeşitli sentezlerle ortaya çıkmıştır.

İslam uygarlığı, Roma uygarlığı gibi sıfırdan bir kent kurmak yerine üzerine kurulduğu medeniyet unsurlarını da gözeterek geliştirilen kentlere odaklanmıştır. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse Endülüs'te farklı bir mimari yapı benimsenmişken Semerkant'ta çok daha farklı bir kent yapısı gözlenmiştir (Şahin, 2019, s.77). Toplumsal açıdan ise İslam kentinin en temel özelliği üç semavi dinin müntesiplerinin bir arada hoşgörü içerisinde yaşamasını sağlayacak kentsel yaşam alanının sağlanmış olmasıdır. Bu özgün özellik Haçlı seferlerine kadar bütün İslam kentlerinde sürmüştür, Osmanlı'da (ise özellikle İstanbul kentinde) devletin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Konu, Osmanlı kent düzeni özelinde ele alındığında kentin üç önemli kuruma sahip olduğu ve bu kurumların her birinin kentsel düzeyin sağlanması ve eşitsizliklerin giderilmesinde oldukça önemli işlevlere sahip olduğu ifade edilebilir.

Kentin merkezine konumlandırılmış olan Cuma camileri kent merkezinde ticaret ile uğraşan esnafa hitap etmekte ve cemaati de ağırlıklı olarak esnaflardan oluşmaktadır. Cemaat, aynı inancı, aynı duyguyu aynı idealleri paylaşan bir topluluk olmakla beraber cemaatte bulunan fertler birbirleri ile dayanışma içerisinde olduğundan özellikle ekonomik eşitsizlikler de önemli oranda giderilecektir (Baltacı, 2019, s.272). Benzer durum mahalle camileri için de geçerlidir. Mahalle camilerin de de cemaat mahalledeki yoksulları, kimsesizleri, engellileri ve hastaları kendi hallerine terk etmez, çünkü mahalle cemaatinin inancı buna müsaade etmemektedir.

İslam kentlerinde mahalle, kent yönetim sistemi içerisinde temel birimdir. Esasında kentin özü ve çekirdeğidir. Kentler mahalle mahalle inşa edilmektedir. Mahallenin temeli ise mekân ve insandır. Asli yaşam alanı olarak mahalle hayatın belirli bir kültür, değer, inanç, rütüel ve gelenek içerisinde örüldüğü, bu yönü ile kendine özgü yapısı, kimliği, hayat tarzı ile donanmış ortamdır (Alver, 2009, s.137). Mahalle; muhtar, bakkalı, imamı, sokakları ve kahvehanesi ile mahalleli için arzuhalini

arz edeceği bir arzuhalci, sığınak, durak ve emin yerdir. Mahalle sisteminde muhtar merkezi idarenin ve yerel yönetimlerin bir temsilcisi olarak darda kalanlar için ilk çözüm merciidir. Sonra mahalleli, mahallesinde yaşayan yoksula kimsesize ve yaşlıya destek elini uzatır. Bu konuda referans İslam dini olmuş ve “iyilik yapın ve takva üzerinde yardımlaşın, günah işleme ve zulüm üzerinde yardımlaşmayın” mealindeki ilahi emir dikkate alınmıştır (Tabakoğlu, 2016, s.264).

Günümüz modern kentlerinde eşitsizliklerin giderilmesinde, İslam kentlerinde uygulama alanı bulmuş bazı esasların uygulamaya sokulması sosyal adaletin sağlayacaktır. Kaynağını İslam dininden alan bu esaslar;

1. Mutlak vicdan özgürlüğü,
2. Mükemmel insani eşitlik,
3. Sağlam ve güvenilir sosyal dayanışma (Kutub, 1992, s.63) olarak sayılabilir.

Mutlak vicdan özgürlüğüyle kişi Allah'tan başkasına kulluktan ve ibadetten kurtarılmıştır. Bu ilke kişilik hakları bağlamında son derece önemli görülmektedir. Zira insan ancak bu halde özgürleşecektir. İnsani eşitlikte ise “Arabın Aceme, Acemin Araba üstünlüğünün olmaması” insanların ırkı temelde eşitliğini ifade eden bir yaklaşımdır ve günümüzdeki eşitsizliklerin giderilmesinde uygulanması gereken önemli referanslardan biridir.

Sağlam ve güvenilir sosyal dayanışmada ise toplum içindeki zayıf ve güçsüzlerin koruma zorunluluğu, akraba dayanışması, ailenin kendi içinde dayanışması ve komşu aç iken tok yatılmaması direktifi kent toplumunda sosyal adaletin ve paylaşımın sağlanmasında önemli uygulamalar olarak dikkati çekmektedir. Ayrıca, dini, dili, rengi ne olursa olsun düşenin kaldırıldığı, yoksulun gözetildiği, açın doyurulduğu ve yetimin gözetildiği kent mekânları ayrışma ve eşitsizliklerin değil sosyal dayanışmanın ve barışın mekânları haline gelecektir.

İslam kentlerinde paylaşmanın ve sosyal dayanışmanın en önemli göstergesi vakıfların varlığı ve çalışma alanlarıdır. Örneğin; Bursa'da 1790-1791 yılları arasında 496 adet vakfın varlığı söz konusu iken, bu vakıfların birçoğu ihtiyaç sahiplerine yardım edebilmek için çalışmışlardır. Bu yardım vakıflarının 60'ının farklı mahallelerdeki yoksullara yemek verdiği, 45'inin ise benzer şekilde ihtiyaç durumunda olan esnafa yardım ettiği ifade edilmektedir. Muhtaç durumda olanlara yardım eden vakıf sayılarına bakıldığında bir İslam kenti olan Bursa'nın da önemli toplumsal sorunlar ve adaletsiz bölüşümler yaşadığı söylenebilir (Bıçakçı ve Yıldırım, 2018, s.554). Bursa örneğinden anlaşıldığı kadarıyla bir belde yaşayan insanların ve yöneticilerinin Müslüman olması eşitsizliklerin giderilmesinde yeterli olmamıştır. Vakıfların sistem içerisinde yer alması önemli olmakla beraber İslam kentlerinde arzu

edilen adil bölüşümlü yaşam tarzının sağlanabilmesi için sağlıklı bir sistem kurulmalıdır. Bunun olabilmesi her şeyden önce kent insanı ve kent yöneticilerinin istekli olmasına bağlıdır. Yani;

1-Sistem kurulmalı- (Sadaka, infak ve zekâtların toplanması ve dağıtılması)

2-Kent halkı bu iyilik sisteminin işletilmesini istemeli/desteklemeli

3-Yöneticiler, hem kendilerini hem de sistemi kontrol etmelidir.

Neo-liberal sistemin en sorunlu yönü olan servetin belli merkezlerde birikmesi kurulacak sistem ile önlenabilir. Malın insanlar arasında dağılımının artması, sadaka, zekat ve infak sisteminin sağlıklı bir şekilde kurulmasına bağlıdır. İslam, emeğe ve çalışmaya değer verdiği gibi mülkiyet hakkına da değer vermektedir. Fakat aynı zamanda zengin malında fakirin hakkının da bulunduğunu kabul etmektedir. Bu sistem sayesinde kentlerdeki ekonomik eşitsizliğin mağduru olan yoksulların ekonomik sıkıntıları azaltılacak, mal sahiplerinin sayısı artacak, ücretlilerin sayısı azaltılacak dolayısıyla devlete bağımlı durumda olan kişiler ona bağımlı olmaktan kurtulacaklardır.

Neo-liberal ekonomik sistemin en önemli eksikliği İnsani değer yoksunluğudur. Bu durum İslam ülkelerinin kent yönetim sistemlerini de olumsuz etkilemiş ve İslami düşünceden uzaklaşan yönetimler önemli sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse; Farabi'nin ortaya koyduğu gibi insanlar iyilik üzerinde mi yardımlaşacak yoksa "Cahil şehir" halkları gibi arzularının peşinden koşanlardan mı olacak? Bu tercihin ortaya konulmasında en önemli sorumluluk kent yöneticilerine düşmektedir. İslam şehirleri insanların huzur ve sosyal adalet prensipleri doğrultusunda yaşamalarını hedeflemiştir (Baltacı, 2019, s.276).

Kentlerdeki eşitsizliklerin temelinde yönetsel yanlışlar ve yönetici yetersizlikleri olduğunu gören İslam inanç sistemi, bu amaca yönelik olarak yöneticilerde bulunması gereken vasıfları da zikretmiştir. Bunlar: Müslüman olmak (Al-i İmran Suresi: 85), Adalet ve Takva sahibi olmak (Bakara Suresi: 124,204,205), Bilgili Olmak (Zümer Suresi: 9), Bedenen Sağlam Olmak (Bakara Suresi: 247) şeklinde sayılabilir.

Kent idaresinde olması gereken bu özellikleri tamamlayıcı diğer hususları da Farabi ortaya koymuştur. Bunlar; Yöneticiler adaletli olmalı ve adalet ehlini sevmeli, doğruluğu ve doğruları sevmeli, dünyalıklara göz dikmeyecek derecede şahsiyet ve onur sahibi olmalı, azim ve irade sahibi olmalı, söylenen her şeyi kavrayıp

anlamalı ve kuvvetli hafızaya sahip olmalı (Farabi, 2020, s.107) gibi konuları vurgulamıştır. Ekonomik ve siyasal gücü bir arada bulundurarak bunu servet toplama bir araç olarak kullanılmasına da karşı çıkan İslam yönetim modeli, yöneticilerin halkın içinde ve orta seviyeli bir vatandaş gibi hayat sürmeleri şartını koştadır (Gannuşı, 2018, s.532). Bu her şeyden önce yöneticilerin halktan kopmasını engelleyen bir uygulamadır.

Sonuç

Kentler geçmişte de günümüzde de feryadın en yoğun olduğu, servetin ve iktidarın yoğunlaştığı ve belli ellerde toplandığı alanlardır. Bu nedenle kentsel alanlar eşitsizliklerin her türünün en yaygın görüldüğü yerler olagelmıştır. Bu durumun değişmesi her ne kadar ütopya olarak görülse de İslam şehirlerinde mümkün olabileceği, İslam dininin sosyal adalete ve paylaşımına verdiği önemden hareketle ifade edilebilir. Zira İslam medeniyeti sosyal adalet ve paylaşım konularında bireyleri ve toplumu ilahi emirlerle ve peygamberin sözleri ile yönlendirmiştir. Komşusu aç iken tok yatılmayacağı, dili, dini, ırkı ne olursa olsun zorda kalana yardım prensibi bunlardandır.

İslam kentinde yaşayan insanlar tüketen, sadece kendini düşünen, bencil, hayvanca güdülerini tatmin ederek mutlu olan, eşitsizlikler hakkında soru sormayan ve sorgulamayan bireyler olamaz. Mutlak vicdan özgürlüğünü, insanın insana kul, köle olamayacağı prensibinden doğmuş, insanların eşitliği de aynı şekilde İslam dininin önemli metinlerinden olan veda hutbesinde vurgulu bir şekilde zikredilmiştir. Günümüzde ihtiyaç duyulan şey kent yöneticilerinin İslam inanç sistemi tarafından temel ilkeleri ortaya konulan adil, güvenilir dayanışma sistemini kurarak bunun işletilebilir kılınmasını sağlamalarıdır.

Kaynakça

- Albritton, R. vd. (2018). *Siyasi iktisat ve küresel kapitalizm*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Alver, K. (2009). *Mahalleye giriş*. Şehirlerin Dili, Hece Aylık Edebiyat Dergisi, 150,151,152, 137-148
- Baltacı, C. (2019). *İslam medeniyeti tarihi*. 9. Baskı, İstanbul: İFAV yayınları,
- Bayat, A. (2014). *Mekan meselesi*. Tekin Yayınları: İstanbul
- Bıçakçı, H.ve Yıldırım C. (2018). İslam uygarlığında kent ve kentleşme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 541-561
- Bıçkı, D. (2015). *Kent, yoksulluk, ayrışma ve yaşam kalitesi*. Dora Yayınları: Bursa

- Bumin, K.(2010). *Demokrasi arayışında kent*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Candaş, A. ve Yılmaz V. (2012). *Türkiye’de eşitsizlikler*. İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES).
- Cansever, T. (1996). Şehir. *Cogito: Kent ve Kültürü*, 8, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 125-130.
- Castells, M. (1997), *Kent, sınıf, iktidar*. (Çev. A. Erendil), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi
- Çetin, İ. (2012). Kentsel ayrışma ve mekânsal kümeleşme biçimleri. *İdeal Kent, Kent Araştırmaları Dergisi*, 7, 160-186
- Duvarcı, Y. (2018). *Rantın elli tonu*. Ankara: Gece Kitaplığı,
- El- Gannuşi, R. (2018). *İslam devletinde kamusal özgürlükler*. İstanbul: İlimyurdu Yayınları.
- Farabi, (t.y). *El Medinetü’l Fazıla, Tanrı- Alem- İnsan*. (Çev. Y. Aydınli), 2. Baskı, Litera Yayıncılık, İstanbul
- Farabi,(2020). *İdeal devlet*. (Çev:Ahmet Arslan), 9. Baskı, İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Friedman, M., Friedman R.,(1990). *Free to choose*. New York: Harcourt
- Fromm, E. (2004). *Hayatı sevmek*. Çev. A.Köse,. İstanbul: Arıtan Yayınları
- Güllüoğlu, F. (2018).*Eşitsizlik ve toplumsal tabakalaşma açısından vatandaşlık üzerine sosyolojik bir analiz*. 16.05.2020 tarihinde Kırmızı.com. adresinden erişilmiştir.
- Güzel B. (2014). Sanayi devriminin ortaya çıkardığı toplumsal sorunların edebiyattaki izdüşümü: Émile Zola’nın Germinal örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(33), 157-165
- Harvey, D. (2009). *Sosyal adalet ve şehir*. Çev. M. Morali, Metis Yayınları: İstanbul
- Harvey, D. (2013). *Asi şehirler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Huberman, L. (2017). *Feodal toplumdandan yirminci yüzyıla*. İletişim Yayınları, 17. Baskı İstanbul
- Kahraman, T. (2010). İmar uygulamalarında gizli yolsuzluk: ayrıcalıklı özelleştirmeler ve kentsel rant. *İş Ahlakı Dergisi*, 3(6), 61-80
- Keleş, R. ve Mengi A. (2017). *Kent hukuku*. İmge Kitapevi: Ankara
- Kişi, N. (2018). Paylaşım ekonomisinin ulaşım sektörüne yansımaları: Uber örneği. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(10), 57-68
- Kömürcüoğlu, M. (2019). *Türkiye’de şehir ve toplum*. Ketebe Yayınları: İstanbul
- Kutub, S. (1992). *İslam da sosyal adalet*. İstanbul: Arslan Yayınları.
- Lefebvre, H. (2013). *Modern dünyada gündelik hayat*. Çev. I. Gürbüz, Metis Yayıncılık: İstanbul
- Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Alman ideolojisi*. (Çev: O. Geridönmez, T. Ok),Evrensel basım yayım: İstanbul
- Merrifield, A. (2017). *Yeni kent sorunu*. Tekin Yayınları: İstanbul
- Merrifield, A. vd. (2017). *Mekân meselesi*. 2. Baskı, Tekin Yayınları: İstanbul
- Özyurt, C. (2007). Yirminci yüzyıl sosyolojisinde kentsel yaşam. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(8), 111-126.
- Uğurlu, Ö. (2010). Kentlerin tarihsel gelişimi. (Ed. Ö. Uğurlu, N.Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak, M. Şiriner), *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, içinde (s. 60-61) Örgün Yayınevi:İstanbul.

- Üçoğlu, M. (2015). Neoliberalizm kent alanlarında neden yoksulluğa ihtiyaç duymaktadır? *İdeal Kent; Kent Araştırmaları Dergisi*, 16, 34-49
- Park, E. R. Ve Burges E. W (2015). *Şehir*. (Çev. P.K. Kayalığıl), Heretik Yayıncılık:Ankara
- Pirenne H. (2006). *Ortaçağ kentleri- kökenleri, ticaretin canlanması*. (Çev: Ş. Karadeniz), İletişim Yayınları: İstanbul
- Simmel, G. (2019). *Modern kültürde çatışma*. (çev. T. Bora), 12. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul
- Sipahi, E. B. (2012). 'Yeni' liberalizm 'yeni' yaşam alanları olarak güvenli siteler: Konya örneği. *İdeal Kent, Kent Araştırmaları Dergisi*, 2. 110-135.
- Şahin, S. Z. (2019). *Dünya şehirciliğinin kısa tarihi”, şehir ve şehir yönetimi*. (Ed: Akpınar, Rasim, Taşçı Kamil), Nobel Yayınları: Ankara
- Tabakoğlu, A. (2016). *İslam iktisadına giriş*. Dergâh Yayınları: İstanbul
- TASAM, (2020). *Antik Yunan Kent devletinde demokrasi deneyimi ve yerel yönetimler*. Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 15.05:2020 tarihinde <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/832/> adresinden erişilmiştir.
- Tuna, K. (2011). *Şehir teorileri*. İz yayıncılık: İstanbul
- Tuncel, G. (2020). *Siyasal ayrışma*, Bilsam Yayınları, Malatya
- Turner, B. (2014). *Klasik sosyoloji* (Çev:İ Çetin), İletişim Yayınları: İstanbul
- Weber, M. (2010). *Modern Kentin Oluşumu*, (Çev. Musa Ceylan), Yarıncı yayıncılık: İstanbul
- Wirth L. (2002). *Bir yaşam biçimi Olarak Kentleşme: 20. Yüzyıl kenti*. (çev: A. Alkan, B. Duru), İmge Yayınları:Ankara
- Yakın, V. (2019). *Paylaşım ekonomisi tanımı ve sınıflandırmaları*, Akademisyen Kitapevi.

Türkiye’de Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı On Beş İlde Nüfus Hareketleri ve Şehirleşme (1945-1970)¹

Serdar Yıldırım *

Öz

Kürt milliyetçiliğinin kırsal kökenli isyanların 1938’de bastırılmasından sonra girdiği sessizlik sürecinden sonra 60 ve 70’li yıllarda şehirlerde tekrar ortaya çıkmasının sebepleri arasında bu aradan geçen zamanda gerçekleşmiş nüfus hareketleri de gösterilmektedir. Makale, söz konusu nüfus hareketlerinin zamansal çizelgesini çıkarabilmek amacıyla, 1945 ve 1970 arasındaki nüfus sayım sonuçları üzerinden ilgili dönemde Kürtlerin yoğun olduğu bazı illerdeki şehirleşme verilerini incelemiştir. Çalışma, 1945’ten 1965’e kadarki anadil verilerini kullanarak ülkenin doğusundaki on beş ili ‘Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerler olarak’ tespit etmiş ve incelemelerini bu illerle sınırlamıştır. Bölge dışına yönelen göç de dikkate alınarak, sadece bölgedeki iller değil ülkenin batı ve güneyindeki yedi büyük il de analizlere dahil edilmiştir. Veriler, 1950’de tarımda makineleşme ile başlayan göç hareketinin 1960’a kadar bölge içinde kaldığını, 1960’tan sonra ise büyük şehirlere yöneldiğini göstermiştir. Özellikle Adana, Ankara ve İstanbul inceleme konusu on beş ilden en çok göç alan şehirler olmuşlardır. Çalışma yedi büyük ilde ikamet eden doğu illeri doğumlarının istatistikleri ile bu illerdeki Kürtçe konuşma verilerini de yirmi yıllık zaman dilimi içinde çapraz olarak karşılaştırmış ve Kürtçe ile ilgili ‘anadil’ verilerinin sahadaki diğer veriler ile örtüşmediğini, Kürtçe konuşan kişilerin sayısının istatistiklere olduklarından az yansıdığını göstermiştir. Çalışma, Kürt milliyetçiliğinin 1965’ten sonra tekrar ve eskisinden farklı olarak şehirlerde ortaya çıkması ile batı illerine yoğun göç arasında zamansal bir çakışma tespit etmiştir. Makale son olarak, milliyetçilik ile göç arasında illiyet bağının net olarak ortaya konulabilmesi için o dönem Kürt milliyetçi veya militanları ile ilgili bir veri tabanı eksikliğine de dikkat çekmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kürtler, iç göç, kentleşme, Doğu ve Güneydoğu Anadolu

¹Bu makale “1938-1960 Kürt Siyasi Hareketlerinde Sessizlik Devri” isimli doktora tezinden üretilmiştir.”

* Araştırma Görevlisi, Mardin Artuklu Üniversitesi

E-mail: serdaryildirim21@yahoo.co.uk

Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-8279-872X>

Geliş Tarihi: 02.12.2020 ■ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Population Movements and Urbanization in the Densely Kurdish Populated Fifteen Provinces (1945-1970)

Serdar Yıldırım*

Abstract

One of the reasons of the rise of Kurdish nationalism after 1965 is the population movements during previous two decades. Article used official census records of that period (1945-1970) to analyze these population movements in the densely Kurdish populated provinces of Turkey. I used official mother tongue data about Kurdish language from censuses (1945 to 1965) and determined fifteen provinces from east and south-east of Turkey as “densely Kurdish populated provinces”. Article limited its work in the east of Turkey to these cities. The Kurdish nationalist movements of 70s mostly were “urban movements”. So article added seven big cities of Turkey to its analyses. I, checked the tables to see how many people migrated to the seven metropolitan cities from 1945 to 1965. As a cross-check the official census results regarding Kurdish speaking population of these cities also controlled. It has been seen that there is a contradiction between the number of migrants from Kurdish populated areas and the number of Kurdish speaking population. Article found that ‘Kurdish’ as a mother tongue is underrepresented in census records. The findings puts forth a temporal overlap between the rise of Kurdish nationalism and migration from Kurdish populated areas towards to the city centers, whether in the east or the west of the country. Article also indicates to the necessity of a data set about Kurdish nationalists and militants of the 60s and 70s.

Keywords: Kurds, migration, urbanization, East and South-East Anatolia

---

* Research Assist, Mardin Artuklu University

E-mail: serdaryildirim21@yahoo.co.uk

Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-8279-872X>

Received Date: 02.12.2020 ▪ Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

Son yüzyılda etnisite ve milliyetçilik üzerine yapılan çalışmalar, milliyetçi öncü kadroların fikirlerini yayabilmeleri için gerekli olan kitlenin ortaya çıkışının, kentlere göç ile yakından ilişkili olduğunu göstermiştir. Milliyetçiliğin ilk aşamasında eğitilmiş insan sayısında bir artış olmaktadır. Daha sonra kentlere göçle beraber ilgili etnik grubun şehirdeki varlığı artmaktadır. Bu yeni göçmenlerin, geleneksel kültür ile bağlarının kopması ve kent kültürüne de tam açık olmadıklarından bocalamaları onları milliyetçi propagandaya açık hale getirmektedir. Böylece milliyetçi fikirler dar elit kadrolardan daha geniş kitlelere yayılma imkânı bulmaktadır (Hall, 1995, s.16).

Türkiye’deki Kürt milliyetçiliği de benzeri bir şablonu izlemiştir. Türkiye’de 1925-1938 yılları arasındaki ‘isyanlar’ dönemini, kırk ve ellilerde yirmi yıllık ‘sessizlik yılları’ (Bozarslan, 2005, s.54; Şavata, 2016, s.14; Nergiz, 2019) takip etmiştir. Kürt milliyetçileri yirmi yıl sessiz kaldıktan sonra, altmışlarda silahsız, yetmişlerde de silahlı olarak tekrar siyasal sahneye dönmüşlerdir. 1980’li yıllara gelindiğinde silahlı örgüt sayısı 10’u aşmıştır. Bu hareketlenme ile Türkiye’nin demografik yapısında ellilerden sonra başlayan büyük çaplı dönüşüm arasında zaman ve mekân açısından bir örtüşme bulunmaktadır. Türkiye’de 1950’lerde Marshall yardımlarının etkisi ile tarımda makineleşme ve şehirleşme başlamıştır. David McDowall makineleşmenin ülkenin hiçbir yerinde Kürtlerle meskûn illerdeki kadar yoğun geçmediğini vurgulamaktadır. McDowall, 1980’lerdeki Kürt milliyetçiliğinin sosyo-ekonomik altyapısının da bu yıllarda atıldığını, traktöre özel bir vurgu yaparak şöyle ifade etmektedir: “1980’lerde Kürt milliyetçiliğinin patlamasının sosyo-ekonomik altyapısını hazırlayan süreçte, bir sonraki adımı hazırlayan (şey), traktörün girişi olmuştu.” (1996, s. 399).

Şivan Perwer de, “Xwedêda”² (1980) isimli parçasında traktörün gelmesinden sonra yaşanan zorlukları, temsili Kürt köylüsü Xwedêda ve hanımı Xanê (Hani) arasında geçen diyalogla anlatmaktadır. Xwedêda, traktör öncesinde ağanın onlara vermiş olduğu bir toprak parçası ile ailesini geçindirmektedir. Ama “(ocağına) *ateş düşesice traktörün*” gelmesi ile aile, işsiz güçsüz kalıp şehre göç etmek zorunda kalmış lakin orada da tutunamamıştır.³

² Kürt-Latin alfabesinde, tıpkı Azeri-Latin alfabesinde olduğu gibi, “x”, Arap alfabesinde “خ”, İngilizce transkripsiyonda da “kh” ile temsil edilen kalın ‘h’yi karşılamaktadır.

³ Xwedêda: Hüdaverdi. “*O ateş düşesice traktör geldi. Bize bir dilim ekmek de kalmadı. O nedenle biz bu işsizler şehrine geldik. Bizim gibi çok kişi de işsiz ve aç dolaşiyor. Haydi,*

Bu çalışmanın temel varsayımı da, şehirlerdeki az sayıdaki Kürt milliyetçisinin 1950’den sonra başlayan iç göçle beraber daha geniş bir kitleye hitap etme imkânı bulduklarıdır. Bunun sonuçları da 1965’ten sonra siyasal sahneye çıkan Kürt milliyetçiliğinde görülmektedir. 1970-1980 arasında Kürt milliyetçi örgüt sayısı onu aşmış ve binlerce militan bu örgütlerde seferber olmuştur. Bu örgütlerin temel karakteri ise, 1980 sonrasındakiler gibi kırsalda da etkinlikleri olmakla beraber, ‘şehirli’ olmalarıdır. Çalışma, sessizlik yıllarındaki nüfus hareketlerinin bu militan kuşağın doğmasında belirleyici etkisi olduğu varsayımı ile bu yıllardaki tarımda makineleşme ve şehirleşme verilerine odaklanmıştır. Çalışmanın, milliyetçilik ile kentleşme arasında doğrudan illiyet bağı kurmadığını, sadece çalışma sahasının bu yıllardaki kentleşme verilerini araştırmacıların istifadesine sunmakla yetindiğini belirtmekte yarar bulunmaktadır. Böyle bir illiyet bağının tespiti için yetmişlerin Kürt milliyetçileri ile ilgili Güneş Murat Tezcür’ün doksanlar ve iki binler için oluşturduğu, on bin civarı militan ve birçok şiddet eylemi ile ilgili bilgileri içeren, KİM ve KIVE benzeri veri setlerine ihtiyaç bulunmaktadır.⁴ Maalesef 1980 öncesi ile ilgili öyle bir veri seti bulunmamaktadır.

Çalışmanın başlangıcında hem nüfus hem de eğitim alanındaki verilerin tek makalede ele alınması planlanmış ama ortaya çıkan istatistik veriler bir makalenin sınırlarını çok aştığı için eğitim alanındaki veriler ayrı bir makalenin konusu olmak üzere ayrılmışlardır.

Yöntem ve Materyal

Çalışma, tarımla ilgili bazı temel verileri aktardıktan sonra esas olarak bölgedeki nüfus hareketlerinin, hem genel çapta hem de iller bazında nasıl cereyan ettiğinin görülebilmesi amacıyla 1945-1970 arasındaki nüfus sayım cetvelleri üzerinden nüfus verilerine odaklanmıştır.

---

artık kalk (daha fazla) ağlama.” “*Ew agirкета traxtorê hat, payeyek nan jî ji me ra nema. Lewma em îro bi vî bajarê bêkaran ve derketine. Hîn pir kesê wek me jî bê kar, bê nan diğerin. De rabe histiran nebarîne*”. 10 buçuk dakika gibi uzun bir süresi olan parçada; Xwedêda, biryandan yakınmakta bir yandan da ağlamakta olan hanımını teskin etmeye çalışmaktadır. Şivan Perwer, Hay Dil Albümü, *Xwedêda*, (02:28-02:43).

⁴ 1984-2016 arasında öldürülmüş 9.196 militanın verilerinin toplandığı KİM (Kürt Silahlı Hareketi Militanları- The Kurdish Insurgency Militants) ve 2000-2012 yılları arasındaki ölümle sonuçlanmış olayları kapsayan KIVE (Kürt İsyanı Şiddet Eylemleri - Kurdish Insurgency Violent Events, 2016) veri setleri için bkz, Güneş Murat Tezcür, *The Kurdish Insurgency Militants (KİM) Dataset*, 2017, <http://www.tezcur.org/kim>

Çalışmada mekân olarak, Kürtlerin nüfusun belli bir yoğunluğunu oluşturduğu Türkiye'nin doğusundaki on beş il incelenmektedir. Bu on beş ilin tespitinde 1965'e kadar sonuçları açıklanmış olan anadil verileri kullanılmıştır. Bu iller coğrafik olarak ülkenin doğu ve güneydoğusunda yer aldıkları için çalışmaya, o yıllardaki "Doğu Anadolu" ve "Güneydoğu Anadolu" bölge sınırları ile ilgili bir bölüm de eklenmiştir. Zaman sınırı olarak ise çalışma tarımsal alanda dönüşüm Marshall Planı ile başladığı için plandan hemen önceki sayımlar olan 1945 sayımları zaman diliminin başlangıcı olarak belirlenmiştir. Çalışmanın zaman sınırının sonu olarak da 1970 yılında Türkiye'de KDP'nin (Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi) silahlanma kararı alması kabul edilmiştir.⁵ Böylece silahlanmadan hemen önceki dönemlerdeki nüfus hareketlerine odaklanılabilecektir. Çalışma; tarımda makineleşme, nüfus artışı, kentleşme, batı illerine göç, Kürtçe konuşanların şehirlerdeki oranı gibi veriler üzerinden analizlerini gerçekleştirmiştir.

Çalışmada on beş ildeki verilerin analizi sırasında kullanılan "şehirler nüfusu", "şehir nüfusu" gibi ibareler ilgili ilin, merkez ilçe dahil olmak üzere tüm ilçe merkezlerinde yaşayan nüfus anlamında kullanılmıştır. İl merkez ilçe ilgili bilgiler, "merkez ilçe nüfusu" şeklinde ayrıca belirtilmiştir.

Nüfus ve anadil ile ilgili oluşturulan tabloların çapraz sorgulanması ile özellikle anadil ile ilgili verilerin ilişkisi de test edilmiştir.

Materyal

Tamamı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK/DİE) tarafından basılmış, 1935-1970 yılları arasındaki sayım sonuçlarını içeren ve kaynakçada künyeleri verilmiş olan on dokuz adet nüfus sayım sonucu kitabı ve bir adet genel istatistik kitabı olmak verilerimizin kaynağını teşkil etmektedir. Her tablonun altında, birçok kaynağın tekrarlanmasının okumayı zorlaştıracığı göz önüne alınarak kullanılan kaynaklar toplu halde kaynakçada verilmişlerdir.

Marshall Planı ve Tarımda Makineleşme

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda birçok ülkenin ekonomisi harap durumdaydı. Bu durum karşısında ABD, Avrupa'yı mali olarak kaldırmak ve I. Dünya

---

⁵ Faik Bucak, Sait Elçi gibi isimlerce 1965'te kurulan TKDP (Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi) silahlı faaliyete karşıydı. Silahlanma yanlıları Sait Kırmızıtoprak liderliğinde örgütten ayrılarak Haziran 1970'te "Türkiye'de KDP"yi kurdular. Her iki Sait'in de öldürülmesi ile sonuçlanan olaylarla ilgili tarafların görüşleri için bkz., Selahattin Ali Arik, *Dr. Şivan (Dr. Sait Kırmızıtoprak) ve Şakir Epözdemir, "Yakın Tarihimizde Dr. Şivan ve Said Elçi Olayı"*.

Savaşı’ndan sonraki gibi aşırı grupların ekonomik kriz ortamında güçlenmesini önlemek amacıyla Marshall Planı⁶ olarak bilinen Avrupa Yardım Programını devreye sokmuştu. Marshall Planı ilk haliyle Sovyetler Birliği’ni ve onun kontrolü altındaki ülkeleri de kapsıyordu ama Sovyetler Birliği bu yardımın kendi etkinliğini azaltacağı fark edip çekilince, paket sadece Batı Bloku ülkeleri arasında uygulanmıştı. Marshall yardımlarının uygulanması için ABD ve İngiltere’ye yakın olan, aralarında Türkiye’nin de olduğu 16 Avrupa ülkesi, 16 Nisan 1948’de Batı Blokunun iktisadi çatı örgütü olarak, “Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC)”nı kurdu. OEEC teşkilatı 1961 yılında bugünkü adı olan OECD’ye (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) dönüştü.⁷

Marshall Planının ilk uygulamaları CHP iktidarının son yıllarına denk gelmişse de esas uygulanması Menderes Hükümetleri döneminde olmuş, yardımlar özellikle traktör alımına yönlendirilmiştir. Bu yıllarda tarım ve ekonomi de patlama yaşamış, Demokrat Parti (DP), 1950-54 yılları arasında “altın yıllar”ını yaşamıştı (Toker, 1991, s. 9-11). Milli gelir DP iktidarının ilk yılında % 15, ilk dört yılın toplamında ise % 38.9 artmıştır (Eroğul, 1998, s. 141-143). Tarımda çok hızlı makineleşmenin ülke içinde yoğun göçe neden olabileceği konusundaki uyarıları ise Hükümet dikkate almamıştı:

“Savaş sonrası Marshall yardımı hükümetin sosyal sonuçlarını düşünmeden traktör ithal etmesine imkân verdi. 1948’de ülkede sadece 1750 traktör vardı. 1950’de sel kapakları açıldı ve sadece on iki ay sonra 10.000 traktör vardı. ABD merkezli Uluslararası Banka daha fazla traktörün küçük çiftlikleri ve yarıcılarını yerinden edeceğini belirtti. Ama daha fazlası geldi: 1953 yılında 30.000 ve bir yıl sonra 40.000.” (McDowall, 1996, s. 399).

Tablo 1.1’de TÜİK’in, makine öncesi dönemin sembolü karasaban ile makineleşmenin iki sembolü traktör ve biçer-döver sayılarına ilişkin rakamları bulunmaktadır. Marshall Programının başladığı 1948’de Türkiye’de 1.750 traktör varken 1950’de bu rakam altı kat artarak 10.000 ulaşmış, sonraki beş yılda da katlanarak artmaya devam etmiştir. Tabloda 1950-55 arasında büyük çaplı bir makineleşme olduğu ama sonra bunun 1965’e kadar durduğu görülmektedir. 1965’ten sonra ise ikinci dalga makineleşme görülmektedir. Tablo 1.1’de de görüleceği üzere

⁶ ABD Dışişleri Bakanı George Catlett Marshall, 5 Haziran 1947’de ABD’nin Avrupa’nın kalkınmasını destekleyeceğini ilan etmişti. Tam metin için bkz., “The “Marshall Plan” Speech at Harvard University, 5 June 1947”, OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü).

⁷OECD, t.y

1970'lere kadar bile karasaban sayısında ciddi bir düşüş olmamıştır. Bu da makinelerin, orta ve küçük çiftçi için hâlâ çok pahalı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Savaştan sonra hem CHP hem de DP hükümetleri, makineleşme ile eş zamanlı olarak ekilen arazi miktarını arttırmak için de girişimlerde bulunmuşlar, köylüye arazi verilmesi ile ilgili yasal çalışmalar yapmışlardır. Hem bu topraklandırma çalışmaları, hem de makineler ile çok daha geniş arazilerin daha az emekle ekebiliyor olması, ekilen arazi miktarını 1955'e kadar ciddi oranda arttırmıştır. Tablo 1.2'de 1948 ile 1955 arasında tarla alanlarındaki % 51'lik artış 1955'ten sonra ise durgunluk görülmektedir. 1955 ile 2003 arasında tarla alanları sadece % 7.4 artmıştır. Bu da tarımsal genişlemenin ne kadar dar bir zaman dilimi içinde ve ne kadar büyük çapta gerçekleştiğini göstermektedir.

Hem makineler hem de tarım alanları ile ilgili veriler, köklü değişikliklerin 1950-1955 arasında yoğunlaştığını göstermektedir. Örneğin; 1950 ile 1955 arasında traktör artış hızı % 400 iken, 1955-1960 arasındaki artış hızı % 4.6'da kalmıştır. Traktör sayılarında, 1955'te görece bir duraklama başlamış, sonraki sıçrama 1965'te olmuştur. 1965 ile 70 arasında traktör sayıları % 94 artmıştır.

Bu veriler, 1950-55 ve 1965-1970 arasında tarımsal alanda köylüyü doğrudan etkileyen, büyük bir alt-üst oluşu göstermektedir. Değişimin kısa bir zaman zarfında gerçekleşmiş olması şüphesiz ki insanları hazırlıksız yakalamış ve Xwedêda gibi, gittikleri yere uygun herhangi bir vasıfları olmadan, şehirlere yığılmalarına neden olmuştur. Şimdi bu yığılmanın, Kürt nüfusun belli bir yoğunlukta olduğu on beş ildeki boyutları, hızı ve yönü anlaşılmalı çalışılacaktır.

Türkiye’de Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı On Beş İlde Nüfus Hareketleri ve Şehirleşme
(1945-1970)

Tablo 1.1 Tarımsal Makine Sayıları				Tablo 1.2 Tarla Alanları: 1948-2003			
Yıl	Karasaban	Traktör	Biçer Döver	Yıl	Toplam	Ekilen	Nadas
1952	1 981 550	31 415	3 222	1948	13 900	9 477	4 423
1953	1 896 274	35 670	4 458	1949	13 264	8 990	4 274
1954	2 030 996	37 743	4 706	1950	14 542	9 868	4 674
1955	2 123 750	40 282	5 618	1951	15 272	10 600	4 672
1956	1 916 612	43 727	6 025	1952	17 361	11 775	5 586
1957	1 968 187	44 144	6 523	1953	18 812	13 021	5 791
1958	2 046 417	42 527	6 592	1954	19 616	13 208	6 408
1959	2 016 073	41 896	6 281	1955	20 998	14 205	6 793
1960	1 991 259	42 136	5 554	1956	22 453	14 556	7 897
1961	2 065 012	42 505	5 846	1957	22 161	14 392	7 769
1962	2 087 025	43 747	6 072	1958	22 765	14 764	8 001
1963	1 963 632	50 844	5 931	1959	22 940	15 020	7 920
1964	1 981 000	51 781	6 790	1960	23 264	15 305	7 959
1965	2 031 400	54 668	6 540	1961	23 076	15 128	7 948
1966	2 084 900	65 103	7 200	1962	23 215	15 167	8 048
1967	2 064 300	74 982	7 840	1963	23 913	15 276	8 637
1968	1 983 800	85 475	8 200	1964	23 843	15 367	8 476
1969	1 908 200	96 407	8 300	1965	23 841	15 294	8 547
1970	1 994 722	105 865	8 568	1966	23 982	15 454	8 528
1971	1 846 360	118 825	8 662	1967	23 858	15 515	8 343
1972	1 757 114	135 726	9 029	1968	24 092	15 400	8 692
1973	1 555 313	156 139	10 023	1969	24 672	15 848	8 824
1974	1 540 691	200 466	10 796	1970	24 296	15 591	8 705
1975	1 381 142	243 066	11 245	1971	24 527	15 924	8 603
1976	1 340 712	281 802	12 586	1972	25 043	16 047	8 996
1977	1 126 230	320 578	19 875	1973	25 014	16 062	8 952
1978	1 024 312	370 259	11 771	1974	24 660	16 154	8 506
1979	984 591	440 502	12 583	1975	24 418	16 241	8 177
1980	953 292	436 369	13 667	1976	24 265	16 343	7 922
1985	706 324	583 974	13 615	1977	24 478	16 537	7 941
1990	500 834	692 454	11 741	1978	24 549	16 349	8 200
1995	316 717	776 863	12 706	1979	24 995	16 607	8 388
2000	152 744	941 835	12 578	1980	24 560	16 372	8 188
2003	125 335	997 620	11 721	1985	23 933	17 908	6 025
				1990	24 192	18 868	5 324
				1995	23 588	18 464	5 124
				2000	23 033	18 207	4 826
				2003	22 554	17 563	4 991

(Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Göstergeler, 1923-2004, Ankara, ISSN: 1300, s. 205.)

(Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Göstergeler, 1923-2004, s. 181.)

1945-1970 Yılları Arasında Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun Nüfusu

II. Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşme ve tarımda makineleşme hamleleri küresel çapta yaygınlaştığından kentlerde yeni iş gücü talebi doğurmuştur. Türkiye de bu eğilimden payını almış, tarımda makineleşmenin 'itici' gücü ile yerinden olan küçük çiftçiler ve yarıcılar kitleler halinde şehirlere akmışlardır. Kürt köylüleri açısından Cumhuriyet döneminin 'zorunlu sürgünler' ve 'iskânlardan' sonraki ilk büyük iç göç dalgası da bu yıllarda başlamıştır. Emek yoğun bir tarıma dayanan Kürt

nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgeler, McDowall'ın da belirttiği üzere makineleşmeden en çok etkilenen bölgeler arasındadır. Bu göç, sonraki on yıllarda da sürmüş ve Kürtler, son yetmiş yılda gerek siyasal gerekse de ekonomik sebeplerle geleneksel yaşam alanlarının dışına çıkıp geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır (Kutlay, 2002, s.429, 543-545).

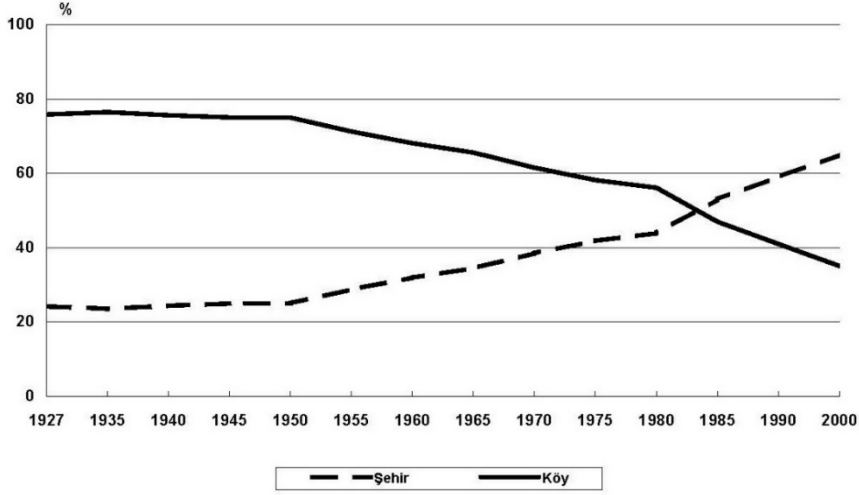
Ellilerden sonra binlerce Kürt köylüsü, belki de ilk defa olarak, şehirde yaşamaya başlamışlardır. Ebeveynleri muhtemelen hiç okul yüzü görmemiş olan çocuklar, eğitimlerini şehirde alacak ve bir kısmı 1960'lar ve 70'lerde "talebeler" (Beşikçi, 1990, s.53 ve Çelik, 2011, s.60) olarak Kürt milliyetçiliğinin *taşıyıcı kolonları*⁸ arasında olacaklardır.

Çalışmada nüfus hareketlerine bakılırken, 1950'lerde başlayan göç hareketinde, *ilk durağın* neresi olduğuna da bakılmıştır. Bu yıllarda genel göç hikâyesi şöyle olmaktadır: Köylerden göç edenler önce kendilerine yakın şehir ve kasaba merkezlerine yöneliyor, bir "ilk durak" olarak, oralarda bir süre tutunduktan sonra büyük şehirlere göç ediyorlar. Bu nedenle çalışmada illerin toplam nüfuslarındaki değişimler yanında il/ilçe merkezlerindeki değişimlere de bakılarak, hem şehir merkezlerinin ve hem de bir bütün olarak çalışma bölgesinin ne zamana kadar 'ilk durak' olduğu ve ne zamandan sonra göçlerin, ülkenin batısına yönelmeye başladıklarına dair veriler sunulmuştur.

---

⁸ "1938-1960 Kürt Siyasi Hareketlerinde Sessizlik Devri" başlıklı doktora tezimde, Türkiye'de altmışlara kadarki Kürt milliyetçi hareketlenmeleri için dokuz 'ana taşıyıcı kolon' tespit ettim: 1. Kadrolar/Elitler, 2. Merkezden Uzaklık, 3. Alan Hâkimiyeti / Güvenli Bölgeler, 4. Anavatan Mefhumu, Yerleşiklik, 5. Coğrafya / Nüfusun Yayılımı, 6. Yerel Nüfusun Desteği, 7. Örgütsel Yapılar, 8. Hükümetten Korkmama/Sonuç Alınacağına Duyulan İnanç, 9. Güçlü Kurumlar. "Talebeler" de altmış öncesi "kadroların/elitlerin" bir parçasıydılar, altmış sonrası ise başlı başına bir taşıyıcı kolon oldukları söylenebilir.

Tablo 2. Türkiye’de şehir ve köy nüfuslarının birbirine oranı, 1927-2000

(Türkiye İstatistik Kurumu, 2004)

1935’te 16 milyonluk Türkiye nüfusu içinde köylülerin toplam nüfusa oranı % 76.5’tir. Bu oran, 1950’ye kadar çok az aşağı yönlü oynayarak, 1940’ta % 75.6, 1945’te % 75 ve 1950’de ise % 74.8’tir. Şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı ise bu yıllarda % 25 civarında seyretmiştir. 1950-55 arasında şehir nüfusunda bir sıçrama başlamış ve 1955’te köy nüfusu oranı % 68.6’ya düşmüştür. Sonraki beş yılda tekrar bir duraklama olmuş ve oran 1960’ta % 68’de kalmıştır. 1960’tan sonra ise hareketlenme tekrar başlamış, köy nüfusu oranı 1965’te % 65.5’e ve 1970’te % 61.5’e düşmüştür.

Şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı 60 ve 70’lerde sürekli bir şekilde artmışsa da 80’lere kadar köy nüfusunun oranı, şehir nüfusununkinden yüksek kalmaya devam etmiştir. 80’lerde dengelenen bu oran sonraki yıllarda hızla köy nüfusu aleyhine bozulmuştur.⁹

Kürt nüfusun yoğun olduğu on beş il üzerinden değerlendirmelere geçmeden evvel o yıllardaki “bölge” tasnifleri üzerinden Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin genel verilerine de kısaca bakmak faydalı olacaktır.

⁹ 2008 ve 2013 yıllarında 5747 ve 6360 sayılı yasalar uyarınca yapılan idari bölünüşler nedeniyle birçok köy, büyükşehirlerin “mahalleleri” sayılmış ve istatistikî olarak bir gecede “şehirlî” olmuşlardır. 2019 TÜİK verilerine göre köy nüfusunun toplam içindeki oranı % 7.2’ye kadar düşmüş, şehirleşme oranı neredeyse % 93’e çıkmıştır. Ama 30 büyükşehirdeki köylerin tamamı “mahalle” sayıldıkları için bu istatistiğin dışında kalmaktadırlar. Büyükşehirlerdeki kent merkezindeki mahalleler ile kırsal kesimdeki mahallelerin ayrı ayrı tasnif edilmesi halinde mevcut köy-şehir nüfus oranının anlaşılmaazlığı sorununu çözecektir.

1945-70 nüfus sayımlarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri illeri

1935'ten 1990'a kadar yapılan nüfus sayımlarında “*Cenubu Şarkî / Güney Doğu Anadolu İlleri*” *Gaziantep, Urfa ve Mardin*'dir. Bugün “Güneydoğu Anadolu”da sayılan Diyarbakır ve Siirt, “*Şarkî/Doğu Anadolu İlleri*” arasındadırlar. Bugün “Doğu Anadolu”da sayılan Malatya ve 1954'te Malatya'dan ayrılarak kurulan “Adıyaman” vilayeti de “*Merkezi/İç Anadolu Bölgesi*”nde¹⁰ sayılmaktadır. 1990'a kadar “*Doğu Anadolu İlleri*” şunlardır: *Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Erzurum, Gaziantep, Gümüşane,*¹¹ *Hakkâri, Kars, Muş, Siirt, Tunceli, Van.*

Çalışmamızda Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Hakkâri, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa ve Van illerinin verilerine bakılmıştır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri illerinin Türkiye nüfusu içindeki oranı

1945 ile 1970 arasında yapılan nüfus sayımlarında her iki bölgenin Türkiye'nin toplam nüfusu içindeki oranı, çok hafif yukarı yönlü olarak, % 17 bandında sabit kalmıştır. 1945'te %16.6 olan bu oran 1970'te % 17.6 olmuştur. Aşağıdaki tablolarda da görüleceği üzere 1960'lara kadar göç, bölgenin kendi içinde cereyan etmiş, 1960'lardan sonra ise bölge dışına yönelmiştir. Ama bölgenin doğum oranlarının sürekli olarak Türkiye ortalamasının üstünde olması da dikkate alındığında 1965'ten sonra yoğunlaşan göçe rağmen bölge, ülke içindeki genel oranını korumuştur.

Kürt Nüfusun Yoğun Olarak Yaşadığı İllerde Nüfus Hareketleri

İllerin Toplam Nüfus Verileri

Bu bölümde Kürtlerin il nüfusu içinde belli bir ağırlığının olduğu on beş vilayeteki şehirleşme oranlarına bakılmıştır. Çalışmada, 1945-1970 arasındaki nüfus sayımlarının sonuçları üzerinden bahse konu illerin verilerini alfabetik sıra ile ortaya konulmuştur. Sonradan il olmuş veya olmamış olsun, il merkezi ille birlikte göze çarpan bir değişim gösteren ilçelerin verileri gerekli görüldükçe ait oldukları vilayet başlığı altında aktarılmıştır.

¹⁰ 1965 nüfus sayımından sonra bölgenin ismi “*İç Anadolu*” olmuştur.

¹¹ 1945 sayımında “Gümüşane” olarak yazılan il 1950 sayımından itibaren “Gümüşhane” olarak yazılmıştır.

İnceleme konusu olan illerin 1945-1970 arasındaki altı nüfus sayımına ait şehirleşme verileri detaylı olarak EK-1 ve Ek-2’deki tablolarda sunulmuştur. Aşağıdaki analizlerde “şehir nüfusu” tabiri, ilgili ilin “tüm ilçe merkezleri nüfusu” anlamında kullanılmış olup gerektiğinde merkez ilçedeki gelişmeler ayrıca belirtilmiştir.

Adıyaman

Malatya’nın ilçesi olan Adıyaman, 1954 yılında il yapılmıştır.¹² Adıyaman’ın 1955 sayımlarında nüfusu 208 bin iken bu sayı 1970’te 303 bine çıkmıştır. 1955’teki nüfusun sadece 32 bini şehirlerde yaşarken, bu rakam 1970’te 70 bine çıkmıştır. Vilayetin şehir nüfusu 15 yılda % 118, köy nüfusu % 32, toplam nüfusu ise % 45 oranlarında artmıştır. Veriler, Adıyaman’ın kendi içinde, ildeki toplam nüfus artış oranından birkaç kat fazla bir şehirleşmeye (% 118) işaret etmektedir.

Ama ülke geneli açısından bakılınca resim değişmektedir. 1955’te Adıyaman’da köy nüfus oranı, Türkiye ortalamasının yaklaşık on puan üstündedir. Bu oran % 84.5’ten 15 yıl içinde % 76.8’e inmiştir. Bu on puanlık düşüşün neredeyse tamamı, 1960’tan sonra olmuştur. Fakat buna rağmen Adıyaman’daki köylülük oranı ile Türkiye geneli arasındaki makas daha da açılarak % 15’e çıkmıştır. Bu da kendi içinde önemli bir şehirleşme kaydeden Adıyaman’ın Türkiye’deki genel şehirleşme hızının gerisinde kaldığına işaret etmektedir.

Ağrı

1945’teki Ağrı nüfusun sadece on dokuz bini şehirlerde yaşarken, bu rakam 1970’te yetmiş iki bini aşmıştır. Vilayetin şehirler nüfusu yirmi beş yılda iki buçuk kat artarken (% 272) köy nüfusu % 91, toplam nüfusu ise % 117 oranlarında artmıştır. Ağrı’da da belirgin bir şehirleşme eğilimi görülmektedir.

1945 ve 1950’de Ağrı’da köy nüfus oranı, Türkiye ortalamasının yaklaşık on puan üstündedir. Bu oran % 85’ten yirmi beş yıl içinde % 75’e inmiştir. Ağrı da, Adıyaman’da olduğu gibi Türkiye geneli şehirleşme hızının gerisinde kalmış, 1945’te on puan olan fark 1970’te on üç puana çıkmıştır.

Bingöl

Bingöl vilayet nüfusu 1945’te 75 bin iken 1960’ta 131 bine, 1970’te 177 bine çıkmış; toplamda 25 yılda % 136’lık bir artış görülmüştür. Vilayetin şehirler nüfusu

---

¹² İlgili tablolarda, Adıyaman iline ait 1945 ve 1950 sayım verileri Adıyaman, Besni ve Kahta’nın ilçe oldukları dönemin rakamlarının toplamından oluşturulmuşlardır.

4.500'den 35.000'e çıkmıştır (% 684). Yirmi beş yıl içinde köy nüfusundaki artış ise % 64 olmuştur. Bingöl il merkezi olan Çapakçur, 1.600 kişiden 17.220 kişiye yükselmiş, artış oranı diğer ilçe merkezlerinden çok daha fazla olarak, on kat civarı (% 965) olmuştur. Yüzdelik oranların bu kadar yüksek çıkmasında (bölgedeki Tunceli ve Hakkâri gibi başka il merkezlerinde olduğu gibi) "*baz etkisi*"nin büyük rol oynamaktadır. Çünkü istatistik için baz alınan nüfus rakamları (1945 rakamları) o tarihlerde yeni kurulmuş olan bu il merkezlerinde çok düşüktür.

Bingöl, incelenen on beş il içinde 1945'te köy nüfus oranı % 94 ile en yüksek olan ildir. 1945'te % 94 olan oran 1970'te % 80'e inmiştir. Veriler, Bingöl içinde belirgin bir şehirleşme eğilimini ortaya koymakla beraber, 1970 itibarıyla il nüfusunun yüzde sekseni hâlâ köylerde yaşamaktadır. Bingöl'ün kır-kent oranı ile Türkiye geneli arasındaki yaklaşık on dokuz puanlık fark yirmi beş yıl sonra da aynı kalmıştır.

Bitlis

1945'te Bitlis'te şehirleşme oranı, ilk üç ilden farklı olarak Türkiye ortalaması düzeyindedir. Vilayet genelindeki şehirleşme oranı 1945'te % 76.5 iken yirmi beş yıl sonra % 67.6'ya inmiştir. Vilayet genelindeki nüfus artışı, bu dönemde % 158'dir. Tüm ilçelerdeki nüfusun yirmi beş yıllık artışı % 255 olurken, köy nüfusundaki artış % 128 olmuştur. İl merkez ilçedeki artış oranı on beş yılda % 90'da kalarak diğer ilçe merkezlerinden negatif yönlü ayrılmıştır.

Merkez ilçe ile ilçelerin toplamı arasındaki büyük fark, merkez ilçeden daha fazla büyüyen başka ilçeler olduğunu göstermektedir. Nüfus kayıtlarına bakıldığında bu ilçelerin¹³ Ahlat ve Tatvan olduğu görülmektedir. Ahlat, 1945'te 1.600 nüfustan 1970'te 7.819'a; Tatvan ise aynı dönemde 1.399 kişiden 20.198 kişiye çıkmıştır. Tatvan 1970'te il merkezi ile aynı nüfusa ulaşmıştır.

Bitlis'in 1945'teki köy nüfus oranı Türkiye ortalaması civarında iken (+1.5), 1970'te aradaki fark altıya çıkmıştır. Bingöl de şu ana kadar ele alınan diğer iller gibi Türkiye geneli şehirleşme hızının gerisinde kalmıştır.

Diyarbakır

1945'te Diyarbakır'da kır-kent oranı Türkiye ortalaması civarındadır (-0.4). Diyarbakır'da 1945'te % 74.6 olan köy nüfus oranı 1960'ta % 69'a, 1970'te % 59'a

---

¹³Adilcevaz 1945'te yoktur, 1950'de 3.283 kişilik bir nüfusla listeye eklenmiştir.

inmiştir. Diyarbakır az da olsa Türkiye ortalamasından daha hızlı şehirleşerek şu ana kadar incelenen illerden ayrılmıştır. 1945’de - 0.4 olan fark, 1970’te - 2,5 olmuştur (1970 Türkiye ortalaması 61,5’dir).

Yirmi beş yılda vilayetin genel nüfus artış oranı % 132 olurken, şehirlerdeki artış % 276, köylerdeki artış ise % 83.7 olmuştur. Merkez ilçenin nüfus artış oranı, diğer ilçe merkezleri ile uyumlu olarak % 264 olmuştur. Toplam şehir nüfusu artış oranı ile merkez ilçe artış oranının birbirine yakın olması, Diyarbakır’da merkez ilçe büyürken, sayıları sekizden on bire çıkan ilçelerin de ona eşlik ettiğini göstermektedir. Veriler en çok büyüme kaydeden ilçelerin Bismil, Ergani ve Silvan olduğunu göstermektedir. Bismil ilçe merkez nüfusu 1945’te 2.049 iken 1970’te 9.403’e, Ergani 1945’te 4.300 iken 1970’te 18.544’e, Silvan 1945’te 3.155 iken 1970’te 18.592’ye çıkmıştır.

Elazığ

Elazığ ele alınan iller arasında şehirleşmenin en yüksek hızda seyrettiği vilayet olmuştur. 1945 ile 1970 arasındaki şehirleşme artışı yirmi bir puandır (80.8/59.8). 1945’te Türkiye kır-kent ortalamasının beş puan üstünde olan Elazığ, 1970’e gelindiğinde ortalamanın iki puan altına inmiştir. Vilayetin yirmi beş yıldaki genel nüfus artış oranı % 90 iken, şehirler nüfus artışı bunun üç katından fazladır (% 299). Köy nüfus artış oranı, % 41’le incelenen illerin en düşüğü olmuştur.

İl merkezinin aynı dönemdeki nüfus artış oranı, il geneli şehirleşme oranının üstüne çıkararak % 353 olmuştur. Bu artış, Elazığ ilçe merkezinin diğer ilçelerden daha fazla göç aldığını göstermektedir. Elazığ merkez ilçe, bu manada tam anlamı ile bir “ilk durak”tır. Vilayetin genel nüfusu, diğer illere kıyasla çok artmadığı halde (%90), merkez ilçe nüfusunun çok artmış olması, merkeze doğru bir yer değiştirmeye işaret etmektedir. Ayrıca köy nüfus artış oranı, diğer illerle kıyaslanamayacak oranda düşük kalmıştır.

Hakkâri¹⁴

Hakkâri; Kars, Muş, Tunceli ve Bingöl ile beraber 1945-50 arasında % 85 üstü köylü nüfus oranına sahip illerden biridir. İncelenen on beş il içinde en az nüfusa sahip yer olan Hakkâri, şehirleşme konusunda diğer illerden ayrılmış, 1965’e kadar şehirleşme cüz’i bir oranda kalmıştır. Ancak 1970’te dört puanlık bir hareketlenme görülmüştür. Hatta köy nüfus oranı diğer illerin aksine 1950-55 arasında 1.5 puan

¹⁴ 1945’teki yazım “Hakâri”. 1950 ve sonrasında ise “Hakkâri”.

kadar artmıştır. Nüfusun azlığı nedeniyle, Bingöl ve diğer bazı illerde olduğu gibi, istatistiki olarak baz etkisi yaşanmakta, Hakkâri'de rakamsal olarak küçük nüfus farkları, orantısal olarak daha büyük yüzdelere tekabül etmekte ve yanıltıcı olabilmektedir. Örneğin; vilayetin yirmi beş yıldaki nüfus artış oranı % 191 iken, şehir nüfusu artışı % 346, köy nüfus artışı ise % 166 olmuştur. % 346 ile % 166 arasında orantısal olarak çok fark olmakla beraber rakamlara bakıldığında ciddi bir şehirleşme görülmemektedir. 1945'te Türkiye kır-kent ortalamasının 11.7 puan üzerinde olan Hakkâri, 1970'te ortalamasının on sekiz puan üzerine çıkararak, ülke geneli şehirleşme hızının oldukça gerisinde kalmıştır.

Vilayet merkezi Çölemerik'in nüfus artış oranı % 349 ile il geneli şehirleşme oranı ile uyumlu olmuştur. Bu da başka ilçelerin de merkez ilçe ile beraber büyüdüklarini göstermektedir. Bu ilçeler Beytüşşebap ve Yüksekova'dır.

Hakkâri'de verilerin sıhhatini sorgulatacak bir örnek Beytüşşebap merkez ilçesinde görülmektedir. Beytüşşebap ilçe nüfusu sırası ile 1945'te 392, 1950'de 1.882, 1955'te 1.287 olarak¹⁵ kayıtlara geçmiştir. Beytüşşebap'taki bu nüfus dalgalanması, özellikle de 1945-50 arasındaki dört katlık artışın sonraki sayımda birden yarı yarıya azalmış olması; göç, doğum veya ölümler gibi olağan nüfus hareketleri ile açıklanamayacak bir dalgalanmadır.

Kars

Kars'ta 1945 ile 70 arasındaki şehirleşme artış oranı 6.7 puandır. 1945'te Kars'taki kır-kent oranı ülke ortalamasının 8.5 puan üzerinde iken 1970'te bu fark 15.2 puana çıkmış, Kars'ta ülke hızının gerisinde kalan illerden olmuştur. Vilayetin yirmi beş yıldaki genel nüfus artış oranı % 73 iken, şehirlerdeki nüfus artışı bunun iki katıdır (% 144). Köy nüfus artış oranı ise % 59 olmuştur. İl merkezinin aynı dönemdeki artış oranı, vilayetin genel şehirleşme oranının biraz altında kalarak % 138 olmuştur. Kars'ın merkez ilçe dışında gelişen ilçeleri arasında Sarıkamış, Iğdır, Ardahan ve Kağızman öne çıkmaktadır.

Hakkâri'de Beytüşşebap'ta olan nüfus dalgalanması Kars'ta da 1940-1950 arasında Sarıkamış'ta görülmektedir. Sarıkamış nüfusu bu dönemde 15.279'dan 8.086'ya inmiş, 1955'te tekrar 17.660'a çıkar, 1960'ta ise hemen hemen aynı kalmıştır (17.529). Kars'ın ilçelerinden Ardahan, Göle ve Iğdır'da da benzeri nüfus dalgalanmaları görülmektedir.

---

¹⁵1960'ta 1.598, 1965'te 1.697, 1970'te 2.239.

Malatya

1945’te (Adıyaman verileri ayrılmış) Malatya’da kır-kent oranı Türkiye ortalamasının 3.8 puan üstündedir. 1970’e gelindiğinde bu farkın hemen hiç kapanmadığı (3.3) görülmektedir. Malatya verilerine il özelinde bakıldığında, Adıyaman’ın ayrılmış olduğu 1955 sayımlarında şehirleşme oranında yedi puanlık bir artış olmuştur. Bu artışın bir kısmı kırsal bazı bölgelerin Adıyaman’la beraber ayrılmış olmasından bir kısmı da diğer illerde de görülen şehirleşme trendinden kaynaklanmaktadır. Adıyaman ayrıldıktan sonraki sayımlarda, şehirleşme lehine her beş yılda bir, iki-dört puan arası bir artış görülmektedir. 1955-1970 arasında Malatya kendi içinde dokuz puanlık bir şehirleşme göstermişse de, yukarıda bahsedildiği üzere Türkiye ortalamasını yakalayamamıştır.

Adıyaman faktörü nedeniyle diğer illerden farklı olarak 1945 değil de, 1955-1970 arasına bakıldığında vilayetin genel nüfus artış oranı % 49 olurken, şehirlerdeki artış oranı % 97.7, köylerdeki artış oranı ise % 31 olmuştur. Merkez ilçenin nüfus artış oranı da aynı dönemde, diğer ilçe merkezleri ile uyumlu olarak % 99.7 olmuştur. Malatya merkez için başlangıç yılı 1945’e çekildiğinde ise nüfus artış oranı % 210 olmaktadır. 1970’te yüz seksen bin kişilik şehir nüfusunun % 72’si merkez ilçede yaşamaktadır. Sekiz ilçeden hiçbirinin 1955 nüfusu yedi binden fazla değilken, 1970 sayımlarında da sekiz bine ulaşan olmamıştır. Bu veriler, Malatya merkez ilçenin, Elazığ gibi, vilayetin şehir nüfusunun toplandığı, neredeyse tek merkez olduğunu göstermektedir.

Mardin

O tarihlerde komşu olan Mardin ile Hakkâri’nin vilayet geneli şehirleşme seyirlerinin benzeştiği görülmektedir. Her iki vilayette de 1945-1960 arasında şehirleşmede 1,5 puan, 1960-1970 arasında da beş puan civarı artışlar görülmüştür. Yirmi beş yılın sonunda her ikisindeki artış da yedi puan civarında olmuştur. 1945’te Türkiye kır-kent ortalamasının beş puan üstünde olan Mardin, 1970’te iyice geride kalmış ve aradaki fark on iki puana çıkmıştır. Mardin de Türkiye geneli şehirleşme hızının çok gerisinde kalan bölge illeri arasındadır.

Bu dönemde vilayetin nüfus artış oranı % 93, şehirlerin artış oranı % 161, köylerin artış oranı ise % 77 olmuştur. İl merkezinin aynı dönemdeki artış oranı ise % 82 olmuştur. İl merkez nüfusunda görülen en önemli hareketlilik birçok yerde olduğu gibi, 1950-60 arasında yaşanmıştır.

Mardin’in verileri de Bitlis gibi il merkezinden daha hızlı büyüyen bazı ilçelerin olduğunu göstermektedir. Verilere bakıldığında bu ilçelerin Cizre, Derik, Kızıltepe,

Midyat ve Nusaybin oldukları görülmektedir. Bu ilçe merkezlerinin tümü de 1970'te on bin nüfusu aşmış durumdadırlar. En yüksek artışlar Kızıltepe ve Nusaybin'de görülmüştür. 1945'te 1.484 olan Kızıltepe nüfusu 1970'te 16.376'ya; 2.311 olan Nusaybin nüfusu ise 14.994'e çıkmıştır.

Muş

Muş da köylü nüfus oranının yüksek olduğu iller arasındadır. Şehirleşme oranı pozitif yönlü de olsa 1970'te kır-kent oranı hâlâ % 80'inin üstündedir. Yirmi beş yılda sekiz puan kadar şehirleşme artışı görülmüştür. Muş vilayetinin 1945-1970 arasındaki nüfus artış oranı % 183 iken, şehirlerin artışı % 375, köylerin artışı ise % 158 olmuştur. İl merkezinin artış oranı % 357 olmuştur.

Merkez ilçe haricinde Bulanık, Malazgirt ve Varto başta olmak üzere tüm ilçelerin nüfusu ciddi oranlarda artmıştır. 1945'te 1.987 olan Bulanık nüfusu 1970'te 7.623'e; 1.516 olan Malazgirt nüfusu 1970'te 10.462'ye; 899 olan Varto nüfusu ise 1970'te 3.566'ya çıkmıştır.

Siirt

1960'a kadar şehirleşme oranının düşük kaldığı (1.7 puan) Siirt'te bu tarihten sonra, Batman etkisi ile on bir puanlık yüksek bir artış görülmektedir. Siirt, ülke geneli ile kıyaslandığında 1945'te de 70'te de Türkiye kır-kent ortalamasının üç puan üstündedir. Aradaki farkın aynı kalmış olması Siirt'in şehirleşme hızının Türkiye'nin genel hızı ile örtüştüğünü ama aradaki farkı kapatıp ortalamanın üstünde bir şehirleşme gösterecek düzeye henüz ulaşamadığını göstermektedir.

Yirmi beş yıllık dönemde vilayetin nüfus artış oranı % 140 iken, şehirlerin nüfus artışı % 280, köylerin nüfus artışı % 100 olmuştur. İl merkezinin artış oranı ise % 82 ile genel şehirleşme oranı olan 280'nin çok gerisinde kalmıştır. Bu da Siirt de bazı ilçelerin merkez ilçeden çok daha fazla büyüdüğünü göstermektedir. Bu minvalde Siirt'le ilgili verilerde dikkat edilmesi gereken nokta, diğer hiçbir ilde benzeri olmayan Batman faktörüdür. Batman, 1960 öncesindeki il-ilçe cetvellerinde bir veri kalemi olarak bile bulunmayan küçük bir köydür (İluh). 1930 ve 1940'lı yıllarda Batman'da petrol arama ve çıkarma çalışmaları yapılmış, 1948'den itibaren de birkaç kuyuda sürekli üretime geçilmiştir. Batman (İluh) bu süreçte dışarıdan hızla göç almış ve köyü olduğu Beşiri ilçesini geçmiştir (İluh köyünün 1955 nüfusu

4.713’tür). 1957 yılında ilçe yapılan Batman, 1990 yılında ise il olmuştur.¹⁶ Batman, Siirt ilçe tablosunda ilk defa olarak 1960’da ve oldukça büyük bir merkez ilçe nüfusuyla (12.401) görülmektedir. 1955’e göre nüfusu üç kat civarında artmıştır. Batman’ın merkez ilçe nüfusu, 1965’te 24.990’a, 1970’te ise il merkez ilçeyi (29.544) de çok aşarak 44.991’e ulaşmıştır. Batman özelinde bakıldığında ilçenin istatistikî olarak 1970’te bile günümüzün şehirleşme verilerine ulaştığı görülmektedir. 1970’te ilçe sınırları içindeki kır-kent oranı % 21’dir.

Siirt’in nüfusu ile dikkat çeken bir başka ilçesi de Şırnak olmuştur. Kurtalan’da da, Batman veya Şırnak kadar olmasa da bir nüfus artışı gözlemlenmiştir.

Tunceli

Tunceli de şehirleşme oranının pozitif yönlü ama görece yavaş olduğu ve 1970’te hâlâ % 80’inin üzerinde kır nüfusu olan illerden biridir. Özel bir kanunla Dersim bölgesinin bir kısmında 1935 sonunda Tunceli vilayeti kurulmuş, lakin vilayet merkezinin neresi olacağına karar verilemediği için valilik ve bürokrasi 1946 sonuna kadar Elazığ’da kalmıştır. 30 Aralık 1946 tarihinde vilayet merkezi olarak Kalan ilçesinin merkezi Mameki kasabasında¹⁷ karar kılınmış,¹⁸ 1945’ten sonraki dönemde Mameki, nüfus sayım cetvellerine “Kalan” olarak girmiştir. Vilayet merkezi olarak seçilmesi Mameki’nin nüfusunda önemli bir artışa neden olmuştur.

Vilayet nüfusunun 1945-70 arasındaki artış oranı % 74, şehir nüfus artışı % 180, köy nüfus artışı da % 60 olmuştur. İl merkezi Mameki’nin (Kalan) nüfus artış oranı ise, istatistiksel olarak muazzamdır (% 1.129). 1945 sayımında henüz vilayet merkezi bile olmayan Mameki’de de baz etkisi görülmektedir. Başlangıç noktasındaki nüfusun bir köy nüfusu olması nedeniyle başka illere göre çok da yüksek olmayan rakamsal artışlar, büyük yüzdelere tekabül etmiştir. Toplam üzerinden bakıldığında ilde sadece yedi puanlık bir şehirleşme görülmektedir. Şehirler bu dönemde başlangıçtaki 10.500 civarındaki nüfuslarından yirmi dokuz bin civarı bir nüfusu çıkararak yaklaşık üç kat büyümüşlerdir. Köylerin nüfusu ise seksen bin civarından yüz yirmi sekiz bine çıkmıştır. Köylerde yarı yarıya bir nüfus artışının olduğu görülmektedir.

¹⁶Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y

¹⁷ Tuncel ve Kara, 2012

¹⁸ Tunceli Valiliği, t.y

1945'te Tunceli'nin kır-kent oranı Türkiye ortalamasının on üç puan üzerinde iken, yedi puanlık şehirleşmeye rağmen bu fark 1970'te yaklaşık yirmi puana çıkmıştır. Tunceli de Türkiye şehirleşme hızının çok gerisinde kalan iller arasında olmuştur.

Urfa

Urfa'da 1945'ten 1960'a kadar şehirleşme 2,5 puan artmışken 1960'tan sonra yedi puandan fazla bir artış görülmüş ve vilayetin yirmi beş yıllık şehirleşme artış oranı on puan olmuştur. Bu süreçte vilayetin genel nüfus artış oranı % 104, şehirler nüfus artışı % 175, köy nüfus artışı da % 75 olmuştur. İl merkezinin nüfus artış oranı, vilayet geneli şehirlerle uyumlu olarak % 177 olmuştur. Bu da Urfa'da da birden fazla ilçenin büyüdüğünü göstermektedir. Bu ilçeler Birecik, Siverek, Sürüç¹⁹ ve Viranşehir'dir. 1945'te 10.790 olan Birecik nüfusu 1970'te 18.392'ye; 17.264 olan Siverek nüfusu aynı dönemde 34.146'ya, 3.632 olan Sürüç/Suruç nüfusu 15.033'e, 2.962 olan Viranşehir nüfusu ise 17.850'ye çıkmıştır.

Urfa bu dönemde on puanlık bir şehirleşme artışı göstermişse de yirmi beş yılın ortalama şehirleşme hızı Türkiye ortalamasının biraz altında kalmıştır. Urfa, 1945'te Türkiye kır-kent ortalamasından, üç puan daha 'şehirli'dir. Bu yönü ile inceleme konusu on beş il içinde 1945 yılındaki 71.6'lık kır-kent oranı ile en 'şehirli' vilayet Urfa'dır. Aynı yıl Urfa'ya en yakın şehir 74.6'lık oran ile Diyarbakır'dır. On beş il içinde 1945'te Türkiye kır-kent ortalamasının altına inen başka vilayet bulunmamaktadır. Ama Urfa 1970'te artık Türkiye ortalaması ile (61.6) aynı oranda (61.8) 'şehirli'dir. Urfa'nın şehirleşme hızı Türkiye ortalamasının altında kalmış ve aradaki, Urfa lehine olan üç puanlık fark kapanmıştır.

Van

1960'a kadarki dönemde şehirleşme oranının gerilediği tek il Van'dır. 1945'te % 79 civarında olan köy nüfus oranı 1960'da az bir yükselme ile % 79.6 olarak gerçekleşmiştir. Van vilayet nüfusu 1945-50 arasında % 13 artarken, şehir merkezi % 4 küçülmüştür. Van'ın şehirleşmesinde kırılma noktası 1965'ten sonra olmuştur. Van'da yirmi beş yıldaki 6 puanlık şehirleşme artışının çoğu 1965-1970 ara-

---

¹⁹ Bugünkü ismi "Suruç" olan ilçe, 1960'a kadarki nüfus sayımlarında "Sürüç" olarak görülmektedir. 1965 sayımında ise "Suruç" olarak yazılmıştır.

Türkiye’de Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı On Beş İlde Nüfus Hareketleri ve Şehirleşme
(1945-1970)

sında gerçekleşmiştir. 1945’te kır-kent oranı Türkiye ortalamasının dört puan üstünde olan Van’da bu fark 1970’te on bir puana çıkmıştır. Yani Türkiye hızla şehirleşirken Van oldukça yavaş şehirleşmiştir.

Van vilayetinin yirmi beş yıldaki genel nüfus artışı oranı % 155 olurken, şehirlerin nüfus artışı % 228, köylerin nüfus artışı da % 135 olmuştur. Van il merkezi de il geneli ile aynı oranda (% 228) büyümüştür. Van’da merkez ilçe ile birlikte büyüyen en önemli ilçe Erciş olmuştur. 1945’te 4.754 olan ilçe nüfusu 1970’te de 19.532’ye çıkmıştır.

Bölgedeki ilginç istatistiklerden biri de bu yıllarda Van’ın Özalp ilçesinde görülmektedir. 1943’te “Muğlalı Olayı”nın (33 Kurşun) yaşandığı, 1940’ların sonu ve 1950’ler boyunca bu olay nedeniyle ülke gündeminde olan ilçenin, 1950’de merkez nüfusu yarıdan fazla azalmıştır. 1945 sayımında 1.903 olan ilçe merkez nüfusu, 1950’de 705’e düşmüş, ancak on yıl sonra 1.930’a çıkabilmiştir. İlçenin 1970 nüfusu 3.142’dir.

Kürtçe Konuşan Nüfus Oranı

Her ne kadar Türkiye’de Kürt nüfusun nerede ne kadar yaşadığı ile ilgili güvenilir, ilmi çevrelerin üzerinde uzlaştığı veriler bulunmuyor olsa da 1985 yılına kadar nüfus sayımlarında anadil sorusu sorulduğu (ama sadece 1965’e kadar olanlar kamuoyuna açıklandığı) için nüfus sayım verileri bu konuda eldeki tek resmi kaynak durumundadırlar.

Tablo 2. 1 Anadili Kürtçe Olanların On Beş İldeki oranı: 1945-1965

		1945	1950	1955	1960	1965
1.	Adıyaman	-	-	0.46	14.5	43.9
2.	Ağrı	59.1	68.8	61.3	60.3	63.3
3.	Bingöl	55.8	78.9	13.4	67.6	37.8
4.	Bitlis	60.5	65.1	64.0	63.8	59.9
5.	Diyarbakır	71.4	71.3	64.6	66.0	49.6
6.	Elazığ	41.5	39.8	33.9	0.74	14.7
7.	Hakkâri	87.8	89.4	88.3	80.6	86.2
8.	Kars	17.1	23.1	20.1	18.6	22.0
9.	Malatya	32.8	14.1	1.42	0.74	17.2
10.	Mardin	66.4	66.3	66.0	66.4	66.7
11.	Muş	63.5	60.6	65.8	50.3	41.8
12.	Siirt	74.1	73.2	69.8	71.5	67.6
13.	Tunceli	52.8	55.8	22.2	04.1	21.7
14.	Urfa	46.5	45.2	46.0	37.8	38.8
15.	Van	59.9	66.3	49.0	51.1	55.3

Nüfus sayım istatistiklerini ele almadan önce şu ihtiyat kaydını düşmek gerekmektedir: Kürtlerin resmi olarak ‘var olmadığı’²⁰ veya ‘dağ Türkü’ sayıldığı (Toprak, 2010) yıllarda, birçok Kürt; nüfus sayımlarında anadil sorusunu, “Kürtçe” olarak cevaplamaktan çekindiğini göstermektedir. Tablo 2.1’de bazı yıllar arasındaki farklar, Tablo 4.1 ile 4.2 arasında normal demografik süreçlerle izahı mümkün olmayan farklılıklar bu görüşü desteklemektedir. 1945-1965 arasındaki sayımlara bakıldığında inceleme konusu illerde, yine de Kürtlerin belli bir yoğunlukta yaşadıkları görülmektedir.

Yukarıdaki tabloda zaman zaman Adıyaman (1955, 1960), Bingöl (1955, 1965), Elazığ (1960, 1965), Malatya (1955, 1960) ve Tunceli (1960) gibi örneklerde normal süreçler ile açıklanamayacak ‘nüfus buharlaşmaları’ görülmektedir. Hatta 1960 sayımında anadili Kürtçe olanların Gümüşhane’deki sayısı Elazığ’dakinden fazladır. Ama bir bütün olarak bakıldığında tablo, bu illerde Kürt nüfusun belli bir yoğunlukta yaşadığını göstermektedir. İllerin çoğunda en yüksek Kürtçe konuşma oranı 1950 yılında görülmektedir. Bu da, henüz birkaç aylık DP hükümetinin başta olduğu 1950 sayımlarının baskıların görece en az olduğu sayım olduğu şeklinde yorumlanabilir. 1955 sayımları ise baskıların tekrar güçlendiğinin işaretlerini vermekte; Adıyaman, Bingöl, Malatya, Tunceli ve Van’da neticelerde ciddi düşüşler görülmektedir. 27 Mayıs cuntasının iş başında olduğu 1960 sayımlarında da Malatya, Tunceli ve Elazığ’da Kürtçe konuşan nüfus adeta buharlaşarak yok olmuştur. Ek-1 ve Ek-2’deki tablolarda bu illerin hiçbirinin nüfusunda böyle bir düşüşü açıklayacak bir azalma olmadığı, tam tersine nüfusun sürekli arttığı görülmektedir. Bu durum verilerin sahadakinden farklı çıktığına işaret etmektedir.

Şehirleşme Oranları

On Beş İlin Toplam Nüfus Verileri

On beş ilin verilerinin genel değerlendirmesi bölgeye il sınırlarını aşan toplu bir bakış açısı sunacaktır. Tablo 2.2 oluşturulurken on beş ilin toplam şehir ve köy nüfusları göz önüne alınmıştır.

---

²⁰ “Esas itibarıyla, tarih, etnografya ve dil bakımından hiçbir varlık teşkil etmeyen “Kürtlük” mevzuu ile “Kürt” mefhumunun zorla yaratıldığı, Dr. Friç ile Fransız ve Rus yazarların eserleri ile İngiliz Ansiklopedisi ile bu kütlelerin folklor araştırmalarından gayet vazih bir şekilde anlaşılmalıdır.” Silan, “Doğu ve Doğu Güney İllerimiz ile İlgili Muhtelif Konular (1952)”, s. 450.

Türkiye’de Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı On Beş İlde Nüfus Hareketleri ve Şehirleşme
(1945-1970)

Tablo 2.2 15 İlin nüfus verileri ve şehirleşme oranları: 1945-1970

	Şehir	Köy	Toplam	Kır-Kent Oranı	İl Merkezleri	Merkezler Artış Oranı
1945	499.813	2.052.004	2.551.817	% 80.4	253.165	-
1950	556.844	2.370.170	2.927.014	% 80.8	279.768	% 10.5
1955	716.210	2.685.576	3.401.786	% 78.9	379.643	% 35.7
1960	901.405	2.999.827	3.901.232	% 76.9	470.432	% 23.9
1965	1.148.704	3.344.893	4.493.597	% 74.4	588.156	% 25.0
1970	1.510.765	3.636.728	5.147.493	% 70.6	790.404	% 34.3

On beş ilin toplamında kır/kent oranı 1945’te % 79.8 iken 1960’ta biraz düşerek % 76.3’e inmiştir. Kır nüfusundaki esas azalma ise sonraki on yılda olmuş ve 1970’te bu oran 70.6’ya düşmüştür. Kır-kent oranında Türkiye ortalaması ile bölge ortalaması arasındaki fark 1945’te 5.4 puan iken, 1960’ta bu oran 8.9’a, 1970’te de 9.1’e yükselmiştir. Bölge bir bütün olarak Türkiye şehirleşme hızının çok gerisinde kalmış, aradaki fark iki kata yakın artmıştır. Türkiye ortalaması dikkate alındığında Diyarbakır, Elazığ ve Urfa’nın; ülke ortalaması ile eşit veya daha fazla şehirleşmiş iller oldukları görülmektedir. Bölge ortalaması dikkate alındığında ise bu üç ile Bitlis, Malatya ve Siirt de katılmaktadır.

On beş ilde, yirmi beş yıldaki toplam nüfus artış oranı % 102, şehirlerin toplam nüfus artışı % 202, köylerin toplam nüfus artışı da % 77 olmuştur. Sadece il merkezlerinin nüfus artışı ise % 212 olmuştur. Şehir merkezlerindeki artış oranının, toplam nüfus artış oranından daha yüksek olması, nüfusun bir kısmının bu yıllarda il ve ilçe merkezlerine doğru akmaya başladığını göstermektedir. İl merkezlerindeki artış oranı (212) ile tüm ilçe merkezlerinin toplamındaki artış oranı (202) arasında ise il merkezleri lehine küçük bir fark bulunmaktadır. İncelenen zaman dilimi içinde tüm şehirler nüfusunun yarısının il merkezlerinde yaşadığı görülmektedir. 1945’te tüm şehirlerdeki beş yüz bin kişilik nüfusun yarısı (50.6) il merkezlerinde yaşarken, 1970’te bu oran az bir artışla 52,3 olmuştur.

Toplam olarak bakıldığında şehirlerin nüfusunun yarısının il merkez ilçelerinde olması, il merkezlerinin bölge içinde önemli oranda ‘ilk durak’ olduklarına işaret etmektedir. Bilhassa 1950-55 arasında il merkez nüfuslarında özel bir artış gözlenmektedir. Bu dönemde tüm şehir merkezlerindeki artış % 29.6 iken sadece il merkezleri hesaba katıldığında bu oran % 36 olmaktadır. Fakat il merkezlerinin şehirleşme hızı ile tüm ilçelerin hızları arasında çok fark olmaması da il merkezleri haricinde de büyümekte olan çok sayıda ilçenin olduğunu göstermektedir.

Şehirleşme Hızı Yüksek Dört İlin Verilerinin Doğum Yerlerine Göre Analizi

Bölgede il merkezlerinin “ilk durak” rolünün daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla kişilerin doğum yerleri ile ikamet yerlerinin karşılaştırılmasıyla bu illerin, il dışından ne kadar göç aldıkları görülebilecektir. Lakin incelemeye konu on beş ilin tamamındaki doğum yeri verilerinin analizi bu çalışmanın hacmini çok aşacağından şehirleşme oranı en yüksek olan ve on beş ildeki toplam nüfusun % 35’ini barındıran dört ilin Diyarbakır, Elazığ, Siirt ve Urfa’nın verileri çalışmaya dahil edilmiştir. Bu konuda Majeed Jafar’ın 1976’da yaptığı bir çalışmaya göre de Diyarbakır göçlerin %25’ini, Elazığ % 16’sını, Siirt %15’ini ve Urfa da % 8’ini almıştır.²¹

Tablolardaki “aynı ilçe, yabancı memleket, ecnebi memleket” gibi kategori başlıkları, ilgili yılın nüfus sayımlarındaki resmi tasnif kategorileri olup aynen aktarılmışlardır. *Ecnebi* ve *yabancı* eş anlamlı kelimeler olsalar da, kelime tercihleri Türkçenin kullanılış biçimi ile ilgili hükümet politikalarını yansıttığı için olduğu gibi aktarılmışlardır.²²

Tablo 3.1 Doğum Yerine Göre Diyarbakır Nüfusu, 1945-1970

		Diyarbakır				Toplam	
		Erkek		Kadın		%	Nüfus
		Nüfus	%	Nüfus	%		
1945	Aynı ilçede	107.370	43.0	110.349	44.1	87.1	249.949
	Aynı ilin başka ilçesinde	2.889	1.1	2.552	1.0	2.1	
	Başka ilde	15.183	6.0	7.821	3.1	9.1	
	Ecnebi Memleketlerde	2.024	0.8	1.761	0.7	1.5	
1950	Aynı vilayet	133.867	45.6	133.426	45.4	91.0	293.738
	Başka vilayet	15.073	5.1	8.500	2.9	8.0	
	Yabancı memleket	1.555	0.5	1.278	0.4	0.9	
1955	Aynı vilayet	156.722	45.6	155.549	45.1	90.7	343.903
	Başka vilayet	19.548	5.7	9.057	2.6	8.3	
	Ecnebi Memleket	1.457	0.4	1.343	0.4	0.8	
1960	Aynı ilde	181.304	45.1	178.213	44.3	89.4	401.884
	Başka İllerde	25.608	6.4	13.771	3.4	9.8	
	Ecnebi Memleket	1.625	0.4	1.221	0.3	0.7	
1965	Aynı ilde	216.474	45.5	207.045	43.5	89.0	475.916
	Başka İllerde	31.682	6.7	17.932	3.8	10.5	
	Ecnebi Memleket	1.521	0.32	1.060	0.22	0.54	
1970	Aynı ilde	256.388	44.1	247.837	42.6	86.7	581.208
	Başka İllerde	44.584	7.7	30.219	5.2	12.9	
	Ecnebi Memleket	1.256	0.21	910	0.16	0.37	

²¹ Jafar,M.(1976). Under-Underdevelopment. Helsinki. s. 88’den aktaran, McDowall, 1996, s. 401.

²² CHP ile DP arasındaki politika farkları veya DP’nin yıllar içinde değişen dil politikaları hem cetvellerdeki kategori isimlerinden hem de bizzat sayımı yapan kurumun isminden takip edilebilmektedir. Kaynakçadaki eser isimlerindeki “Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü”, “Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü”, “Genel Nüfus Sayımı”, “Umumi Nüfus Sayımı”, “Neşriyat No” ve “Yayın No” ibareleri hükümetlerin dil tercihlerinin tezahürleridirler. CHP’nin öz Türkçecilik tercihlerinin yerini zaman zaman DP’nin eskiye dönüş politikası almıştır. DP de on yıl boyunca aynı çizgiyi sürdürmemiş kendi içinde zaman içinde farklı tercihlerde bulunmuştur.

Türkiye’de Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı On Beş İlde Nüfus Hareketleri ve Şehirleşme
(1945-1970)

Seçilen dört ildeki doğum yerleri ve ikamet yeri karşılaştırmaları ile ilgili sonuçlar tablo 3.1’de görülmektedir.

Diyarbakır’da ikamet edip de başka vilayette doğmuş olanların oranı 1945’te % 9 iken bu oran 1970’te % 13’e çıkmıştır. Başka vilayette doğanlar kategorisi kendi içinde kıyaslandığında ise 1945’te 23.004 olan sayının 1960’ta 39.379’a, 1970’te ise 74.803’e çıktığı görülmektedir. 25 yılda kategorinin kendi içindeki artış % 225’tir. Bu veri yüzde 60 olan aynı dönemdeki kentlin nüfus artış oranı ile karşılaştırıldığında, il dışından il içine yönelmiş bir göç görülebilmektedir. Başka vilayette doğanların Diyarbakır’a yerleşme ivmesi 1960’a doğru artmış, 1970’te ise iyice hızlanmıştır.

Başlangıçta kent nüfusunun yüzde 1-1.5 civarını oluşturan ecnebi memleketlerde doğanların oranı 1970’te 0,37’e kadar düşmüştür. Bu grubun ekseriyeti Balkan göçmenlerinden oluşmaktadır. 1945 yılında şehirde bulunan ecnebi memleket doğumlu 3.785 kişinin, 3.046’sının doğum yeri Bulgaristan olup, yaklaşık 500’ü de Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Rusya doğumludur. Ortadoğu ülkelerinden olanların sayısı ise hayli düşüktür.

Tablo 3.2 Doğum Yerine Göre Elazığ Nüfusu, 1945-1970

		Elazığ				Toplam Nüfus
		Erkek Nüfus	%	Kadın Nüfus	%	
1945	Aynı ilçede	85.934	43.4	87.563	44.2	198.081
	Aynı ilin başka ilçesinde	2.398	1.2	1.845	0.9	
	Başka ilde	10.687	5.4	5.473	2.8	
	Ecnebi Memleketlerde	2.128	1.1	2.053	1.0	
1950	Aynı vilayet	98.806	46.3	98.425	46.1	213.330
	Başka vilayet	9.137	4.3	5.041	2.4	
	Yabancı memleket	1.084	0.5	800	0.4	
1955	Aynı vilayet	109.056	45.0	108.899	45.0	242.279
	Başka vilayet	13.018	5.4	6.645	2.7	
	Ecnebi Memleket	1.386	0,6	1.823	0,7	
1960	Aynı ilde	125.073	45.0	120.981	43.4	278.332
	Başka İllerde	15.153	5.4	14.554	5.2	
	Ecnebi Memleket	1.313	0,5	1.184	0,4	
1965	Aynı ilde	145.303	45.0	144.381	44.7	322.727
	Başka İllerde	19.321	5,6	11.825	3,7	
	Ecnebi Memleket	1.008	0,31	884	0,27	
1970	Aynı ilde	158.984	42.2	157.604	41.8	376.915
	Başka İllerde	31.272	8,3	27.025	7,2	
	Ecnebi Memleket	992	0,25	973	0,25	

On beş il içinde en yüksek şehirleşmenin görüldüğü Elazığ'da ikamet edip de başka vilayette doğmuş olanların oranı yirmi beş yıl içinde % 6'dan % 15'e çıkmıştır. Kategori, kendi içinde kıyaslandığında 1945'te 16.110 olan başka vilayette doğmuş kişi sayısının 1960'ta 29.707'ye, 1970'te de 58.297'ye çıktığı, toplamda % 262'lik bir artış olduğu görülmektedir. Bu oran, Diyarbakır'daki oranların üstündedir.

Diyarbakır'da bu kategorideki kadın-erkek oranı aşağı yukarı bire iki civarında olmuştur. Elazığ'da da kadın-erkek oranı 1960'a kadar benzer bir şekilde seyretmiş ama aradaki fark 1960'tan 1970'e doğru iyice azalmıştır. Bu da önceki yıllarda yalnız olarak yerleşmiş bir erkek nüfusun, Elazığ'da kalıcı bir düzen kurdukları ve zamanla ailelerini de buraya getirdikleri şeklinde yorumlanabilir. Kent nüfusunun yüzde bir-iki civarını oluşturan ecnebi memleketlerde doğanların ekseriyeti Diyarbakır'da olduğu gibi Balkan göçmenlerinden oluşmaktadır. Elazığ'da, Bulgaristan değil Romanya göçmenleri öne çıkmaktadır. 1945 yılında şehirde bulunan ecnebi memleket doğumlu 4.181 kişinin, 2.600 civarı Romanya doğumlu, 1.500 civarı da Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan ve Rusya doğumludur.

Tablo 3.3 Doğum Yerine Göre Siirt Nüfusu, 1945-1970

		Siirt				Toplam	Nüfus
		Erkek	%	Kadın	%		
1945	Aynı ilçede	61.768	46.2	61.169	45.8	92.0	133.627
	Aynı ilin başka ilçesinde	1.498	1.1	1.390	1.0	2.1	
	Başka ilde	6.278	4.7	1.270	1.0	5.7	
	Ecnebi Memleketlerde	227	0.17	32	0.02	0.19	
1950	Aynı vilayet	76.343	48.7	71.226	45.5	94.2	156.703
	Başka vilayet	6.318	4.0	2.645	1.7	5.7	
	Yabancı memleket	111	0.07	59	0.04	0.11	
1955	Aynı vilayet	90.312	47.1	86.308	45.0	92.1	191.657
	Başka vilayet	10.366	5.4	3.847	2.0	7.4	
	Ecnebi Memleket	154	0.08	68	0.03	0.11	
1960	Aynı ilde	109.029	47.0	104.103	44.8	91.8	232.243
	Başka illerde	12.567	5.4	6.331	2.7	8.1	
	Ecnebi memleket	134	0.06	77	0.03	0.09	
1965	Aynı ilde	124.268	47.0	115.916	43.8	90.8	264.832
	Başka illerde	15.231	5.8	9.154	3.5	9.3	
	Ecnebi Memleket	172	0.07	69	0.03	0.1	
1970	Aynı ilde	144.599	45.1	137.860	43.0	88.1	320.684
	Başka illerde	21.508	6.7	16.463	5.1	11.8	
	Ecnebi Memleket	139	0.04	114	0.04	0.08	

Türkiye’de Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı On Beş İlde Nüfus Hareketleri ve Şehirleşme
(1945-1970)

Siirt’te ikamet edip de başka vilayette doğmuş olanların oranı yirmi beş yıl içinde % 5,7’den % 11,8’e çıkmıştır. Kategori, kendi içinde kıyaslandığında 1945’te 7.548 olan başka vilayette doğmuş kişi sayısının 1960’ta 18.898’e, 1970’te de 38.151’e çıktığı yani toplamda % 405’lik bir artış olduğu görülmektedir. Bu oran, bu dört il içindeki en yüksek orandır. Batman petrol sektörünün çektiği göçün bunda etkisi olduğu açıktır.

Diyarbakır ve Elazığ’da bu kategorideki kadınlar ile erkeklerin oranı 1945’te aşağı yukarı bire iki iken Siirt’te bu oran bire beştir. Fakat Siirt’teki bu uçurum zamanla kapanmış ve 1970’te kadın erkek oranı birbirine yaklaşmıştır.

Siirt’te kayda değer bir “ecnebi memleketlerde doğan” nüfus bulunmamaktadır.

Tablo 3.4. Doğum Yerine Göre Urfa Nüfusu, 1945-1970

		Urfa				Toplam Nüfus
		Erkek Nüfus	%	Kadın Nüfus	%	
1945	Aynı ilçede	123.075	46.6	124.225	47.1	93.7
	Aynı ilin başka ilçesinde	2.989	1.1	2.639	1.0	2.0
	Başka ilde	7.266	2.7	3.247	1.2	3.9
	Ecnebi Memleketlerde	265	0.1	149	0.06	0.16
1950	Aynı vilayet	147.127	49.3	145.024	48.6	97.9
	Başka vilayet	3.392	1.1	1.684	0.5	1.6
	Yabancı memleket	30	0.01	40	0.01	0.02
1955	Aynı vilayet	170.609	49.0	165.716	47.6	96.6
	Başka vilayet	7.669	2.2	3.573	1.0	3.2
	Ecnebi Memleket	156	0.04	131	0.04	0.08
1960	Aynı ilde	193.472	48.1	190.726	47.4	95.5
	Başka illerde	12.315	3.0	5.200	1.3	4.3
	Ecnebi memleket	113	0.02	85	0.02	0.04
1965	Aynı ilde	218.421	48.5	212.937	47.2	92.7
	Başka illerde	12.119	2.7	7.190	1.6	4.3
	Ecnebi Memleket	72	0.16	59	0.01	0.17
1970	Aynı ilde	256.653	47.7	249.772	46.4	94.1
	Başka illerde	17.945	3.3	13.451	2.5	5.8
	Ecnebi Memleket	143	0.02	112	0.02	0.04

Urfa’da ikamet edip de başka vilayette doğmuş olanların oranı 1945-70 arasında % 3’ten % 6’ya çıkmıştır. İncelenen iller içinde kent dışı doğumluların oranının en düşük olduğu il Urfa olmuştur. Kategori, kendi içinde kıyaslandığında 1945’te 10.523 olan sayının, 1960’ta 17.515’e, 1970’te ise 31.396’ya çıktığı görülmektedir. Kategorinin kendi içindeki artış üç kat civarındadır.

Urfa’da da bu kategoride kadınlar ile erkekler arasında bire iki oranının 1970’e kadar korunduğu ama 1970’te kadınlar lehine bir gelişme olduğu görülmektedir. Urfa bir sınır ili olmasına rağmen, ‘ecnebi memleket’ kategorisindekilerin sayısı

binde birden düşüktür. Bu sayının en yüksek olduğu 1945 yılında şehirde bulunan ecnebi memleket doğumlu dört yüz on dört kişinin yaklaşık iki yüzü Balkanlar doğumlu iken, yüz elli de Suriye ve Irak doğumludur.

İl dışından gelen göçün nerelerden olduğunu anlamak için 1950 ve 1955 sayım cetvellerindeki “Doğum Yerleri İtibarı ile İller nüfusu” kalemlerine bakılmıştır. Bu tablolara göre il dışından gelen göç daha çok mücavir illerdendir. Bölgedeki göçler bu tarihlerde kendi içinde daha çok şehirleşmekte olan illere doğru olmuştur. Bölge bir bütün olarak 1960’a kadar bir nevi “ilk durak” konumunda kalmış, köylerden gelen insanların hareketliliği ekseriyet komşu illerle sınırlı kalmıştır. Ama 1960’tan sonra bu durum köklü bir şekilde değişmiş, bölge dışına önemli sayılarda göç gerçekleşmiştir.

Bölge Dışına Göç

Buraya kadarki rakamlar on beş ildeki (Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa ve Van) veriler ile ilgiliydi. Resmin tamamlanması için bu illerden dışarı doğru olan göçle ilgili de verilere de bakmak gerekmektedir. Nüfus cetvellerinde doğum yerleri ve ikamet karşılaştırmasına göre Türkiye’nin tüm şehirleri ile ilgili ayrıntılı rakamlar bulunmaktadır. Bugün belli bir Kürt nüfus barındıran ülkenin en büyük yedi vilayeti seçilerek, buralara doğru bir göç olup olmadığı, olmuş ise bunun hangi şehirlere yöneldiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu tabloda da 1945-1970 arasındaki verilerin yansıtılması düşünülmüşse de 1945 (DİE Neşriyat No: 286) ve 1970 (DİE Neşriyat No: 672 ve 756) nüfus sayım sonuçları kitaplarında doğum yeri-ikamet karşılaştırması cetvellerine rastlanmamıştır. 1970 nüfus sayım sonuçlarının her il için ayrı basılan ayrıntılı cetvellerinde 1965 ile 1970 arasındaki “ikametgâh” hareketlerini içeren bir kalem bulunmaktadır, ama bu farklı kalemi öncekiler ile karşılaştırmak mümkün değildir. Örneğin; 1970 il cetvellerine göre 1965’te daimi ikametgâhı Diyarbakır olan 2017 kişi (3/2’si erkek); Urfa olan 5.319 kişi (3.215 erkek) Adana’da yaşamakta iken, 1970’te bu rakam Diyarbakır için 719’a (519’u erkek), Urfa için 2.328’e (1508 erkek) inmiştir. Doğum yerine değil, ikametgâha dayanan bu veriler ilk göç eden grubun zaman içinde ikametini de bulunduğu şehre aldığını göstermektedir. Bu nedenlerle ilgili tabloların oluşturulmasında 1950-1965 yılları arasındaki dört nüfus sayımı istatistikleri kullanılmıştır.

Türkiye’de Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı On Beş İlde Nüfus Hareketleri ve Şehirleşme
(1945-1970)

Tablo 4.1 İkamet Durumuna Göre On Beş İl Doğumlarının Yedi Büyük İle Dağılımı: 1950-1965

	Adana (Seyhan)	Ankara	Antalya	Bursa	İçel	İstanbul	İzmir	Toplam
1950	1.929	1.290	461	975	807	4.323	1.321	11.106
1955	2.858	3.214	1.361	3.169	1.518	6.005	2.433	20.558
1960	3.849	4.893	1.927	2.724	1.967	6.078	4.234	25.672
1965	51.358	40.026	12.001	3.888	12.331	83.820	19.755	212.379

1950’den itibaren Türkiye’nin yedi büyük ilindeki, incelememize konu olan on beş il doğumlarının sayıları sürekli olarak yukarı yönlü artmıştır. Fakat 1960 yılından sonraki artış öncekilerle kıyaslanamayacak ölçüde yüksektir. 1950-60 arasındaki artış % 131 iken 1960-1965 arasındaki artış % 727 olmuştur. Sadece beş yıl içinde bölge halkının bir kısmı Türkiye’nin büyük illerine adeta sel olup akmışlardır.

Bu duruma göç literatüründeki “itici ve çekici faktörler (push and pull effects)” açısından Kürtlerin hareketliliğine bakıldığında, (Yıldırım, 2012, s. 91) 1920 ve 1930’lardaki isyanlar dönemi ve ellilerdeki tarımda makineleşme Kürt köylüleri için “itici/zorlayıcı” faktörler olurken; şehirlerdeki iş, eğitim ve sağlık olanakları da “çekici” faktörler gibi görünmektedir.

Veriler özellikle 1960’tan sonra Bursa haricindeki altı büyük ile doğru büyük bir göçe işaret etmektedir. On beş il doğumlarının sayısında 1960-65 arasında İstanbul’da yaklaşık on dört kat, Adana’da²³ on üç kat, Ankara’da sekiz kat, Antalya ve İçel’de altı kat, İzmir’de dört kat artış gerçekleşmiştir. İstanbul ve Adana, bir ölçüde de Ankara göçün yönü anlamında özel bir konum kazanmışlardır.

Büyükşehirlere göç ve bölge içindeki şehirleşme ile ilgili bir bakış sunabilecek bir başka veri de anadili Kürtçe olanların şehirlere dağılımıdır. Anadil verileri ile doğum yeri verilerinin karşılaştırılması, anadil ile ilgili verilerin sıhhati hakkında da bir katkı sunacaktır. Beş yıl içinde bu yedi büyük şehre fazladan 186.707 kişi yerleşmiştir. Acaba bu illerde anadilini Kürtçe olarak ifade edenlerin sayılarına bu yansımış mıdır?

Anadili Kürtçe Olanların Yedi Büyük Şehre Dağılımı

Türkiye geneli verilere bakıldığında nüfus sayımlarında anadilinin Kürtçe olduğunu beyan edenlerin büyük oranı 1960’ta bile hâlâ köylerde veya küçük-orta büyüklükteki ilçelerde yaşamaktadırlar. Örneğin; 1960 yılında anadilinin Kürtçe olduğunu beyan etmiş olan 1.847.764 kişinin sadece 56.192’si (% 3’ü) nüfusu

²³ 1955 nüfus sayımına kadar da “Seyhan” olan il ismi 1960 nüfus sayımında “Adana” olur.

10.000'den fazla olan şehirlerde yaşamaktadır. 1965'te de anadilini Kürtçe olarak ifade edenlerin % 95.5'i, nüfusun on binden az olduğu şehirlerde ve köylerde yaşamaktadır. Bu bir yönü ile Kürtlerin kırsal yapısını gösterirken diğer yönü ile de şehirlerde yaşayan Kürtlerin anadil sorusuna cevap vermekten çekindikleri şeklinde yorumlanabilir. Yedi büyük şehirdeki "Kürtçe anadil" oranına bakıldığında ise, bu kalemin tablo 4.1'de sunulan göç rakamları ile aynı oranda artmadığı görülmektedir.

Tablo 4.2 Anadili Kürtçe Olanların Yedi Büyük Şehirdeki Oranları

	Adana (Seyhan)	Ankara	Antalya	Bursa	İçel	İstanbul	İzmir	Toplam
1950	6.546	32.621	116	343	683	1.392	482	42.183
1955	6.520	32.242	17	435	541	2.973	383	43.111
1960	5.945	14.420	43	326	1.043	2.027	967	24.771
1965	7.583	36.784	23	214	1.067	2.595	863	49.129

Anadil ile ilgili verilere bakıldığında Tablo 4.1 ile 4.2 arasında ciddi bir tenakuz görülmektedir. Tablo 4.2'de İçel, İstanbul ve İzmir'de Kürtçe konuşan nüfusun sayısında 1950-65 arasında bir artış görülmekte ama diğer illerde önemli bir artış görülmemektedir. Antalya ve Bursa'daki oranlarda ise düşüş görülmektedir.

Anadil verileri sorgulanmadan doğru kabul edilse bile, kaynak ildeki Kürtçe oranları göç edilen illere uyarlandığında arada ciddi farklar görülmektedir. 2.1, 4.1 ve 4.2 numaralı tablolar arasındaki çelişki resmi istatistiklerden de anlaşılabilir. On beş il doğumluların sayısı 1960-65 arasında 186.707 kişi artarken, Kürtçe konuşanların sayısı sadece 24358 artmıştır. Kaldı ki 1950-55 yıllarında kırk iki-kırk üç bin Kürtçe konuşan olduğu ama bu rakamın 1960'ta yirmi dört bine düştüğüne bakılınca, bunun darbe ortamında yapılmış sayımlar nedeniyle düşük çıktığı görülmektedir. 1965'teki artış aslında altı-yedi bin kişi gibi görünmektedir. Tablo 2.1'deki on beş ilde Kürtçe konuşan nüfus oranlarına bakıldığında sadece bu illerden bile seksen ile yüzbin kişi arasında yeni bir nüfusun söz konusu yedi ildeki anadili Kürtçe olanlara eklenmesi gerekirdi.

1960 darbesinin etkisinin elenmesi amacıyla 1960 verileri elenerek il bazında birkaç örneğe bakılması konuyu netleştirecektir. Örneğin; resmi verilere göre, Diyarbakır nüfusunun 1955'te % 64.6'sının, 1965'te de %49.6'sının; Mardin nüfusunun 1955'te % 66'sının, 1965'te de % 66.7'sinin; Urfa nüfusunun da 1955'te % 46'sının, 1965'te 38.8'inin anadili Kürtçedir. Bu verileri Kürtçe verilerinde artış görülen Adana ve İstanbul örnekleriyle karşılaştıracak olursak;

Adana’da 1955 yılında doğum yeri Diyarbakır olanların sayısı 655, Mardin olanların 263, Urfa olanların 128’dir. Bu sayılar 1965’te sırası ile 2.948, 3.208 ve 8.655 olmuştur. İstanbul’da 1955 yılında doğum yeri Diyarbakır olanların sayısı 974, Mardin olanların 187, Urfa olanların 296’dır. Bu sayılar 1965’te sırası ile 5.280, 3.692 ve 4.673’tür.

Tablo 4.2’deki anadil verileri kaynak ildeki Kürtçe oranlarına (tablo 2.1) uyarlandığında 1965 yılında Adana’daki 2.948 Diyarbakırlının 1.462’sinin (% 49.6), 3.208 Mardinlinin 2.117’sinin (% 66.7), 8.655 Urfalının 3.358’inin (%38.8) anadilinin Kürtçe olması beklenirdi. Adana’da sadece bu üç ilden gelenlerle anadili Kürtçe olanların sayısında yedi bin civarı bir artış çıkması gerekirdi. Oysa Adana’da 1955-1965 arasında Kürtçe konuşan sayısı sadece 1.063 kişi artmıştır. İstanbul’a bakıldığında da 1965 yılında, şehirde ikamet etmekte olan 5.280 Diyarbakırlının 2.618’inin, 3.692 Mardinlinin 2.462’sinin, 4.763 Urfalının 1.848’inin anadilinin Kürtçe olması beklenirdi. İstanbul’da bu rakam yedi bin civarı kişiye tekabül etmektedir. Oysa 1955-1965 arasında şehirde Kürtçe konuşan sayısı, artmak bir yana 378 kişi azalmıştır.

Diğer illerde manzara çok farklı değildir. Bu tablolar arasındaki çelişkiler anadil verileri konusundaki ihtiyat kaydımızı desteklemektedir. Ya memleketlerinde anadillerini Kürtçe olarak ifade eden insanlar; büyükşehirlerde korku, çekinme, dışlanma, uyum sağlama çabası gibi sebeplerle anadillerinin Kürtçe olduğunu gizlemişlerdir. Ya da verilerin tasnifinde sorunlar yaşanmıştır. Her iki ihtimalin birlikte gerçekleşmiş olması da mümkündür.

Sonuç

Çalışma, Kürtlerin nüfusun belli bir yoğunluğunu oluşturduğu on beş ilde 1960’a kadar bölge içi bir göç olduğunu, 1960’tan sonra ise bu göçün bölge dışına yöneldiğini göstermektedir. 1960-65 arasında bir baraj yıkılmış gibi insanlar bölge dışındaki büyük şehirlere akmışlardır. Bu da Kürt milliyetçi hareketinin 1965’ten sonraki ivmesi ile zamansal olarak örtüşmektedir.

Çalışma ayrıca anadil cetvellerinde Kürtçe konuşan nüfus ile ilgili verilerin sorunlu olduğu konusundaki yaygın kanaati de desteklemiştir. İstatistiklerin çapraz sorgulanması özellikle şehirlerde (ister bölgede ister bölge dışında) yaşayan Kürtlerin, sayım memurları karşısında anadillerini ifade etmekten çekindiklerini göstermiştir. Bu nedenle çevresindeki köylerde yoğun bir Kürt nüfus görünen şehirlerde bile Kürtlerin ‘neredeyse’ bulunmadığı şeklinde veriler ortaya çıkmıştır. Her

hâlikârda Kürtlerin sayısı ile ilgili tek resmi kaynak, Kürtleri olduklarından az göstermektedir. Çalışma özellikle yedi büyük şehirdeki anadil verileri üzerinden bunu ortaya koymuştur.

Göç ve Kürt milliyetçiliği/milliyetçileri arasında ‘zamansal örtüşmeden’ daha net bir tespit yapabilmek için ise o dönemin milliyetçileri ve militanları ile ilgili ek bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. O dönem hangi örgütten kaç kişinin yargılandığı/yakalandığı gibi veriler araştırılmış ama maalesef böyle bir veriye rastlanmamıştır. Bu nedenle elimizde 1960-70’lerin aktif Kürt milliyetçilerinin (hapis yatanların, çatışmalarda öldürülenlerin, yurtdışına kaçanların vs) doğum yerlerine göre bir tasnifleri bulunmamaktadır. Güneş Murat Tezcür’ün KİM veri seti benzeri bir çalışmanın 1960-70’ler için de yapılması oldukça yararlı olacaktır. Böyle bir çalışma sadece göç konusunda değil birçok ayrı başlıkta araştırmacılara yön gösterici olacaktır.

Kaynakça

- [OECD] Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü. (t.y). *Organisation for European economic Co-operation*. 30 Ocak 2019 tarihinde <http://www.oecd.org/general/organisationforeuropeaneconomicco-operation.htm> adresinden erişilmiştir.
- [OECD] Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü. (t.y). *The "Marshall Plan" speech at Harvard University: 5 June 1947*. 30 Ocak 2019 tarihinde <http://www.oecd.org/general/themarshallplanspeechatharvarduniversity5june1947.htm> adresinden erişilmiştir.
- Arik, S. A. (2015). *Dr. Şıvan: Dr. Sait Kırmızıtoprak*. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları.
- Ballı, R. (1993). *Kürt dosyası*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. (1964). *23 Ekim 1960 genel nüfus sayımı: Türkiye nüfusu*, Yayın No: 452, Ankara
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. (1964). *23 Ekim 1960 Genel nüfus sayımı, İl ve ilçeler itibarıyla kesin neticeleri*. Yayın No: 468, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. (1968). *Genel Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş, [İl, İlçe, Bucak ve Köy (Muhtarlık) Nüfusları]*, 24.10.1965, Yayın No: 537, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. (1969). *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, 24.10.1965, Yayın No: 568, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. (Kasım 1965). *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, Telgrafla Alınan Geçici Neticeler*, Yayın No: 484, Ankara.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. (1963). *23 Ekim 1960 genel nüfus sayımı: İl, ilçe, bucak ve köyler itibarıyla nüfus*. Yayın No: 444, Ankara.
- Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü. (1937). 20 İlk Teşrin 1935 genel nüfus sayımı, kati ve mufassal neticeler, köyler nüfusu. *Neşriyat*, 59(75), İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.
- Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü. (1941). 20 İlk Teşrin 1940 genel nüfus sayımı, vilâyetler, kazalar: Nahiyeler ve köyler itibarıyla nüfus ve yüzey ölçü, *Neşriyat*, 158. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.

Türkiye’de Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı On Beş İlde Nüfus Hareketleri ve Şehirleşme
(1945-1970)

- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (Aralık 1950).*21 Ekim 1945 genel nüfus sayımı*. Cilt No: 65, İçel-Zonguldak, Ankara. Yayın No: 286
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1950). *22 Ekim 1950 genel nüfus sayımı*. Yayın No: 316, Ankara.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1961).*22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı: Türkiye Nüfusu*, Yayın No: 410, İstanbul.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1961).*23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı: Vilâyet. Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus*, Yayın No: 412, Ankara.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (Aralık 1950). *21 Ekim 1945 genel nüfus sayımı*. Cilt No: 65, Cilt 1, Ankara. Yayın No: 286.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (Aralık 1950). *21 Ekim 1945 genel nüfus sayımı*, Cilt No: 65, Afyonkarahisar-Hatay, Ankara, Yayın No: 286.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1961).*23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı: Türkiye Nüfusu*, Yayın No: 399, Ankara, İstanbul.
- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü (Mart 1951).*22 Ekim 1950 umumî nüfus sayımı vilâyet. kaza, nahiye ve köyler itibariyle nüfus. Neşriyat*, 359, Ankara.
- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. (Mart 1957).*1955 Genel Nüfus Sayımı, % 10 Örnekleme Usulü ile Elde Edilen Türkiye Neticeleri*, Yayın No: 372, Ankara.
- Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (t.y). *Tarihçe*. 10 Temmuz 2020 tarihinde batman.ktb.gov.tr adresinden erişilmiştir.
- Beşikçi, İ. (1990). *Devletlerarası sömürge Kürdistan: Bilim-resmî ideoloji devlet-demokrasi ve Kürt sorunu*. Paris: Paris Kürt Enstitüsü.
- Bozarslan, H. (2005). Türkiye’de (1919-1980) yazılı Kürt tarihi söylemi üzerine bazı hususlar. Vali. A. (ed.). *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Çalışmalar* içinde (s. 35-62), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Çelik, A. R. (2011). Kürdistan’da hoşnutsuzluğun toplumsal örgütlenmesi olarak PKK ve dönüşen algılar. *Toplum ve Kuram*, 5, 53-62.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (1973). *Genel nüfus sayımı, İdari bölünüş: İl, ilçe, bucak ve köy (muhtarlık) nüfuslar: 25.10.1970*, Yayın No: 672, Ankara.
- Epözdemir, Ş. (t.y). Yakın tarihimizde Dr. Şivan ve Said Elçi olayı: Parti Demokrat’a Kürdistan. *Xoybun*, 7 Mayıs 2013 tarihinde <http://www.xoybun.com/modules/Content/print.php?pid=175> adresinden erişilmiştir.
- Eroğul, C. (1998). *Demokrat Parti: tarihi ve ideolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Hall, J. A. (1995). Nationalism, classified and explained. Periwal, S. (ed.).*Notions of Nationalism* içinde (s. 8-33.). Budapeşte: Central European University Press.
- Kutlay, N. (2002). *21. yüzyıla girerken Kürtler*, İstanbul: Pêri Yayınları.
- Mc Dowall, D. (1996). *A modern history of the Kurds*. Londra: I.B. Tauris.
- Nergiz, B. (2019).*Devletin Kürt politikası ve Kürt hareketi: 1945-1960*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Perwer, Ş. (1980). Xwedêda. *Youtube*. [VideoBlog]. 10 Eylül 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=cmcfpDD3HHo> adresinden erişilmiştir.

- Sılan, N. S. (2010). Doğu ve Doğu Güney İllerimiz ile ilgili muhtelif konular-1952: 20 Eylül 1952, Demokrat Parti Genel İdare Kurulu Sayın Başkanlığına. Akekmekçi, T. ve Pervan M. (Der.), *Doğu Sorunu-Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)* içinde (s. 445-474) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şavata, B. (2016). Sunuş yazısı. (Anter, M. haz.) *Hatıralarım* içinde (s. 13-14) 4. Bs. İstanbul: Aram Yayınları.
- Toker, M. (1991). *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı yılları: DP'nin altın yılları: 1950-1954*. (2. baskı), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Toprak, Z. (2010). Toplumsal mühendislik ve Necmeddin Sahir Silan. Akekmekçi, T. ve Pervan M. (Der.), *Doğu Sorunu-Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)* içinde(s. ix-xxiii) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tuncel, M. ve Kara, B. (2012). Tunceli. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41, 378-381. 11 Temmuz 2020 tarihinde www.islamansiklopedisi.org.tr/Tunceli adresinden erişilmiştir.
- Tunceli Valiliği. (t.y). *Hükümet Konağı tarihçe*. 11 Temmuz 2020 tarihinde www.tunceli.gov.tr adresinden erişilmiştir.
- TÜİK. (1945). *Genel nüfus sayımı: 21-10-1945*. Yayın No: 286, Ankara. 708.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (Tarih Yok). *İstatistik göstergeler. 1923-2004*, Ankara, ISSN: 1300.
- Yıldırım, S. (2012). The Impact of migrant-receiving states' policies on crime rates and drug abuse among immigrants: The cases of Japan, Sweden, USA, and Turkey. *Mukaddime*, 6, 87-116.

Ekler²⁴Ek-1. On Beş İlin 1945-1955 Şehirleşme Verileri ²⁵

	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Toplam Nüfus	Kır-Kent Oranı	Türkiye Ort. Fark	Merkez İlçe	Merkez Artış Oranı	
1945	Adıyaman	20.737	112.947	133.684	% 84,5	9,5	10.192	-
	Ağrı	19.503	114.001	133.504	% 85,4	10,4	8.605	-
	Bingöl	4.519	70.991	75.510	% 94,0	19,0	1.616	-
	Bilis	16.899	55.051	71.950	% 76,5	1,5	10.779	-
	Diyarbakır	63.377	186.572	249.949	% 74,6	-0,4	41.087	-
	Elazığ	38.003	160.078	198.081	% 80,8	5,8	23.695	-
	Hakkâri	4.657	30.467	35.124	% 86,7	11,7	2.145	-
	Kars	62.709	318.467	381.176	% 83,5	8,5	22.360	-
	Malatya	62.393	232.583	294.976	% 78,8	3,8	41.530	-
	Mardin	45.977	188.480	234.457	% 80,4	5,4	18.522	-
	Muş	9.442	73.257	82.699	% 88,5	13,5	5.040	-
	Siirt	29.302	104.324	133.627	% 78,1	3,1	16.210	-
	Tunceli	10.498	79.948	90.446	% 88,4	13,4	762	-
	Urfa	74.673	189.182	263.855	% 71,7	-3,2	36.356	-
	Van	26.932	100.926	127.858	% 78,9	3,9	14.266	-
1950	Adıyaman	24.786	128.709	153.545	% 83,8	9,0	11.633	% 14,1

²⁴ EK-1 ve 2'de Türkiye kır-kent ortalamasına yakın (- veya +2) olan iller kalın yazılmıştır.

²⁵ Adıyaman'ın 1945 ve 1950 verileri için "Adıyaman, Besni ve Kahta ilçelerinin" ilgili yıllardaki verileri toplanmıştır. Malatya'nın verilerinden de bu üç ilçesinin toplamı düşülmüştür. 1954'te Adıyaman il olduğu için sonraki veriler bağımsızdır.

Türkiye’de Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı On Beş İlde Nüfus Hareketleri ve Şehirleşme
(1945-1970)

Ağrı	21.209	134.246	155.455	% 86,3	11,5	10.028	% 16,5
Bingöl	9.122	88.206	97.328	% 90,6	15,8	3.877	% 140
Bitlis	22.230	67.389	89.619	% 75,2	0,4	11.137	% 3,3
Diyarbakır	76.221	218.500	294.721	% 74,1	-0,7	45.053	% 9,6
Elazığ	43.244	169.771	213.015	% 79,7	4,9	29.317	% 23,7
Hakkâri	6.768	38.383	45.151	% 85,0	10,2	2.756	% 28,4
Kars	55.287	354.943	410.236	% 86,5	11,7	21.130	- % 05,5
Malatya	71.268	258.805	330.023	% 78,4	3,6	48.621	% 17,1
Mardin	51.455	218.012	269.467	% 80,1	5,3	19.354	% 04,5
Muş	12.642	94.644	107.286	% 88,2	13,2	7.050	% 40,0
Sürt	29.561	127.142	156.703	% 81,1	6,3	15.580	- % 03,9
Tunceli	11.895	93.864	105.759	% 88,7	13,9	1.883	% 14,7
Urfa	83.368	215.026	298.394	% 72,0	-2,8	38.685	% 06,4
Van	26.155	118.845	145.000	% 81,9	7,1	13.664	- % 04,2
1955							
Adıyaman	32.350	176.405	208.755	% 84,5	15,9	13.966	% 20,0
Ağrı	33.506	147.916	181.422	% 81,5	12,9	17.022	% 69,7
Bingöl	13.387	101.600	114.997	% 88,3	19,7	7.114	% 83,5
Bitlis	27.525	84.264	111.789	% 75,3	6,7	14.022	% 26,0
Diyarbakır	100.612	244.635	345.247	% 70,8	2,2	63.180	% 28,7
Elazığ	59.576	181.266	240.842	% 75,2	6,6	41.915	% 43,0
Hakkâri	7.318	47.286	54.604	% 86,6	18,0	3.340	% 21,2
Kars	82.416	405.428	487.744	% 83,1	14,5	31.143	% 47,4
Malatya	90.882	251.953	342.835	% 73,5	4,9	64.519	% 32,7
Mardin	62.173	244.611	306.784	% 79,7	11,1	24.338	% 25,7
Muş	18.936	117.312	136.248	% 86,1	17,5	10.487	% 48,7
Sürt	38.448	153.209	191.657	% 79,9	11,3	20.895	% 34,1
Tunceli	14.713	107.194	121.927	% 87,9	19,3	2.281	% 21,1
Urfa	100.375	247.337	347.712	% 71,1	2,5	48.013	% 24,1
Van	33.993	142.810	176.203	% 81,0	12,4	17.408	% 27,4

Ek-2: On Beş İlin 1960-1970 Şehirleşme Verileri

	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Toplam Nüfus	Kır-Kent Oranı	Türkiye Ort. Fark	Merkez İlçe	Merkez Artış Oranı
1960							
Adıyaman	39.701	194.016	233.717	% 83,0	15,0	16.487	% 18,0
Ağrı	41.320	173.798	215.118	% 80,8	12,8	19.776	% 16,2
Bingöl	14.723	116.641	131.364	% 88,8	20,8	8.526	% 19,8
Bitlis	34.270	94.696	128.966	% 73,4	5,4	16.636	% 18,6
Diyarbakır	124.718	277.166	401.884	% 69,0	1,0	79.888	% 26,4
Elazığ	81.223	197.109	278.332	% 70,8	12,8	60.289	% 44,6
Hakkâri	9.956	57.810	67.766	% 85,3	17,5	3.982	% 19,2
Kars	96.427	447.173	543.600	% 82,2	14,2	32.141	% 03,2
Malatya	120.478	273.694	394.172	% 69,4	1,4	83.692	% 29,7
Mardin	73.907	279.504	353.411	% 79,1	11,1	28.382	% 16,6
Muş	23.954	143.684	167.638	% 86,1	18,1	11.965	% 14,1
Sürt	54.686	177.557	232.243	% 76,4	8,4	22.944	% 09,8
Tunceli	19.245	120.823	140.068	% 86,2	18,2	3.818	% 67,4
Urfa	123.916	278.003	401.919	% 69,1	1,1	59.863	% 24,6
Van	42.881	168.153	211.034	% 79,6	11,6	22.043	% 26,6
1965							
Adıyaman	51.463	215.825	267.288	% 80,7	15,2	22.153	% 34,3
Ağrı	53.420	193.541	246.961	% 78,3	12,8	24.168	% 22,2
Bingöl	20.401	130.120	150.521	% 86,4	20,9	11.727	% 37,5
Bitlis	43.813	110.256	154.069	% 71,5	6,0	18.725	% 12,5
Diyarbakır	162.467	313.449	475.916	% 65,9	0,4	102.653	% 28,5

Elazığ	106.180	216.547	322.727	% 67.1	1,6	78.605	% 23.3
Hakkâri	14.132	69.805	83.937	% 83.1	17,6	6.129	% 53.9
Kars	117.363	488.950	606.313	% 80.6	15,1	41.376	% 28.7
Malatya	147.040	305.584	452.464	% 67.5	2,0	104.428	% 24.8
Mardin	90.093	307.787	397.880	% 77.3	11,8	30.974	% 09.1
Muş	32.503	166.213	198.716	% 83.6	18,1	15.687	% 31.1
Siirt	75.520	189.312	264.832	% 71.5	6,0	25.480	% 11.0
Tunceli	23.240	130.935	154.175	% 84.9	19,4	5.825	% 52.6
Urfa	150.383	300.415	450.798	% 66.6	1,1	73.498	% 22.7
Van	60.686	206.154	266.840	% 77.2	11,7	31.431	% 42.6
1970							
Adıyaman	70.398	233.113	303.511	% 76.8	15,3	31.263	% 42.7
Ağrı	72.573	217.738	290.311	% 75.0	13,5	29.577	% 22.3
Bingöl	35.451	142.500	177.951	% 80.0	18,5	17.220	% 46.8
Bitlis	59.939	125.534	185.473	% 67.6	6,1	20.482	% 14.7
Diyarbakır	238.504	342.704	581.208	% 59.0	-2,5	149.566	% 45.7
Elazığ	151.555	225.360	376.915	% 59.8	-1,7	107.364	% 36.6
Hakkâri	20.794	81.518	102.312	% 79.6	18,1	9.640	% 57.3
Kars	153.241	506.777	660.018	% 76.8	15,3	53.338	% 28.9
Malatya	179.647	331.332	510.979	% 64.8	3,3	128.841	% 23.4
Mardin	119.852	333.240	453.092	% 73.5	12,0	33.740	% 08.9
Muş	44.889	189.361	234.250	% 80.8	19,3	23.058	% 47.0
Siirt	111.206	209.478	320.684	% 65.3	3,8	29.544	% 15.9
Tunceli	29.363	127.930	157.293	% 81.3	19,8	9.366	% 60.8
Urfa	205.524	332.607	538.131	% 61.8	0,3	100.654	% 36.9
Van	88.227	237.536	325.763	% 72.9	11,4	46.751	% 48.7

Ek-3 İkamet durumuna göre on beş il doğumlarının yedi büyük ile dağılımı: 1950-1955²⁶

	Adana (Seyhan)	Ank	Ant.	Bursa	İçel	İst.	İzmir	Top.	
1950	Adıyaman	-	-	-	-	-	-	-	
	Ağrı	25	116	18	37	17	269	140	
	Bingöl	84	15	3	31	45	202	28	
	Bitlis	42	27	9	35	8	205	44	
	Diyarbakır	360	148	57	177	157	723	153	
	Elazığ	228	101	61	99	136	513	96	
	Hakkâri	6	28	7	27	6	66	19	
	Kars	121	154	40	67	83	440	109	
	Malatya	491	193	68	95	103	751	215	
	Mardin	84	119	51	99	28	129	89	
	Muş	32	42	8	40	11	151	33	
	Siirt	308	163	37	41	90	276	58	
	Tunceli		36	37	75	17	121	83	
	Urfa	46	70	47	76	68	173	209	
	Van	102	78	18	76	38	304	45	
	Toplam	1.929	1.290	461	975	807	4.323	1.321	11.106
1955	Adıyaman	39	109	17	12	31	58	32	
	Ağrı	104	202	90	179	55	376	183	
	Bingöl	44	63	56	37	56	116	40	
	Bitlis	87	55	64	98	38	218	42	
	Diyarbakır	655	315	255	413	222	974	469	
	Elazığ	345	237	74	142	124	574	207	

²⁶Ank: Ankara. Ant: Antalya. İst: İstanbul.

Türkiye’de Kürtlerin Yoğun Olarak Yaşadığı On Beş İlde Nüfus Hareketleri ve Şehirleşme
(1945-1970)

Hakkâri	67	36	14	25	36	61	25
Kars	266	1.161	187	999	156	1.575	511
Malatya	362	304	60	538	367	717	271
Mardin	263	77	101	55	119	187	142
Muş	88	55	24	45	40	104	58
Siirt	264	178	173	383	77	416	122
Tunceli	40	44	60	71	21	85	31
Urfa	128	113	114	108	94	296	174
Van	106	265	72	64	82	248	126
Toplam	2.858	3.214	1.361	3.169	1.518	6.005	2.433
							20.558

Ek-4 İkamet durumuna göre on beş il doğumlarının yedi büyük ile dağılımı 1960-1965

	Adn.	Ank.	Ant.	Bursa	İçel	İst.	İzmir	Top.
1960								
Adıyaman	132	43	38	20	34	63	40	
Ağrı	282	426	182	227	138	423	496	
Bingöl	65	77	59	56	43	119	83	
Bitlis	99	83	35	52	140	210	59	
Diyarbakır	630	619	286	494	285	1.121	784	
Elâzığ	285	373	117	172	160	603	334	
Hakkâri	89	67	39	34	72	55	37	
Kars	452	763	321	519	347	925	1.046	
Malatya	678	1.041	109	255	138	711	326	
Mardin	230	287	181	209	151	227	117	
Muş	100	119	43	68	43	180	94	
Siirt	242	338	183	215	125	590	288	
Tunceli	40	65	20	36	19	54	47	
Urfa	300	354	195	246	135	506	302	
Van	225	238	119	121	137	291	181	
Toplam	3.849	4.893	1.927	2.724	1.967	6.078	4.234	25.672
1965								
Adıyaman	6.549	470	44	48	2.940	1.345	175	
Ağrı	1.706	1.515	21	223	168	1.524	994	
Bingöl	592	506	22	45	47	3.770	212	
Bitlis	726	1.008	43	91	185	2.384	674	
Diyarbakır	2.948	2.392	135	341	620	5.280	1.539	
Elâzığ	6.739	5.062	142	843	1.244	11.653	3.581	
Hakkâri	30	126	13	15	10	135	49	
Kars	1.064	12.784	167	774	307	12.509	5.112	
Malatya	13.175	6.710	206	295	3.265	23.480	2.714	
Mardin	3.208	1.830	39	88	311	3.692	1.111	
Muş	778	802	26	84	148	1.079	438	
Siirt	2.090	1.202	152	82	530	5.797	475	
Tunceli	1.036	1.864	33	661	187	4.431	335	
Urfa	8.655	2.422	93	164	2.015	4.673	1.484	
Van	2.062	1.333	65	134	354	2.068	862	
Toplam	51.358	40.026	12.01	3.888	12.331	83.820	19.755	212.379

2018 Genel Seçimleri Siyasi Parti Beyannamelerinde Kentleşme ve Çevre Politikaları

Tuna Batuhan *

Öz

Bu çalışmada, 2018 genel seçimleri kampanya döneminde seçime katılmaya hak kazanan ve mecliste grubu bulunan siyasi partilerin seçim beyannameleri kentleşme ve çevre politikaları ile ilgili vaatleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Kentleşme ve çevre politikalarının bir arada değerlendirilmesinin sebebi, bu iki politika başlığının birbirini etkileyen, birbirini besleyen ve birbirinden beslenen politika başlıkları olmasıdır. Siyasi partilerin seçim beyannamelerinde yer alan kentleşme politikaları öncelikleri “kamu yönetiminde ve yerel yönetimlerde reform”, “kentsel dönüşüm ve konut”, “katılım ve şeffaflık”, “imar düzenlemeleri” ve “kentsel ulaşım” olmak üzere 6 temel başlıkta karşılaştırılmıştır. Siyasi partilerin seçim beyannameleri çevre politikaları kapsamında değerlendirildiğinde ise önerileri yine 6 başlıkta karşılaştırılmıştır. Bu politika başlıkları “kalkınma ve çevre”, “iklim değişikliği”, “enerji politikası”, “ÇED uygulamaları”, “Nükleer Enerji ve HES” ve “ormanlık alanlar” olarak sıralanabilir. Siyasi partilerin seçim beyannameleri incelendiğinde her partinin kentleşme ve çevre politikasının farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılaşmalar partilerin siyasi duruşu ve politik söylemlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte kentleşme ve çevre politikaları alanında partilerin benzer politika önerileri getirdiği de gözlemlenmiştir. Bu benzerlik de siyasi duruş ve politik söylem farklılaşmasının ötesinde, partilerin bilimsel gelişmeler ve uluslararası gündemi yakından takip ederek politika üretme sürecinde doğru uygulama örneklerinden faydalandıkları şeklinde yorumlanabilir. Siyasi partilerin seçim beyannamelerindeki politika önerileriyle gerçekleştirdikleri uygulamalar arasında ciddi farklar olduğunu da unutmamak gerekir.

Anahtar Kelimeler: 2018 Genel Seçimi Parti Beyannameleri, Kentleşme ve Çevre Politikaları, Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Halkların Demokratik Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, İYİ Parti

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi

E-mail: tunabatuhan@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-7662-3405>

Geliş Tarihi: 28.03.2020 ▪ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Urban and Environmental Policies of Political Parties in 2018 General Election Declarations

Tuna Batuhan *

Abstract

In this study, 2018 general election manifestos of political parties were evaluated within the framework of their commitment to urban and environmental policies. The reason why urban and environmental policies are evaluated at the same time is that these two policy headings are mutually influential, mutually nourishing and intertwined policy headings. Urbanization policies priorities included in the election declarations of political parties were compared under 6 main headings: "reform in public administration and local administrations", "urban transformation and housing", "participation and transparency", "zoning regulations" and "urban transportation". When the election statements of political parties are evaluated within the scope of environmental policies, their suggestions are compared under 6 headings. These policy headings can be listed as "development and environment", "climate change", "energy policy", "EIA practices", "Nuclear Energy and HEPP" and "forest areas". When the election declarations of political parties are examined, it is seen that the urbanization and environmental policies of each party differ. These differentiations can be considered as a reflection of the political stance and political stance of the parties. However, it has been observed that parties bring similar policy recommendations in the field of urbanization and environmental policies. This similarity can be interpreted as beyond the political stance and political discourse differentiation, that the parties are closely following the scientific developments and the international agenda and benefiting from the right practices in the policy making process. It should be kept in mind that there are serious differences between the policy proposals in the election declarations of political parties and the practices they implement.

Keywords: 2018 General Elections Party Declarations, Urban and Environmental Policies, the Justice and Development Party, the Republican People's Party, the Nationalist Movement Party, the People's Democratic Party, the Good Party

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk University

E-mail: tunabatuhan@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-7662-3405>

Received Date: 28.03.2020 ■ Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen referandum sonucunda anayasa da yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi fiili ve yasal olarak uygulanmaya başlanmıştır. Referandum sonucundaki anayasa değişikliği ile birlikte normal takvimde 3 Kasım 2019'da gerçekleştirilmesi gereken genel seçimlerin erken bir tarihe alınması önerisi 20 Nisan 2018'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiş ve 24 Haziran 2018 tarihinde Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel Seçimlerinin bir arada yapılmasına karar verilmiştir.

Bu çalışmada, 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel Seçimlerinde seçime katılma yeterliliğini kazanan ve seçim sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilme hakkını kazanan siyasi partilerin kentleşme ve çevre konusundaki politika önerileri partilerin seçim beyannameleri esas alınarak analiz edilmiştir. Siyasi partilerin aldıkları oy oranları ve milletvekili sayıları dikkate alınarak parti beyannameleri incelenmiştir. Buna göre siyasi partilerin beyannameleri Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Halkların Demokratik Partisi (HDP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve İYİ Parti (İYİ Parti) olmak üzere aldıkları oy oranları ile orantılı olarak sırasıyla incelenmiştir.

Seçim beyannameleri seçmenleri bilgilendirmek, ikna etmek, adayları tanıtmak ve seçmenlerin oy tercihlerini etkilemek amacıyla birçok politika başlığında siyasi partilerin vaatlerini sıraladığı yazılı metinlerdir (Arklan ve Tanacı, 2020; Şeşen ve Ertürk, 2017; Arklan, 2016). Siyasal iletişim araçlarından birisi olan seçim beyannameleri partilerin seçmenlere sunduğu vaatleri içeren resmi belgeler olmaları sebebiyle önemlidirler (Rohrbach, 1991; Kalender, 2003; Özkaynar, 2015). Seçim beyannameleri aynı zamanda siyasi partilerin iktidar olmaları durumunda uygulamaya koyacakları hükümet programı hakkında fikir veren (Tok, 2012) ve partilerin icraat ve performanslarının değerlendirilmesinde referans olarak alınabilecek (Naurin, 2011) önemli belgeler niteliğindedir.

Siyasi partilerin seçim beyannameleri incelendiğinde, her politika başlığında olduğu gibi kentleşme ve çevre başlıklarında da ciddi farklılaşmalar olduğu görülmektedir. Partilerin politik duruşu ve siyasi söylemelerine bağlı olarak ortaya çıkan bu farklılıklarla birlikte, partilerin birbiriyle benzeşen politika önerileri getirdikleri de görülmektedir. Bu benzerlik siyasi duruş ve politik söylem farklılaşmasının ötesinde partilerin bilimsel gelişmeler ve uluslararası gündemi yakından takip ederek politika

üretme sürecinde doğru uygulama örneklerinden faydalandıkları ve beslendikleri şeklinde yorumlanabilir. Siyasi partilerin seçim beyannamelerindeki politika önerileriyle gerçekleştirdikleri uygulamalar arasında ciddi farklar olduğunu da unutmamak gerekir.

Adalet ve Kalkınma Partisi Seçim Beyannamesi

Kentleşme Politikaları

AK Parti seçim beyannamesi, partinin gelecek vizyonunun aktarıldığı bir bölümle başlamakta; devam eden bölümlerde parti politikaları ve seçim vaatleri ayrıntılı olarak aktarılmaktadır. AK Parti seçim beyannamesinde kentleşme ve çevre politikaları “Çevre, Şehircilik ve Yerel Yönetimler” başlığı altında ayrıntılı olarak irdelenmektedir. Sürdürülebilir, kapsayıcı ve dengeli kalkınma yaklaşımını hedef alan beyanname, refahın dengeli ve adil dağılımını amaçlamaktadır. AK Parti seçim beyannamesinin “Çevre, Şehircilik ve Yerel Yönetimler” başlığında yer verdiği politika öncelikleri şehircilik, yerel yönetimler, çevrenin ve doğal kaynakların korunması ve yönetimi, iklim değişikliği, kentsel dönüşüm, kentsel altyapı, bölgesel gelişme ve kırsal kalkınma gibi alt başlıklarda ayrıntılı olarak aktarılmaktadır. AK Parti seçim beyannamesinde her konu başlığında öncelikle 16 yıllık iktidar döneminde yapılanlar sıralanmakta, sonrasında ise yeni dönem için ortaya konulan politika önerileri aktarılmaktadır.

Partinin kentleşme alanındaki gelecek vizyonu, “akıllı ve yeşil kent projeleriyle, şehirlerimizi daha yaşanabilir bir niteliğe” kavuşturulması ve “gelecek nesillerimize medeniyetimizin izlerini bulacakları, iftihar edecekleri, kimliği olan şehirler” bırakmak şeklinde tanımlanmaktadır (AK Parti, 2018, s.12). AK Parti, şehirleri sadece fiziki boyutuyla tanımlamayı yetersiz görmekte ve geleceğin şehirlerini “insanın ve tabiatın merkeze alındığı, kültürün ve sanatın hayatın vazgeçilmez bir parçası olarak kurgulandığı, medeniyet birikimine sahip çıkan, geliştiren ve yaşatan şehirler” olarak tanımlamaktadır (AK Parti, 2018, s.242). Şehircilik ve Yerel Yönetimler başlığı altında AK Parti’nin Yeni Şehircilik Vizyonu, “insan odaklı, doğal kaynaklarını koruyan, iklime duyarlı, enerji etkin, tarihi ve kültürel mirasını gözetken, yöresel ve yatay mimari esaslı, dönüşüm fırsatını değerlendirerek şehirlerimizi afetlere hazır hale getiren, katılımcı, şeffaf, çözüm odaklı, akıllı şehir konseptli, yenilikçi ve özgün ilkeler üzerine inşa edilmiş” bir vizyon olarak tanımlanmaktadır (AK Parti, 2018, s.255).

Çevre, şehir ve şehir yönetimini birbirleriyle ilişkili ve birbirini tamamlayan unsurlar olarak gören AK Parti, merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasında eşgüdüm ve işbirliğinin sağlanmasını hizmette kalitenin artırılması açısından gerekli görmektedir (AK Parti, 2018, s.256). Hizmette halka yakınlık ilkesi çerçevesinde yerel nitelikli hizmetlerin halka en yakın yerel yönetimler tarafından sunulmasını öncelik olarak belirleyen beyanname, bu kapsamda yerel yönetimleri kapsayan bir reformun da gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. AK Parti'nin yerel yönetimler konusunda diğer politika öncelikleri ise yerel yönetimlerin idari ve mali kapasitelerinin geliştirilmesi; yerelde üretilen hizmetlerde verimlilik ve çabukluğun sağlanması ve yeknesaklık ilkesinin korunması şartıyla kamusal hizmetlerin öncelikle yerinden karşılanması olarak ifade edilmektedir. AK Parti Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle uyumun sağlanması amacıyla yerel yönetimlerde de reformların gerçekleştirilmesini hedeflemektedir. Bu kapsamda merkezin görev alanındaki bazı işlerin yerel yönetimlere devredilmesini, yerel yönetimlere yeni görev ve yetkiler verilerek şehirle ilgili her konuda belediyelerin daha etkin hale gelmesini ve belediyelerin mali kaynaklarının artırılmasını hedeflemektedir (AK Parti, 2018, s.259).

AK Parti iktidarları döneminde yerel yönetimler kapsamında yaşanan gelişmeler partinin 2004, 2009 ve 2014 seçimlerinde kullandığı sloganlar çerçevesinde aktarılmaktadır (AK Parti, 2018, s.259). Bu kapsamda, 2004 seçimlerinde “Yerel Kalkınma Başlıyor” sloganıyla şehirlerdeki en temel ihtiyaç ve beklentiler olan altyapı hizmetlerinin (yol, su, atık toplama) ve yaşanabilir çevrenin oluşturulmasının yerelden başlayarak gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. 2009 seçimlerinde “Marka Şehirler” hedefiyle şehirlerimizin rekabet ve işbirliğine hazır hale gelerek dünyanın marka şehirleri arasına girmesi hedeflenmiştir. 2014 seçimlerinde ise kalkınmada öncü gücün yerel yönetimler olduğu ve demokratik katılım süreçlerinin yerelde daha etkin işlediği inancıyla slogan “Büyük Medeniyet Yolunda İnsan-Demokrasi-Şehir” olarak belirlenmiştir. AK Parti, gelecek dönem vaatlerini de “Dünyayla Yarışan ve Medeniyetimizi Yaşatan Şehirler” sloganıyla ifade etmektedir.

AK Parti iktidarları döneminde yapılan temel yasal düzenlemelerin (Büyükşehir Belediyesi Kanunu, İl Özel İdaresi Kanunu ve Belediye Kanunlarında yapılan değişikliklerin) yerel yönetimleri güçlendirdiği; Büyükşehir Belediyesi sayısının 30'a çıkarılmasının hizmette etkinlik, koordinasyon ve kaliteyi artırdığı savunulmaktadır. Ayrıca, 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nun çıkarılmasıyla kentsel altyapıdaki finansman güçlüklerinin giderildiği; mahalle ölçeğinde ortaya çıkan ta-

leplerin takip edilebilmesi amacıyla İçişleri Bakanlığı'nda Muhtarlar Daire Başkanlığı, büyükşehir belediyelerinde Muhtarlar Daire Başkanlığı, diğer belediyelerde ise Muhtarlar Müdürlüğü'nün kurulmasıyla muhtarlara yönelik iş ve işlemlerin daha etkin şekilde sunulduğu ifade edilmektedir.

Mekân Planlaması ve İmar başlığı altında yapılan kurumsal ve idari düzenlemeler sonucunda bütüne odaklanan, katılımı destekleyen, izleme, değerlendirme ve takip mekanizmaları güçlendiren bir planlama anlayışının yaygınlaştığı savunulmaktadır. Gelecek dönem hedefi ise şehirlerin sosyal ve ekonomik farklılıklarına bakmadan “her insanı kuşatan, kucaklayan mekânlar” haline getirmeye devam etmek olarak ifade edilmektedir (AK Parti, 2018, s.265). Bu kapsamda her şehrin kendine özgü koşullarını dikkate alan (iklimi, coğrafi özellikleri, tarihi, özgün mimari dokusu gibi) ve bu koşullarla uyumlu ‘Kentsel Tasarım Rehberleri’ nin hazırlanması önerilmektedir (AK Parti, 2018, s.265). Parti beyannamesinde ayrıca “mahalle, aile, komşuluk kültürü” gibi toplumsal değerlere önem vererek şehre aidiyet duygusunun arttırılması; çocuk dostu şehir yaklaşımının benimsenmesi, Şehircilik Araştırma Merkezi kurulması, Yapı Kayıt Belgesi ile imar barışının sağlanması gibi öneriler ön plana çıkmaktadır.

Mekân Planlaması ve İmar başlığı altında AK Parti'nin gelecek dönem vaatlerinin özü her şehir için özel bir 2023 vizyonunun oluşturulmasıdır (AK Parti, 2018, s.269). Beynamede bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltarak refahın bölgelere dengeli dağılımının sağlamak amacıyla çok merkezli ve dengeli bir yerleşim sisteminin kurulması öngörülmektedir. “Sürdürülebilir, kapsayıcı ve dengeli kalkınma yaklaşımı” ile artacak olan refahın bölgeler arasında “dengeli ve adil dağılımı” esasını benimseyen AK Parti (AK Parti, 2018, s.242), bölgesel kalkınma politikalarına daha fazla önem vermeyi amaçlamaktadır. AK Parti, bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak için kalkınmada yere özgü politikalar belirlemeyi; ülkenin tamamında yerleşim sisteminin çok merkezli ve dengeli hale getirilmesini hedeflemektedir (AK Parti, 2018, s.278-281).

Parti beyannamesi, “şehir estetiği ve şehir silüeti” kavramlarına önem verip şehrin hafızasını ve tarihini koruyarak medeniyet birikimini yaşatmayı amaçlamaktadır. AK Parti şehircilik anlayışı, dikey mimari yerine yatay mimari uygulamalarıyla şehirlerin güvenli, huzurlu, temiz, yeşil, üretken ve kimlikli hale getirilmesini hedeflemektedir (AK Parti, 2018, s.259). Kentsel dönüşümü sadece mekânsal boyutlarıyla değil sosyolojik boyutuyla da ele alınması gereken bir süreç olarak tanımlayan beyanname, disiplinler arası bir anlayışı ifade eden “Stratejik Öncelikli Dönü-

şümler” planlamasını önermektedir (AK Parti, 2018, s.268). İnsan sağlığını ve huzurunu arttırmayı hedefleyen beyanname, bu hedefe ulaşabilmek için gelecek dönemde yeni bir şehircilik kanununun hazırlanması, kentsel altyapı çalışmalarına hız verilmesi, ulaşım politikalarında başta raylı sistem olmak üzere toplu ulaşımaya öncelik verilmesi, şehirlerin afetlere dirençli hale getirilmesi ve kırsal kalkınmanın desteklenmesi gerektiğini savunmaktadır. Önerilen yeni şehircilik kanunu ile şehirlerde arazi kullanım ilkelerinin belirlenmesi ile fiziki planlama, planların uygulanması ve yapılaşma başlıklarında standartların sağlanması; şehirle ilgili önemli kararlar alınırken “ortak aklın ön plana çıkarılması” ve böylece şehir yaşamında kaliteyi arttırmak hedeflenmektedir (AK Parti, 2018, s.270).

Çevre Politikaları

AK Parti çevre sorunlarının önlenmesi ve doğal kaynakların korunmasını ulusal ve uluslararası bir sorumluluk olarak görmenin ötesinde kuşaklar arası hakkaniyetin ve adaletin sağlanması açısından da bir zorunluluk olarak görmektedir. Bu kapsamda parti çevre politikalarının koruma ve kullanma dengesi gözetilerek hayata geçirilmesini ve uygulama sürecinde teşvik yöntemlerinin geliştirilmesini önermektedir (AK Parti, 2018, s.242-243). Çevreyi gelecek nesillerin bir emaneti olarak gören AK Parti, “Yeşil Büyüme”, “Yeşil Ekonomi” ve “Yeşil İstihdam” gibi kavramların sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde uygulanmasıyla ilgili mevcut kararlılığın devam edeceğini vaat etmektedir (AK Parti, 2018, s.242). Yeşil Sertifika Sistemi ile çevre dostu şehirler inşa etmeyi ve yeni bir “yeşil kamusal alan planlama anlayışı” oluşturmayı amaçlayan beyanname, çevreci ulaşım yöntemlerinin yaygınlaştırılmasını da hedeflemektedir (AK Parti, 2018, s.267).

Çevre konusunda uluslararası gelişmeleri yakından takip ederek sürdürülebilir çevre politikaları üretilmeye devam edileceği ifade edilen beyanname, AK Parti hükümetleri döneminde imzalanan uluslararası çevre anlaşmalarının, başta iklim değişikliği olmak üzere çevre sorunlarına duyarsız kalınmadığının bir göstergesi olduğu ifade edilmektedir (AK Parti, 2018, s.253). 2004 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ne, 2009 yılında Kyoto Protokolü’ne ve 2016 yılında Paris Anlaşmasına ülkemizin taraf olması, küresel ısınma ve iklim değişikliği ile uluslararası alanda mücadelede AK Parti hükümetlerinin duyarsız kalmadığını gösteren adımlar olarak sıralanmaktadır. Ulusal İklim Değişikliği Stratejisi ve İklim Değişikliği Eylem Planı’nın hazırlanmış olması ise iç hukuk mevzuatında iklim değişikliği ile mücadele kapsamında ortaya çıkan önemli gelişmeler olarak nitelendi-

rilmektedir. Küresel ısınma ve iklim değişikliği ile mücadele kapsamında önümüzdeki dönemde de kapsamlı çalışmaların yürütülmesi ve iklim değişikliğinin sebep olduğu olumsuzlukların ülkemiz için en asgari seviyeye indirilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda ulusal ve uluslararası ölçekte projelere dâhil olunarak bu alanda teknik ve idari kapasitenin geliştirilmesi; ölçme, izleme, denetleme, kontrol ve raporlama altyapısının daha da güçlendirilmesi amaçlanmaktadır (AK Parti, 2018, s.255).

AK Parti hükümetleri döneminde yeşil büyümeye geçiş sürecinin başlatılarak çevre politikaları alanında yeni bir döneme girildiği hayata geçirilen uygulamalardan örneklerle ifade edilmektedir. 16 yıllık dönemde Sıfır Atık Projesi ve katı atık düzenli depolama tesislerinin sayısının artırılmasıyla israfın önlenmesinin ve kaynak verimliliğinin sağlanmasının amaçlandığı; havza bazlı su yönetimine geçilerek, 25 havza için havza koruma eylem planlarının tamamlandığı ifade edilmektedir. AK Parti iktidarları döneminde bütün şehirlerdeki içme suyu sorununun uzun vadedi olarak çözüldüğü ifade edilen beynamede; gelecek dönemde yer altı ve yer üstü su kaynaklarını kapsayacak şekilde su havzalarının koruma altına alınarak, “Bütüncül Su Kaynakları Yönetimi Modeli”ne geçilmesi hedeflenmektedir (AK Parti, 2018, s.250). Bunların yanı sıra hidroelektrik enerji üretiminin arttığı, arıtma tesislerinin yaygınlaştırıldığı, eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarının yürütüldüğü, ağaçlandırma ve orman ıslahı çalışmalarının arttırıldığı ve orman ürünleri sanayisinin güçlendirildiği bir gelecek vizyonu belirlenmiştir. AK Parti’nin 2023 hedefi orman ürünleri sanayinde fidan ihraç eden ülke haline gelmek ve orman alanlarını, “ülke yüzölçümünün yüzde 30’una denk gelen 233 milyon dekara yükseltmektir” (AK Parti, 2018, s.251-252).

AK Parti’nin gelecek dönemde de iklim değişikliği ve çevre sorunlarıyla mücadele konusunda gerekli önlemleri almayı önceliği haline getireceği vaat edilmektedir. Bu kapsamda, sürdürülebilir çevre politikaları ve sürdürülebilir kalkınma arasında doğrudan ilişki kuran beyanname, iklim dostu, uzun vadeli “düşük emisyonlu kalkınma stratejilerini” yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır (AK Parti, 2018, s.255). Sıfır Atık Projesini hızla yaygınlaştırıp atık yönetimi alanında dünyada rol model olmayı hedefleyen Ak Parti (AK Parti, 2018, s.249) bu proje ile ülke ekonomisine yıllık bazda 12 Milyar TL katkı sağlayarak 20 bin kişiyi istihdam etmeyi hedeflenmektedir (AK Parti, 2018, s.273).

Çevre sorunlarının çözümünde hazırlıklı olmayı da önemli bir sorumluluk alanı olarak gören AK Parti, her sektörde uygulanacak politikalar ve alınacak kararlarla

çevre ve doğal kaynakların daha fazla gözetilmesini öncelik haline getirmeyi amaçlamaktadır (AK Parti, 2018, s.243, 249). Yerel yönetimlere verilecek destekle korunan alanlarda altyapı eksikliklerinin giderilmesi, bu alanlarda yaşayan halkın gelirinin arttırılmasıyla ilgili çalışmaların yapılması ve bu alanlara gelen ziyaretçi sayısının artırılması amaçlanmaktadır (AK Parti, 2018, s.250). Ayrıca, çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) süreçlerinin basitleştirilmesiyle bürokrasinin azaltılarak yatırım ortamının iyileştirildiği belirtilmekte, gelecek dönemde ÇED süreçlerinin daha etkin uygulanmasının sağlanacağı ifade edilmektedir (AK Parti, 2018, s.250). “Stratejik Sektörler ve Yenilikçi Üretim” başlığı altında, enerjinin stratejik bir sektör olarak görüldüğü; enerjide verimliliği esas alan ve çevresel etkileri en aza indirecek enerji politikalarına öncelik ve ağırlık verilmeye devam edileceği vurgulanmaktadır. Gelecek dönemde ülke kaynaklarını en üst seviyede kullanabilmek adına yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının en etkin şekilde değerlendirilmesi, bu sayede enerjide verimlilik artışının sağlanması ve elektrik üretiminde nükleer teknolojiye faydalanılması hedeflenmektedir (AK Parti, 2018, s.218). Beyannamenin aynı başlıkta devam eden bölümünde ayrıca yerli kömür rezervlerinin sürdürülebilir bir anlayışla değerlendirilmesi için temiz kömür teknolojilerinin geliştirilmesi ve yeni nesil termik santrallerin kullanılmasıyla ilgili çalışmalara hız verileceği de ifade edilmektedir (AK Parti, 2018, s.222).

Cumhuriyet Halk Partisi Seçim Beyannamesi

Kentleşme Politikaları

Cumhuriyet Halk Partisi seçim beyannamesinde kentleşme politikalarına yön verecek temel unsurlardan birisi olarak kamuda reform ihtiyacı vurgulanmaktadır. “Kamu Yönetimi ve Hizmetleri” başlığı altında, kamu hizmetlerinin reforma tabi tutulması gerektiği inancı vurgulanmakta; kamu düzeninde ortaya çıkan tahribatın giderilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Hedeflenen kamu düzeni sayesinde toplumun tamamına eşit şekilde hizmet üretilmesi ve beklentilere en uygun şekilde cevap vererek sorunların çözülmesi amaçlanmaktadır (CHP, 2018, s.135). CHP’nin öngördüğü kamu yönetimi reformu sayesinde kamu düzeninin adil, çağdaş ve hak temelinde yeniden kurulması hedeflemekte; bu hedefe ulaşabilmek için ise bilişim çağının etkisiyle değişime uğrayan kamu hizmetleri sunum şeklinin ve kamu örgütlenmesinin de dönüştürülmesinin zorunlu olduğunu savunulmaktadır (CHP, 2018, s.134).

CHP, kamu yönetimi reformu ile kurumlar arası eşgüdümü sağlamayı, bürokrasideki katı hiyerarşiye ve aşırı merkezizetçiliğe son vermeyi, vatandaşları merkeze alan geniş katılım ve temsile imkân veren yönetim anlayışını geliştirmeyi ve hizmetlerin vatandaşlara en yakın noktada sunulmasını hedeflemektedir (CHP, 2018, s.136-137). CHP'nin önerdiği kamu yönetimi reformu önerisi merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasında dengeli ve işlevsel yetki paylaşımı ile yerel birimlerinin idari ve mali özerkliğini arttırmayı; kamuda liyakat ve ehliyeti sağlamayı; şeffaflık, hesap verebilirlik ve tasarrufu artırıp yolsuzlukla mücadele etmeyi amaçlamaktadır (CHP, 2018, s.137-140). Kamu yönetimi reformu hedefinde yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, katılımcı ve şeffaf bir yönetim anlayışının benimsenmesi ilkeleri de yer almaktadır. CHP yerel yönetimlerde hedeflediği yeniden yapılanma sayesinde yerel yönetimlerin idari, mali ve yasal anlamda güçlü ve özerk hale gelmesini amaçlamaktadır. CHP ayrıca ulusal ölçekte dışındaki tüm planlama yetkilerini yerel yönetimlere vermeyi ve yerel yönetimlere daha fazla kaynak ayırmayı amaçlamakta; Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na Türkiye'nin koymuş olduğu çekinceleri kaldırmayı vaat etmektedir (CHP, 2018, s.142).

“Güçlü Yerel Yönetimler” başlığı altında ayrıca büyükşehir belediyeleri ve ilçe belediyelerinin yetki ve sorumluluklarının yeniden düzenlenmesi; büyükşehir olmayan illerde ilin tamamını hizmet verecek belediye hizmet birliklerinin kurulması amaçlanmaktadır. İller Bankası'nın yeniden yapılandırılarak yerel yönetimlerin mali ve teknik gereksinmelerini karşılayabilecek hale getirilmesi hedeflenmektedir; İller Bankası'nın yerelde şeffaf yönetim anlayışı gereği tüm hizmet süreçlerinin internet üzerinden paylaşımının ve önemli toplantıların internetten yayınlanmasının zorunlu hale getirilmesi önerilmektedir (CHP, 2018, s.142-144). Yerel yönetimlerde karar alma süreçlerine katılımın artırılması ilkesi gereği meslek odalarının planlama sürecinde söz sahibi olması, kent konseylerinin işlerliğinin sağlanması, karar organlarında %33 kadın ve %20 genç kotasının uygulanması amaçlanmaktadır. Mahalle muhtarlıklarına yerel yönetimler birimi statüsünün verilmesi, muhtarlara bütçe ayrılması ve muhtarlıklar bünyesinde kurulması öngörülen Mahalle Konseyleri ile de yeni bir katılım mekanizmasının sürece dâhil edilmesi hedeflenmektedir (CHP, 2018, s.142-144).

“Kent Hakkı” başlığı altında, klasik imar planı anlayışının terk edilmesi gerektiğini ifade eden beyanname, imar mevzuatının tamamının uluslararası ölçütlere uygun, kapsayıcı ve yetki çatışmasına neden olmayacak şekilde yeniden düzenlenerek, “kentsel büyüme yerine kentsel iyileştirmeyi temel alan” yeni bir planlama yak-

laşımının benimsenmesini önermektedir (CHP, 2018, s. 210-212). Dünyada tartışılan kavramların ‘akıllı kent, paylaşan kent, kültür kentleri’ olduğunu; ancak ülkemizde kent denildiğinde rant, faiz, borçlanma ve işsizlik gibi kavramların aklı geldiğini belirten beyanname, kentlerimizde büyük bir değişimin gerekli olduğu tespitini yapmaktadır (CHP, 2018, s.210). Kentlerimizi bu sarmaldan kurtarmak için kent hakkı ilkesi çerçevesinde tüm yaşam tarzlarını dikkate alan ve önemseyen bir anlayışın geliştirilerek sosyal dokunun korunması; her aşamada katılımıcılığı ve eşitliği esas alan bir anlayışın benimsenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (CHP, 2018, s.211). Kalite, estetik, sanat ve tasarımı ön planda tutarak “kimlikli kentlerin” inşa edilmesi ve bu kentlerin katma değerli üretim merkezleri haline getirilmesi hedeflemektedir.

Ruhsatsız yapıların yasal statüye kavuşturulması ve son beş yıl içinde mesken olarak kullanılan ve afet riski taşımayan tüm konutlara bir defaya mahsus olmak üzere imar affi getirilerek ruhsat verilmesi vaadinde bulunan CHP, parsel bazında değil yapı adası bazında yapılaşmanın teşvik edilmesini öngörmektedir (CHP, 2018, s.214). Beynamede ayrıca, teknolojiyi ve bilgiyi etkin kullanan akıllı kentlerin inşa edilmesi; kent merkezlerinde taşıt trafiğinin sınırlandırılması, yayalaştırma uygulamalarına öncelik verilmesi ve toplu taşımının teşvik edilmesi; yerel kalkınma planları hazırlanarak katma değer ve istihdam üreten projelere öncelik verilmesi amaçlanmaktadır.

Beyannamenin kentsel dönüşüm başlığı altında, rant merkezli büyük projelere son verilmesi, kentsel dönüşümde yetkinin yerel yönetimlere devredilmesi ve karar alma süreçlerine katılımın sağlanması, proje ortaklık payı ve imar hakkı transferi gibi araçlarla desteklenecek olan kentsel dönüşüm fonunun oluşturulması hedeflenmektedir (CHP, 2018, s.216). Beynamede ayrıca “ucuz ve nitelikli konut” üretimi hedefi kapsamında 20 yıl vadeli düşük faizli kredi ile konut sahipliğinin arttırılması; kamu arazilerinde TOKİ ve belediyelerin işbirliği ile ucuz ve nitelikli konut üretimi ve dar gelirliyle kira yardımı gibi politikalar yer almaktadır (CHP, 2018, s. 215-216).

Çevre Politikaları

CHP'nin seçim beyannamesinde çevre politikaları ”Doğa Dostu Bir Yaşam” başlığı altında ayrıntılı olarak yer almaktadır. Doğanın bir parçası olduğumuz bilinciyle insan-doğa ilişkisini doğa hakları kapsamında değerlendiren beyanname, insanın doğaya sınırsızca hükmetmesine ve doğal kaynakların bilinçsizce tüketmesine fırsat verecek politikalarından uzaklaşarak insan-doğa ilişkisini “doğa hakları”

kapsamında ele alınması gerektiğini ifade etmektedir (CHP, 2018, s.220). CHP seçim beyannamesi, Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadelede başarısız olduğu; "inşaat, madencilik, enerji, ulaştırma, sanayi ve tarım" sektöründe ülke politikalarının ekosisteme geri dönülemez zararlar verdiği ve "gelecek kuşaklara karşı sorumluluklarımızın" önemsenmediği tespitlerini yapmaktadır (CHP, 2018, s.220). Beyanname ayrıca, ülkemizde yaşanan doğal afetlerin "kaderci söylemlerle" geçirildiğini ve iklim değişikliğinin ülkemize olan etkilerinin "kontROLSÜZ nüfus artışı destekleyen politikalar" nedeniyle daha da artacağını savunmakta; "iklim değişikliğinin Türkiye'de yaratacağı etki, kırılganlık ve riskleri inceleyerek" geliştirilmesi planlanan "uyum stratejileri" sayesinde sürecin denetlenmesi amaçlanmaktadır (CHP, 2018, s.220-222).

"Yeşil Ekonomi Atılımı" başlığı altında parti politikasının, "niceliksel ve tüketim odaklı" bir yaklaşım yerine doğa dostu "nitelikli ve eşitlikçi" bir ekonomik büyüme anlayışını benimsediği ifade edilmektedir (CHP, 2018, s.221). Hızlı ve kalıcı büyüme için bir engel değil, fırsat olarak görülebilecek bu anlayışla sürdürülebilir bir büyüme modelinin hayata geçirilmesinin esas alındığı belirtilmektedir. Beyanname ayrıca, enerjide dışa bağımlılığın azaltılması; teşvik mekanizmalarının geliştirilmesi ve tasarruf uygulamalarının desteklenmesinin yanı sıra; sürdürülebilirlik ilkesine uygun şekilde doğa dostu teknolojilerin ve enerji verimliliğinin öncelik haline getirilmesi amaçlanmaktadır. Beyanname ayrıca, "doğanın sahibi değil, parçası olduğumuz" bilinciyle, doğal kaynakların rant sağlama alanına dönüşmesinin engelleneceği, su kaynaklarının korunması için projelerin geliştirileceği, uluslararası koruma altında olan alanlarda maden araması ve HES yapılmayacağı, erozyonla mücadelede gerekli kaynağın sağlanacağı vaat edilmektedir (CHP, 2018, s. 223).

"Ekonomi: Çokça Üretim, Hakça Bölüşüm" başlığı altında yer alan 'Çevreye Duyarlı Enerji ve Maden Politikaları' alt başlığında CHP, termik santrallerin kurulmasında verimli ve çevre dostu teknolojilerin kullanılması ilkesinin yasal bir zorunluluk olarak uygulanmasını önermektedir. Beyanname, ülkemizde kurulması planlanan nükleer santrallerin sorunlu ve riskli olduğu ifade edilerek bu santrallerin ülkemizde kurulmasına izin verilmeyeceği (CHP, 2018, s.85); bu kapsamda Akkuyu ve Sinop'ta kurulması planlanan nükleer enerji santralleri projelerinin gözden geçirilerek uluslararası yükümlülükler dâhilinde mümkünse iptal edileceği ifade edilmektedir (CHP, 2018, s.226). Enerji alanında ayrıca, AR-GE çalışmalarıyla kurumlar arası işbirliğinin teşvik edilmesi; teknoloji ve ekipmanda yerli üretimin artırılması; yerli üretim güneş paneli teknolojisinin teşvik edilmesi ve binalarda ısı yalıtımı ve güneş paneli yatırımlarının desteklenerek sıfır faizli kredi verilmesi ve

enerji sektöründe özelleştirme uygulamalarına son verilmesi hedeflenmektedir (CHP, 2018, s.85).

'Kent Hakkı' başlığı altında, elektrik üretiminde yerli ve yenilenebilir kaynakların payının artırılması ve doğa dostu teknolojilerle Türkiye'nin sürdürülebilir enerji potansiyelinin enerji verimliliğini artıracak şekilde kullanılması ve bu sayede enerjide dışa bağımlılığın azaltılması hedeflenmektedir (CHP, 2018: 223). Çevre dostu uygulamaların teşviki ve enerji tasarrufu tedbirleriyle enerji kaynaklarının doğaya zarar vermeden yüksek verimle kullanılması hedefi de beyannamede yer almaktadır (CHP, 2018, s.224).

CHP seçim beyannamesinde çevre politikaları başlığı altında acil koruma ve yeniden onarma ilkesini barındıran bir Ekolojik Anayasa hazırlanmasını; sera gazı salınımını azaltmaya yönelik sınırlayıcı düzenlemelerin uygulanmasını; geri dönüşümün teşvik ve önlemlerle yaygınlaştırılması gibi politika önerileri de yer almaktadır (CHP, 2018, s.221-225). CHP ayrıca mevcut ÇED uygulamasının kamu yararını gözeten şeffaf bir süreç hale getirilmesi ve sosyal etki değerlendirmesinin (SED) süreçte uygulanmasının sağlanması gerektiğini savunmaktadır (CHP, 2018, s.225). Bunlara ek olarak, Cumhuriyet Halk Partisi seçim beyannamesinde çevre politikaları başlığı altında öne çıkan diğer politika önerileri ise şu şekilde sıralanabilir (CHP, 2018, s.221-225):

- Başta raylı sistemler olmak üzere tüm toplu ulaşım imkânlarının geliştirilmesiyle toplu taşıma kültürünün yaygınlaştırılması amaçlanmakta; araç trafiğinden arındırılmış alanların oluşturulması planlanmaktadır
- Doğal gaz depolama kapasitesinin yıllık tüketimin en az dörtte birine yükseltilmesi,
- Madencilik alanında ileri teknoloji kullanımı,
- Su kaynaklarının etkin kullanımı,
- Yakıt yardımlarında kömür yerine doğal gaza öncelik verilmesi,
- Kalıcı hale getirilen yaz saati uygulamasının kaldırılması

Halkların Demokratik Partisi Seçim Beyannamesi

Kentleşme Politikaları

Halkların Demokratik Partisi seçim beyannamesinde parti politikaları bölümler halinde değil, kısa başlıklar altında ve daha genel ifadelerle ele alınmaktadır. HDP seçim beyannamesinde, bütün özgürlükler ve hakların garanti altına alınacağı bir

düzen kurulacağı vaat edilmektedir. HDP'nin politikalarının temeli demokratik bir anayasanın hazırlanması, merkezi otoriteye karşı yerel halkın desteklenmesi, erkek egemen toplum anlayışına son verilmesi ve kapitalist ilişkilerden uzaklaşılarak doğayı koruyan yerel demokrasi anlayışının benimsenmesi olarak ifade edilmektedir (HDP, 2018, s.7). HDP, ekonomi politikalarında tercihin “yoksullardan, emekten, barıştan, kadından, gençten, çocuktan, doğadan yana” kullanılacağını belirtmektedir (HDP, 2018, s.32). Bu kapsamda beyanname elektrik, su, ulaşım ve barınma gibi temel ihtiyaçların piyasa mekanizması dışında üretilerek rant ve kar aracı olmaktan çıkarılmasını önermekte; belli sınırlarda bu hizmetlerin bedelsiz sunulacağını vaat etmektedir (HDP, 2018, s.42). Beyanname ayrıca kooperatiflerin kurulması ve desteklenmesi ile yaşamın ucuzlatılması ve istihdam imkânlarının artırılması hedeflenmektedir.

“Zorla Yerinden Edilme ve Zorunlu Göç” başlığı altında sosyal, siyasi ve ekonomik zararlar doğuran zorunlu göçle yüzleşerek “tazmin ve çözüm yollarının” üretileceği; zorla yerlerinden edilenlere mülklerinin iade edileceği belirtilmektedir (HDP, 2018, s.19). Sınır barajlarının, HES uygulamalarının ve kentsel dönüşümün birçok insanı yerinden ettiğini belirten beyanname, zorla göç olarak tanımladığı bu politikaya son vermeyi ve köye dönüşü ve kırsal üretimi teşvik etmeyi amaçlamaktadır (HDP, 2018, s.19-20). “Kentler ve Evsiz Yurttaşlar” başlığı altında, “insan ve doğa dostu kentler” inşa ederek kentlerin rant aracı olmasının önüne geçileceği; “çılgın projeler” yerine makul projeler geliştirileceği; barınma hakkı doğrultusunda herkesin barınma ihtiyacının insan onuruna yakışır şekilde çözüleceği belirtilmektedir (HDP, 2018, s.29). Beyanname kentsel dönüşüm projelerinin kentleri yağmaladığı ve halkın barınma hakkını yok ettiği ifade edilmektedir (HDP, 2018, s.58).

Çevre Politikaları

Doğa Haklarının Korunması başlığı altında, canlıların bütün yaşam alanlarının birer rant alanına dönüştürüldüğü tespiti yapılarak, partinin hedefi “insana, doğaya ve bütün canlılığa düşman olan bu düzeni değiştirmek” olarak ifade edilmektedir (HDP, 2018, s.58). Partinin temel ilkesi, “kapitalizmin doğayı, kültürel ve doğal varlıkları ve yaşamı metalaştırarak sömürmesine karşı ekosistemi korumak” olarak ifade edilmektedir (HDP, 2018, s.58). “En güzel ülke doğa haklarının korunduğu ülkedir” sloganıyla, bütün ekonomi sektörlerinde önceliğin ekolojik ilkelere verilerek doğa ve kentler üzerindeki tahribata son verileceği ve “doğa hakları insanların çıkarlarından üstündür” anlayışının anayasada yer alacağı ifade edilmektedir

(HDP, 2018, s.58). Ayrıca, “sermayenin çıkarı için yapılan baraj, HES, termik, nükleer santraller ile ekolojik yıkıma yol açan maden işletmeciliğine, endüstriyel atık ve kirlilik sonucunda yaşam alanlarının tahribine yol açan uygulamalara” son verileceği ifade edilmektedir (HDP, 2018, s.58).

Beynamede çevre politikaları kapsamında önerilen diğer politika başlıkları şu şekilde sırlanabilir (HDP, 2018, s.58-60):

- ÇED ve benzeri süreçlerde yerel halkın katılımının sağlanması,
- Çevresel hizmetlerin piyasa mekanizmasıyla fiyatlandırılmasının ve özelleştirilmesinin önüne geçilmesi,
- Büyük ölçekli kentsel projelerin kent kimliğine, doğal ve tarihi dokuya zarar vermesinin önlenmesi,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının tercih ve teşvik edilmesi,
- Nükleer enerjiden vazgeçilerek Akkuyu ve Sinop nükleer santral projelerinin iptal edilmesi.

Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyannamesi

Kentleşme Politikaları

Milliyetçi Hareket Partisi seçim beyannamesinde Kentleşme ve Çevre politikaları birbirini takip eden sırayla ve çok genel ifadelerle açıklanmaktadır. Kentleşme politikalarının özünde, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine uygun bir şekilde devlet teşkilatının yeniden yapılandırılması yer almaktadır. Bu kapsamda merkezi ve yerel örgütlenmeler arasında yetki çatışmasının önlenerek uyum ve eşgüdümün sağlanması, üretilen hizmetlerle uyumlu bir örgütlenme yapısının inşa edilmesi ve nitelikli insan kaynağının geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (MHP, 2018, s.78).

MHP, kamu hizmetlerinde verimlilik ve kalitenin ancak hakkaniyete ve vatandaş memnuniyetine önem veren, verimli ve etkin işleyen bir yönetim yapısıyla mümkün olacağı görüşündedir. Bunu sağlamak için kamu yönetiminde şeffaflığın, hesap verebilirliğin ve katılımcı anlayışın egemen kılınması gerekmektedir (MHP, 2018, s.33, 78). Bu kapsamda MHP'nin öngördüğü reformun temelini hukukun üstünlüğü ve adalet, kurumsal kapasite artışı, insan kaynaklarının etkin yönetimi, dijital dönüşüm, sosyal yenilenme ve değişim, yolsuzlukla mücadele ve hesap verebilirlik gibi ilkeler oluşturmaktadır (MHP, 2018, s.79).

MHP seçim beyannamesi kentleşme ile ilgili ayrıntılı bir politika önerisine yer vermemektedir. Beynamede “Kentleşme ve Konut” başlığı altında partinin kentleşme politikasıyla ilgili diğer başlıklar afete duyarlı yerleşimlerin inşa edilmesi, doğal varlıkların ve çevrenin korunması, tarihi ve kültürel değerlerin korunması ve yaşatılması, kentlilik kültürünün oluşturulması, yaşanabilir kentlerin inşa edilmesi ve yerel kalkınmanın sağlanması şeklinde sıralanmaktadır (MHP, 2018, s.102).

Çevre Politikaları

Milliyetçi Hareket Partisi’nin çevre politikasının temelini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda da karşılığını bulan “herkesin temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının sağlanması” oluşturmaktadır. Bu kapsamda beyanname çevre sorunlarını “kalkınma–çevre koruma ikilemi” yerine, “akılcı bir koruma, kullanma ve geliştirmeyi öngören sürdürülebilir kalkınma modeli” ile çözmeyi amaçlamaktadır (MHP, 2018, s.102). Beynamede, çevre politikalarının “bilim ve akıl” çerçevesinde oluşturulması gerektiği ve bu sayede doğal, tarihî ve kültürel değerlerin kirlenmesinin, tahrip edilmesinin ve yok olmasının önüne geçilebileceği ifade edilmektedir (MHP, 2018, s.103). Çevre politikası oluşturulurken, “tarih, kültür, inanç ve millî menfaatlerimizle çatışmayan” bir anlayışla “ekonomik ve sosyal politikalar” ile çevre politikalarının uyumlaştırılması gerektiği; bu sayede insan sağlığı, ekolojik denge, kültürel, tarihî ve estetik değerlerin korunmasının sağlanabileceği vurgulanmaktadır (MHP, 2018, s.103). Çevre ve enerji politikalarında çevre dostu teknoloji kullanımının teşvik edilmesi önerilmektedir. Beynamede sözü edilen uzun vadeli enerji stratejisi kapsamında enerjide dışa bağımlılığın azaltılması, enerjide yerli kaynak kullanımının ve verimliliğin artırılması, insan ve çevre dostu enerjilerin tercih edilmesi gibi ilkeler benimsenmektedir (MHP, 2018, s.87).

İYİ Parti Seçim Beyannamesi

Kentleşme Politikaları

“Milletimizle Sözleşme” ismi verilen İYİ Parti seçim beyannamesinde öncelikle toplumsal uzlaşmaya dayanan ve ilkeli bir yeni anayasa yapılması önerilmektedir (İYİ Parti, 2018, s.15). “Kamu Yönetimi Reform Yasası” ile de merkezi yönetimi yeniden yapılandırmayı hedefleyen İYİ Parti, merkez ve yerel yönetimler arasındaki yetki, görev ve sorumluluklar ile mali ilişkileri çağdaş demokratik ilkeler çerçevesinde yeniden belirleyerek; karar alabilen, hızlı, doğru, şeffaf ve hesap verebilir bir devlet modelini hayata geçirmeyi amaçlamaktadır (İYİ Parti, 2018, s.22). Önerilen

reformla, kamu hizmetlerinin “vatandaş memnuniyeti” esas alınarak “kolay ulaşılabilir ve ekonomik” hale getirilmesi; kamu yönetiminin ise “katılımcı, üretken, adaletili, vicdanlı, ahlaklı, denetlenilebilir, öngörülebilir, güvenilir, modern, dinamik ve halkıyla barışık” olması amaçlanmaktadır (İYİ Parti, 2018, s.22). “Mahalli İdareler Reform Kanunu” ile yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılmasını ve yeni bir yerinden yönetim politikasının belirlenmesini gerekli gören İYİ Parti; yerel yönetimlerin yetkileri, sorumlulukları ve finansal imkânları bakımından güçlendirilmesini ve yerel nitelikli hizmetlerin halka en yakın birimler tarafından sunulmasını öncelikli politika hedefi olarak belirlemiştir (İYİ Parti, 2018, s.33)

Kentlere yapılan “ihanet” olarak tanımlanan kentsel dönüşüm uygulamalarında, ‘Sürdür[ül]ebilir Kent’ kriterleri esas alınarak rantı dayalı politikalarla vazgeçileceği; kentsel dönüşümün “Rant kaygısıyla değil, İYİ Kent Hedefiyle” ele alınacağı ve dönüşüm sürecinde ortaya çıkan kentsel rantın kamuya aktarılması için yasal düzenlemelerin yapılacağı ifade edilmektedir (İYİ Parti, 2018, s.35-36). Beyannamede kentleşme politikası kapsamında öne çıkan diğer politika önerisi ise TOKİ'nin “doğal ve kültürel çevreyi ihmal etmeyen, kamu yararını esas alan” bir düzenlemeyle yeniden yapılandırılması ile ilgilidir (İYİ Parti, 2018: 36). Ayrıca, ulaşım politikasında kentlerin özelliklerini dikkate alan “Akıllı Ulaşım Sistemlerine” öncelik verilmesi, kent içi ulaşımında ağırlığın raylı sistemlere verilmesi ile bisiklet ve yürüyüş yollarının geliştirilmesi de öneriler arasında yer almaktadır (İYİ Parti, 2018, s.37).

Çevre Politikaları

Beyannamede çevre politikalarının yönlendirici ilkesi olarak “İYİ kent modeli” sayesinde kentsel gelişimde ekolojik ilkelere bağlı kalınarak insan ve çevre ilişkilerinin doğaya uyumlu hale getirilmesi amaçlanmaktadır (İYİ Parti, 2018: 36). Çevre politikalarının açıklandığı “İklim Değişikliği ve Çevre” başlığında İklim Değişikliğine Uyum Eylem Planının hazırlanması, düşük karbon ekonomisine geçiş amacıyla Türkiye Karbon Borsası'nın kurulması, ağaçlandırma seferberliği ile orman vasfını yitiren alanların yeniden ağaçlandırılması, kamu ve özel sektör yatırım yeri tercihlerinde ekolojik dengeyi bozmamasına özen gösterileceği ve yöre halkının rızasının alınacağı vaatler arasında yer almaktadır (İYİ Parti, 2018: 90). Beyannamede ayrıca, çevre ve enerji politikasının AB ile uyumlu hale getirilerek “sürdürülebilir temiz enerji üretim politikalarının” uygulanması, yerli ve yenilenebilir enerji

kaynaklarına öncelik verilmesi, arz çeşitliğinin artırılması, enerji verimliliğinin teşvik edilmesi ve enerjide dışa bağımlılığın azaltılması gibi hedefler sunulmaktadır (İYİ Parti, 2018: 84).

Sonuç ve Değerlendirme

Siyasi partilerin seçim beyannamelerinde yer alan kentleşme politikaları öncelikleri “kamu yönetiminde ve yerel yönetimlerde reform”, “kentsel dönüşüm ve konut”, “katılım ve şeffaflık”, “imar düzenlemeleri” ve “kentsel ulaşım” olmak üzere 6 temel başlıkta karşılaştırılmıştır.

Tablo 1. Siyasi Partilerin Reform Önerileri

AK Parti	<ul style="list-style-type: none"> • Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle uyumun sağlanması amacıyla yerel yönetimlerde reformun gerçekleştirilmesi • Merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasında eşgüdüm ve işbirliğinin sağlanması • Yeni bir şehircilik kanunu hazırlanması ile şehirlerde arazi kullanımında ilkelerin belirlenmesi • Her şehir için özel bir 2023 vizyonunun oluşturulması
CHP	<ul style="list-style-type: none"> • Merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasında dengeli ve işlevsel yetki paylaşımının sağlanması • Yerel birimlerinin idari ve mali özerkliğinin artırılması • Yerel yönetimlere daha fazla kaynak aktarılması • Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’ndaki çekincelerin kaldırılması • Ulusal mekânsal planlama dışındaki tüm plan yetkilerinin yerel yönetimlere verilmesi • Büyükşehir belediyeleri ile ilçe belediyeleri arasındaki yetki paylaşımının dengeli hale getirilmesi • Büyükşehir olmayan illerde ilin tamamını hizmet verecek belediye hizmet birliklerinin kurulması • Büyükşehir statüsündeki illerde, köylere tüzel kişiliklerinin yeniden kazandırılması • İller Bankasının yeniden yapılandırılması • Yönetime katılımın sağlanması • Turizm bölgelerindeki belediyelerin kaynaklarının iyileştirilmesi • Mahalle muhtarlıklarına yerel yönetimler birimi statüsünün verilmesi ve bütçe aktarılması • Türkiye Muhtarlar Birliğinin kurulması
MHP	<ul style="list-style-type: none"> • Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine uygun bir şekilde devlet teşkilatının yeniden yapılandırılması • Merkezi ve yerel örgütlenmeler arasında yetki çatışmasının önlenerek uyum ve eşgüdümün sağlanması • Üretilen hizmetlerle uyumlu bir örgütlenme yapısının inşa edilmesi

İYİ Parti	<ul style="list-style-type: none"> • Merkez ve yerel yönetimler arasındaki yetki, görev ve sorumluluklar ile mali ilişkilerin yeniden belirlenmesi • “Mahalli İdareler Reform Kanunu” ile yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılması ve yeni bir yerinden yönetim politikasının belirlenmesi • Yerel yönetimlerin yetkileri, sorumlulukları ve finansal imkânları bakımından güçlendirilmesi • Yerinden yönetim kuruluşlarının merkeze olan bağımlılığının azaltılması • Belediyeler üzerindeki idari vesayetinin azaltılması • Büyükşehir belediyeleri ile ilçe belediyeleri arasındaki görev, yetki ve sorumluluk ilişkilerinin yeniden tanzim edilmesi • 6360 sayılı Kanun bölgesindeki köylerin tekrar ihdas edilmesi • Turizm beldelerine sahip mahalli idarelerin, bütçe gelirlerinden % 5 daha fazla pay alması • Muhtarların hizmet bölgelerinde belediyelerin karar mekanizmalarına dâhil edilmesi ve belediye bütçelerinden ödenek tahsis edilmesi
------------------	--

İlk olarak “kamu yönetiminde ve yerel yönetimlerde reform” başlığında parti beyannameleri incelendiğinde HDP dışındaki tüm partilerin söylemde bulunduğu görülmektedir (Tablo 1). AK Parti ve MHP Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle uyumun sağlanması amacıyla devlet teşkilatında reformun gerekli olduğunu, merkez ve yerel yönetimler arasında eşgüdüm ve işbirliğinin artırılması gerektiğini vurgulamaktadır. AK Parti ayrıca yeni bir şehircilik kanunu ile her şehre özgü 2023 vizyonunun hayata geçirilmesini önermektedir. CHP ve İYİ Parti ise reformu daha ayrıntılı şekilde ele alarak politika önerilerini daha kapsamlı sıralamaktadır. Bu iki parti merkez ve yerel yönetimler arasında yetki paylaşımının dengeli ve işlevsel hale gelmesini, yerel yönetimlerin yetki, sorumluluk ve finansal kaynaklarının güçlendirilmesini önermektedir. Her iki parti de büyükşehir ve ilçe belediyeleri arasındaki yetki paylaşımı sorununu vurgulamakta, büyükşehir statüsündeki illerde köylere tüzel kişiliklerinin yeniden kazandırılmasını vadedmektedir. Muhtarlıklara da özel yer ayıran CHP ve İYİ Parti, muhtarlıkların statüsünün güçlendirilmesi ve muhtarlıklara bütçe ayrılmasını önermektedir. Turizm beldelerindeki belediyelerin kaynaklarının iyileştirilmesi de iki partinin beyannamesinde yer almaktadır. Reform başlığında AK Parti ve MHP’nin söylemleri ile CHP ve İYİ Parti’nin söylemlerindeki benzerlik dikkati çekmektedir.

“Kentsel dönüşüm ve konut” başlığında her partinin sorun tespitleri ve çözüm önerileri olduğu görülmektedir (Tablo 2). Bu başlıkta AK Parti’nin söylemi kentsel dönüşümün “Stratejik Öncelikli Dönüşüm” olarak planlanması ve dönüşümün sadece mekânsal boyutlarıyla değil sosyolojik boyutuyla da ele alınacağıdır. CHP bu başlıkta en ayrıntılı önerileri sunan partidir. HDP’nin söyleminin özünü kentsel rantın ortadan kaldırılması ve barınma hakkı çerçevesinde herkesin barınma ihtiyacının karşılanması oluşturmaktadır. MHP’nin söylemleri ise sadece afete duyarlı yaşanabilir yerleşmelerin inşa edilmesi ile sınırlıdır. Kentsel dönüşüm ve konut başlığında CHP ve HDP rant merkezli büyük-çılgin projelere son verilmesini ve dönüşüm projeleri için ortak bir fonun kurulmasını önermektedir. CHP ve İYİ

Parti'nin benzeşen söylemi ise TOKİ'nin dar gelirli ailelere konut üreten yeni bir yapıya kavuşturulması önerisidir. CHP'nin bu başlıktaki diğer politika önerileri ise kentsel dönüşümde yetkinin yerel yönetimlere devredilmesi ve katılımın sağlanması, sosyal konut projelerinin uygulanması ve dar gelirli ailelere kira yardımının yapılmasıdır.

Tablo 2. Siyasi Partilerin Kentsel Dönüşüm ve Konut Politikaları

AK Parti	<ul style="list-style-type: none"> • Stratejik Öncelikli Dönüşümlerin planlanması • Kentsel dönüşüm sadece mekânsal boyutlarıyla değil sosyolojik boyutuyla da ele alınması
CHP	<ul style="list-style-type: none"> • Rant merkezli büyük projelere son verilmesi • Kentsel dönüşümde yetkinin yerel yönetimlere devredilmesi • Kentsel dönüşümde karar alma süreçlerine katılımın sağlanması • Proje ortaklık payı ve imar hakkı transferi gibi araçlarla desteklenecek olan kentsel dönüşüm fonunun oluşturulması • “Ucuz ve nitelikli konut” üretimi hedefi kapsamında 20 yıl vadeli düşük faizli kredi ile konut sahipliğinin artırılması • Kamu arazilerinde TOKİ ve belediyelerin işbirliği ile ucuz ve nitelikli konut üretilmesi • Sosyal konut projelerinin uygulanması • Dar gelirli ailelere kira yardımının yapılması
HDP	<ul style="list-style-type: none"> • Kentlerin rant için yağmalanmasına karşı insan ve doğa dostu kentlerin inşa edilmesi • “Çılgın projeler” yerine makul projeler gerçekleştirilerek herkese insan onuruna yakışır barınma imkânı sağlanması • Yoksulların düşük değerli konutlarından alınan verginin yüzde bire düşürülmesi • Kentsel rantların artan oranlı bir şekilde vergilendirilmesi ve elde edilen vergilerin kurulacak olan İmar Fonu'nda toplanması • Barınma hakkı doğrultusunda herkesin barınma ihtiyacının insan onuruna yakışır şekilde çözülmesi
MHP	<ul style="list-style-type: none"> • Afete duyarlı yerleşimlerin inşa edilmesi • Yaşanabilir kentsel alanların inşa edilmesi
İYİ Parti	<ul style="list-style-type: none"> • Kentsel dönüşümde sürdürülebilir kent kriterlerinin referans alınması • Kentsel dönüşüm sürecinde ortaya çıkan kentsel rantın kamuya aktarılması için yasal düzenlemelerin yapılması • Kentlere yapılan “ihnet” olarak tanımlanan kentsel dönüşüm uygulamalarında, ranta dayalı politikalarla vazgeçilmesi • TOKİ'nin “doğal ve kültürel çevreyi ihmal etmeyen, kamu yararını esas alan” bir düzenlemeyle yeniden yapılandırılması • TOKİ'nin asli görevine dönerek düşük gelirli vatandaşların sağlıklı konutlara sahip olmasını temin etmesi

“Katılım ve şeffaflık” başlığında AK Parti dışındaki tüm siyasi partiler seçim beyannamesinde politika önerilerine yer vermiştir (Tablo 3). Bu başlıkta CHP dışındaki partilerin söylemlerinin genel ilkelerle sınırlı kaldığı söylenebilir. CHP bu başlıkta politika önerilerini detaylandırarak meslek odalarının karar sürecine dâhil edilmesini, kent konseylerine işlerlik kazandırılmasını, karar organlarında kadın ve genç kotalarının uygulanmasını, mahalle konseyleri ile yeni bir katılım mekanizmasının hayata geçirilmesini önermektedir. HDP kapitalist ilişkilerden uzaklaşıp

merkeze karşı yerelin desteklenmesi gerektiğini ifade etmektedir. MHP çok genel bir ifade ile kamu yönetiminde şeffaflığın, hesap verebilirliğin ve katılımcı anlayışın egemen kılınmasını vurgulamaktadır. İYİ Parti ise karar mekanizmalarında toplum kesimlerinin, muhtarların, meslek odalarının ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerine yer verilmesini önermektedir.

Tablo 3. Siyasi Partilerin Katılım ve Şeffaflık Politikaları

CHP	<ul style="list-style-type: none"> Yerel yönetimlerde karar alma süreçlerine katılımın artırılması, meslek odalarının planlama sürecinde söz sahibi olması Kent konseylerinin işlerliğinin sağlanması Karar organlarında %33 kadın ve %20 genç kotasının uygulanması Muhtarlıklar bünyesinde kurulması öngörülen Mahalle Konseyleri ile yeni bir katılım mekanizmasının sürece dâhil edilmesi Kamu yönetimi reformu ile yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, katılımcı ve şeffaf bir yönetim anlayışının benimsenmesi
HDP	<ul style="list-style-type: none"> Merkezi otoriteye karşı yerel halkın desteklenmesi Kapitalist ilişkilerden uzaklaşarak doğayı koruyan yerel demokrasi anlayışının benimsenmesi
MHP	<ul style="list-style-type: none"> Nitelikli insan kaynağının geliştirilmesi ve kentlilik kültürünün oluşturulması Kamu yönetiminde şeffaflığın, hesap verebilirliğin ve katılımcı anlayışın egemen kılınması
İYİ Parti	<ul style="list-style-type: none"> Karar komisyon ve kurullarında muhtarların, meslek odalarının ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerine yer verilmesi

“İmar düzenlemeleri” ile ilgili en kapsamlı önerilere AK Parti, CHP ve İYİ Parti beyannamelerinde yer verilmiştir (Tablo 4). AK Parti ve CHP imar barışını önermektedir. AK Parti ayrıca kentsel tasarım rehberlerinin hazırlanması, çocuk dostu şehir yaklaşımının benimsenmesi ve Şehircilik Araştırma Merkezinin kurulmasını önermektedir. CHP İmar düzenlemeleri ile mağduriyetlerin giderilmesinin yanı sıra ada bazlı yapılaşmanın teşvik edilmesini ve kentsel büyüme yerine kentsel iyileştirmenin temel alınmasını önermektedir. İYİ Parti yerel yönetimlere verilen imar yetkilerinin tekrar düzenlenmesini ve imar planı hazırlık sürecine ilgili paydaşların dâhil edilmesini önermektedir. HDP ve MHP seçim beyannamelerinde ise imar konusunda herhangi bir politika önerisine yer verilmemiştir.

Tablo 4. Siyasi Partilerin İmar Politikaları

AK Parti	<ul style="list-style-type: none"> Kentsel Tasarım Rehberleri hazırlanması Çocuk dostu şehir yaklaşımının benimsenmesi Şehircilik Araştırma Merkezi kurulması Yapı Kayıt Belgesi ile imar barışının sağlanması
CHP	<ul style="list-style-type: none"> 2/B arazilerinde mağduriyetlerinin giderilmesi Tapu Tahsis Belgelerinin verilmesi Ruhsatsız yapıların yasal statüye kavuşturulması Kentsel büyüme yerine kentsel iyileştirme Parsel değil yapı adası bazında yapılaşma

İYİ Parti	<ul style="list-style-type: none"> • Rant ve kent yağmacılığının önlenmesi • Mahalli idarelerin imar yetkilerinin düzenlenmesi • İmar planlarının hazırlanması süreçlerine üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve meslek odalarının katılımının sağlanması • Merkezi idarenin denetim yetkisinin artırılması
-----------	--

“Kentsel ulaşım” konusunda da AK Parti, CHP ve İYİ Parti beyannamelerinde öneriler yer alırken, MHP ve HDP herhangi bir politika önerisi getirmemiştir (Tablo 5). AK Parti’nin önerisi başta raylı sistem olmak üzere toplu ulaşım öncelik verilmesi ile sınırlı iken, CHP ve İYİ Parti ulaşım politikası önerilerini daha ayrıntılı şekilde beyannamelerine taşımıştır. Her iki parti de toplu ulaşımın teşvik edilmesini ve raylı sistemlere ağırlık verilmesini önermektedir. CHP ayrıca kent merkezlerinde taşıt trafiğinin sınırlandırılması ve yayalaştırma uygulamalarına öncelik verilmesini önermektedir. İYİ Parti ise akıllı ulaşım sistemlerine öncelik verilmesi, bisiklet ve yürüyüş yollarının geliştirilmesi, kentlerde otoparkların artırılması ve entegre (bütünleşik) ulaşım sistemlerinin inşa edilmesini politika öncelikleri olarak belirlemiştir.

Tablo 5. Siyasi Partilerin Kentsel Ulaşım Politikaları

AK Parti	<ul style="list-style-type: none"> • Başta raylı sistem olmak üzere toplu ulaşım öncelik verilmesi
CHP	<ul style="list-style-type: none"> • Toplu ulaşımın öncelik haline getirilmesi ve teşvik edilmesi • Başta raylı sistemler olmak üzere toplu taşıma kültürünün yaygınlaştırılması • Kent merkezlerinde taşıt trafiğinin sınırlandırılması • Araç trafiğinden arındırılmış alanların oluşturulması • Yayalaştırma uygulamalarına öncelik verilmesi
İYİ Parti	<ul style="list-style-type: none"> • Akıllı Ulaşım Sistemlerinin geliştirilmesi • Şehirlerde Bisiklet İle Ulaşımın Teşvik Edilmesi • Kentçi ulaşımın omurgasının raylı sistemler ile oluşturulması • Kentlerde otoparkların artırılması • Aktif yolculuk (yürüme ve bisiklet) ve entegre toplu taşıma • Bisiklet ve yürüyüş yollarının geliştirilmesi

Partilerin kentleşme politikası önerilerinin bir kısmı ise akıllı kentler ve kent kimliği başlığında toplanabilir. Bu başlık altında HDP ve MHP seçim beyannamelerinde herhangi bir politika önerisine yer vermemiştir. İYİ Parti ise şehirlerin akıllı kentlere dönüştürülmesi önerisinde bulunmuştur. CHP de akıllı ve kimlikli kentlerin kurulmasını ve bu kentlerin katma değerli üretim merkezlerine dönüştürülmesini önermektedir. AK Parti beyannamesinde ise daha kapsamlı politika önerileri yer almaktadır. AK Parti, sürdürülebilirlik ve yaşanabilirlik kavramlarını ön plana çıkararak akıllı şehir uygulamalarını hayata geçirmeyi, şehir estetiği ve şehir silüetine önem vermeyi ve bu sayede medeniyetimizin izlerini taşıyan kimlikli kentler inşa etmeyi politika önceliği olarak belirlemiştir.

Siyasi partilerin seçim beyannameleri çevre politikaları kapsamında değerlendirildiğinde ise önerileri 6 başlıkta karşılaştırmak mümkündür. Bu politika başlıkları “kalkınma ve çevre”, “iklim değişikliği”, “enerji politikası”, “ÇED uygulamaları”, “Nükleer Enerji ve HES” ve “ormanlık alanlar” olarak sıralanabilir.

“Kalkınma ve çevre” ilişkisi İYİ Parti dışındaki partilerin beyannamelerinde yer almaktadır (Tablo 6). AK Parti iklim dostu, uzun vadeli, düşük emisyonlu kalkınma stratejilerinin yaygınlaşması gerektiğini ifade etmektedir. CHP ise doğa hakları vurgusuyla, “niceliksel ve tüketim odaklı” bir yaklaşım yerine doğa dostu “nitelikli ve eşitlikçi” bir ekonomik büyüme anlayışının benimsenmesini politika önceliği olarak belirlemiştir. HDP çevre ve kalkınma ilişkisini kapitalist sömürünün ortadan kalkması ve ekonomik sektörlerde ekolojik ilkelere yer verilmesi şeklinde değerlendirmiştir. MHP ise kalkınma ve çevre koruma arasında bir çelişki olmadığı ve ekonomik ve sosyal politikalar ile çevre politikalarının uyumlaştırılabileceği anlayışıyla akılcı bir koruma, kullanma ve geliştirmeyi öngören sürdürülebilir kalkınma modelinin benimsenmesini önermektedir.

Tablo 6. Siyasi Partilerin Kalkınma ve Çevre Politikaları

AK Parti	<ul style="list-style-type: none"> İklim dostu, uzun vadeli, düşük emisyonlu kalkınma stratejilerinin yaygınlaşması
CHP	<ul style="list-style-type: none"> İnsan-doğa ilişkisinin doğa hakları kapsamında değerlendirilmesi “Niceliksel ve tüketim odaklı” bir yaklaşım yerine doğa dostu “nitelikli ve eşitlikçi” bir ekonomik büyüme anlayışının benimsenmesi
HDP	<ul style="list-style-type: none"> Kapitalizmin doğayı, kültürel ve doğal varlıkları ve yaşamı metalaştırarak sömürmesine karşı ekosistemin korunması Bütün ekonomi sektörlerinde önceliğin ekolojik ilkelere verilerek doğa ve kentler üzerindeki tahribata son verilmesi
MHP	<ul style="list-style-type: none"> “Kalkınma–çevre koruma ikilemi” yerine, “akılcı bir koruma, kullanma ve geliştirmeyi öngören sürdürülebilir kalkınma modeli”nin benimsenmesi “Tarih, kültür, inanç ve millî menfaatlerimizle çatışmayan” bir anlayışla “ekonomik ve sosyal politikalar” ile çevre politikalarının uyumlaştırılması

“İklim değişikliği” konusunda HDP ve MHP herhangi bir politika önerisine yer vermezken, diğer siyasi partiler de bu konuda çok ayrıntılı öneriler ortaya koymamışlardır (Tablo 7). CHP ve İYİ Parti İklim değişikliğine uyum planı/stratejisi hazırlanmasını önermektedir. CHP ayrıca sera gazı salınımını azaltmaya yönelik sınırlayıcı düzenlemelerin uygulanması önerisine yer vermiştir. AK Parti ise devam eden dönemde iklim değişikliğinin öncelik olmaya devam edeceğini ve bu alanda ulusal/uluslararası ölçekteki projelere devam edileceğini ifade etmektedir. AK Parti beyannamesinde ayrıca düşük emisyonlu kalkınma stratejilerinin yaygınlaşması ve sera gazı emisyonunda artıştan azaltma sağlanması öncelikleri de yer almaktadır.

Tablo 7. Siyasi Partilerin İklim Değişikliği Politikaları

AK Parti	<ul style="list-style-type: none"> İklim değişikliğinin öncelik olmaya devam etmesi Düşük emisyonlu kalkınma stratejilerinin yaygınlaşması Sera gazı emisyonunda artıştan azaltma sağlanması Ulusal ve uluslararası ölçekte projelere devam edilmesi
CHP	<ul style="list-style-type: none"> İklim değişikliğine uyum stratejisi geliştirilmesi Sera gazı salınımını azaltmaya yönelik sınırlayıcı düzenlemelerin uygulanması
İYİ Parti	<ul style="list-style-type: none"> İklim Değişikliğine Uyum Eylem Planının hazırlanması

“Enerji politikası” başlığı her siyasi partinin önerilerde bulunduğu ender politika başlıklarından birisi olarak göze çarpmaktadır (Tablo 8). Enerji politikasında her siyasi partinin temel vurgusu yenilenebilir enerji kaynaklarının teşvik edilmesi, enerjide verimliliğin artırılması ve yerli enerji üretimine öncelik verilmesi yönündedir. AK Parti ve MHP temiz kömür teknolojisinin geliştirilmesi konusunda, AK Parti ve CHP ise termik santrallerin yaygınlaşması konusunda benzer politika önerilerine sahiptirler. Enerji politikası başlığında HDP'nin tek önerisi enerjinin, rüzgâr ve güneş kaynaklı yerinde üretimine öncelik verilmesidir.

Tablo 8. Siyasi Partilerin Enerji Politikaları

AK Parti	<ul style="list-style-type: none"> Yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının en etkin şekilde değerlendirilmesi Enerjide verimlilik artışının sağlanması Temiz kömür teknolojilerinin geliştirilmesi Yeni nesil termik santrallerin kullanılması
CHP	<ul style="list-style-type: none"> Doğa dostu teknolojilerin ve enerji verimliliğinin öncelik haline getirilmesi Termik santrallerde verimlilik ve çevre dostu teknolojilerin kullanılması Yerli üretim güneş paneli teknolojisinin teşvik edilmesi Isı yalıtımı ve güneş paneli yatırımlarının desteklenmesi Elektrik üretiminde yerli ve yenilenebilir kaynakların payının artırılması Enerjide dışa bağımlılığın azaltılması
HDP	<ul style="list-style-type: none"> Enerjinin, rüzgâr ve güneş kaynaklı yerinde üretimine öncelik verilmesi
MHP	<ul style="list-style-type: none"> Enerjide dışa bağımlılığın en aza indirilmesi Enerji tedariki ve güvenliğinin sağlanması Enerjide verimliliğin ve milli kaynakların payının artırılması Kömür ve yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesi Enerji ithalatında arz güvenliğinin artırılması
İYİ Parti	<ul style="list-style-type: none"> Sürdürülebilir temiz enerji üretim politikalarının uygulanması Yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarına öncelik verilmesi Enerjide dışa bağımlılığın azaltılması Enerjide arz çeşitliliğinin artırılması Yenilenebilir Enerjiye Geçiş Programının hayata geçirilmesi Enerji verimliliğinin teşvik edilmesi

“Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED)” süreci ile ilgili AK Parti, CHP ve HDP sürecin aksaklıklar barındırdığı konusunda hemfikir görünmektedir (Tablo 9). AK Parti ÇED sürecinin basitleşmesi, bürokrasinin azalması ve yatırım ortamının iyileşmesi ile gelecek dönemde ÇED süreçlerinin daha etkin uygulanmasını vadetmektedir. CHP’nin temel kaygısı ise ÇED sürecinde kamusal çıkarların gözetilmediği, ÇED raporlarında şeffaflık sağlanmadığı ve raporların çevre koruma bilinci ve kaygısıyla hazırlanmadığı yönündedir. CHP ayrıca ÇED sürecinin yanı sıra kapsamlı bir Sosyal Etki Değerlendirmesi (SED) yürütülmesini de önermektedir. HDP’nin bu başlıktaki tek önerisi ÇED sürecinin demokratikleşmesi gerektiğidir.

Tablo 9. Siyasi Partilerin ÇED Politikaları

AK Parti	<ul style="list-style-type: none"> • ÇED sürecinin basitleşmesi, bürokrasinin azalması ve yatırım ortamının iyileşmesi • Gelecek dönemde ÇED süreçlerinin daha etkin uygulanması
CHP	<ul style="list-style-type: none"> • ÇED denetimleri ve raporlarında kamusal çıkarların gözetilmesi • ÇED raporlarının uzmanlar tarafından şeffaf biçimde, çevre koruma bilinci ve kaygısıyla hazırlanması • ÇED yanı sıra kapsamlı bir Sosyal Etki Değerlendirmesi (SED) yürütülmesi
HDP	<ul style="list-style-type: none"> • ÇED vb. süreçlerin demokratikleşmesi

“Nükleer Enerji ve Hidroelektrik Santraller (HES)” konusunda parti politikaları önemli zıtlıklar barındırmaktadır (Tablo 10). AK Parti ve MHP elektrik üretiminde nükleer teknolojiden faydalanılmasını ve yürütülen nükleer enerji santrali projelerinin hızla tamamlanmasını önermektedir. CHP ve HDP ise nükleer enerjiye karşı çıkarak Akkuyu ve Sinop nükleer santral projelerinin iptal edilmesi gerektiğini dile getirmektedirler. CHP ve HDP HES konusunda da öneriler getirmektedir. CHP uluslararası koruma altında olan alanlarda maden araması ve HES yapılmamasını, HDP ise sermayenin çıkarı için yapılan baraj ve HES projelerine son verilmesini önermektedir.

Tablo 10. Siyasi Partilerin Nükleer Enerji ve HES Politikaları

AK Parti	<ul style="list-style-type: none"> • Elektrik üretiminde nükleer teknolojiden faydalanılması
CHP	<ul style="list-style-type: none"> • Akkuyu ve Sinop nükleer enerji santrali projelerinin gözden geçirilerek, uluslararası yükümlülükler çerçevesinde mümkünse iptal edilmesi • Uluslararası koruma altında olan alanlarda maden araması ve HES yapılmaması
HDP	<ul style="list-style-type: none"> • Sınır barajları ve HES projeleri ile kentsel dönüşümün neden olduğu yeni zorla göç ettirme politikalarına son verilmesi • Sermayenin çıkarı için yapılan baraj, HES, termik, nükleer vb. projelere son verilmesi • Akkuyu ve Sinop nükleer santral projelerinin iptal edilmesi
MHP	<ul style="list-style-type: none"> • Nükleer enerji santrali projelerinin hızla tamamlanması

“Ormanlık alanlar” konusunda Ak Parti ve İYİ Parti ağaçlandırma seferberliğinden ve orman ürünleri sanayinin geliştirilmesi gerektiğinden bahsetmektedir (Tablo 11). AK Parti ve CHP beyannamelerinde erozyonla mücadele edilmesi gerektiği ifade edilirken, HDP sermaye projesi niteliğindeki projeler nedeniyle ormanlık ve doğal alanların yok edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir.

Tablo 11. Siyasi Partilerin Ormanlık Alanlar Politikaları

AK Parti	<ul style="list-style-type: none"> • Ormanlık alanların çoğaltılması • Orman ürünleri sanayinin geliştirilmesi • Erozyonla mücadele edilmesi • Biyolojik zenginliğin korunması • Yaban hayatının korunması
CHP	<ul style="list-style-type: none"> • Erozyonla mücadelede gerekli kaynağın sağlanması
HDP	<ul style="list-style-type: none"> • Sermaye projelerinin kent kimliğini oluşturan tarihi mekânları, ormanları ve doğal alanları yok etmesine, ekolojik yıkıma yol açmasına izin verilmemesi
İYİ Parti	<ul style="list-style-type: none"> • Orman vasfını yitirmiş sahalar için düzenleme yapılması • Ağaçlandırma seferberliği başlatılması • Endüstriyel ağaçlandırmanın desteklenmesi

Çevre politikası başlığında AK Parti ayrıca sürdürülebilir kaynak kullanımının sağlanması, koruma ve kullanma dengesinin gözetilmesi ve Sıfır Atık Projesi ile tüm dünyada örnek olunması gibi politika önerilerini sıralamaktadır. CHP ise Sürdürülebilir Büyüme Modelinin geliştirilmesi, biyoyakıtın teşvik edilmesi, su kaynaklarının korunması için projelerin geliştirilmesi, ekolojik anayasa hazırlanması, geri dönüşümün teşvik ve önlemlerle yaygınlaştırılması, hava kirliliğinin azaltılması ve ihtiyaç sahibi ailelere kömür yerine doğalgaz yardımı yapılması gibi önerilere yer vermektedir. HDP, “doğa hakları insanların çıkarlarından üstündür” anlayışının anayasada yer almasını ve insana, doğaya ve bütün canlılığa düşman olan bu düzenin değiştirmesini önermektedir. MHP’nin çevre politikasının özünü 1982 Anayasasında çevre politikasının temeli olan “herkesin temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının sağlanması” oluşturmaktadır. Son olarak İYİ Parti ise insan ve çevre ilişkilerinin doğaya uyumlu hale getirilmesi, düşük karbon ekonomisine geçiş amacıyla Türkiye Karbon Borsası’nın kurulması, kamu ve özel sektör yatırım yeri tercihlerinde ekolojik dengeyi bozmamasına özen gösterilmesi ve yöre halkının rızasının alınması gibi politika önerilerini sıralamaktadır.

2003 yılından bu yana iktidar olan AK Parti, bu dönem boyunca uygulanan politikaların doğruluğuna atıfta bulunarak kentleşme ve çevre politikalarının bundan sonraki dönemde de aynı çaba ve gayretle devam edeceğini ifade etmektedir. Kentleşme politikası bağlamında yasal ve idari düzenlemelerle kimlikli şehirlerin inşa edileceği vaadinde bulunan AK Parti, çevre koruma ve iklim değişikliği ile mücadele konularına da öncelik vermeye devam edeceğini ifade etmektedir. Ana muhalefet partisi CHP ise düzenli bir kent hayatı için yasal ve idari düzenlemelerin gerekli olduğunu, çevre bağlamında sürdürülebilir politikaların hayata geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. CHP'nin politika önerileri kurumsal ve yasal düzenlemeler, akıllı kentler, ulaşım, kentsel kalkınma, kentsel dönüşüm, doğa hakları gibi alt başlıklarda sıralanmaktadır. En sert ve en ideolojik söylemlere sahip olan HDP'nin seçim beyannamesinde parti politikaları bölümler halinde değil, kısa başlıklar altında daha genel ifadelerle ele alınmaktadır. HDP kent hayatının ve çevrenin kapitalist ilişkilerden uzak tutularak rant unsuru olmaktan çıkarılması gerektiğini savunmaktadır. Diğer partilere kıyasla kentleşme ve çevre başlığında daha kısıtlı politika önerileri getiren MHP'nin temel vurgusu kentlerde yaşanabilirliğin artırılması, kentlilik kültürünün inşa edilmesi ve çevrenin korunması gibi ilkelerin uygulanması ile sınırlı kalmıştır. Son olarak İYİ Parti ise, kent ve çevre başlıklarını kapsayan şekilde yeni yasal düzenlemelerin yapılması, kentlerin planlanmasında doğa ve ekolojik dengeyle uyumun dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır.

Siyasi partilerin seçim beyannamelelerinde kentleşme ve çevre politikalarında ortaya çıkan farklılaşmalar partilerin siyasi duruşu ve politik söylemlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte kentleşme ve çevre politikaları alanında partilerin benzer politika önerileri getirdiği de gözlemlenmiştir. Bu benzerlik de, siyasi duruş ve politik söylem farklılaşmasının ötesinde, partilerin bilimsel gelişmeler ve uluslararası gündemi yakından takip ederek politika üretme sürecinde doğru uygulama örneklerinden faydalandıkları ve beslendikleri şeklinde yorumlanabilir.

Bu çalışmada siyasi partilerin kentleşme ve çevre politikaları önerileri, partilerin 2018 seçim beyannameleleri dikkate alınarak incelenmiştir. Partilerin ortaya koyduğu diğer çalışmalar, uygulamalar ve diğer politik söylemlerinin uzun vadede kapsamlı bir karşılaştırması çok daha farklı sonuçlar ortaya koyabilir. Son olarak siyasi partilerin seçim beyannameleleri gibi resmi nitelikteki belgelerde yer alan politika önerileriyle, pratikte gerçekleştirdikleri uygulamalar arasında farklar olduğunu/olabileceğini de dikkate almak gerekir.

Kaynakça

- AK Parti. (2018). *Adalet ve Kalkınma Partisi Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve genel seçimler seçim beyannamesi, güçlü meclis, güçlü hükümet, güçlü Türkiye: Yaparsa yine AK Parti yapar*. 26 Haziran 2019 tarihinde <https://www.aa.com.tr/uploads/userFiles/c09e217d-a61f-47f8-a355-ddf8004cfef9/Beyanname23May%C4%B1s18-icSayfalar.pdf> adresinden erişildi.
- Arklan, Ü. (2016). Seçmenlerin seçim kampanyalarından yararlanma amaçları: 7 Haziran 2015 genel seçimleri Sivas araştırması. Ş. Balcı (Ed.), *7 Haziran'dan 1 Kasım'a Türkiye'de siyasi iletişim uygulamaları* içinde (109-156). Konya: Literatürk Academia Yayınları.
- Arklan, Ü. Ve Tanacı, F. (2020). Seçim kampanyalarına beyannameler bağlamında bir bakış: 31 Mart 2019 yerel seçimleri örneğinde karşılaştırmalı bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. 11(26), 1-29.
- CHP. (2018). *Cumhuriyet Halk Partisi seçim bildirgesi: Millet için geliyoruz*. 12 Temmuz 2019 tarihinde <http://secim2018.chp.org.tr/files/CHP-SecimBildirgesi-2018-icerik.pdf> adresinden erişildi.
- HDP. (2018). *Halkların Demokratik Partisi seçim bildirgesi*. 12 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.hdp.org.tr/tr/materyaller/24-haziran-secimleri/11967> adresinden erişildi.
- İYİ Parti. (2018). *İYİ Parti seçim beyannamesi: Milletimizle sözleşme: toplumda birlik, ekonomide güven, yönetimde liyakat*. 10 Temmuz 2019 tarihinde http://iyiparti.org.tr/assets/pdf/se-cim_beyani.pdf adresinden erişildi.
- Kalender, A. (2003). Seçmenin karar sürecinde iletişim araç ve yöntemlerinin önemi üzerine bir araştırma. *Selçuk İletişim*. 2(4), 30-41.
- MHP. (2018). Milliyetçi Hareket Partisi 24 Haziran 2018 Milletvekili genel seçimi seçim beyannamesi: Milli diriliş kutlu yükseliş. 20 Temmuz 2019 tarihinde https://www.aa.com.tr/uploads/userFiles/c09e217d-a61f-47f8-a355-ddf8004cfef9/MHP_secim_beyannamesi.pdf adresinden erişildi.
- Naurin, E. (2011). *Election promises, party behaviour and voter perceptions*. Palgrave Macmillan, London.
- Özkaynar, K. (2015). Siyasi partilerin 2011 ve 2015 yılı seçim beyannamelerine bakış: Bir Doküman İncelemesi ve İçerik Analizi Çalışması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3 (17), 439-452.
- Rohrbach, S.(1991). *Elections in the media age: An analysis of political party platforms and tv news transcripts covering the 1984 American election campaign*. Political Science Publication, Essex.
- Şeşen, E. ve Ertürk, K. Ö. (2017). Türkiye'de 1990 Sonrası çevre politikalarının seçim beyannamelerine yansımaları. *Selçuk İletişim*. 10(1), 188-215.
- Tok, T. N. (2012). Türkiye'deki siyasal partilerin eğitim söylemleri ve siyasaları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 18(2), 273-312.

Güncel Kentsel Sorunlar

Umut Seren Yarım*

Murat Sezik
Güncel Kentsel Sorunlar.
Malatya, 2020, Bilsam Yayınları

Kent; birçok bilim dalının ortak konusu olsa da kentlerle ilgili genel bir kavramlaştırma yapmanın, bir tanım ortaya koymak kolay değildir. Yine de 2006'dan bu yana dünya nüfusunun çoğunluğunun kentleşmiş olduğunu ve böyle devam ederse 2050'ye gelindiğinde dünya nüfusunun %75'inin kentlerden yaşayacağını göz önünde bulundurmak gerekir. Ancak dünyanın ne ölçüde kentleşmiş olduğunu kentlerde yaşayan nüfus oranı üzerinden düşünmek yetersizdir. Louis Wirth'in de belirttiği gibi kentin toplumsal hayat üzerindeki etkileri herhangi bir istatistiki nüfus oranına bakılarak çıkarılan sonuçlardan daha da büyüktür (Merrifield, 2017, s.26). Bundan dolayı kentsel sorunların ortaya konması ve çözümlenmesi anlamında ortak bir aklın oluşturulması ve problemlerin her yönüyle ortaya konması elzemdir.

Planlamadan katılıma göç olgusundan kent yoksulluğuna uzanan çoğu sorunun dün olduğu gibi bugün de güncelliğini koruyor olması özellikle Türkiye söz konusu olduğunda, süregelen sorunların aslında kronikleştiğini gözler önüne sermektedir. Kronikleşen kentsel sorunlara geçici-günübirlik çözümlerle yaklaşan ve çözüm bulmak yerine sorunları daha da ağırlaştıran ve yeni görünümüleriyle karşımıza çıkmasına neden olan politikalar araştırmacıların işini bir hayli zorlaştırmaktadır. Doç. Dr. Murat Sezik'in "Güncel Kentsel Sorunlar" (2020) adlı kitabı, aslında böyle zor bir dönemde kaleme alınması, güncel kentsel sorunların bütüncül olarak verilmesi ve sorunların genel bir resminin çekildiği akademik bir çalışma olması bakımından önemlidir.

---

* Doktora Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,
E-mail: serenyarim@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0001-7799-1744>

Geliş Tarihi: 15.09.2020 ▪ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Güncel kent sorunlarının geniş bir yelpazede ortaya konulduğu kitapta göçten kent yoksulluğuna planlamadan kentsel dönüşüme çevre sorunlarına, afet yönetimine, güvenliğe ve ulaşımaya kadar pek çok konu yer almakla beraber Türkiye’de yerel yönetimlerin bu sorunlar karşısındaki tutumları, politikaları ve yerel kalkınmadaki önemleri de farklı başlıklar altında ele alınmaktadır. Bu anlamda kitap her ne kadar biçimsel olarak iki bölümden oluşsa da kitabı “kentsel sorunlar” ve “yerel yönetimlerin bu sorunlar karşısındaki tutumları” şeklinde iki ana bölüme ayırmak da mümkündür.

Kent yalnızca sorunların yaşandığı bir arena değil aynı zamanda bireylerin yurttaşlık haklarını kullandıkları, müzakere edebildikleri dolayısıyla çözümleri de içinde barındıran bir mekândır. Zaten kent kavramının çıkış noktası da yurttaşlık ve hemşerilik kavramlarını ifade eden Latince civitas’tan gelmektedir. Holton (1999)’a göre toplumsal bir içeriğe sahip olan kent, önce yurttaşlık haklarının kullanıldığı mekândır. Dolayısıyla kitapta kentsel sorunların ortaya konmasının yanında yerel demokrasinin parçası olan yerel yönetimlerin ve kent konseylerinin Türkiye’de nasıl işlediğinin de gösterilmesi bu anlamda tamamlayıcı olmuştur.

Kitapta yöntem olarak betimleyici bir yöntem benimsenmiş; her başlıkla ilgili makaleler, kitaplar, dergiler taranmıştır. Akademik hayatından önce İl Özel İdaresi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü olan Sezik, buradan edindiği pratik bilgileri teoriyle harmanlayarak kentteki sorunları hem bir akademisyen hem de bir uygulayıcı gözüyle ortaya koymuştur.

Mart 2011’de Suriye’deki çatışmalarla beraber Türkiye açısından yepyeni bir dönem başlatan Suriyeli sığınmacıların kitlesel göçü Türkiye’nin göç kabul tarihindeki önemli olaylardandır. Haliyle kentlerin en çok etkilendiği ve ana problemlerinden biri olan göç, kitapta ilk konu olarak ele alınmıştır. Çalışmada, Suriyeli sığınmacıların kentlere etkisinin yanında nüfus mübadelesi anlaşması sonucunda Türkiye’ye gelenlerden Bulgaristan’dan gelen göçmenlere, Ahıska ve Afganistan Türkmenlerine kadar zorunlu göçle gelenlerin kentler üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Kitabın üretim iklimi de oldukça değişkendir. Bir yanda 1990 sonrası yapısal reformların gölgesinde kalmış kentler ve o kentlere son dönemde eklenen yeni sorunlar öte yanda buna çözüm bulmaya uğraşan merkezi ve yerel yönetimlerin politikalarının, kent planlamalarının içinde bulunduğu çözümsüzlük paradoksu... Bu açıdan kitabın “Kentlerde Planlama ve Yönetim Sorunları” başlıklı bölümünde kentsel planlamaların içinde bulunduğu değişken ve zor durumu “paradokslarla”

ortaya koyan yazar, aslında bu paradoksal durumun neredeyse uygulama ve düşünce arasındaki bütün kentsel sorunlara da tekabül edeceğini bize anlatmaktadır.

Tüm bu konu zenginliğinin ortaya konması çok değerli olmakla birlikte kentlerle ilgili bilmediklerimizin bildiklerimizden kat kat fazla olduğunun da farkında olmak gerekir. Akademik olarak kente yaklaşım biçimi genelde “kentle ilgili bilinenleri” tekrar üretmek ve yönetmek üzerinedir. Oysa kentlere bilinmeyenler üzerinden yaklaşmak hem onu anlamada hem de ortaya çıkacak sorunların çözümünde eşsiz olanak sunacaktır. Kentle ilgili şimdiye kadar ortaya konulanları bilmek ve anlatmak ne kadar kıymetliyse madalyonun öteki yüzünü de yani bilinmeyeni de söylemek olası sorunları daha ortaya çıkarmadan çözmemizi de sağlar. Dolayısıyla alan yazınında bu ikisini bir arada görmek çok kıymetlidir.

Temel sorunların ele alındığı ve okuyucu için anlaşılır bir üslup ve dille yazılan kitap, bizi “bilinenlerin bilgisine çekerken” bilinmeyenlerin de ne kadar değerli ve önemli olduğunu açığa çıkarmaktadır. Özellikle son dönemde Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve küreselleşmenin etkisiyle tüm dünyaya hızla yayılan Covid-19 pandemisi her geçen gün daha da kalabalıklaşan kentleri sorgulanır hale getirmektedir. Kentsel sorunların ve de dolayısıyla çözümlerin 1970’lerdeki gibi olamayacağını ve yeni kavramların, planlamaların, politikaların oluşturulması gerektiğini göstermiştir. Planlamadan güvenliğe, kentlerin yaşanabilirliğiyle ilgili “bilinmeyeni bilmeye” ne kadar ihtiyacımız olduğunu ortaya koymuştur. Kitabın son bölümünde yer alan “Dirençli Kentler” kısmı bu konuya dikkat çekmesi ve kapıyı aralaması anlamında çok önemlidir. Bu anlamda günümüz dirençli kentlerinin çözüm odaklı olmasının yanında olası yeni sorunları bulgulayabilen bütüncül yaklaşımlarıyla hiçbir canlıyı dışarda bırakmayan bir düşünsel iklime kavuşması gerekmektedir.

Kentsel mekânın her ne kadar birçok bilim dalının ortak konusu olmasına karşın hızlı kentleşme ile birlikte sorun çözme aşamasında yetersiz kaldığını ifade eden Sezik, bu bilim alanları içerisinde “siyaset”in çözüm üretme noktasında daha etkin bir bilim alanı olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda kitap siyasetin ve yerel siyasetin, canlı bir organizma olarak kabul edilen kentler üzerindeki tasarruflarına odaklanmaktadır. Göç, Kentleşme ve Kentlileşme, Kentsel Yoksulluk, Alan Yönetimi ve Kentsel Planlama, Kentsel Dönüşüm, Kentsel Rant, Yönetişim, Ekoloji, Kent Güvenliği, Kentiçi Ulaşım ve bunlara benzer kentsel sorun alanlarının daha da derinleşmeden üstesinden gelinmesi Sezik tarafından siyasetin yaklaşımına bağlanmaktadır. Güncel kentsel sorunların önemli bir kısmını tarihsel süreci ile birlikte

ele almak ve okuyucuların kentlerin içinde bulunduğu sorunlar hakkında düşünmesine katkıda bulunmak amacıyla güden bu çalışmanın kente ilgi duyan, kenti içselleştiren ve önemseyen “kentsel duyarlılığı yüksek” herkes için kaleme alındığını söylemek yerinde olacaktır.

Kaynakça

- Holton, R. (1999). *Kentler, kapitalizm ve uygarlık*. Ankara: İmge Yayınevi.
Merrifield, A. (2017). *Yeni kent sorunu*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
Sezik, M. (2019). *Güncel kentsel sorunlar*. Malatya: Bilsam Yayınları.

Siyaset Olarak Hayat: Sıradan İnsanlar Ortadoğu'yu Nasıl Değiştiriyor?

Ubeydullah Memiş *

Aşef Bayat

Siyaset Olarak Hayat:

Sıradan İnsanlar Ortadoğu'yu Nasıl Değiştiriyor?.

İstanbul, 2016, Metis Yayınları

Aşef Bayat bu eserinde, yalnızca Ortadoğu'nun otoriter rejimlerini, toplumsal ve siyasi dönüşümlerini, gerçekleştirilen neo-liberal politikalarını değil, tüm bunların altında yaşayan, değişim ve dönüşümlerinden etkilenen ama bir şekilde hayatta kalmaya çalışan madunları, yoksulları, bir talebi olan gençleri, feministleri kısacası sıradan insanı odağına alıyor; hayatın, gündelik yaşamın siyasetinin bir parçasını tahlil etmeye çalışıyor. Bunu yaparken daha önceki çalışmalarında kavramsallaştırdığı “sıradan olanın sessiz tecavüzü”, “sokak siyaseti” gibi kavramları da kullanarak, tüm bu değişimlere tanıklık eden sıradan insanların “gayri-hareketlerine” ve bu değişimler karşısında bir alternatif değişim stratejisi ortaya koymaya çalışan “Post-İslamcılık” gibi yapılarla, STÖ'lere odaklanıyor. Bununla birlikte, yalnızca Ortadoğu'daki sıradan insanın gayri-hareketlerle desteklediği sessiz tecavüze değil, hoşnutsuzlara ve “hoşnutsuzluk sokaklarına”; İnkılap Meydanı'na, Burgiba Meydanı'na, Taksim Meydanı'na da yer veriyor ve Arap Baharı ile birlikte, devrimlere sosyolojik bir perspektiften yaklaşıyor.

Ortadoğu'nun son yüz yılının tarihini okuduğumuz vakit, sanki bir devrimler tarihi okuyormuş hissine kapılırız. Öyle ki, rejimler değişmiş, siyasi ve toplumsal

---

* Y. L. Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

E-mail: ubeeydmemis@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-2553-6018>

Geliş Tarihi: 14.12.2020 ▪ Kabul Tarihi: 31.12.2020

aktörler değişikliğe uğramış, her an bir isyanı ortaya çıkaracak bir kıvılcım olmuştur. Ortadoğu özelinde aslında bir toplumsal hareketler okumasıyla karşılaşırız. Bayat, burada otoritelere, rejimlere, tamamen toplumsal aktörlere odaklanmamaktadır. Sıradan insana, faile odaklanmaktadır. Ve bundan da “var olma sanatı” olarak bahsetmektedir. Bayat (2016)’a göre; var olma sanatı zor zamanlarda failliğin hikayesidir. Dolayısıyla eserde anlatılmak istenen ana nokta, failin kendini bir şekilde var ediyor oluşudur. Fail bunu yaparken hem bir siyasal aktör hem de gündelik yaşam pratiklerini yerine getiren, hayatın içerisinde aktif olarak yer alan bir eyleyicidir. Kurumsal yapılar (STÖ’ler, siyasi partiler, aktivist toplulukları, vb.) bir toplumsal hareket oluşturmada, bir değişime öncülük etmede her zaman yeterli değildirler. İran’da 2007 protestolarında binlerce gazeteci, öğretmen, öğrenci, STÖ mensubu tutuklanmıştır. Mısır’da reform talep eden Müslüman Kardeşler hareketine mensup pek çok kişi sonu sistematik işkencelere giden tutuklamalar yaşamışlardır. Özetle, topyekûn bir protesto, sokak eylemi Ortadoğu’nun birçok yerinde, Mısır’da, İran’da, Tunus’da, Cezayir’de demokratik bir durum olarak karşılanmamıştır. Bayat (2016)’a göre Ortadoğu’da siyasi faaliyetler ve eylemler serbest olmadığından siyaset sahnesi yer altına inmeye zorlanmıştır. Bu durumda devrimci aktivistler eylemlerine devam ederken, diğerleri hoşnutsuzluklarını kamusal alanda dile getirerek, yani “aktivizmi gündelik hayat pratiğiyle birleştirerek” gayri-hareketlere başvururlar.

Bayat eserinin büyük bir kısmını gayri-hareketlere ayırır. “Gayri-hareketler” tanımlamasını, ortak olmayan failerin ortak hareketlerine atıfta bulunmak için kullanmaktadır (Bayat, 2016, s.42). Bu anlamıyla eserde, gayri-hareketler içerisindeki bir Ortadoğu’yu resmetmeye çalışırken, başta kent yoksulları, gençler, Müslüman kadınlar olmak üzere milyonlarca madunu temsil eden gayri-hareketleri incelemeye koyulmuştur. Küresel yapılanmalar, neo-liberal politikalar, oluşan yoksulluk kültüründe işsizleri, geçimini sokaktan sağlayan işçileri, sokak çocuklarını da etkilemektedir. Bu noktada Bayat, yoksulluğa dair hâkim bakış açılarını, hayatta kalma stratejisini, etkin yoksulları, direnişi incelemiş kusurlarını tahlil etmiş ve gelişen bu dünya içerisinde kentsel marjinalerin siyasetini “sıradan olanın sessiz tecavüzü” kavramı çerçevesinde değerlendirmeye, yoksulların gayri-hareketlerini ifade etmeye çalışmıştır. Bu konuya sadece bu eserinde değil *Ortadoğu’da Maduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset (2006)* adlı eserinde de yer vermiştir.

“Sessiz tecavüz” kavramıyla Bayat, sıradan insanların hayatta kalabilmek, yaşamalarını sürdürebilmek ve iyileştirebilmek için iktidar sahibi olanlara, mülk sahibi olanlara karşı “suskun, uzun vadeli fakat yaygın” ilerleyişini kast eder (2006, s.47).

Faillerin bu mücadeleleri ortak olmasa da bir ortak hareket etrafında toplanır. Öyle ki, kent yoksulları, yaşadıkları yerleri aydınlatmak için elektriği elektrik direklerinden çalarlar, suyu kendi yaşam alanlarına kaçak şekilde çekerler, bununla da kalmaz Kahire’de, İstanbul’da, Tahran’da yüz binlerce sokak satıcısı, ticari merkezlerde sokakları işgal ederler, gecekondu alanları inşa ederek devleti saf dışı bırakırlar... İran’da devrim sonrası siyasi boşluk gören yoksullar, gecekondu inşa ederek, kamu araçlarını, apartmanları, kaldırımları sömürge haline getirmişlerdir. Bayat (2006)’a göre Tahran’ın 200 km² kare olan yüzölçümü 600 km²’ye çıkmış, hükümetin karşı çıkışına rağmen yüzü aşkın enformel cemaat oluşmuştur (ayrıntılı bilgi için *Sokak Siyaseti* (2008), Beşinci ve Yedinci Bölümlere bakılabilir). Bu açıdan bakıldığında bu grupların büyük eylemler planlamak, STÖ’leri örgütlemek, medyanın vs. dikkatini çekmek yerine, bireysel olarak kendi ihtiyaçlarını karşılama yoluna gittikleri görülmektedir. Böylece sessiz/ce, uzun vadede, yaygın bir biçimde modern kurumlara, modern bürokrasiye ve iktisadi düzene tecavüz ederler. Bayat (2016) bunu bir protesto olarak değil, bir tazminat siyaseti olarak görmektedir. Bunu yapmak zorunda oldukları için, yaşamlarını sürdürmeleri gerektiği için yaparlar. Modern devleti, bürokrasiyi, zabıta, çarşılarda dükkanlar açan esnafı bir şekilde dışarıda tutarak enformel bir hayat sürerler. Bu, onların gayri-hareketidir.

Benzer gayri-hareketler Ortadoğu’da feminizm cephesinde de görülmektedir. Mısır, Suudi Arabistan, İran gibi birçok Ortadoğu ülkesinde, hayatın birçok alanında kadınlar ikinci sınıf vatandaşlardır. Kamusal alan içerisinde erkeklerle eşit haklara sahip değillerdir. Bunun için sık sık örgütlenmiş ve protestolar gerçekleştirmişlerdir. Bayat bu noktada olaya farklı bir perspektiften yaklaşır. Otoriter rejimler altında hayatlarını sürdüren kadınların, bilinçli veya bilinçsiz de olsa, uğradıkları cinsiyet ayrımcılıklarına meydan okuyuşlarını tasarlanmış, hesaplanmış büyük hareketlerle değil, gündelik yaşam pratikleri içerisinde sürekli bir şekilde bu dışlandıkları hayata dahil olarak bir harekette bulunmaları üzerinden bir yaklaşım gösterir.

İran İslam Devrimi sonrası, birden zorunlu olarak örtünme gibi birçok eşitsizlikle karşılaşan kadınlar, gelişen süreç içerisinde protestoların da dışında, gündelik hayata sürekli olarak katılım sağlamışlardır. Spor yapmışlar, politik makamlara aday olmuşlar, şarkı söylemişler, çalışma ve iş hayatına katılmışlardır. Her gün taksilerde, otobüslerde, fırın kuyruklarında, manavlarda görünür olmuşlardır. Zaman içerisinde bu gayri-hareketler elbette belirli düzeyde değişime de yol açmıştır. 2000 yılında ilk kadın futbol takımı resmen tanınmış, okullarda beden eğitimi öğretmeni

olarak kadınlar da görev almaya başlamıştır. 1995 İran Film Festivali'nde kadınlar erkeklerden daha fazla ödül almışlardır (Bayat, 2016, s.146).

Hükümetin şikâyet ettiği bed hicabi (kadınların düzgün örtünmemesi) artık yerleşik bir durum haline gelmeye başlamıştır. Bu noktada Bayat'ın Post-İslamcılık üzerinden feminizm hareketini ifade ediş biçimi de oldukça önemlidir. Post-İslamcı kadınlar İslamcı kadın aktivistlerden uzaklaştılar. Bu uzaklaşma ve post-İslamcı feminizm çizgisi, dindarlıkla seçimin, dinselikle hakların bir karışımını ifade etmektedir (Bayat, 2016, s.149). Post-İslamcı feministler için, feminizm tamamen kökeninden farklı algılanmaktaydı. Bu anlamda da kökenden ziyade sadece günlük yaşamın pratik karşılığına bakarak yalnızca ikincil konuma itilmek olarak algılamışlardır. Onların temel amacı, İran özelinde, kadınların sosyal yaşamdaki taleplerinin hem İran kültürüne hem de İslam'a yabancı olmadığını göstermektir. Bu amaçla da erkeklerin kadınlardan üstün sayıldığı Kur'an ayetlerini yapısöküme uğrattılar. Örneğin; Kur'an'da ki kavram kelimesini "diğerleri üzerindeki vesayet" anlamında "kym" kökünden değil, koruma ve ihtiyaçları karşılama anlamına gelen "kwm" köküne dayandırdılar. Böylelikle ayet, erkekler kadınları korur ve ihtiyaçlarını karşılarlar" anlamına gelebilecekti. Dolayısıyla Bayat'a göre, kadınlar gayri-hareketlerini sadece pratik düzeyde tutmamış, fikirlerini dergiler vb. araçlarla entelektüel ve ideolojik boyutta da tartışmışlardır (Bayat, 2016, s.157-168).

Hem yeni toplumsal hareketlerin hem de gayri-hareketin bir diğer önemli aktörü gençlerdir. Asef Bayat eserinin büyük bir kısmında gençleri odağına alır ve "gençliği" inceler. Bayat bu noktada hareketlerin; failerin kimlikleriyle değil, taleplerinin, isteklerinin ve dertlerinin doğasıyla tanımlandığı söyler (Bayat, 2016). Gençlik hareketlerinin siyasal ya da toplumsal dönüştürücü potansiyeli, karşındakilerin onlara dayattıkları toplumsal denetimin seviyesine bağlıdır. İran ve Suudi Arabistan gibi bireylerin hayat tarzlarını ve gündelik yaşam pratiklerini yakın takibe alan siyasal rejimlerin, bir gençlik muhalefetiyle karşılaşması muhtemel bir durumdur (Bayat, 2016, s. 171). Bayat, gençlik hareketinin, gençliği talep etmek ile ilgili olduğunu söylemektedir. Bu ortak meydan okumadaki amaç, gençlik habitus'unu savunmak ve genişletmektir. Bu anlamıyla Bayat için, gençlik gayri-hareketleri, gençlerin ne yaptığından çok nasıl olduğuyla ilgilenir. Buradaki, gayri-hareketi ortaya çıkaran sosyolojik olgu ise, gençlerin istediklerini dinlemesi, istedikleri yerlerde takılması, partiler yasak olmasına rağmen underground partiler gerçekleştirmeleri, istedikleri gibi giyinmeleri...

Bayat eserinin ilerleyen bölümlerinde, harekete geçmişlerin, devrimin de analizini sokaklar üzerinden gerçekleştirir. Nihai olarak toplu meydan okuma hareketine

geçen “hoşnutsuzlar”, siyasal hareketlerin kaderinin tayin edildiği kamusal mekânlara, sokaklara çıkarlar. Bayat’a göre devrimlerin kaçınılmaz mekânsal bir boyutu da vardır. Mesela; Tahran’da İnkılap, İstanbul’da Taksim gibi meydanlar, “hoşnutsuzlukların mekânsallığının” bir ifadesidir (2016, s. 264). Böylelikle Bayat, hoşnutsuzluğun yalnızca gayri-hareket düzeyinde bir ifadesini değil, aynı zamanda toplu bir meydan okumanın taşıyıcısı olan mekâna, yani sokaklara da yer ayırmaktadır.

Bayat eserinde son olarak “Devrimler” başlığı altında, İslam devrimlerinin bir geleceği olup olmadığını İran özelinde tartışır. Arap Baharı, İran’da gerçekleşmiş Yeşil Ayaklanma gibi hareketleri inceleyerek devrimlerin kendi perspektifinden yorumlamaya çalışır ve bu çerçevede de Post-İslamcı demokrasi noktasında bir tartışma yürütür (2016, s. 349-432). İran’da 2009 yılında Mahmud Ahmedinejad’ın kazandığı seçimlere hile karıştığını düşündükleri için protestolar gerçekleştirenler Mowj-e-Sabz’i yani Yeşil Hareket’i oluşturdu (Moussawi, 2012, s. 307). Asef Bayat’a göre bu noktada Yeşil hareket, tam olarak devrimci olmayan bir strateji izlemiştir. Fakat, bunun karşısında hem Mısır’da Vasat Partisi’nin militan İslamcılara ve Müslüman Kardeşler’e alternatif olarak çıkması hem Türkiye’de hem de Fas’ta Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti’nin) ortaya çıkarak “muğlak ideolojiye” karşı söylemsel değişimi, Bayat’a göre Post-İslamcı eğilimin farklı yorumlarını göstermektedir (Bayat, 2016, s. 371). Bu anlamıyla bakıldığında zaman Bayat’a göre devrimlerin geleceği ve bürüneceği hal Post-İslamcı “reformu devrimler” olarak adlandırılabileceği gibi, nihayetinde 1979 İran İslam Devrimi gibi İslamcı devrimler de çağımızın ilk ve son “İslam Devrimi” olarak kalabilirler (2016, s. 372).

Yazar, görüldüğü üzere eserinde incelikli bir biçimde ele almış olduğu teorilerden, toplumsal hareket kuramlarından, yoksulluk paradigmalarından değil, tüm bunlar altında kalmış, bizzat yaşayan, nefes alan ve eyleyen failden bahsetmektedir. Bu fail bazı yerde işportacı, bazı yerde özgürlük talep eden bir genç, feminist, bazı yerde sermaye altında ezilmiş bir yoksuldur. Bu anlamıyla Asef Bayat’ın okuyucuya gösterdiği en güçlü vurgu, yapıyı değil faili göstermesidir. Büyük kolektif yapılara, örgütlere değil, fail olarak gündelik yaşamı bir şekilde dönüştüren “sıradan insana” odaklanmasıdır. Peki, bu sıradan insan, Ortadoğu’yu değiştirmekte midir?

Açıkça görülmektedir ki çoğu noktada sıradan, sadece günlük pratiklere göre hareket eden insanlar, protestolar yapmadan da toplumsal düzeyde belirli kazanımlar elde edebilmektedirler. Fakat tek başına gayri-hareketlerin yetmediği de açıktır.

Ortadoğu, hak talebinde bulunan tüm sıradan insanlar karşısında, rejimiyle, otoriter ve despot anlayışıyla değişime direndiğinden “sessiz tecavüzden” vazgeçerek örgütlü, STÖ'lere ve sendikalara bağlı protestolara katılan insanlar çoğalmaktadır.

Kaynakça

- Bayat, A. (2006). *Ortadoğu'da maduniyet: Toplumsal hareketler ve siyaset*. (Ö. Gökmen ve S. Deren, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayat, A. (2008). *Sokak siyaseti: İran'da yoksul halk hareketleri*. (S. Torlak, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Bayat, A. (2016). *Siyaset olarak hayat: Sıradan insanlar ortadoğu'yu nasıl değiştiriyor?*. (Ö. Gökmen, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Moussawi, I. (2012). *Shi'ism and the democratisation process in iran: With focus on wilayat al-faqih*. London: Saqi Books.

Şehir ve Medeniyet Dergisi

Journal of City and Civilization

ISSN: 1308-8386

Yayın İlkeleri ve Yazarlara Notlar

YAYIN İLKELERİ*

Çok katmanlı ve farklı boyutları ihtiva eden şehri anlamak için tarihsel derinliği, güncel dikkati, gelecek perspektifini bir araya getirerek şehri ele almayı planlayan **Şehir ve Medeniyet Dergisi** bilimsel yaklaşımı benimseyerek hazırlanan hakemli bir dergidir. Dergi; Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda iki kez yayımlanır.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'nin yayım dili Türkçe ve İngilizcedir. Yaygın kullanıma sahip dillerde yazılmış makaleler de kabul edilir. Bu makaleler orijinal biçimleriyle ya da Türkçe'ye çevrilerek kullanılır.

Şehir ve Medeniyet Dergisi, mimarlık, şehir planlama, yerel yönetimler, şehir tarihi, şehir sosyolojisi, yerel siyaset, maneviyat, antropoloji, sanat tarihi, arkeoloji, kültürel çalışmalar, coğrafya vb. alanlarda ele alınan bütün çalışmaları şehri anlamada anlamlı bulmaktadır. Bu amaca yönelik olarak üretilen kuramsal ve uygulamalı özgün çalışmaları yayımlamayı kendisine ilke edinen **Şehir ve Medeniyet Dergisi** bu çerçevedeki sosyal ve beşeri bilimler alanında yapılan tüm çalışmalara açıktır.

Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'nde yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgari 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'nde yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide, sosyal bilimler alanında şehirle ilgili üretilen edisyon-kritik ve kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir. Bu yazılar hakeme gönderilmez. Yayınlanıp yayınlanmayacağına Yayın Kurulu karar verir.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'nde yayımlanması için gönderilen araştırma makalelerinde verilerin güncelliğine önem verilmektedir. Araştırma verilerinin toplanması üzerinden 5 yıl veya daha fazla süre geçmiş ise araştırmaların güncelliğini kaybettiği yönünde görüş bildirilmektedir.

Bir makalenin **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'ne sunulması, çalışmanın orijinal olduğu ve yazar(lar)ın başka bir kurumdan herhangi bir telif hakkı olmadığı anlamına gelir.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'nde yayımlanan yazıların fikri sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fizikî ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil olmak üzere, tüm yayım hakları **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'ne aittir. Yazarlar **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'ne gönderdikleri makalede kullandıkları çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin kullanımından sorumludur.

Dergiye başvurular sadece elektronik ortamda kabul edilir. Dergi yazım kurallarına göre hazırlanan makaleler, **Makale Gönder** web adresinden Makale Gönder linki kullanılarak online olarak sisteme yüklenmelidir.

Gönderilecek makaleler TDK **Yazım Kurallarına** uygun olarak hazırlanmalıdır.

Makale dergiye ulaştıktan sonra, öncelikle şekil yönünden (APA 6) değerlendirmeye alınır. Bu değerlendirme sürecinde, makale şekil yönünden düzeltme yapılması gerekiyorsa, makale, yazarına gerekli düzeltme bilgileri ile beraber geri gönderilir. Şekil yönünden düzeltme yapılması makalenin kabul edildiği anlamını taşımaz. Şekil yönünden düzeltmeler yapıldıktan sonra, makale editörler tarafından içerik olarak değerlendirilmeye alınır.

Gönderilen makaleyi gecikme veya diğer bir nedenle başka bir yerde yayınlamak isteyenler yazılı bir başvuru ile yazılarını dergiden çekebilirler. Yayınlanması kabul edilmeyen yazılar, gerekçesi ile birlikte üç ay içinde geri gönderilir.

Yazarlara yapılacak bilgilendirmelerin tümü e-posta yoluyla yapılır.

Metnin içeriği, bilimselliği ve diğer hususlara ilişkin sorumluluğu tamamen yazar(lar)a aittir. Yazar(lar), çalışmasını göndermekle burada yazılı olan tüm şartları kabul etmiş sayılır.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'nde yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fizikî ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil olmak üzere, tüm yayım hakları **Şehir ve Medeniyet Dergisi'**ne aittir. Kullanılan çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin hakları da **Şehir ve Medeniyet Dergisi'**ne ve anlaşmalı olarak da çizir ve fotoğrafçılarına aittir. Her yeni sayı ilk önce <http://www.sehirmedeniyetdergisi.org> adresinde yayımlanır. Daha sonra matbu olarak basılarak bir nüshası yazara/yazarlara gönderilir.

Yayımlanan her bir yazı için yazara / yazarlara telif ücreti ödenir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve dizgi programlarında kullanılabilir şekilde Word formatında derginin internet sitesinde bulunan **MAKALE GÖNDER** menüsü üzerinden gönderilmelidir.

Dergiye yayımlanmak üzere yollanan makaleler, “kör hakem” yöntemiyle değerlendirilmektedir. Editörler tarafından incelenen ve değerlendirilmesi uygun bulunan çalışmalar, iki ayrı hakeme gönderilmektedir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, yazardan hakem raporuna göre düzeltme istenmesine ya da yazının reddedilmesine karar verilmekte ve karar yazara iletilmektedir. Basımı uygun bulunan yazıların, yayımlanıp yayımlanmayacağına ya da derginin hangi sayısında yayımlanacağına editörler karar verir. Yazar, süreç konusunda e-posta yoluyla bilgilendirilmektedir.

Editör ve Yayın Kurulu yayın aşamasında yazılar üzerinde esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilirler.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne ulaşan yazılar için yanıt verme süresi otuz gündür. Bu süre içinde yanıtlanmayan yazılar ulaşmamış demektir. Yazılarla ilgili olumlu ya da olumsuz görüş yazara mutlaka bildirilir.

Dergiye gönderilen makalelerin değerlendirmeye alınması için ön değerlendirme aşamasında mutlaka aranan şekilsel şartlar aşağıda belirtilmiştir:

- 1- Makale yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır (Kelime aralıklarından atıf ve kaynakça yazımına kadar bütün detaylar yazım kurallarına uygun olmalıdır).
- 2- Dergiye gönderilen çalışma **Makale Şablonuna** yüklenerek gönderilmelidir.
- 3- Makale ile birlikte **İntihal Denetim Raporu** mutlaka gönderilmelidir.
- 4- **Makale Etik ve Telif Hakkı Devir Sözleşmesi** mutlaka doldurulmalıdır.
- 5- Makale hakem sürecine alınması için Ön Değerlendirme Formu'nda belirtilen hususların tamamlanmış olması gerekmektedir.

YAZIM KURALLARI

Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne gönderilen aday makaleler başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaleler APA'6.0 Publication Manual (<http://www.apa.org>) yayın biçimine uygun olarak hazırlanmalıdır.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne gönderilen yazılar için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların 4000-8000 arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Makaleler Türkçe ya da İngilizce olarak yazılabilir. Makalenin her biri en az 150 en fazla 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce yazılmış Öz ve Abstract'ı, **Şehir ve Medeniyet Dergisi Makale Şablonunda** yer aldığı biçimde verilmelidir. Yazının başlığı kısa olmalı ve 15 sözcüğü geçmemelidir. Ayrıca 3 – 7 arasında Anahtar Sözcükler ve Keywords verilmelidir.

Araştırma makalelerinde problem giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir. Deneme-derleme türü makalelerdeki bölüm başlıkları ise içeriğe uygun olarak belirlenmelidir.

Makalelerin **Şehir ve Medeniyet Dergisi Makale Şablonunda** uygun olarak hazırlanmış olması ve ilk sayfa hariç makalenin herhangi bir alanına yazar isim ve adresleri yazılmaksızın sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

İlgili makale şablonunu internet sitesinden indirebilirsiniz!

APA YAZIM KURALLARI VE KAYNAK GÖSTERME YÖNTEMİ

Metin içinde yazar veya yazarlara yapılan atıf

Tek yazar:

Baysal (1982)'a göre
(Baysal, 1982, s. 26)

İki yazarlı:

Wegener ve Petty (1994)'ye göre (...)
(Wegener ve Petty, 1994, s.26)

Üç ile beş yazar arası:

İlk sefer atıf yaparken tüm yazarların adı listelenir;

(Kernis, Cornell, Sun, Berry, ve Harlow, 1993)

Sonraki atıflarda ise sadece ilk yazarın adı belirtilip "vd." ifadesi kullanılır
(Kernis vd., 1993, s. 42)

Altı ve daha fazla yazarlı metinlerde, sadece ilk yazarın adı kullanılıp sonrasında "vd." ifadesi kullanılır:

Harris vd. (2001) ifade ettiği üzere (...)

Harris vd. (2001)'ne göre (...)

(Harris vd., 2001, s. 112)

Yazar adının bilinmediği ya da belirtilmediği durumlarda, parantez ve tırnak içinde metindeki ilk ya da iki kelime kullanılmalıdır:

Siyasetçiler ve bürokratlar sonuçların kabul edilemez ve skandal olduğunu ifade etmişlerdir ("Die Pisa-Analyse", 2001).

Yazar bir organizasyon veya hükümet kurumu ise, ilk atıfta olduğu gibi atıf yapılır; eğer çok bilinen bir kurum ise, sonraki kullanımlarda kısaltması tercih edilir:

Amerikan Psikoloji Derneği'ne (2000) göre.

İlk atıf: (Mothers Against Drunk Driving [MADD], 2000, s.65)

İkinci atıf: (MADD, 2000, s.65)

Aynı parantezde birden fazla esere atıfta bulunulduğunda, bunlar harf sırasına göre dizilmeli ve iki eser noktalı virgül ile ayrılmalıdır:

(Akar, H. 2010, s.65; Çalışkan, 2008, s.65; Dinçer ve Kolaşın, 2009, s.65; Engin-Demir, 2009, s.65; Tunç, 2007, s.65)

Aynı soyisime sahip yazarlarda, karışıklığı önlemek için ismin ilk harfi de kullanılır:

(E. Johnson, 2001, s.65; L. Johnson, 1998, s.65)

Aynı yazarın aynı yıl yayımlanan iki veya daha fazla eserine atıf yapılıyorsa: yıldan sonra (a, b, c) harfleri kullanılır:

Berndt (1981a)'ın çalışmasına göre (...)

Kişisel iletişim vasıtasıyla ulaşılan mülakatlar, mektuplar, e-maillerde, kişisel iletişim kurulan kişinin adı ve görüşmenin tarihi belirtilmelidir. Ancak, kişisel iletişim yoluyla elde edilmiş veriler kaynakçaya eklenmemelidir:

(N. ALSayyad, kişisel iletişim, 25 Mart 2012)

N. ALSayyad küreselleşme ve neoliberalizmin (...) (Kişisel iletişim, 25 Mart 2012)

Dipnotlar ve sonnotlar

APA yazım stiline, dipnot ve sonnot kullanımı pek tercih edilmemektedir. Bundan dolayı mümkün olduğu kadar az dipnot kullanılmalıdır. Yalnızca çok elzem bir açıklayıcı not gerektiğinde dipnot kullanılmalıdır.

Önemli not:

APA atıf ve kaynakçada "and" yerine "&" kullanılmasını önermektedir. Ancak Türkçede "&" sembolü "ve" yerine kullanılmadığından, Türkçe olarak yazılan metinlerde atıf yaparken ve kaynakça yazarken "&" sembolü kullanılmamalıdır.

Ayrıca, üç kişiden çok yazarlı metinlere atıf yaparken APA "et al." (Kernis et al., 1993, s.65) kullanılmasını önermektedir. Ancak Türkçe'de "et al." yerine "vd." (Kernis vd., 1993, s.65) kullanılmalıdır. Bununla birlikte, eğer değerlendirilmek üzere Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne gönderilen çalışma İngilizce hazırlanmışsa, bu metinlerde atıf ve kaynakçada APA standartlarına uygun olarak "and" yerine "&" sembolü ve "et al." kullanılmalıdır.

Kaynakça yazımı

Temel İlkeler:

Tek yazar:

Berndt, T. J. (2002). Friendship quality and social development. *Current Directions in Psychological Science*, 11, 7-10.

İki yazar:

Wegener, D. T. ve Petty, R. E. (1994). Mood management across affective states: The hedonic contingency hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 1034-1048.

Üç ile yedi yazar arası:

Kernis, M. H., Cornell, D. P., Sun, C. R., Berry, A., Harlow, T. ve Bach, J. S. (1993). There's more to self-esteem than whether it is high or low: The importance of stability of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1190-1204.

Yedi yazardan fazla ise; ilk altı yazarın adı listelendikten sonra üç nokta koyup son yazarın adı eklenir. Yedi isimden fazlası yer almamalıdır:

Miller, F. H., Choi, M. J., Angeli, L. L., Harland, A. A., Stamos, J. A., Thomas, S. T., . . . Rubin, L. H. (2009). Web site usability for the blind and low-vision user. *Technical Communication*, 57, 323-335.

Organizasyonun yazar olduğu durumlarda:

American Psychological Association. (2003).

Yazar bilinmiyorsa:

Merriam-Webster's collegiate dictionary (10. bs.). (1993). Springfield, MA: Merriam-Webster.

Aynı yazarın iki ve daha fazla çalışması kullanılmışsa; kaynaklar tarih sırasına göre dizilmelidir:

Berndt, T. J. (1981).

Berndt, T. J. (1999).

Eğer yazar bir çalışmada tek yazar ve başka çalışmada ortak yazar ise, önce tek yazarlı olan çalışma listelenmelidir:

Berndt, T. J. (1999). Friends' influence on students' adjustment to school. *Educational Psychologist*, 34, 15-28.

Berndt, T. J. ve Keefe, K. (1995). Friends' influence on adolescents' adjustment to school. *Child Development*, 66, 1312-1329.

Eğer bir yazarın farklı yazarlarla yayımladığı eserler varsa, sıralama alfabetik olarak ikinci veya sonraki isme bağlı olarak yapılır:

Wegener, D. T. Kerr, N. L., Fleming, M. A., ve Petty, R. E. (2000). Flexible corrections of juror judgments: Implications for jury instructions. *Psychology, Public Policy, and Law*, 6, 629-654.

Wegener, D. T., Petty, R. E. ve Klein, D. J. (1994). Effects of mood on high elaboration attitude change: The mediating role of likelihood judgments. *European Journal of Social Psychology*, 24, 25-43.

Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış iki veya daha fazla çalışması varsa. (a. b. c) gibi harfler kullanılır:

Berndt, T. J. (1981a). Age changes and changes over time in prosocial intentions and behavior between friends. *Developmental Psychology*, 17, 408-416.

Berndt, T. J. (1981b). Effects of friendship on prosocial intentions and behavior. *Child Development*, 52, 636-643.

Giriş, önsöz ve sonsözlere, bir kitap bölümü gibi atıf yapılır:

Kumar, R. ve Hill, D. (2009). Introduction: Neoliberal Capitalism and Education. D. Hill ve R. Kumar (Der.). *Global Neoliberalism and Education and its Consequences* içinde (ss. 1-11). New York: Routledge.

Dergi ve süreli yayınlar:

Temel Biçim:

Yazar, A. A., Yazar, B. B., ve Yazar, C. C. (Yıl). Makale adı. *Dergi adı, cilt. No* (sayı no), sayfa/lar.
doi:http://dx.doi.org/xx.xxx/yyyyy

Sadece ciltin olduğu dergilerdeki makaleler:

Harlow, H. F. (1983). Fundamentals for preparing psychology journal articles. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 55, 893-896.

Sayı ve ciltin belirtildiği dergilerde:

Scruton, R. (1996). The eclipse of listening. *The New Criterion*, 15(3), 5-13.

Magazinlerdeki makaleler:

Henry, W. A. (1990, 9 Nisan). Making the grade in today's schools. *Time*, 135, 28-31.

Gazete makaleleri (basılı):

Schultz, S. (2005, 28 Aralık). Calls made to strengthen state energy policies. *The Country Today*, ss. 1A, 2A.

Editöre mektup:

Moller, G. (2002, Ağustos). Ripples versus rumbles [Editöre mektup]. *Scientific American*, 287(2), 12.

Kitap eleştirisi:

Baumeister, R. F. (1993). Exposing the self-knowledge myth [Kitap eleştirisi *The self-knower: A hero under control*, by R. A. Wicklund ve M. Eckert]. *Contemporary Psychology*, 38, 466-467.

Kitapların kaynakçada yazımı:

Temel biçim:

Yazar, A. A. (Yayın yılı). *Çalışma adı*. Yer: Yayıncı.

Cuban, L. (2001). *Oversold and underused: computers in the classrooms*. Cambridge: Harvard University Press.

Derleme kitap:

Duncan, G. J. ve Brooks-Gunn, J. (Der.). (1997). *Consequences of growing up poor*. New York, NY: Russell Sage Foundation.

Derleme kitap: yazar/yazarlar belli ise (ya da bir kişinin yazıları derlenmiş ise):

Plath, S. (2000). *The unabridged journals*. K. V. Kukil (Der.). New York, NY: Anchor.

Çeviri:

Laplace, P. S. (1951). *A philosophical essay on probabilities*. (F. W. Truscott ve F. L. Emory, Çev.). New York, NY: Dover. (Orijinal eserin yayın tarihi 1814).

Önemli not:

Metinde, yeniden yayımlanmış bir çalışmaya atıfta bulunurken, her iki tarih de verilmelidir: Laplace (1814/1951).

İlk baskıdan farklı olan diğer baskılar kullanılmış ise:

Helfer, M. E., Kempe, R. S., & Krugman, R. D. (1997). *The battered child* (5. bs.). Chicago, IL: University of Chicago Press.

Derlenmiş kitapta bir bölüm veya makale:

Yazar, A. A., & Yazar, B. B. (Yayın yılı). Bölüm/makale adı. A. Editör & B. Editör (Der.), *Kitap adı* içinde (sayfa numaraları). Yer: Yayıncı.

O'Neil, J. M., & Egan, J. (1992). Men's and women's gender role journeys: A metaphor for healing, transition, and transformation. B. R. Wainrib (Der.), *Gender issues across the life cycle* içinde (ss. 107-123). New York, NY: Springer.

Çok ciltli çalışma:

Wiener, P. (Der.). (1973). *Dictionary of the history of ideas* (Cilt. 1-4). New York, NY: Scribner's.

Ansiklopedi maddesi:

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. In *The New Encyclopedia Britannica*. (Cilt. 26, ss. 501-508). Chicago, IL: Encyclopedia Britannica.

Yayımlanmış tez:

Soyisim, F. N. (Yıl). *Tez adı*. (Doktora tezi). Erişilen veri tabanı adı. (Erişim veya Sıra Numarası)

Yayımlanmamış tez:

Soyisim, F. N. (Year). *Doktora tezinin başlığı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kurum adı, Yer. Köprülü, D. (1994). Üniversite kütüphanelerinde kitap koleksiyonunun kullanımı üzerine bir araştırma. Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Hükümet belgeleri:

National Institute of Mental Health. (1990). *Clinical training in serious mental illness* (DHHS Publication No. ADM 90-1679). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

Online süreli yayınlardaki makaleler:

Yazar, A. A. ve Yazar, B. B. (yayın yılı). Makale adı. *Online Derginin Adı*, cilt no (varsa sayı) (...) tarihinde <http://www.someaddress.com/full/url/> adresinden erişildi.

Bernstein, M. (2002). 10 tips on writing the living Web. *A List Apart: For People Who Make Websites*, 149. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.alistapart.com/articles/writeliving> adresinden erişildi

Online Bilimsel süreli yayınlardaki makaleler ve DOI'lere atıf:

DOI'si tanımlanmış online dergi makaleleri:

Yazar, A. A., & Yazar, B. B. (yayın yılı). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt no, sayfa/lar.

doi:0000000/000000000000 veya <http://dx.doi.org/10.0000/0000>

Brownlie, D. (2007). Toward effective poster presentations: An annotated bibliography. *European Journal of Marketing*, 41, 1245-1283. doi:10.1108/03090560710821161

Wooldridge, M.B., & Shapka, J. (2012). Playing with technology: Mother-toddler interaction scores lower during play with electronic toys. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 33(5), 211-218.

<http://dx.doi.org/10.1016/j.appdev.2012.05.005>

DOI'si tanımlanmamış online süredir yayınlardaki makalelere atıf:

Yazar, A. A. ve Author, B. B. (yayın tarihi). Makale adı. *Dergi adı, cilt no*. <http://www.journalhomepage.com/full/url/> adresinden erişildi.

Kenneth, I. A. (2000). A Buddhist response to the nature of human rights. *Journal of Buddhist Ethics*, 8, 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://www.cac.psu.edu/jbe/twocont.html> adresinden erişildi.

Online gazete makalesi:

Yazar, A. A. (Yıl, Gün Ay). Makale adı. *Gazete Adı*.

<http://www.someaddress.com/full/url/> adresinden erişildi.

Parker-Pope, T. (2008, Mayıs 6). Psychiatry handbook linked to drug industry. *The New York Times*. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://well.blogs.nytimes.com> adresinden erişildi.

Elektronik kitaplar:

De Huff, E. W. (t.y.). *Taytay's tales: Traditional Pueblo Indian tales*. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://digital.library.upenn.edu/women/dehuff/taytay/taytay.html> adresinden erişildi.

Davis, J. (t.y.). *Familial birdsongs of the Northwest*. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.powells.com/cgi-bin/biblio?inkey=1-9780931686108-0> adresinden erişildi.

Nitel veri ve online mülakat:

Eğer mülakatın sesli ya da yazılı bir formu erişilebilir değilse, sadece metin içinde atıfta bulunulur ve ay, gün, yıl bilgileri belirtilir; kaynakçaya eklenmez. Eğer online olarak sesli ya da yazılı hâli mevcutsa, parantez içinde ([Mülakat transkripsiyonu] veya [mülakat sesli dosya]) şeklinde belirtilir; kaynakçada şu şekilde yer alır:

Butler, C. (Mülakat yapan) & Stevenson, R. (Mülakat yapılan). (1999). *Oral History 2* [Mülakat transkripsiyonu]. Retrieved from Johnson Space Center Oral Histories Project Web site: 15 Ocak 2012 tarihinde http://www1.l.jsc.nasa.gov/history/oral_histories/oral_histories.htm adresinden erişildi.

Basılı bir yerde yayımlanmış mülakat:

Çelik, Z. (Mülakat yapan) & AlSayyad, N. (Mülakat yapılan). (2012). On neoliberalism and urban inequalities [Mülakat transkripsiyonu]. *İdealKent*. (7), 10-20.

Online ders notları ve sunu slaytları:

Hallam, A. *Duality in consumer theory* [PDF belgesi]. Lecture Notes Online Web site: 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.econ.iastate.edu/classes/econ501/Hallam/index.html> adresinden erişildi.

Roberts, K. F. (1998). *Federal regulations of chemicals in the environment* [PowerPoint slaytı]. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://siri.uvm.edu/ppt/40hrenv/index.html> adresinden erişildi.

Periyodik olmayan web belgesi, sayfası veya raporu:

Temel ilke bu tür durumlarda dosya ya da çalışma sahibinin adını bulmak ve kullanmaktır.

Yazar, A. A. (yayın tarihi). Dosya adı. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://Web address> adresinden erişildi.
Angeli, E., Wagner, J., Lawrick, E., Moore, K., Anderson, M., Soderland, L., & Brizee, A. (2010, Mayıs 5). General format. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://owl.english.purdue.edu/owl/resource/560/01/> adresinden erişildi.

